1»!

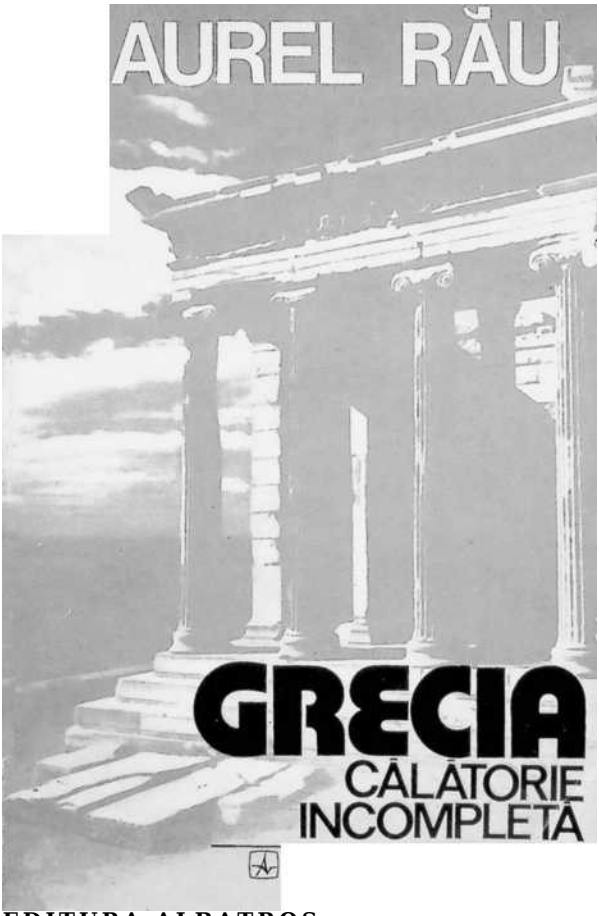

EDITURA ALBATROS

Coperta de GH. MARINESCU

AUREL RĂU

GRECIA
CĂLĂTORIE INCOMPLETĂ
AUREL RAU

GRECIA

CĂLĂTORIE INCOMPLETĂ

EDITURA ALBATROS

CRETA

Totul începe cu numele vaporului, *Minos,* neaşteptat de înalt în rada Pireului. Urc prima dată spre taina unui vas cu adevărat mare, treptele nu se mai termină, şi sînt condus între magnaţii veacului, într-un salon luxos, în preajma unui bar unde găseşti whisky „extra special”. Lumea aici bea, gustă o conversaţie subtilă

sau uită. În cabina cu baie şi două paturi suprapuse, unde mi-am lăsat bocceaua, confortul e pentru o expediţie intercontinentală. Pe chei, familiile care au venit să-şi conducă rudele privesc cum se dezleagă groasele parîme. Nerăbdare de a scăpa odată de fluturatul mîinilor, de bezele şi sfaturi. Priveliştea mai largă ce se deschide etajelor de sus, cornul lunii subţire, luminile portului şi firmele în culori alternante, uşor

lunecînd în urmă, semnalele sonore, cargourile care sosesc sau o iau din loc, totul concură la inepuizabila şi indefinibila emoţie.

Un raid prin monstrul metalic cu şuier greu, prin complicata insulă plutitoare, îi poate fi tulburării din suflet, suave, leac. La nivelul din mijloc, treci prin salonul vast – un cîmp de fotolii cu bătrîni îmbrăcaţi îngrijit, urmărind reclamele de la televizor, cu negustori care-şi numără

impasibil mărgelele rozariului, cu femei unele citind, altele privind pierdut la ferestrele ovale în care cade seara, cu comis-vaiajori rotofei, cadrilaţi, îndreptîndu-se spre restaurant şi cu cernite profiluri preoţeşti – ca printr-un purgatoriu. La vreo zece metri mai jos, iadul: viaţă, forfotă, fum, veselie, cîntec, mîncare, băutură. Cupluri plebee întind pe masă merindea şi se desfată cu măsline, cu carne

de pui, cu brînzeturi.
Grupuri de bărbaţi
zgomotoşi dau pe git
fericiţi *retina* şi uzo;
globtroteri, băieţi şi
fete în blugi şi plete
adamice, culcaţi unii
peste alţii, parcă ar
clădi turn; un mustăcios
supărat pe un acordeon îi
sfarmă aprig trupul;
ţigani cînd meditativi
cînd ciripitori, între
ţigări. Al dracu, Ivan \
Turbincă!

Refăcînd drumul pe scări zigzagate, la colaci de salvare şi la bărcile legate sub cer, depăşeşti împărţirea în clase, cum ai parveni la *ostroave ale fericiţilor*. Cîte un surghiunit tăcut, cîte o pereche de îndrăgostiţi strînşi unul în- tr-altul ca să se apere de briză, cîte un lup de mare cu trup herculean şi cu plăcerea de a scuipa din cînd în cînd în (după Tales) principiul lumii, din orice mediu oricine se poate salva aici dacă are inima curată ori mintea împovărată. îi uneşte deopotrivă ieşirea din timp, acum şi în vecii vecilor. Cînd somnul s-a făcut atotputernic, sînt o

vreme singur, împresurat de noapte şi de mare, perpendicular pe traiectoria Atrizilor între Micene şi Ilion, acoperit de bolta cu semnele de navigaţie ale lui Odiseu. Mă poate înflori barba încreţită a aedului, îmi pot simţi braţele ca legate de catarg, din moment ce imperceptibil se aud sirene prin Gemeni, prin Carul Mare, pe steaua căzătoare care se stinge la zborul jumătate.

Trecut şi viitor! „Dacă am afla misterul prin care să ne punem în legătură cu aceste două ordini din lucruri, care sînt ascunse în noi, mister pe care l-au posedat poate magii egipteni şi asirieni, atuncea în adîncurile sufletului coborîndu-ne" .. -[1]

Vasul nu traversează, coboară, cum şi-ar desena traseul pe hartă. Totul se trage de la numele vaporului. încăpuţi pe mîna grecilor! Patul din cabina cu pluş roşu nu e pat ci batiscaf. Geana de lună nu s-a şters ci a rămas undeva deasupra. Marea a devenit simplu sunet dincolo de geamul care joacă şi vede peşti.

Prea mult rămîne, nu poţi, în secolul V. î.e.n., la stratul de daruri prin care istoria îşi începe aventura şi unde auzi: „Herodot din Halicarnas înfăţişează aid cele aflate în cercetarea sa; ca să nu fie date uitării, cu trecerea vre-

1 *Eminescu, Sărmanul Dionis.*

Totul începe cu numele vaporului, *Minos,* neaşteptat de înalt în rada Pireului. Urc prima dată spre taina unui vas cu adevărat mare, treptele nu se mai termină, şi sînt condus între magnaţii veacului, într-un salon luxos, în preajma unui bar unde găseşti whisky „extra special". Lumea aici bea, gustă o conversaţie subtilă sau uită. În cabina cu baie şi două paturi suprapuse, unde mi-am lăsat bocceaua, confortul e pentru o expediţie intercontinentală. Pe chei, familiile care au venit să-şi conducă rudele privesc cum se dezleagă groasele parîme. Nerăbdare de a scăpa odată de fluturatul mîinilor, de bezele şi sfaturi. Priveliştea mai largă ce se deschide etajelor de sus, cornul lunii subţire, luminile portului şi firmele în culori alternante, uşor lunecînd în urmă, semnalele sonore, cargourile care sosesc sau o iau din loc, totul concură la inepuizabila şi indefinibila emoţie.

Un raid prin monstrul metalic cu şuier greu, prin complicata insulă plutitoare, îi poate fi tulburării din suflet, suave, leac. La nivelul din mijloc, treci prin salonul vast – un cîmp de fotolii cu bătrîni îmbrăcaţi îngrijit, urmărind reclamele de la televizor, cu negustori care-şi numără impasibil mărgelele rozariului, cu femei unele citind, altele privind pierdut la ferestrele ovale în care cade seara, cu comis-vaiajori rotofei, cadrilaţi, îndreptîndu-se spre restaurant şi cu cernite profiluri preoţeşti – ca printr-un purgatoriu. La vreo zece metri mai jos, iadul: viaţă, forfotă, fum, veselie, cîntec, mincare, băutură. Cupluri plebee întind pe masă merindea şi se desfată cu măsline, cu carne

de pui, cu brînzeturi.
Grupuri de bărbaţi
zgomotoşi dau pe gît
fericiţi *retina şi uzo*
globtroteri, băieţi şi
fete în blugi şi pieţe
adamice, cuicaţi unii
peste alţii, parcă ar
ciadî turn; un mustăcios
şugărat pe un acordeon îi
sfarmă aprig trupul:
ţigani cînd meditativi
cînd ciripitori, între
ţigări. „Al dracu, Ivan
Turbincă!"

Refăcînd drumul pe scări zigzagate, la colaci de salvare şi la bărcile legate sub cer, depăşeşti împărţirea în clase, cum ai parveni la *ostroave ale fericiţilor*. Cîte un surghiunit tăcut, cîte o pereche de îndrăgostiţi strînşi unul în- tr-altul ca să se apere de briză, cîte un lup de mare cu trup herculean şi cu plăcerea de a scuipa din cînd în cînd în (după Tales) principiul lumii, din orice mediu oricine se poate salva aici dacă are inima curată ori mintea împovărată. Îi uneşte deopotrivă ieşirea din timp, acum şi în vecii vecilor. Cînd somnul s-a făcut atotputernic, sînt o vreme singur, împresurat de noapte şi de mare, perpendicular pe traiectoria Atrizilor între Micene şi Ilion, acoperit de bolta cu semnele de navigaţie ale lui Odiseu. Mă poate înflori barba încreţită a aedului, îmi pot simţi braţele ca legate de catarg, din moment ce imperceptibil se aud sirene prin Gemeni, prin Carul Mare, pe steaua căzătoare care se stinge la zborul jumătate.

Trecut şi viitor! „Dacă am afla misterul prin care să ne punem în legătură cu aceste două ordini din lucruri, care sînt ascunse în noi, mister pe care l-au posedat poate magii egipteni şi asirieni, atuncea în adîncurile sufletului coborîndu-ne" .. .[2]

Vasul nu traversează, coboară, cum şi-ar desena traseul pe hartă. Totul se trage de la numele vaporului. încăpuţi pe

2 Bachilide, *Pean, XVI,* traducere Simina Noica, volumul *Legende mitologice,* Editura Albatros, 1972.

mîna grecilor! Patul din cabina cu pluş roşu nu e pat ci batiscaf. Geana de lună nu s-a şters ci a rămas undeva deasupra. Marea a devenit simplu sunet dincolo de geamul care joacă şi vede peşti.

Prea mult rămîne, nu poţi, în secolul V. î.e.n., la stratul • de daruri prin care istoria îşi începe aventura şi unde auzi: „Herodot din Halicarnas înfăţişează aid cele aflate în cercetarea sa; ca să nu fie date uitării, cu trecerea vre-

[1] *Eminescu, Sărmanul Dionis.*

mii, cîte s-au făcut între oameni”[3]. Logografi vameşi cu degete de caracatiţă te zeciuiesc şi te vind miturilor. Homeri cu zecile şi cu sutele se desprind din cele două epopei reprezentate ca două femei pe una din pietrele agorei ateniene, iau fiecare cîte un modul epic şi îl conduc separat la curţi de mărgean, încît nu mai ajungi să cunoşti pînă la capăt războiul Troiei. Un asemenea prilej de întil- nire e Idomeneu, „vestitul în suliţi”, întrezărit o clipă numărîndu-şi cele optzeci de corăbii la „marea icarică”, apoi şi el în calul de lemn, în fine acasă, însă cu preţul jertfirii unicului fiu.

... Straturi mereu mai adinei sau cercuri mereu mai largi unde imaginaţia poate lega şi deslega sub zodia lui Proteu, scot dincolo de bruma de istorie. „Şapte purtind fecioare mîndre şi feciori, / Şapte la număr, toţi Ionieni, îi însoţea / Teseu viteazul. Strălucea pînă departe / Pînza izbită de suflările din nord”. Regele, cui i se aducea astfel tributul de carne umană, „nu-şi mai stăvili pornirea / Şi mina o trecu uşor, peste obrazul / De fecioară, alb ca neaua”.

— „Viteze, stăvileşte-ţi amarnica trufie!”
— „Adu-mi atuncea din străfundurile mării
Acest inel de aur”.

Şi jocul se repetă. Vaporul aievea sau eroul mitic continuă scoborirea. Dintru-nceput, „adine s-a clătinat / Pădurea undelor primindu-l”. „Iată-l pătruns pînă-n iatacul zeilor”. Fiori de spaimă: Nereidele. „Făptura lor seînteietoare pîlpîia / Ca o văpaie de lumină. / În părul lor învălurat / Rîdeau panglici / Cu şerpuiri de aur. Mlădioase. / Picioarele se îndemnau doar către dansuri” .. .[3]

Dar nu! „Aurora care toarnă vîntul porfiriu se arată radioasă”. Acesta e tîlcul luminilor pe care visul le localiza în încăperile submarine ale Amphitritei. Tovarăşul de cabină mă trezeşte: Iraklion! Sînt la hublou, dintr-odată. Într-adevăr, „iarba crescuse, arborii înfloriseră, adia un vînt uşor, izvorît din braţele cerului, ţărmul strălucea de prospeţime, marea era adormită, copacii şi apele cintau mîngîietor”[3]. Heraclion!

---

3 Din *Erotocritos*, de Vincentio Cornaros (C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii greceşti,* traducere Mihai Vasiliu, E.L.U., 1968).

Minos e contemporan cu Hercule, care la cererea lui Eurystheus vine în Creta şi capturează sălbaticul taur-miracol. La fel cu Egeu, regele Aticei, pe care-l învinge, şi cu Pitheus, regele înţelept al Argolidei, tatăl Aithrei, care-i va da lui Egeu, din dragostea ei cu Poseidon, în sfîrşit un fiu, pe Teseu.

Dacă legendele devin istorie, cum tot mai mult i se întîmplă de un timp *Iliadei,* şi prin încîlcita lor cronologie am avea dreptul să calculăm la scara umană, Minos ar fi domnit cu două-trei generaţii înaintea războiului Troiei, socotind după afirmaţia că Idomeneu îi este nepot iar copiii lui Teseu participă şi ei la marea campanie unde-şi eliberează bunica dinspre tată, dusă de Paris ca roabă odată cu Elena. Numai că regele-preot are statut de semizeu, ca fiu al fenicienei şi al stăpînului fulgerelor, viaţa lui se calculează altfel în ani, întinsă în aval dinspre secolul XIII spre mai căruntul secol XVI, în cazul că înţelegem bine plasarea epocii eroice, din Hesiod, între vîrsta bronzului şi a fierului. Labirintul îi e mantie. Meşterul său Dedal adaogă mersului pe uscat şi pe mare, ca-n veacul nostru, zborul, trecînd întîi spre nord, pînă dincolo de insulele Delos şi Păros, apoi luînd-o spre vest, peste Grecia continentală sau în lungul coastelor ei, pînă în Si- cilia – în această curbă largă, pentru că astfel îşi vor fi avut evoluţia pe atunci corăbiile („al schiptrului reazim", cum va spune Ovidiu) cu punct de pornire în Amphisos.

încă din primele-i ceasuri, geloasă, istoria tinde să-l deposedeze de aura supranaturală pe acest personaj cu atîtea aparenţe de real. Pentru Tucidide şi Herodot, e numai om, conturat prin cît au putut fiecare afla despre „timpuri aşa îndepărtate". „E cel mai vechi din cîţi îi ştim

din auzite, care a întemeiat o flotă, şi a stăpînit peste cea mai mare parte a mării, pe care o numim astăzi Elenică, şi a stăpînit insulele Ciclade şi a fost primul colonizator în cele mai multe, izgonind pe carieni şi instaurînd conducători pe fiii săi"[4].

4 Tucidide, traducere Florea Fugarlu,

Confabulaţiile îl trag spre ceresc, prin căsătorie e ginerele soarelui, prin Ariadna ajunge socru lui Dionysos şi – în Homer pomenit doar ca judecător al sufletelor alături de fratele său Radamant – pînă de curînd în secolul XIX, cînd începe era arheologiei, e strat de nori albi plutind deasupra epocii lui Agamemnon şi a lui Nestor. Pe aceştia doi, săpăturile lui Schliemann şi ale lui Cari Blegen, orientate strict după datele din cele două poeme eroice, i-au reaşezat în timp cu exactitate – poate cu măştile din foiţă de aur pe care le-au dat la iveală mormintele vor fi identificate într-o zi şi individualităţile cărora le-au aparţinut – iar demitizării soţului Pasiphaei i se consacră în 1893 Arthur John Evans.

Surpriza lui Evans nu e de loc mică: regele nostru n-a trăit un secol, două ci vreo douăzeci bune. Ceea ce descoperă englezul la Cnosos, uimit, fericit, apoi alţii în centrul şi estul insulei, sînt semnele bogate, strălucitoare, inestimabile, ale unei vieţi sociale complete, ureînd cu prelun- girile-i neolitice pînă în mileniul VI î.e.n. şi scoţînd brusc din enigmă rădăcinile recent deshumatei civilizaţii pre- homerice de pe continent Un dar nesperat! În *Iliada* se vorbeşte de Creta cea cu o sută, în *Odiseea* de cea cu 90 de oraşe; munţii, văile, colinele care le-au înghiţit, încep acum, proces în plin curs, să le restituie, e drept zdrobite, arse, prăbuşite, desfigurate, ciuntite, însă pline de tezaure, capabile să deschidă dintr-odată o perspectivă ştiinţifică certă şi definitivă (în primii zece ani ai secolului nostru, descoperirile esenţiale erau realizate), şi să avertizeze că nici o concluzie nu se mai poate considera inatacabilă (încă atîtea semne aşteaptă a fi citite), de asemenea să confere gîndirii istorice

---

Războiul peloponeziac, 4, I. în *Proză istorică greacă,* p. 174.

tinereţe şi activism şi să-i pună în faţă spiritualităţii europene, în căutare de obîrşii, o trufaşă oglindă.

Marmora, arama, fierul, fildeşul, ceramica, orfevreria, pictura, mica sculptură şi gliptica, tăbliţele în hieroglife, în liniar A şi în liniar B, încep să vorbească: ultimele o limbă veche, argiană, penultimele o limbă egeică, poate cretana, restul un grai al minţii, divulgînd o lume reală căreâ-i lipseşte deocamdată doar latura anecdotică. Numele ei, printr-o accepţie unanimă, civilizaţia minoică! Cognoscibilă în evolutivitatea-i organică, prin multitudinea mărturiilor materiale şi prin norocoase interferări cu întîmplări ale Orientului şi Egiptului, unde pe atunci se scria; începînd cu mileniul III i.e.n. după socotelile lui Evans, şi sfîrşind cu sfîrşitul mileniului II, în pragul invaziei doriene; periodizabilă spre studiu, conform propunerii profesorului Nicolas Platon[0], în pre-palatială (2600— 2000), palatială veche (2000—1700), palatială recentă (1700—1400) şi post-palatială (1400—1100); întărind deducţiile anterioare despre celălalt rege, pămîntean, care-şi revendică epoca cea mai înfloritoare, veacul XVII—XVI î.e.n.

Noţiunii de labirint i se servesc din capul locului confirmări. Primele săpături metodice aduc la suprafaţă nu oraşul ci un grup de trei palate, comparabile numai cu cel din legendă: uriaşe, asimetrice, adaptînd colina şi adaptîndu-i-se, cu de la 3 la 5 nivele; inextricabile (cu un sistem liber de coridoare, ganguri şi scări, propilee şi por- tice, perpendiculare, suprapuse, diagonale); savante şi ingenioase ca tehnică de construcţie (acoperişuri orizontale, faţade inegale, ziduri din piatră poroasă, susţinute şi legate prin grinzi de lemn, spre a opune o rezistenţă elastică cutremurelor; nenumărate „puţuri" dreptunghiulare, conducînd din zenit lumina zilei şi distribuind-o în diverse compartimentări inferioare; canalizări şi dispozitive de scurgere a apei, cu bazine de decantare etc.). Pe pereţii, coloanele şi ulcioarele din Cnosos e scrijelat sau pictat simbolul dublei puteri regale, politice şi religioase (după unii, insuficient lămurit): securea dublă, *labrys* – cuvînt care putea da naştere, prin metamorfoză, unuia mai dezvoltat, cu terminaţia *nthos,* băştinaşă şi prehelenică, şi care să însemne ceva în genul „casei celor două securi".

Palatele şi oraşele (exemplul cel mai tipic: Gurnia), vilele răzleţite şi reşedinţele de vară, conacele, edificii elegante se resimt mereu de pe urma mîinilor sau capriciilor zeului Poseidon, „cel care produce cutremurele" de două- trei ori pe an, pînă azi, nefaste. Potrivit lui Evans şi unor savanţi greci, care exclud cauzele militare, un asemenea dezastru amplu pune capăt concomitent în toate localităţile, prin 1700 î.e.n., tuturor capodoperelor de arhitectură anterioare, vechi de 300 de ani, de cind marcau trecerea de la societăţi gentilice la forme statale organizate în jurul unei puteri centrale şi erau „vechile palate". Resturile lor, mai judicios degajate la Phaestos, dimpreună cu numeroase obiecte din ceramică policromă, statuete de femei în rochii cochete, peceţi cu reprezentări animaliere sau cu hieroglife, fac casă bună cu urmele „noilor palate", semn că oamenii au rezidit pe aceleaşi vetre, mai extins, mai înalt. Alte două catastrofe similare, survenite în 1600 şi 1450 dau posibilitatea arheologilor să segmenteze neopala- tialul, să poată mai decis compara, eticheta şi clasa şi să acorde prestigiul suprem, calificativul de apogeu al dezvoltării, secvenţei a doua, afectată necruţător, s-a convenit, prin erupţia vulcanului de pe Thira. Această explozie (1550—1500 î.e.n.) ar fi depăşit-o în intensitate de patru ori pe cea de pe Kralcatoa şi ar fi făcut să sară în aer şi să se scufunde nu 23 de km^2 ci 83, soldată în Santorini cu un strat de piatră ponce, pe alocuri, de 60 cm. grosime, pe coastele Cretei cu zbenguieli ale mareei sau în interior cu ecoul cosmic al cîtorva cutremure de grad maxim. Noilor palate li se conced astfel pentru spectaculoasa lor moarte de o clipă 100 de ani, dar varietăţi de ceramică „stilul palatului", cum şi alte dovezi, atestă continuitatea uneori sau în principal la Cnosos a unei activităţi politice şi economice, a unei civilizaţii contemporane şi înrudite cu cea din Micene, Tirint şi Pilos.

Deci nici războaiele, nici răzmeriţele, singură natura-mamă, atît de ardent divinizată în Creta! Totuşi nu numai prin negoţ ci şi prin săgeţi şi sabie (săbiile cele mai lungi din preistorie), civilizaţia minoică intră în atingere cu civilizaţiile troiană, cicladică, atică şi italică; regii noilor palate, suverani absoluţi, întemeiază imperiul lor maritim, dau suflet pînă azi thalasocraţiei. Căci un miracol se produsese pe fîşia de pămînt răsărită într-o „mare de culoarea vinului", locuită de „mîndri eteocreţi", „cidonieni", „pelasgi", mai tîrziu de „ahei" şi de „dorieni războinici"[7], aşe-

zată la distanţă egală de Asia, Africa, Europa, situaţie care, spune un demnitar veneţian prin 1589 e.n., „o face demnă de a deveni capitala lumii". Transplanta din Orient *oraşul* şi spiritul orăşenesc; coopera cu Tutmes al III-lea la transportul cedrului de Liban şi aducea din Libia aurul iar din Milo obsidianul; simplifica şi inventa, preferind celor 350 de semne cuneiforme ale Mesopotamiei şi celor 300 de hieroglife ale Egiptului liniarul B cu numai 80 de semne, graţie căruia ştirile curg nu începînd cu 772 î.e.n., anul primelor întreceri olimpice, ci din secolul XIV, şi aflăm că „E-ra-ta-ra" e „sclavă a preotesei" iar „Alkakron nu s-a prezentat"[8]; modela, picta, dansa şi organiza spectacole de tauromachii; se împodobea cu diademe, coliere, cercei, şi-şi îmbrăca femeile şi bărbaţii nu în chiton ci cu elegante haine parcă din veacul nostru, nu drapate, prinse cu fibulă sau agrafă, ci ţesute, ajustate pe corp.

O mare poartă şi un prim creuzet spiritualităţii europene; justificînd exclamări extatice: „fantasticele fresce, ceştile, cupele, ulcioarele şi amforele cu culorile lor ce nu vor mai putea fi atinse niciodată, depun mărturie pentru, fără îndoială, cel mai rafinat gust".[8] O alcătuire complexă, originală şi deschisă tuturor curenţilor de larg, înrudită cu focare de civilizaţie sumeriene şi protohinduse, prezen- tînd straniu elemente care – spre a rezerva noi sarcini săpătorilor – duc la aspecte ce mai tîrziu vor fi evidenţiate în etnografia şi arta arhipelagului nipon. O lume exuberant inventivă, încetînd abrupt, derutant, de parcă în preajma muntelui Ida de aici şi nu din Asia l-ar fi tîrît după car, învins, pe Hector, Ahile.

Pentru Cnosos iei din piaţa Cornaros autobuzul care te scoate în cîmp şi după 5 km. de mers ai ajuns într-o singurătate pe care ca o bufniţă o păzeşte la intrare, pe un soclu, liliputan, Arthur John Evans. Ceea ce urmează e un joc după preceptele lui. Singur, fatalmente bătrîn, prin dimineaţa albastră cu soare viu, i te supui. Mîini pe care nu le are îţi întind ghemul cu firul conducător. Il des- făşori meticulos şi sagace şi din haosul de ruine, o nimica toată, reînvie şi te îmbracă-n splendori pierdute palatul fermecat. Se va-ntîmpla la fel, generaţie de generaţie, încă atîţia ani cîţi sînt cei care fug în urmă spre neolitic, pînă cînd insula însăşi se va transforma într-un patruped cu coarne şi copite de aur care va face un salt la stele şi-n scînteieri cum nu s-au meii pomenit va plonja în adîncul din care s-a ivit.

Săpătorul ştie, şi-şi contemplă opera mulţumit. Vă aflaţi în curtea vestică. Nu mai sînt dalele de gips prinse cu mortar, fiţi atenţi la aceste două fundaţii de altare; ce vedeţi în dreapta, rotunde, adînci de peste un metru, sînt trei puţuri de ofrandă şi ţin de perioada primului palat. Se trecea în şiruri: printr-un propileu cu o coloană a cărei bază se mai vede, prin fosta poartă sud-estică, ajungeai într-un coridor lung ce conducea, după ocoluri, la marea poartă sudică, la băi lustrale, la unul din sanctuarele din interior. Fragmentele de frescă recuperate şi atent cîrpite, cîteva reinstalate în câpii şi puse la loc, arată că grupurile, peste opt sute de persoane, erau adoratori, muzicieni, purtători de togi ritualice, preoţi şi preotese, şi se îndreptau, albine spre matcă, în direcţia unei regine sau zeiţe în rochie de cult.

A-ţi propune să-i dai cititorului o descriere exactă a alambicaţiei, pe care cu-ncetul o deprinzi, e şi zadarnic şi neconcludent. Noţiunea însăşi de labirint ar fi păgubită, după cum subminată, laicizată emoţia, conştiinţa că te afli în contact nemijlocit cu obiecte şi un cadru care au precedat mitul. În postura lui Icar, după primele-i bătăi din ceară şi pene, ai cuprinde dintr-o privire liniile ansamblului, relativ un dreptunghi. La est de curtea vestică, acum exterioară zidurilor, patru late corpuri de odăi, scări şi verande, cu faţade spre o vastă curte centrală, stau înrădăcinate în colina Kefala care înaintează în valea rîului Catsambas şi are în dreapta, verde, căutată de drumuri, colina Profetul Ilie. De jur împrejur se răspîndea desigur oraşul care şi-a păstrat în insulă primatul pînă în epoca romană şi spre larg cîmpiile şi podgoriile, „numeroşii

arbori" de care vorbeşte Pindar.

Ghemul se desfăşoară, totuşi. Verifici mereu dacă n-ai făcut vreo mişcare greşită care să-l supere pe nonagenar[5]; dacă-l urmezi cu stricteţe, te înfrupţi pe rînd din comorile scoase la iveală şi desluşirile, de el date. Aleargă între timp soarele, deasupra, pînă îşi osteneşte caii. Ai terminat etajul care a fost reconstituit parţial în arîpa vestică, te-ai văzut purtat prin întregu-i parter, cu ochii-n carte şi-n timp, şi nu poţi rezista ispitei unui prim bilanţ. Fuseseră aici 3 etaje. Cel refăcut arată în văzduh cu un început de scară. Printr-o fereastră ai dedesubt „o bucătărie". Citeva trepte porneau spre curtea alungită nord-estic, altele, rămase întregi, te *coboară* la „sala tronului". Adevăr adevărat, lipit de peretele roşu pe care se distinge restul unei fresce cu grifon între flori, un jilţ din gips alabastrin, spătarul cu marginile ondulate. Lespezi pe jos, una mai ridicată, făcînd corp comun cu jilţul, pentru ca tălpile rege- lui-preot să rămînă mai sus decît ale celorlalţi. Pe acelaşi perete, în dreapta şi stingă, la oarecare distanţă, niţel mai joase, băncile de piatră unde lua loc „guvernul". Omul care lipseşte acum din jilţ, în orele de deliberare stătea cu faţa spre miazăzi. În anticamera din care priveşti prin uşă adunarea aceasta de linişte, se adînceşte un bazin, ca să te poţi apropia pur, iar o scară ce duce la un nivel superior îţi expune un alt „bazin lustral" prevăzut, sub grinzi şi sub capiteluri roşii încheiate de un brîu alb, cu cinci coloane negre, cilindrice, îngustate treptat spre bază, sprijinite pe lespezi patrate din marmoră albă. În Grecia, le poţi admira numai aici. De aceeaşi formă, dar albe alteori, cu brîie negre la sol şi sub tavan, cum este cea din colţul sud-vestic unde ţi-ai început truda, sau roşii şi-n benzi de culori închise la extremităţi, le vei duce dorul, vor fi ascunzînd în ele suflete de zei buni sau cruzi.

În aceeaşi aripă vestică, deasupra creştetului sticleşte cerul, gîndurile se întorc la aşa-zisul „sanctuar tripartit" şi la încăperile cu care comunică. Dintr-una din ele, o cameră de tezaur, s-a scos intactă „Zeiţa cu şerpi". În două mici cripte, pe stîlpul în patru muchii, ce le ocupă centrul, plimbi degete de orb şi citeşti cu ele, săpată adînc, securea dublă. Semnul se repetă, scrijelat, se multiplică în „coridorul magazinelor", care deservea 22 de cămări iar sub dalaj

5 Născut Sn 1850, Evans moare Sn 1941.

gropi secrete, pentru mai scumpe odoare. Defilează în nişe despărţite de pereţi groşi, pe stînga, sau înşirate în cîteva pasaje mai scurte, derivate, înaltele chiupuri şi ulcioare, fără vîrstă, cu torţi mici sus şi jos (prin care fuseseră petrecute funii), cu linii în relief desenînd valuri şi spirale, bríie împletite (şi unde au stat griul, uleiul, vinul unora din cei mai avuţi piraţi, înţelepţi, eroi, zbiri).

Dar suveranul presupus, reprezentat înalt de trei metri pe un fragment de coridor din puţinul rămas din aripa sudică, „prinţul cu flori de crin", cu coroană şi panaş, lungi negre plete, braţe zvîcnite atletic, spun vestigiile să fi fost un candid, considerîndu-şi soţia ca pe o egală, nepreocupat de slăvirea fiinţei proprii, mai prezent la ceremonii şi la jocuri decît în geste militare. În zona apartamentelor regeşti, cu care din sud începe aripa răsăriteană, îi este răsplătită călătorului osteneala prin monumentalitatea „marei scări", parţial restaurată, ce lega cinci etaje. Secţiunile patru şi puţin din a cincea, care au putut fi salvate, îl ajută să-şi facă o idee despre sistemul ingenios de tuneluri verticale ce culegeau din aer lumina zilei şi-o distribuiau prin foiri de curtine, ferestre şi galerii, în verande şi-n mănunchiuri de odăi.

De la verandele unde erau postate gărzile, scări secundare duc la asemenea mănunchiuri. De pildă: mic coridor, odaia „cu bancă", odăiţa de baie pentru copil (cu vană de lut ars), mic chelar cu ulcioare, mic sanctuar unde s-au găsit o masă de ofrandă şi feluriţi idoli, o altă baie lus- trală. Dar de pe aici eşti îndată la „camera reginei", de unde o scară de serviciu conduce la nivelul inferior în apartamentul legat cu scara mare: budoar, baie, megaron

Pythos
din Cnosos
cu secure dublă
(Muzeul
din Herakleion).

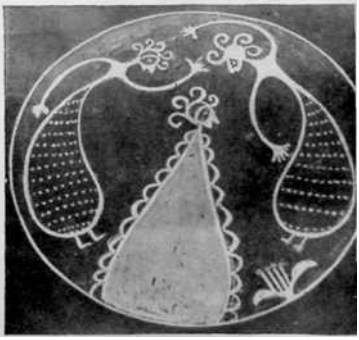

Disc policrom
din ceramică
de Camares.

Masca funerara
în aur
„a lui Agamemnon",
cca 1600 î.e.n.
(Micene.
Muzeul Arheologic din
Atena).

Fresca din Tirînt, cca
1300 î.e.n. *(Muzeul*
arheologic din
Atena).

clînd spre două luminatoare. Deasupra porţii care scoate în „megaronul regelui", copia „panoului cu delfini" şi chenarul cu rozete albastre, prelungit şi în jurul uşii din dreapta.

În vasta încăpere spre care treci iar între dublele securi, printr-un hol, se văd pe perete, repictate, cele două mari scuturi în formă de 8, iar tronul „cu baldachin", paradit, somneşte într-o vitrină.

Ca prin sălile din Versailles, suvenirurile materiale regeşti, „en place", sînt puţine. Din camera de tezaur, ce nu s-a prădat prin veacuri s-a dus la muzeu. Capul „acrobatului de fildeş", figurina eternizînd momentul efectuării unui salt. Magaziile de chiupuri cu decoraţii în medalioane, din întregul sector estic, ar încuraja ipoteza că suveranul făcea o deosebire între ce era al său, al şefului politic şi al celui religios, după majoritatea opiniilor vărsaţi în una şi aceeaşi fiinţă, şi ce era al palatului, iar vecinătatea atelierelor meşteşugăreşti, că branşa creatorilor de frumos se bucura şi de principală stimă şi de strictă, nemijlocită, augustă supraveghere. Gravorii în piatră n-au terminat lucrul început, cîteva piese semişlefuite fac dovada; împreună cu bijutierii, au finisat tabla de şah încrustată cu fildeş, lapislazuli, cristal de stincă, foiţe de argint şi aur (au reuşit s-o plaseze în vitrina 48); ceramiştilor, reclama le-o fac vasele găsite în număr apreciabil între „bastionul" răsăritean şi „casa de nord-est".

Printre mărunte fundaţii de foste locuinţe şi urme de bastioane şi terase, străbaţi latura de miazănoapte, ca să închei patratul la veranda „taurului în relief", un cap de expresie a forţei ori a mîniei. Curtea interioară invadată de iarbă, „teatrul" din două şterse rinduri de trepte for- mînd un unghi drept, au găzduit dansuri, acorduri din liră, întreceri sportive. Şi ca pe un pion jucat, mîna invizibilă evansiană te împinge uşor în afara tablei ei de işah. Pietrele din minoicul recent, acoperind bazele de ipiatră ale unui drum mai vechi, refăcut, umbrite de crengi ccare de pe o parte şi de pe alta se străduiesc să construiască un acoperiş boltit, scot la şoseaua carosabilă. Hestitui ghemul.

Dacă amurgul şi foamea mai permit, vizitezi în exterior ruinele „Caravanserai" de unde s-au salvat frescele

cu potîrnichi şi eşti, viu şi singur, fără umbră, oaspetele „mormîntului sanctuar” cu două etaje şi cameră sepul- crală săpată în stîncă. Aduce cu un altul, de la Phaestos, precedat de vestibul, curte şi portic, şi unde regii înnoptau în sarcofage tip cufăr sau tip vană. Acela, la rîndul său, aduce cu unul din Sicilia, anexat la un sanctuar al Afroditei, şi lăcaş din urmă, conform tradiţiei, lui Minos.

Condiţia mea de călător în Creta, întîmplător una de taciturn absolut. „Avea grămădite cuvintele-n el”, ride undeva-n creier Kavafis. A privi, a nota, a interfera. Un Zorba necesar dialogului, numai lăuntric. Merita, zău, mina de lignit![6] Un loc, la geam; carnetul, pe genunchi. „Hîrţoagele alea!” Grefier, nu, contabil pentru tăbliţe de lut. Cu convingerea că nimic nu e mai important ca substantivul şi numerarul cardinal, stîlpi istoriei şi lumii: „33 dădace, 33 fete, 16 băieţi”![7] Rar, verbul.

În dreapta şi stingă drumului, alternări de măslini şi vii. Apoi pilcuri, linii de chiparoşi. Pe muchia şanţului, ca la noi urzicile, agave. Dar uriaşe, revărsate, plesnite. Solul alburiu, argilă calcaroasă, caolinoasă.

„Creta noastră, şopti el. Cit e de frumoasă, da! [...] Pe drept cuvînt, dacă un vultur ar zbura pe deasupra ei, în miezul zilei, s-ar bucura de toate podoabele sale: de unduirile trupului ei ars de soare, de ţărmurile ei luminoase, unele line şi nisipoase, altele sălbatice, stîncoase şi roşii ca sîngele. S-ar bucura văzînd satele, casele, mănăstirile şi schiturile sale albe, înălţate pe spinările întunecate ale munţilor, sau cu temeliile înfipte în ţărîna cîmpiei”[8]. Peisagism. Vremea lui „jur pe ziua care ne luminează, că aş vrea mai degrabă să mor pentru Creta, decît să trăiesc pentru ea!”[9] e departe. „Neliniştea şi furia” care după revoluţia din 1821 „au crescut din an în an”, şi făceau ca fiecare generaţie „să-şi piardă capul”, să se năpustească „asupra fiarei înspăimîntătoare care o ţinea în gheare, sfîşiindu-şi propria ei carne, pîrjolindu-şi propriile ei sate”, ca „apoi, zdrobită”, să cadă „din nou sub jug”[10], au încetat. În oamenii zgomotoşi, vioi sau placizi care mă iau cu asalt, nici urmă de căpitan Mihalis cel ce-şi propusese să nu rîdă niciodată pînă va şti că patria sa a scăpat de

6 În romanul lui Nikos Kazantzakis, traducere Marcel Aderca, E.L.U., 1969: „îmi făcusem bine socoteala: aveam conştiinţa că-mi cumpăr fericirea cu destul de puţină cheltuială [...] În fiecare seară, îl aştept după lucru, îl pun să se aşeze în faţa mea, mîn- căm, vine clipa cînd trebuie să plătească şi îi spun: «Povesteşte!» îmi fumez pipa şi-l ascult.”

7 Textul unei din tăbliţe, dat în cartea lui Ivar Lissner.

8îs, «, îs vezi mai departe, nota 17.

9[10] „Se simţea foarte bătrîn şi se temea că va muri [...] Cum 10adică, în ziua [...] eliberării să tragă altul clopotele în locul

turci. Clopotarului Murţuflos („îl vedea pe Sfintul Gheorghe pogorînd pe pămîntul cretan, călare pe un cal alb, purtînd fustanelă, haină brodată, iminei roşii cu canafuri, o cartuşieră şi cîteva pistoale de argint"), prilejul să învie şi să mai urce odată în turla catedralei Sfîntul Mina, i s-a dat[10]. La întrebarea repetată, „inel de logodnă sau cătuşă de sclav", răspunsul e „inel de logodnă"[11].

Cu calabalîcul acesta de cuvinte de Kazantzakis, He- raclion rămîne în urmă, o colină a şters poarta Panigra de unde ne-am urnit prin însoriă oră 8, iar lumea de emoţii şi înverşunări fanatice, acum Trecut, pentru care apelezi la literatură spre a compensa cît de cît exteriori- tatea cunoaşterii, s-a ridicat iar în neantul din care se întrupase. Oamenii care în dorinţa de a se păstra ei înşişi s-au bătut cu aheii şi dorienii înainte de a deveni simplu greci, cu romanii, înainte de a ii ocupaţi de romani, cu arabii, care-i smulg mai bine de o sută de ani de sub bizantini, cu veneţienii, de citeva ori (între 1210 şi 1668 cit un guvernator trimis de doge rezidează în Candia), tragic cu turcii pînă în pragul veacului XX, băştinaşi şi venetici, au adăogat prin carnea şi prin oasele lor ciţiva metri buni altitudinii dintru început a insulei vulcanice de forma lunguiaţă a unui peşte sau vapor plutind spre Atlantic.

Urmaşii lor, comercianţi, mineri, marinari, călugări, artizani, agricultori, şoferi, pescari, intelectuali cu obsesia sau repulsia arheologiei, zei tutelari şi hrană prozei lui Prevelakis, actualul prestigiu literar al insulei, sînt cordiali, amabili. Totuşi fiece arbore, formă de relief, plantă, produs al ciclurilor de ieri, tot ce se înfăţişează ochiului, intră azi în carte, cum am cirmit spre sud.

Dealurile cu vie durează; uneori sfîrşesc pe cerul al- bastru-verzui, la cite o bisericuţă de cretă, înconjurată de zid şi cu clopotniţă fierestruită. Frunza vişiniu-palidă începe pe alocuri să se sfrijească, să ardă. Strugurii s-au cules, dar mai e de trebăluit pe lingă minusculele crame cubice. Vezi citeva femei. Pe postăţi goale, pe cărări fumurii, asinul cu povara în spate stă înţepenit ca un căluţ de lemn, ascultă,

---

11 Citatul, cum şi cele de la trimiterile 13, 14, 15 şi 16, din romanul Libertate sau *moarte* (Editura tineretului, 1956, traducere Penele Martinescu): „Cînd a făcut Dumnezeu lumea, relatează un personaj, toate neamurile de pe pămînt – albi, negri, galbeni – s-au înfăţişat dinaintea lui ca să primească binecuvîntarea. Printre ele era şi Creta. Mică, sfioasă, în doliu după copiii ei şi cu basma neagră pe cap, ea a rămas mai la urmă. Cînd s-a înserat, s-a apropiat şi ea încetişor şi-a glăsuit: -Doamne, mie ce-mi dai?» Creatorul se întoarse atunci spre ea, o văzu atît de singură şi sfioasă, şi-i zise: -Ridică mîna dreaptă şi priveşte». Creta ridică mîna dreaptă şi ce crezi că văzu la lumina fulgerelor? În cel mai nobil dintre degete, inelarul, strălucea un cerculeţ de aur. -Doamne – strigă Creta cu inima tremurînd – ce este asta, un inel de logodnă sau o cătuşă de sclav?» Dumnezeu zîmbi, se aplecă spre ea şi-i spuse ceva cu o voce foarte înceată. Dar Creta nu auzi ce-i spuse" ...

rupe cite un smoc de iarbă, se apără de muşte. O plantaţie, în stingă, cu toate frunzele căzute, îşi aliniază tulpinele groase şi crengile, ca sute de tridente şi sfeşnice. În general, pitice. Deşi drumul urcă în serpentine, pămîntul continuă a fi lucrat. Un strat de castraveţi cu flori galbene înfruntă toamna. O turmă de oi culcate, rumegînd, se bucură de umbră, iar stoluri de păsări mici, planînd în zbor zvîcnit, se bucură de soare. Vegetaţie mediteraneană. Cactuşi pe stînci, cu fructele lor rumenite, suculente, senzuale. Portocali, grădini ale hesperidelor, strălucind de rodul lor auriu, smochini sălbatici, oleandri visînd ploaia.

Culturi cu varză şi cu „dumate" durdulii preced marginile satelor. Dafnes, Venerato (elemente de arhitectură renascentistă la biserica Haghios Ioanis, datată 1644),
Haghia Varvara. La cafeneaua invariabilă, aceiaşi doi-trei bărbaţi cu fes şi în haine închise, jucind table sau nu- mărind mătăniile, omorînd timpul. Printre case, capre roşcate şi negre. înaintea faţadelor, flori de salvie.

Rămin în dreapta, pentru drumeţi mai meticuloşi, mănăstirile Vrondisi, cu o fîntînă veneţiană în flori de acantă, şi Haghios Fanurios, cu frumoase fresce din secolele XIV şi XV, grota din Camares care a pus în braţele ştiinţei şi artei ceramica policromă a minoicului mijlociu, şi mai în sus spre 1500 metri, pe versantul sudic al celui mai înalt munte, grota Ida – tăceri care ştiu şi originea omului şi originea zeilor şi o spun şerpilor.

Coborîm, sau mergem drept pe culme, pe o şosea tăiată în panta granitică sau sfârimicioasă. De fapt coborim, în tot mai îndrăcite curbe. Tufe de rozmarin printre pietre, eucalipţi şi spectacolul măslinilor. Ne însoţesc, cringuri, păduri, ca răchiţi sau peri sălbatici. Cu frunzele lor înguste, verzi argintii, făcind ape vesele. Sau plantaţi, simetrici, pe parcele arate, încă puieţi, c-un smoc de foi numai la virf. Alţii, torsionaţi, multicentenari, urcă toate rîpele. Măslinele sint coapte, albastru-vineţii. O bătrînă cernită culege într-un coş, cum s-ar întinde după cireşe. Lingă ea, o capră albă îşi etirează gîtul, ca o lebădă, pentru frunze, pe care le mestecă tihnit, cu pedanterie. Proliferarea arborelui Atenei, o nesfirşire, prăpăd, în cîm- pia Mesarei, acum dedesubt. Pămîntul – cineva întreabă de o plantaţie de banani; niţel mai la sud, i se răspunde – a dispărut şi n-au rămas decît aceste fluturări de aripi de pescăruşi, încovoieri de pînze de corăbii, clătinări de valuri care le scot, după ce ai trecut podul de pe Hiero- potamos, şi te depun la Phaestos.

Pe înălţimea de unde simţi vecinătatea mării, refaci descifrarea dificilă din Cnosos. Aceeaşi curte vestică fără urme de ziduri la vest, aceeaşi curte interioară în dreptunghi, odinioară ajurată de portice, coloane şi balustrade, de unde erau privite scenele de tauromachii, şi spre care conduc familiare coridoare şi scări din toate patru aripile cu

magazii, băi, luminatoare, săli ale tronurilor, ateliere. La întoarcere, aşezarea minoică umple şi ocupă exclusiv cadrul, o bucată de drum. Construit între 2000 şi 1500 î.e.n., teatrul e mai impresionant aici. Cele opt trepte

fierbinţi de soare se uită în vidul în care ajung voci ale lucrătorilor din cîmp. Un sanctuar destul de complet, cel cu groapă pentru înjunghieri, cu masă din pămînt ars pentru libaţii şi cu banchetă de gips, nu pentru oameni, ci pentru idoli-figurine şi obiecte de cult. Săpăturile şcolii italiene conduse de profesorul Dura Levi au pus în evidenţă vechimea straturilor, vîrstele palatelor, rezidirilor, pentru specialişti. Turiştii, ei au a se mulţumi cu puţin: restaurarea recentă a unei băi lustrale şi a cîtorva dalaje. Şi cu priveliştea adîncă spre nord-est, de-a lungul cîm- piei fertile, pînă la munţi unde unul pare o supremă cetate după ce a fost cîndva un suprem spasm de foc. Îi mai văd încă, din satul Myres, tiara de zăpadă. Orgolios, le va fi spus prin ani tuturor dedalilor: măreţia pe care o dau eu zărilor n-o puteţi atinge!

Pentru ruinele Gortynei, în loc de un minut, cît i-am cerut, şoferul acceptă cinci. „Mono pende!", cum ar fi vorba de-o fugă pîn-la cişmea. Bazilica Haghios Titos, cu absida-i din secolele VII—VIII, e cea mai apropiată. Şi prin ruinele Agorei, Odeonul din timpul lui Traian, începutul secolului II e.n., blocurile de piatră în care sînt săpate legile din secolul VI î.e.n., vizînd proprietatea, succesiunea, libertatea. Moşteniri, oare, de la Radamant? Dovezile arheologice şi scriptice împing prin epoca elenistică numai în cea arhaică, deci cel mult spre secolele VI—VII, istoria oraşului apucător care deposedează întîi Phaestos-ul de stăpînirea asupra Mesarei şi ulterior Cno- sosul de supremaţia asupra întregii insule, devenind capitala provinciei romane Creta-Cirenaica.

Şi prin geamul maşinii, urmele de statui latine din dreapta şoselei, şi urmele de fundaţii numite „casa pretorului", „templul lui Isis şi Sarapis" şi cel „al lui Apollo Pitianicul", fostul „amfiteatru" şi fostele „therme" ...

În autocar, pasagerii îşi fac cruce de cîte ori o bisericuţă sau capelă zvîcneşte pentru o secundă, apropiată sau depărtată, într-o vîlcea sau pe un deal. Cum ei le ştiu pe dinafară, uneori schiţează semnul chiar fără să le privească, şi expresia de pe feţe e una de mulţumire. Măslinii par toropiţi, relaxaţi, ca şi plugarii care pe cîte-o terasă întorc fără grabă glia. Cete de trestii lungi spun de un fir de apă, ascuns, care devine pîrîiaş iarna. Şi iar lîngă poarta Panigra. O decepţie, Phaestos, cumva? „Itaca ţi-a dat frumoasa călătorie. / Fără ea nu te-ai fi pornit pe cale"[12].

Mai pregnantă decît printre ruinele vechilor palate e senzaţia labirintului în muzeul arheologic din marea piaţă Elefteria. S-au mutat

12 Constantin Kavafis.

aici în vitrine şi pe rafturi aproape toate dovezile de viaţă şi creaţie umană obţinute prin săpăturile cîte s-au efectuat şi se efectuează în Creta – şi începind din neolitic, subneolitic şi prepalatial, n-a rămas epocă să nu-şi întindă terorile, enigmele, capcanele.

În amestec de virste şi schimb de măşti, spiritele tuturor morţilor umili şi iluştri. Se joacă şi rid, vînează, fac sport, se roagă, pling, îngroapă, lucrează.

Lucrează piatra. Din bazalt, din diverse marmori, din alabastru, porfir, obsidian, malahit, cristal de stîncă, scot vaze cu frumoase nervuri, potire şi rhytonuri cu ingenioase scene în relief, recipiente în formă de animale sacre, sau de capete de animale (de tauri şi de lei), lămpi ca scoici. O amforă ritualică provenită de la Zakro, datînd de pe la 1450 î.e.n., e marca fabricii. Tăiată şi şlefuită dintr-o marmoră cu vinişoare care surprind o învîrtejire de valuri sau de nori, dobîndind o eleganţă şi dezinvoltură a liniilor unică, prin îngustarea bazei şi a gîtului cu evazări suprapuse sub care e petrecut un inel-colier, ca şi prin torţile aplicate, ca două apăsate semne de întrebare, încorporînd conturelor pe care le închid un spaţiu grafic apreciabil.

... Modelează argila. Cu mîna, cu roata olarului, pă- rînd a nu cunoaşte înfrîngerea sau vreo limită în varietatea formelor şi combinarea motivelor. Ulcioare mici, mijlocii şi mari, cu ornamentaţia din scobiri sau ieşituri, cupe cu pereţii atît de subţiri încît au fost denumite „coji de ou", alte vase de cult sau de uz comun, ustensile ca răzători, pîlnii şi strecurători, figurine şi statuete în atitudini orante, căsuţe şi machete de temple, sarcofage, pe- ceţi şi discuri în care lucrurile şi înfăţişările lumii devin miniaturale pentru a ne da dintre cele mai vechi mostre de firesc şi spontan în desen – ecouri, prelungiri din ce omul a prins cu ochii şi urechile în atelierul de lut al Demiurgului.

Îndeletnicirea aceasta e şi teren de încercare a culorilor. Pe fonduri închise, cu reflexe metalice, linii drepte în tonuri luminoase, într-un caz schiţînd zvastica, linii ondulate şi spirale, de un accentuat dinamism, apoi transpuneri decorative de vegetaţie terestră şi faună marină, lujeri involţi şi frunze, zbătute sau legănate caracatiţe, peşti rapaci prinşi în plase, păsări (celebra ceramică de Camares), majoritatea pieselor din intervalul 2000— 1700. Policromismului îi sînt complementare, succesiv, rezolvări mai austere, cu ornamente închise pe fonduri clare, sau alternări de eflorescente albe şi zone portocalii, înaintea lungului ev mediu geometric, convenţional. Penelul a devenit dezinvolt subtil, stilizînd floral şi ornitic figura umană, cum o arată un taler în care două personaje cu trupul din cîte-o frunză iar capul şi palmele cu ceva şi de caliciu şi de cioc de pasăre dansează în jurul unei divinităţi şi mai schematizată în aceeaşi manieră. Tehnicile sînt multiple; într-un ulcior de libaţii, o capodoperă, provenit din necropola unuia din porturile Cnososului, Catsamba de azi, reliefurile şi culorile,

caracatiţele şi florile de lotus între registre abstracte şi briiele de butoni ascuţiţi, proeminenţi, dispuşi orizontal şi vertical, pictura şi sculptura au fuzionat.

... Cînd sculptează, nu-i preocupă monumentalul. În firide sau pe băncile mici din sanctuare spaţiul rezervat idolilor nu e prea întins. Strămutate în bronz, în fildeş, în ceramică, fizionomiile, gesturile, îndeletnicirile indivizilor sau grupurilor în acţiune vorbesc de o existenţă paradisiacă, a germinaţiei, a desfătărilor. Cele două statuete din faianţă irizîndu-se de culori, probabil Zeiţa- Mamă şi Zeiţa-Fiică, divinităţi ale zonei subterane, cu şerpi încolăciţi în jurul mijlocului şi braţelor sau ţinuţi în mîini, se întrec – cum s-a mai remarcat – alături de alte evocări feminine în etalarea unei mode (excepţie corsajele deschise care lăsau sînii liberi) în multe privinţe a secolelor XVIII, XIX şi XX, europene. Taliile strînse (în *Iliada:* „Briséis, cea bine la mijloc încinsă"), rochiile cloş sau crinolină, gulerele înalte, rafinatele coafuri. În citeva vitrine exigenţa aceasta „croitoricească" cedează în favoarea unei formule cu totul opuse, primitivistă, reduc- tivă, ca la niponele *haniwa,* jumătatea de la tălpi pînă la brîu a trupului a devenit un simplu clopot sau butoiaş. Din sugrumarea bruscă răsar mijlocul, scurt şi subţire, şi imediat braţele, îndoite din cot şi înălţate spre a realiza împreună un religios U. Zeiţă, şi lingă ea o adoratoare cu braţele cercuri închise în dreptul sinilor. Zugrăveli care schiţează ochi, gură, colier şi brăţări, şi în cazul altor patru figurine similare, pe cap cu păsări şi animale sacre ducind cu gindul la dezvoltările ulterioare, complicate, de pe coiful războinicei Pallas Atena.

... Şi mai la indemină – ca aceleiaşi seminţii din Pacific, amintită mai sus – le vine gliptica. Parcă privind la microscop, meşterii aceştia migăloşi reuşesc să întipărească în suprafeţe foarte reduse, „mai fericit decît în arta mare"[13] inspiraţii din natură sau religie, realul şi imaginativul. Faimoasele peceţi care apăsate în lutul moale vor multiplica şi eterniza viziunea sau intuiţia de o clipă. Impresionează deosebit una dreptunghiulară unde distingi un animal fabulos, trup de cal sau tigru, grumaz lung şi enorm, coada ridicată încovoiat ca a unui cîine, şi trei bărbaţi în atitudini caricatural expresive, vorbindu-şi, contrazicîndu-se parcă sau stabilind ultimele detalii înaintea unei importante plecări. Cilindrice, prismatice, eliptice, din steatită, discuri cu dublă convexitate, din ceramică, monturi de inel, din aur, mai aduc (unul din vremea şi ţara lui Hamurabi) portrete de regi, fecioare dansînd pentru reînvierea primăverii sau smulgînd copacul sacru, imnuri ideogramate. Un imn se presupune a încifra în spirală, din exterior spre centru, pe ambele-i feţe, atît de bine păstratul „Disc din Phaestos", în hierogli- fele-i constînd din bărbaţi, femei, copii, păsări, peşti, insecte, crengi, corăbii, arcuri.

13 N. Platón, *op. cit.*

Aplicată metalelor şi pietrelor preţioase, miniatura a dat încă de atunci, ajunse la perfecţiune, diademele, âcele de păr înflorate, cerceii, colierele, brelocurile şi pandan- tivele imitind vietăţi marine, fructe şi albine, brăţările, inelele, podoabele de o rară finеţe cu care le vedem în- frumuseţîndu-se pe femeile cu pielea foarte albă şi părul intens negru din fragmentele frescelor.

„Pariziana", cu mari ochi alungiţi orizontali şi buze roşii, mai apropiată de Matisse decît de El Greco, datînd de pe la 1500, din neopalatial. O tinără preoteasă, spune „nodul sacru" de la ceafă. „Doamnele în albastru", graţii, care desfătau privirea regelui pe pereţii dintr-o sală a tronului, acum ghicite din cîteva petice de culoare, şi grupul de dansatoare în grădină, dinaintea unui public care aplaudă.

... Practică pictura intens. De pe pereţii şi de pe tavanele clădirilor dispersate, originalele şi-au dat intîlnire aici. Fresca infăţişînd delfini printre valuri, de care se incinta o regină, secvenţele cu crini albi şi cu irişi roşii, culese din Amnisos, purtătorii de ofrande din lungul „Coridorului procesiunii", ofiţerul minoian conducînd un grup de soldaţi negri, din „Casa frescelor", scenele vii de pe sarcofagul desgropat la Haghia Triada, o raritate ceramică, unde vezi o sacrificare a unui animal în sunete de fluier şi purtători de fructe şi licori care sînt vărsate de o preoteasă între două coloane terminate în vîrf cu dublesecuri, în timp ce îi sînt smulse suspine unei lire cu şapte corzi, şi fantastica scenă de exerciţiu acrobatic şi tauro- mahie.

... Oameni aievea, în raport cotidian cu divinitatea, care-i Natura. Bucurie, triumfind asupra angoasei morţii. De pe im vas în formă de ou de struţ, „al secerătorilor", se desprind, s-ar părea, cei cîţiva bărbaţi, cu unelte agricole pe umeri. O festivitate, al cărei scop n-a fost dibuit. Două-trei guri cîntă. Un prinţ sau preot ţinînd o vargă le merge înainte şi-i scoate-n lumina de-afară.

Herakleion (Candia, sub veneţieni, Kandak, sub arabi, care l-au înfiinţat), cu cei vreo şaizeci de mii de locuitori ai săi, aproape dublează populaţia Caneei, capitala politică a insulei. Deşi schiţa din pliant e clară, găsesc anevoie obiectivele pe care mi le propun, şi aceasta nu numai datorită faptului că la începutul străzilor şi pe case, de cele mai multe ori, nu e scris nici un nume. Străzi şi ulicioare, fundături, se ţin de şotii. Blestemi otomanii – oh, oraş în şalvari ca şi viteazul de bronz de pe Bulevardul Eroilor! – dar şi pe veneţieni, care vor fi contribuit la toată brambureala. Te linişteşti însă spunîndu-ţi că în apropiere e Cnosos, scris este să te pierzi printre ziduri, prin cotituri şi pasaje, să te afli în labirint. Ideea inginerească, noţiunea însăşi, o încercare de tălmăcire a viselor. Alergi, paşii sînt împiedecaţi, vezi

ţinta peste drum, ceva o răpeşte şi o mută unde erai cînd te-ai avîn- tat spre ea, vrei să cobori şi de fapt urci, salţi şi de fapt cazi, chica ţi-a înflorit ca un lămîi, cineva plînge, cineva crapă de rîs. Mă aflu în această postură. Cînd îmi pot permite un raid pe cheiul portului veneţian, iată-mă în piaţa Sfînta Ecaterina; cînd vreau să descopăr odată bisericile Sfîntului Minas şi cele patru icoane mari atribuite lui Mihail Damaskinos, hălăduiesc pe sub zidul turcesc; am luat-o binişor spre Panigra, cînd ţin să ajung la muzeul de pe Macarios. În majoritatea cazurilor, can- dioţii nu-şi cunosc după nume străzile. Chiar dacă e vorba de arterele principale, sau de strada însăşi pe care te afli împreună cu ei şi vrei s-o identifici. Se uită la tine miraţi sau întreabă pe un altul care se întîmplă să treacă, vreun cunoscut. Sînt prietenoşi, binevoitori. Undeva la margine, într-o piaţetă cu plecare şi sosire de autobuze, într-o mică prăvălie cu stive de vatelină, doi bărbaţi neraşi, doi şoferi, tocmai încearcă un „zeibetiko", în timp ce alţi doi bărbaţi, de la o masă, îi urmăresc mucalit, figurine de lut de acum trei mii de ani. Cînd mă observă, se opresc, rîd.

De pe Leoforos Konstandinu, de la Hotel Rex unde înmagazinez polenul strîns, stabilesc progresiv puncte de reper. După 50 de metri, în sens contrar pieţii din care cobori să iei vaporul, am pe dreapta fîntîna Morosini. Nimfele şi tritonii care călăresc delfini sau tauri, din basoreliefuri, leii care susţin bazinul superior, arcurile apei, îl veşnicesc pe bravul şi nenorocosul *proveditore generale* care tinăr o inaugurase şi bătrîn se vede nevoit să se retragă după lunga rezistenţă şi să predea în 1669 noului invadator cetatea asediată. La stingă, strada 1866, care aminteşte una din ofrandele de singe pe altarul in- dependenţei, te scoate în pitorescul „bazar". Ce să ceri – sacîz de Chio, ulei de dafin şi de mirt, scorţişoară, cui- şoare şi nucşoară, ca-n vechile vremi? Predomină fructele şi peştele. Mandarine abia rumenite, banane, struguri. Aceştia, mari, trandafirii. Îţi umple nările fumul aţiţător de peştişori prăjiţi, care ţi se servesc în pungi ca seminţele, fierbinţi. Vocile negustorilor care-şi laudă maşinal marfa se potolesc în Platia Cornaru. la o altă fîntînă veche: San Salvadore.

O a patra, după ce în aer liber, în drumul spre dig, ai văzut-o şi pe o a treia, Sagredo, e la Muzeul de Istorie. Aparţinuse unui palat veneţian. Aceste orgi discrete cîn- tau ca acasă, prin seri, aristocraţiei venite din lagune, care acuma îşi are aici frumoasele blazoane, iată-l pe al familiei Capello. Sala antichităţilor turceşti atrage prin cîteva plăci de faianţă emailată şi cîteva pietre tombale cu grafii şi ornamentări elevate, dar explicaţiile scrise, etichetele lipsesc – fusese doar prea grea crucea purtată sub semilună. La etaj, expoziţia etnografică, trăistile, ştergarele, scoarţele te fac să te crezi în Oaş. Cele două săli Kazantzakis marchează preţuirea municipalităţii pentru scriitorul născut în Heraclion. Un cărturar tînăr, ochelarist, stă

cufundat între ediţii greceşti şi străine, volume dispuse astfel încît să ilustreze notorietatea, răspîndirea internaţională. Nu văd nici un exemplar în limba lui Panait Istrati. Între vestigiile de preţ, manuscrisul lui *Istis răstignit a doua oară.*

Timpul presează, e 5 postmeridian, la 6,30 trebuie să fim în vaporul „Sofia Pireii", iar mormîntul înstrăinatului care pînă la urmă s-a decis pentru glia strămoşească e în cealaltă extremă a urbei, pe unde acum un ceas căutam muzeul de istorie. Străzile nu le ştiu urmaşii lui căpitan Mihalis, dar de mormîntul autorului – „ne, .. . tafos!" – au auzit. Eşti în Cornaros, eşti pe trotuarul de unde ai luat ieri maşina spre Cnosos, eşti lîngă stadionul sportiv şi, pe fundalul unui cer de auriu şi de mov, urci trepte multe şi înalte pînă la platforma unde sub o cruce de lemn lungă, strîmbă, două prăjini legate transversal, pe o placă de marmoră verticală, vezi scris ceva care însă nu e numele. Simplitatea tolstoiană. În simbioză stranie cu gravitatea elenică, de mică acropole, a colinei unde raiul ,,ghiaurului" a fost amenajat. Nici cel puţin un contur demarcînd forma gropii. Iarbă, flori. „Datoria ta e ca liniştit, fără speranţă, generos, să străbaţi itinera- riul spre abis". De jur împrejur buclucaşul labirint, în el în spaţiu, în el în timp, departe corăbii parcă din stampe îngălbenite, deasupra lanţurile de munţi din care se detaşează acelaşi pisc. Neobişnuit de simetric ascuţit, mai impetuos decît orice templu, nu-mi poate nimeni confirma dacă e Ida. Şi dacă da, Ida e un pseudonim al lui Psiloritis sau Psiloritis e un pseudonim pentru Ida? „Cine luptă şi suferă pe o bucăţică de pămînt, luptă şi suferă pe pămintul întreg"[14], trebuie că scrie pe placă. Dar pe placă scrie „Nu nădăjduiesc nimic, Nu mă tem de nimic, Sînt liber".

Pe mare, continui să mă gîndesc un timp la scriitorul erudit şi eclectic care prin ultimele-i cărţi a scos masiv Creta în lume. La temperamentul său sudic, la curiozi- tatea-i intelectuală inepuizabilă, la iluzionarea în îndeletnicirea de traducător şi în jurnalul de drum, la peregrinările, între eseu şi poezie, pînă la Itaca romanului, la pendulările între social, unde caută adevărul şi dreptatea, şi între metafizic, unde deprinde şi-i devine firesc limbajul marilor întrebări, la felul cum îşi punea problemele artei. „A transforma materia în spirit". Dar vreau să aleg din el ceva ilustrînd o clipă şi mai norocoasă a condeiului: „Noi sîntem nişte viermişori, Zorba, nişte viermişori mici, mici de tot, pe frunza îngustă a unui pom uriaş. Această frunză e

14 Din romanul *Isus răstignit a doua oară,* E.P.L., 1968, traducere Pericle Martinescu şl Ioan Halianis.

Pămintul nostru. Celelalte frunze sînt stelele pe care le vezi mişcîndu-se noaptea. Umblăm pe frunzişoara noastră cercetînd-o cu teamă. O mirosim – miroase frumos sau urît. O gustăm, e bună de mîncat. O lovim – ea răsună şi strigă ca o făptură vie. Unii oameni, cei mai cutezători, ajung pînă la capătul frunzei. De acolo, ne aplecăm, cu ochii mari deschişi, cu urechile ciulite, spre vid". Formulînd astfel, scriitorul din anii maturităţii, se vedea, presupun, şi el printre temerari. Cu toate îndoielile specifice breslei, cu toată zarva demonilor din noi, cum îi plăcea să spună.

Spectacolele realităţii imediate, derularea grea de evenimente a istoriei, situaţiile limită ale existenţei, întîm- plările şi conflictele comune, cotidiene, mărunte, îşi vădesc la un moment dat convingător, eului, virtuţile de cadru pentru o expresie plenară. Mărturisirea făcută într-un loc, de despărţire de Mallarmé, e semnificativă într-un sens mai larg: „De ce, vreme de-atîţia ani, poemele acestea m-au emoţionat? Poezie pură! Viaţa devenită un joc lucid, transparent, lipsită pînă şi de povara unui strop de singe. Elementul uman e încărcat de dorinţă, tulbure, impur [...]; să fie sublimat aşadar în idee abstractă [. ..], să se imaterializeze şi să se pulverizeze". E îmbrăţişarea cauzei prozei şi nu numai a ei, constatarea tîrzie, pe cont propriu, că dacă pui o lupă la soare şi aduni toate razele într-un singur punct, curind punctul acela ia foc. Avertisment drastic: „Există munţi foarte înalţi, uriaşi, acoperiţi de mănăstiri. Şi în aceste mănăstiri trăiesc călugări în rase galbene. Ei stau, cu picioarele încrucişate, o lună, două luni, şase luni şi nu se gîndesc decît la un singur şi unic lucru. Unul singur, pricepi? Nu două, unul. Nu se gîndesc, ca noi, la femeie şi la lignit, sau la cărţi şi la lignit: îşi concentrează mintea asupra unuia şi aceluiaşi lucru, şi săvîrşesc minuni" ...

Deschid blocnotesul să notez ceva, şi dau de o însemnare de alaltăieri, înduioşat:

„Dacă mai e să citim în mituri şi să lăsăm liber frîu fanteziei, legat de frecvenţa motivului taurului nu e oare interesant că gingaşa Europa, fiica regelui Agenor, vine din Sidon în Creta pe spinarea unui asemenea bidiviu, alb, în care se metamorfozase Zeus, şi are cu el trei fii? că spre a-i spori lui Minos (unul din aceştia trei) autoritatea de rege-mag, Poséidon scoate din apele albastre un taur de o frumuseţe neobişnuită şi i-l dăruieşte spre uimirea cetăţilor, cu condiţia de a-i fi la urmă restituit prin sacrificare? Că Herakles, trimis în Creta de Euris- theus, regele Tirintului, îmblînzeşte taurul pe care între timp Poseidon îl face să turbeze fiindcă Minos nu s-a mai îndurat să i-l jertfească, şi îl trece marea tocmai la Micene, iar aici patrupedul e slobozit să zburde prin întregul Peloponez, ca apoi să treacă în Atica şi să fie ucis la Maraton de Teseu? nu e oare schiţat deplin, încă de mii de ani, ceea ce arheologia demonstrează doar de o jumătate de veac

despre influenţe orientale ale civilizaţiei orăşeneşti din Creta, despre perioadele ei de înflorire pe întinderea insulei şi de transferul ei în micenian, pentru ca mai tîrziu, în vîrsta clasică, să asistăm la marea replică de creativitate atenianã?

Iar dacă e avută în vedere varianta Herodot, că fecioara Europa ajunge în vest răpită de muritori, de navigatori cretani, cu ocazia unei aruncări de ancoră în portul Tir, ca răspuns la alt furt de prinţesă, săvîrşit de fenicieni la curtea regelui Inachos – n-ar trebui vindută ipoteza că extinzîndu-se scormonirile pe sub toate ridicăturile de pămînt din jurul azi sărac turisticei cetăţi Argos s-ar putea descoperi, mai ştii, acolo, la fel îndatorat Asiriilor şi Egipturilor, un şi mai vechi leagăn al civilizaţiei *europene*, anterior celui cretan?" ...

Pe punte, te ia cu teamă, înfiorare. Ziua, seara, meditativii, s-au dus. La babord, satelitul mai cu vlagă, felie de pepene tăiată adine. Poteca de fluorină şi de labradorit vine pînă la navă, dezvăluind faptele valurilor. Chiar cînd e mai săltat, şi preşul de la pridvoarele lui la picioarele noastre cade, se scufundă, linia dintre cer şi apă o distingi. E roşu un timp, văpaie aburită, apoi a dispărut, pe la nouă şi jumătate, după un ceas de regenţă, cedînd arena planetelor şi sorilor.

Cum vîntul se întețește, caut un loc adăpostit. Sîntem pe pămînt totuşi, un bărbat şi o femeie vin şi ocupă o bancă. Steaua pe care o fixez pe direcţia catargului începe, timid, un balans. Dans care îşi are creşterea. Se asociază găinuşa, ca în nopţile de iarnă, la fereastră, o sorcovă; pierdut, Calea laptelui; cit cuprinzi, întreaga boltă. Prag de halucinaţie.

Jocul se poate angaja numai dacă începi de la un punct fix, un singur astru, şi îţi lărgeşti imperceptibil cercul privirilor. Te trezeşti astfel, la un moment dat, că ai cu

prins toată orbita de lumi, toate frunzele pomului. După cum te trezeşti din visare şi înţelegi că valurile au ajuns la o forţă apreciabilă. La un grad care nu e joc.

Decor sonor, de sinistru, în care îşi dau concursul şuierul vîntului, bătăile sacadate ale motoarelor, loviturile de funii cu lemn la capete, în tabla bărcilor, huidume, patru de fiecare lături, ca să te scape în caz de naufragiu, ca şi al cîrmelor care scîrţîie. Dar o prezenţă mai amplă în sunet sînt mărginirile de apă. Foşnete, bufniri de mase lichide care se sparg, plescăituri, hîrşiit de coasă prin ierburi grase, căderi de zboruri pătrund carnea clipei.

Coborînd prima scară în dreapta – e o parte a vasului nu atît de deschisă vîntului, vînt de vest – constat că poţi străpunge mai mult de o sută de metri bezna fără efort, şi admira zbucnirile albe, desluşi rădăcinile vuietelor. Ca-ntr-un cataclism universal clănţănesc cabinele. Larva umană se tiraşte cu tot trupul pe podea, dacă ţine cu orice preţ să înainteze spre băi, spre toalete, spre sublim.

> *„Sintem ahci şi drumul rătăcirăm La-*
> *ntoarcerea napoi, jiind sărmanii Bătuţi de*
> *vinturi pe genunea mării Şi apucarăm altă cale;*
> *aşa vru jPesemne Cel-de-sus . . ,”*[15]

Căţărarea în pat e victorie care îţi dă dreptul să ronţăi, odată cu tableta în contra răului de mare, şi versuri. Un timp, la hublou, chinul de fluture de noapte al unei stele joase. întrece fierea făgaşele ei şi se moare de greaţă şi de stomacuri ce se hîţiie ca hamacuri zălude. Urcă pe munţi şi de acolo se aruncă în genuni paturile care ne au trupurile şi ne leagănă, de la cap la picioare, în nădejdi de mai bine. ?omnul, lacăt de aur.

15-1 *Odiseea,* ciutul IX. Traducere G. Murnu.

Ziduri ciclopeene
(Tirint).

Leonidas,
eroul
de la Termopile
(Muzeul din Sparta).

Portretul poetei Sopho, sfîrşitul secolului III –
începutul secolului IV e.n. *(Muzeul din Sparta).*

Păstor cu fluier.
Mozaic dintr-o vilă romană *(Muzeul din Corint).*

CERCUL PELOPONEZULUI

T„„ cîţi păşim în Grecia dăm o fugă pînă la Delfi.

Ne fotografiem pe fundalul Parnasului, printr-un aer vibrînd de corzi de harfe, ne lăsăm convinşi că nu trebuie oprit la Teba („n-ai ce vedea") şi stăm vrăjiţi la Cap Sunion, unde în amurg, pe o coloană, citim tactil *Byron*. Desigur multe îşi au rostul. O zi întreagă sub cerul Acropolei sau în Corint, Micene, Epidavros – iar seara din nou pe Ermu, cu bilet de avion şi cu gîndul la comisioane, cărţi ilustrate, zei şi buzuki.

Haidem totuşi mai puţin alegro. Ce-ar fi un cerc al Peloponezului? Lăsăm vitrinele, interviurile, modul grav. Dar şi modul vesel. Ca să nu semănăm cu greierul, demni de dispreţul profesorilor de treierat şi de mestecat. Alegem maşina, pentru că secolul încă o agrează, e fiica lui şi calcă cum o calci, nici prea încet, nici prea repede. Şi-alegem decindea mării, să-l conturăm cît de cît rotund şi să învingem emfaza la sunetul lung al cuvîntului **pelasgic.**

Ideea e din Homer. Cum ar spune Gavroche, „De vină e Voltaire". Cei care prin secolul VI înaintea erei noastre au structurat *Tliada* au luat-o ca noi de prin Beoţia şi Focida şi astfel aedul, în cîntul II, numind *ţările* reprezentate sub zidurile Troiei, ne sugerează segmentele Argolida, după Atica, odată trecut istmul: 80 + 100 vase; Sparta, „cu inima gata de harţă" ca Menelau; Pilos, în sud-vest, unde „pe tracul Tamiris muzele l-au întîlnit şi luatu-i-au darul cîntării"; Etolia în care domnise Augias şi ai în stînga „sfintele ostroave" Kefalonia şi Itaca; ţărmul golfului corintic, unde o vei lua spre est, lăsînd Ar- cadiei muntoase – ai cărei războinici au mers „pe luciul mării albastre" cu nave de împrumut – rolul centrului strîngător de raze.

Scopului, preţ, zile dintr-o primăvară şi dintr-o toamnă. Din ani diferiţi. Şi atitudini, lecturi, dispoziţii, felurite. Din cutremurare de atîta concreteţe a timpului şi locului. În care te resemnezi şi te destrami sub daruri. Ci vorba lui Peride: „Să nu cedăm peloponezienilor". „Şi mai dinainte era limpede că lacedemonienii uneltesc, însă acum e foarte clar". Negreşit, cum gîndeşte Licias: „Dacă nu veţi băga de seamă, unele vă vor scăpa, iar altele vă vor lua-o înainte"[16].

Primul act ritualic la intrarea în ţara lui Pelops e oglindirea ameţitoare în apa canalului de Corint. Pe fundul defileului atît de adînc şi abrupt, un Styx, vapoarele trec ziua ca lucitoare lecite, noaptea ca stranii procesiuni cu torţe şi te întrebi dacă ai fi mai fericit privind de jos în sus lunecarea podului, prin albastru ori printre stele. Cu această înfiorare uşoară ai părăsit continentul, numelui antic cu rezonanţa lui minulesciană de exotism îi decantează sunetul suitor şi continuu, cristalin, plantaţiile de viţă de vie, iar rămăşiţele aşezării care a profitat un

16 Tucidide, *Războiul peloponeziac,* volumul amintit.

mileniu de deschiderea sa egală la două mări şi la două uscaturi sînt numai o treaptă spre mai înaltă vechime. Sub Acrocorintul unde pentru un călător român din deceniul 3

„O singură coloană în lumină
Purta pe cap amiaza ca un dar”,

oraşul cîntător ieri de bazine, luxurie şi mozaicuri, distrus în 146 de romani şi reclădit în 44 de Iuliu Cezar ca să se stingă definitiv sub Iustinian, vine din secolul VI, cu templul lui Apolo şi cu teatrul grec şi eşti amuzai să întîlneşti printre fragmentele-i de piatră mai mult mostre ale ordinelor doric şi ionic. Straturi de fundaţii împing desigur la secolul VIII cind Bachiazii fundează coloniile Corcyra, Siracuza şi Potideia, dar urmele paşilor le păstrează mai bine doar gropile şi crestăturile în evantai marcînd linia de pornire a stadionului de aici şi a celui din Istmia, din care tinerii Eladei îşi luau avîn- tul drept în poemele pindarice. Fîntîna cu numele Glau- ke anexează însă timpurile mitice, atingi peretele cu teama de a nu te reţine o coroană de foc şi cum „Medeea apare pe acoperişul palatului într-un car tras de doi şerpi înaripaţi”, „se înalţă şi dispare”[17], indicatorul care arată pe dreapta 4,5 km. pînă la Nemeea e mîna unei divinităţi, o *hermai,* iar lupta eroului cu leul nici n-a început. Coline, verzi în aproape, sure departe pînă la zări unde se fac goale lanţuri de munţi, încropesc un decor plauzibil, un real îmbolditor şi nou. Vinul roşu şi alb, de vînzare, pe mese, în marginea şoselei, printre albe şi roze tufe de oleandri, la fel seturile de portocale monstruos enorme sporesc semnele de ţară promisă. Impresia fişiei de pămînt dintre cele două golfuri, numai şase kilometri, mai urmăreşte – corăbiile săltate pe uscat şi făcute să lunece încărcate prin culoarul Diolkos, sub strigăte, zidul-baraj ridicat în calea invaziei persane, şi funcţia totuşi de rampă de trecere: cruciaţi, slavi, albanezi, goţi, dar şi valurile doriene şi ahee. „Arheologii au scos la iveală mărturiile unor civilizaţii pregre- cești destul de înaintate”, „Nivelul dezvoltării materiale şi sociale a teritoriului supus depăşea **cu** mult pe al noilor veniţi”. Misteriosul an 2000 (î.e.n.)! „Această populaţie de limbă greacă n-a apărut sub chipul unei unice mase în migraţie, al unei hoarde nimicitoare sau al unei chibzuite expediţii de colonizare, coborînd din regiunile muntoase ale Greciei de nord: e vorba mai de- grabă de un proces de infiltrare”[18]. Futil orice zid! Prin claritatea neobişnuită a zilei ochii primesc *aceleaşi* ima

17 Euripide, *Medeea,* traducere Alexandru Pop.
18 Citatele, din M. I. Finley, *Lumea lui Odiseu,* Editura ştiinţifică, 1968.

gini, *de atunci*, măslinul şi marea, lăncile chiparoşilor şi înălţările de pământ roditor terminînd conic sub cer, caprele pe stînci, case, unele din 4 pereţi, legănările drumului în urcuş.

Dar Poarta Leilor, din Mykene, ignoră cîteva veacuri bune. Pe sub ea intri în Heladicul recent I şi cel mult spre Heladicul mijlociu unde mormintele scobite, palatul atrizilor şi în genere marile pietre transformă lent în istorie, după un secol de cazma, ceea ce pentru milenii a fost poveste şi cîntec, văl al muzelor. Unde rămînea în extaz, mintea stă să cunoască şi, surdă la clocotul din pieptul lui Ahile, îi cercetează mai ales scenele de pe scutul lucrat de Hefaistos, numără de cîte ori se repetă în epopee cuvintele cositor şi bronz şi reaşează în zarea lunii pasajele despre Agamemnon. Personajele sînt persoane. Bogăţia în aur, încrustaturile în argint şi fildeş de pe pumnale s-au adeverit, mai puţin epitetul „cea cu largi uliţi".

Vechii greci, aşadar, „cu frumoase pulpare", în „ţara păscută de cai", umplînd soarele! prin golul larg în care arhiva hitită consemnează la vest existenţa unui regat Ahiyava (secolul XIV î.e.n.) şi faraonul Merneptah menţionează pe pereţii templului din Karnah (secolul XIII î.e.n.) că între învinşii într-o expediţie împotriva Egiptului sînt şi aheeni, cărora pune să li se taie mîinile. Strălucitori de aramă, înălţînd morţilor ruguri, dispunînd de femeile învinşilor, sacrificînd zeilor capre şi tauri şi vieri deasupra cărora au presărat boabe de orz şi ospă- tîndu-se, după învîrtirea şi rumenirea hălcilor deasupra jărateculuí, cu „parte la fel fiecare" şi cu adînci căni de vin, stăpîniţi de un acut simţ al onoarei, netemători în război şi meşteri, după preceptul:

„Oricît ar pune pe sine temeiu şi ar şti hăţuitul, Nimeni asupra duşmanului singur să nu se răpeadă Nici să se dee-napoi, mai lesne bătut o să fie.
Cine din caru-i putea-va s-ajung-a vrăjmaşilor care, Lancea să-ntindă lovind ..

Obsesia regelui deşerturilor şi fabulelor, de pildă, din comparaţia prin care e potenţată voinţa lui Hector de a captura leşul lui Patroclu, vine din tangente cu alte civilizaţii, din memoria unor alte peisaje originare, dintr-o altă vîrstă planetară a mediului nemean? „Cum pe la ţară păstorii nu-i chip de la vita răpusă leul cel roib să-l alunge" ... Sau numai reiau o îndătinată emblematică, după cum procedase şi zeul „beteag de picioare", iscusitul decorator al scutului? „Groaznici s-arată doi lei, care-nhaţă un taur". Cultul taurului, s-a văzut, avusese îndelungi stagii minoice, iar coloana pe care o încadrează deasupra porţii cele două sălbăticiuni heraldice, maî groasă sub capitel şi mai îngustă la bază, o întîlniseşi doar în Creta. Un argument în plus pentru mereu actualele frecvente supoziţii: noii ocupanţi, izbindu-se de valuri, vor fi trecut marea să asculte vulcanii din Cnosos înainte de a se

întoarce să construiască ciclopean, dacă nu e de acceptat mai de grabă că au primit la Nauplion emigranţi cretani. Gustul gravurilor miniaturale, al superbelor podoabe vestimentare, al scrisului şi al frescelor, atestate, incită oricum.

Dotîndu-i pe decedaţi cu din cele necesare vieţii – vase, arme şi bijuterii şi însemne ale puterii – spre a putea străbate departe şi îndelung, protogrecii gîndeau în afara superstiţiei, îl aveau în vedere nu pe Charon, ci pe Schliemann şi Allan Wace şi Papadimitriu, iar prin Hades înţelegeau cărţile de călătorie şi studiile savante în care negurile şi pietrele sînt ca acasă. După dovezi materiale că pe colina de aici se locuia de prin anii 3000, de pe la începuturile epocii bronzului, şi încă prosper[4], rolul e cedat mormintelor, cinci tipuri principale, spre a conduce, de prin 1600, pas cu pas, concentric, pînă la prologul *Orestiei* (cuvintele Străjii şi Corifeului). În formă de puţ, păstrînd scheletul aşezat pe o latură, cu genunchii adunaţi sub bărbie, sau compuse din numai patru dale de piatră, în primele patru secole ale mileniului II; în formă de groapă, podite, scobite în stîncă, cuprinzînd mai multe trupuri, prin alte vreo două sute de ani, sau, contemporane lor şi întrecîndu-le pînă spre războiul
Troiei, în formă de cameră cu o bancă sculptată în roca vie, adevărate cavouri de familie, precedate de nelipsitul dromos; în formă de tholos, apoi, cameră circulară, largă, încheiată deasupra cu o calotă, în număr de nouă, între care cele atribuite Clitemnestrei şi lui Egist, cel al Geniilor – cuşete de regi toate, în exteriorul şi interiorul incintei, coborînd pînă la „tezaurul lui Atreu" şi urcînd iar în punctul cel mai de sus unde şezuse un altar şi *casa coloanelor* al cărei Megaron e geamăn cu al lui Ulise. „Ochii tăi se pot desfăta în sfîrşit cu o privelişte ce atît de mult şi-au dorit-o"[19]. Nicăieri ca la Micene literatura nu-şi învinge condiţia de joc secund. „Cred în Agamem- non, e clipa să spui, cum cred în Homer şi în Shake- speare"[20]. De el „toţi ascultă" fiindcă e „stăpîn pe mai multă oştire", e „cel mai slăvit între oameni şi mai ahtiat după avere", cine s-ar crede una cu el şi ar vrea să-i stea-nainte trebuie „să tremure", singur poate porunci fiindcă strînge-n mîini sceptrul dăruit strămoşilor săi de Zeus, deţine cele mai multe corăbii în bazinul egeic, domneşte „peste Argos întreg, peste multele ostroave"[21]. Dramele atrizilor care au dat locului povara de „peşteră grozavă de măceluri" contracarează voluptatea peisajului, şi de la un munte la altul, de jur împrejur, de la Arachneion la Kilusa şi Tritos, de la Artemision şi Kylini la Parnon şi Cynuria, cadrul e simplă scenă pentru zborul de păsări negre al cuvintelor Electrei: „Pură lumină a zilei, spaţiu imens al eternului care înfăşoară pămîntul, de cîte ori, de îndată ce negura nopţii s-a ridicat m-aţi auzit scoţînd triste suspine şi lovindu-mi cu pumnii

19 şi [8] Sofocle, *Electra.*

20[8] Camille Mauclaire, *Le pur visage de la Grece,* Grasset, Paris, 1934.

21 *Iliada.*

sînii însîngeraţi”[22]. Teatrul antic, pentru 20 000 de spectatori, l-aude parcă, al Argosului care în (468 î.e.n.) distruge şi Micene şi Ti- rintul, şi coboară şi el sub pămînt nu fără a-şi transfera viaţa, orăşelului de azi care-i poartă numele. Principiu de vase comunicante, cetatea îşi trimite spre templul He- rei, pe cîţiva kilometri în direcţia nord-est, în dialogul umbrelor – o făcea tot la 4 ani – cortegiul de adoles

22 *Eschil, Agamemnon (Orestia).*

cenți și fete încărcate de fiori și cei o sută de boi albi îngrășați anume spre a fi sacrificați pentru onoarea zeiței, răspunzînd corurile magiei verbului. Acolo zeița ține-n mîini rodia (simbolul căsătoriei) și e opera lui Policlet, elevul lui Ageladas, amîndoi argieni.

Arhitectura micenian, cită a rămas, face imposibilă tema ruinurilor, trăncăneala, prea cu cale, despre neant și soartă, și impune observația exactă, cuvenitele cîntă- riri, precizări și disocieri. Caracterele, conflictele istorice și mitice, cronologiile se abandonează toate acestei substituiri a pietrei, loială și atașantă, colectivă și mută, elocventă, comunicativă. Zidurile de incintă, groase de 10 și 15 metri, nu înalte, azi fără crestele crenelate. Blocuri de calcar sau conglomerat, cioplite rudimentar sau tăiate în muchii ascuțite, avînd interstițiile astupate cu pietriș și pămînt, enorme, pînă la trei metri lungi și peste suta de tone grele, inexplicabile, și unde imaginația, dacă uiți piramidele Egiptului, apelează la uriașii cu un singur ochi, aduși din Licia, pentru ca să străbați cu fantomele lor galeria ogivală, gotică, de la Tirint și să urci treptele la altarul regal, dreptunghiular, scobit la mijloc. Palatul tipic, de o solidă simplitate, diferit de delirul labirintic și la adăpostul forturilor. Pe potriva exigențelor unei dinastii de războinici care atacă și pradă și pot fi atacați și prădați, și care țin sfat în jurul focului, a vetrei între patru coloane de lemn, din sala întinsă, pavată cu dale de gips și înconjurată de celelalte odăi, dînd și ele în marea curte. Adaptare la condiții specifice, sau continuare a unui prototip autohton, germene, o mie de ani mai tîrziu, structurii templului clasic. Și între deducții, realitatea pregnantă a mormîntului lui Agamem- non. Simetria, știința rotundului, proporțiile. Unii ar propune această coșniță înaltă de 13, 20 și cu diametrul de 14, 50 metri – adaos la cele șapte minuni. Cum ridici capul, rețeaua de plăci care fac inelele mereu mai largi, ca-ntr-o apă, în jurul *cheii,* pietrei rotunde din centru și din vîrf, o mai poți compara și c-o pînză de paianjen, pentru a-i respecta întregul mister, nu numai cu un cer de raze unde ar fi încremenit la zenit un soare negru.

Tolerat în trăsura altora, oameni îndatoritori dar realişti, am tot mai puţine şanse să ciupesc ceva în plus pe seama epocii eroice. Bunăvoinţa lor, de staţionari cu anii în teritoriu grecesc, s-a subţiat treptat şi de unde la început se întreceau în a-şi deşerta sacul informaţiei isto- rico-geografice, acum, subit amnezici, surîd obosit şi se privesc îndelung la fiecare altă propunere de bruscă frî- nare prin Argolida. Pentru Tirint sînt limitat la 15 minute, în fortul Palamede cată să consacru în întregime celelalte tot vreo 15, acolo sus pe zidurile din 1711—1715, evident eliminată Acronauplia, nu atît oraşului din vale, al morţii lui Capodistria şi primă Capitală, cit largului unde insuliţa Burtzi, toată zidită şi de forma unui vapor, cîndva locuinţă de călău, azi hotel cu terase şi şezlonguri şi plante agăţătoare, iese maiestuos dintr-o radă care-o urmează la 450 de metri prin nesfîrşiri de ametist şi de email şi de chihlimbare. S-a luat decizia de a nu mai fi amînată masa de prînz: un sat pescăresc situat prin apropiere, „e drăguţ, am tras acum un an la plaja aceea, are un restaurant unde am mîncat şi am băut acceptabil", ne va primi în jumate ceas. „Îi zice Tolon". Să-l căutăm pe hartă. „Din prima bifurcaţie, un kilometru la dreapta". Şi tot de undeva de aici, „la doar 500 metri... Asine". Dumnezeule mare! Nu în Mesenia? Localitatea enigmatică în epopee, alături de Hermiona („cetăţi cu afunde limanuri") şi scormonită de arheologi suedezi, în fine poe- mul de zile mari al lui Seferis, *Regele din Asini*. Caut să par indiferent: cit pepenii, într-adevăr, portocalele pe care producătorii horticoli le îmbie pe 5 drahme; caisele, mari şi ele, cit piersicile la noi; în exclusivitate femeile aici în negru; chiar, nu e pisc să nu se fi procopsit cu un mic paraclis ori biserică, dacă nu cumva ţine în soare un fragment de acropole ori de templu; la cea mai mică neatenţie te poţi trezi angajat spre Kramidon şi Porto Cheli...

Din fericire, am ajuns.

Prînzul e răsplată, nu încape vorbă, unei dimineţi de alergături *en quinconce*. Deschidere plină de pitoresc, sub vigori de briză, în soare torid, mesele de-a dreptul pe nisip.

„Păsări ca îngeri de apă marea pe
ţărmuri aduce ..

La peşte prăjit (se scot aici rîndunică de mare. dorade), vin de Nemeea. Altă viaţă! Bărcile, trei mahune, înşirate perpendicular pe vibrarea undelor, tocmai bine ne-ar scoate la insula atît de mică şi de rotundă din faţă, artificială parcă, loc de desfătări pentru prinţi pescari. În dreapta şi stingă, la distanţe minime, uscatul înaintează mai departe de ea, îmbrăţişînd-o în apele golfului, iar privirile îmi sînt mereu spre stînga fiindcă pe sub chica mea răvăşită şi-n dosul frunţii mele încreţite nu-şi mai află astîmpăr versurile care mă scaldă în altă emoţie de- cît în clipa cînd le transpusesem în româneşte:

„Şi acest ţinut ca o frunză de platan pe care o duce
torentul soarelui cu vechi monumente şi actuale
tristeţi . . ."

Să mă laud că-l recunosc? „Verde şi fără sclipăt, piept de păun ucis, marea” ...

— O cafea, drept încheiere?

— Ba bine că nu ... Cum se numeşte acolo, kirie, unde vezi „lumina şlefuind mari diamante pe ziduri”?

— Asine.

„Doar un cuvînt în *Iliada,* şi acela nesigur, aruncat ca o mască de aur funerară”. Între masa noastră şi ţintă, cel mult 300 de metri. Totul devine limpede:

„Vinele stîncii descindeau din înalt răsucite
vițe, goale, ramificate, reînviind la
atingerea apei...”

Planul e şi făcut, un vicleşug care prinde repede: nu mai prididesc în a blestema canicula şi a lăuda limpezimea apei. O fi rece, o fi caldă? „Zău, ce idee!” Şi-n timp ce bunii gardieni ai timpului renasc de plăcere în valurile care vor fi gîdilat acum 3000 de ani pielea regelui din

[8] *Lucian Blaga, Peisaj transcendent.*

Asine, paşii mei sînt din stîncă-n stîncă, pe cărări tăinuite printre arbuşti pitici, pe fragmente de lespezi şi mortar, peste şanţuri şi peste gropi circulare, de unde pîndeşte şarpele, pe lingă înnoptate peşteri şi înecate fîntîni, în puterea superioară şi absolută a mişcării de aer. îmi dau seama că Seferis a fost fericit cînd, în faţa grotei de la poale (probabil cîndva grotă marină, haltă pentru naiade), nu putea fi vorba de o alta, la zbucnirea unui liliac speriat, duh al morţilor, a găsit imaginea „se lovi de lumină ca săgeata de scut”. Cele cîteva fragmente, apoi, de incintă în apareiaj poligonal, urmele vagi de morminte cu coridor şi în partea cea mai de sus resturile unei construcţii pe care arheologii n-au ştiut-o identifica, au decis restul:

„printre aceste linii frînte, aceste creste, aceste piscuri aceste
adinciturişi rotunjimi, există oare
aici unde se-ntilneşte drumul ploii, al vîntului şi al
distrugerii, există mişcarea feţei, expresia duioşiei
acelor ce s-au micşorat atit de straniu în viaţa
noastră care-au rămas doar umbre de valuri, ginduri
în nesfirşirea mării
sau poate n-a rămas nimic decit singură apăsarea, nostalgia
apăsării unei vii făpturi acolo unde stăm fără sprijin
plecîndu-ne ca şi crengile sălciei..

Un indefinibil, o invazie de timp, transparentă, prin care ţi se revelează mai firesc, în această necropolă fără nici un paznic, abandonată mării, ceva din ceea ce caracterizează fără excepţie, dincolo de diferenţe de stiluri, poezia numai a neogrecilor, purtătoare de povară fatală, a străvechimii. O derutantă, obligatorie absenţă de opoziţie între ieri şi azi, o imposibilitate a mişcării, din viziunea eleată. Drama perpetuă rezidind, ca pentru autorul *Mythistorimei,* doar în ciocnirea lumii absolute, ideale, rezultantă a tot ce omenirea a experimentat, şi lumii insului, ţării

şi epocii care vrea să ia act de sine, să se conteste şi reîntemeieze, şi vede raţiunea noilor şi noilor voci lirice nu în transmiterea cit în primirea de mesaje, condiţie mai favorabilă stabilirii distincţiei între fatuitate şi durată.

... La coborîre, revanşa lor:

— „Un ciob, cumva?"

— Pe stînci se face mai strașnic plajă.

Am urmărit pe valuri „un gol" sau „un punct întunecos călătorind ca un peşte"[23], încercînd să mă ţin în echilibru. Pe pintenul dinspre insulă am întîlnit un bătrîn dormind pe care fără să vreau l-am trezit cu umbra-mi. Şi-a dat jos de pe faţă o mască de aur de genul celor descoperite la Mykene (din foiţă groasă, astfel bătută incit să aibă pronunţat în relief „ochii mari, buzele curbate", urechile, nasul, sprincenele şi părul), ca să mă poată privi. Discuţia cu el a răsturnat tot ce citisem. Vechii greci, triburile lor la-nceput sălbatice, n-au venit din nord, ci din toate punctele cardinale. Şi din Asia Mică şi din Sci- ţia, dar şi din Carpaţi, din Alpi, din Pirinei, din Atlantida, din Africa. Atraşi de imensul magnet lichid, ca de lună oceanul, de la Gibraltar la Azov au încheiat superbul colier de colonii-cetăţi, de jur împrejur, pentru ca ulterior să călătorească spre a-şi regăsi copilăria pierdută, marea fiindu-le agora şi areopag, insulele temple; aceasta bineînţeles dacă n-au dreptate alţii, de asemenea adormiţi sub obrăzare de aur şi care pretind că stirpea lor a ieşit din mare, ca focile, rămînînd un timp pe ţărmuri să ne privească distrat cu ochi neobişnuit de albaştri.

Aici să strigăm replici: „Nebun e printre muritori acela / Care se bucură crezînd că fericirea..."; „Ridică, apropie focul. Port facla, ador, luminez". „Alungă păsul tău; cuminte vei părea / Nicicînd să nu socoţi norocul mo- horit". „Cu pînzele umflate merg duşmanii mei / Nu-i nicăieri un golf să m-ocrotesc în el". „Şi-ncepe a cînta în mine ca un viers nebun / Şi a juca desfrîul unui joc asurzitor"[24]. Măşti de femei şi de bărbaţi, mişcări ritmate în unduirile dansului, speranţe avîntate spre cer ori căzute la pămînt, blesteme, vaiete, cuvîntul înflorit şi cuvîntul spadă – în care mileniu? în secolul lui Demostene, cînd marii poeţi dramatici au şi dispărut şi (în 386 pentru tragedie, în 339 pentru comedie) e luată hotărîrea ca pe lîngă producţii în primă audiţie să se admită în repertoriul Bachicelor şi cîte o piesă veche? Sau al lui Seneca? Sau al lui Arrabal? Tatăl ridică pe braţe cu cotiere de aur boiul fiicei şi-l dă rugului. Fiul trece iluminat pragul palatului cu pumnalul încă împurpurat de sîngele mamei, de el răpusă. Mama, după ce

23 Toate expresiile şi pasajele în ghilimele, care nu reprezintă contrapunctic fragmente de dialog – din poezia lui Seferis, menţionată în text. 1

24 Hecuba şi Casandra (*Troienele,* traducere Dan Botta), Iason şi Medeea *(Medeea),* Oreste (*Hoeforele,* traducere G. Murnu). 1

priveşte capul spart al copilului aruncat de pe ziduri, prin voinţa oştirii, intră cu pas decis, de femeie sortită iar nunţii, în corabia fiului ucigaşului soţului. Clipa în care creionul scrie, în care basileul transpiră sub reflectoare, a şi fost, Thespis- Gabriela-Electra-Nikos-Oedip-Adamos-Hecuba-Petros! şi noi am şi devenit de demonstrat, de dedus, de descoperit. Proiecţii ale unor alte existenţe, între necesitate şi fatalitate, actorii ne-au cuprins în hora lor dictată:

„Căile gîndirii divine
Merg la ţinta lor, prin desişuri şi umbre dese
Pe care nici o privire n-ar putea să le pătrundă".

Dar ca să te sustragi ironiei lui Aristofan, rîsului său atotprezent care-ţi aruncă mereu în faţă „O nu grăi aşa adînc!", trebuie să revii în teatrul din Epidavros ziua, chiar să aşterni pe hîrtie impresiile ziua, numai ascultător al pămîntului şi pietrelor care răspund coral şi cu aceleaşi proprietăţi de ecou ca şi bucuriei lui Policlet cel Tînăr. Din rîndul extrem, desluşeşti exact, ca-n susurarea lor primă Lamartine, vocalele şi consoanele din *Le lac:*

„Aimons donc, aimons donc! de l'heure fugitive, Hâtons-nous, jouissons!
L'homme n'a point de port, le temps n'a point de rive; 11 coule et nous passons!"

Profesoara într-un deux-pieces verde, sub pălărioară cu boruri gondolate – ai crede-o de aceeaşi vîrstă cu micii eleni pe care i-a împrăştiat spre toate treptele sociale ca să-i umple de ciripitul franţuzesc al vocii ei – jură pe toate muzele şi pe toţi ţapii Traciei că rosteşte numai şoptit cuvintele care în aer dobîndesc ceva metalic, enorm şi intens, de acolo din centrul orchestrei circulare ce-ţi pare acum o sferă. Dacă nu crezi, una din cele 22 cărări radiale *(kerkide)* ale etajului superior, apoi una din cele 12 ale etajului inferior, te absorb pe platoul sacru, în inima sunetului. Din peste 14 000 de locuri, dacă sînt ocupate 14. Totuşi orice text ai alege, te reduce la distihul din *Broaştele:*

„Cînd e de necrezut ceva crezut Cînd
credem că-i crezut .."

Incit alegi tăcerea şi foşnetul pinilor care inconjoară măreţi şi indiferenţi şi brusc cu aripi de erinii taluzul potcoavă. Nu vei improviza.

Epidavriile sînt consacrate exclu.-'v tragediei şi comediei atice vechi. „Reluate" în 1938, de un amplu succes în 1954, instituţionalizate din 1955 sub auspiciile Teatrului Naţional, ca şi Festivalul de la Atena, ocupă anual sîmbetele şi duminicile de la sfîrşitul lui iunie pînă ia mijlocul lui august. Dintre numeroasele teatre în trepte, de identificat pe întreg cuprinsul grecesc, în aproape toate oraşele chiar şi în unele sate – construcţii semicirculare sau rotonde, provocări „civilizaţiei", inestimabile – s-au asociat şi altele cîteva acestei iniţiative de strămutare a textului

dramatic în cadrele originare care i-a decis altădată consacrarea şi gloria: Delphi, Philippi, Thassos, Do- dona, Salonic. Publicul, autohtoni şi străini, se deplasează şi el în pustietăţile frumoase, cu haitele de maşini şi autocare ce-l vor aştepta cîteva ceasuri printre măslini cit trăieşte sub stele starea de catharsis prin situaţii limită. Astfel ostatecul secolului XX îşi demonstrează inepuizabilele resurse ale speţei de a relua totul de la capăt, de a se regăsi ingenuă, elementară, emoţionabilă şi pură. Concesie regiei, separarea spectator-actor rămînînd însă definitivă. Nevoia de joc, din zări paradisiace – ca de pildă ale Cretei minoice, cum reprezentările-i plastice ne-au încurajat să ne-o reprezentăm – omul se poate înfăţişa cu ea lui Dumnezeu, cată să constaţi, în proxima Centauri sau într-o învecinată galaxie, fără complexe, cum i-ar restitui, neofilită, floarea încredinţată. Convenţia nedisimulată, rudimentele scenografice, lungimea tiradelor, costumaţia, împrejurarea de a te afla pe aceleaşi bănci de piatră, erodate nu de vînt, sînt întrepătrunderi graţioase. În cercul singur Elena, în spaţiul imaginar, cariatidă însufleţită, agitînd cu mîna stîngă un văl ca un abur, te convinge că n-a fost la Troia: „Am căzut pradă frigienilor, nu persoana mea, ci numele-mi doar". De pe cele două extreme ale acoperişului palatului lui Proteu, ca din cer, bărbaţii nemişcaţi pe care-i credeai în întuneric statui, încep să scandeze deodată: „Theoclimene, rege al acestei ţări, potoleşte-ţi mînia, ascultă glasul Dioscurilor, fii ai Ledei şi fraţi ai Elenei [...], ea trebuie să se întoarcă în patria ei şi să locuiască la soţul ei". Şi eşti mort de spaimă.

Ce se va fi reprezentat la Epidavros în anii ligei macedonene, ai epocii elenistice şi ai ocupaţiei romane, problema altora! Cu informaţia că în întregul Peloponez aveau loc spectacole populare primitive, cu certitudinea că la Argos se desfăşurau festivalurile Heraia şi cu faptul că la cîţiva paşi Asclepionul atrăgea o infinitate de pelerini mai interesaţi decît oriunde în a obţine bunăvoinţa divină – contextul religios şi ritualul premergător concursurilor, pe care-l cunoaştem din tradiţiile Atenei, stau în afara dubiului. Actul de naştere al teatrului grec, al Teatrului, s-a semnat în Atica, strălucirea-i de coif al lui Ahile umplînd cerul secolului V, şi emulaţia de acolo se va fi extins pretutindeni, în insule şi în Ionia, dar inscripţii pe monumente cu trepied nu ştim să spună de acordări de coroniţe de iederă în preajma muntelui Kynortion. Piesele s-au reprezentat, în concavităţile folosind savant relieful stîn- cos, cu ocazia festivalurilor şi niciodată în stagiuni per- manente. Să aştepţi, ca după plimbarea statuii zeului, după evoluarea fecioarei ducînd coşul cu ofrandă şi a bărbaţilor împărţind cîntece obscene, după libaţii şi sacrificii făcute de preot, de magistrat, de coreg, din cortul improvizat sau din clădirea dreptunghiulară situate în spatele platformei acoperite cu un nisip fin să apară personajele şi corul care îţi vor pleda cit mai bine cu putinţă cauza, dînd prima dată viaţă acţiunii, de tine imaginată, făcîn- du-i spectatori (chiar făcîndu-i? au plătit fiecare 2 oboli biletul de intrare) să uite trecerea orelor, purtaţi pe neobservate de

tetralogia ta din dimineaţă în seară, să găsească cu haz butada, avenite lacrimile, suportabile monoloagele, grozavă crima, nimerită înţepătura la adresa regilor ori zeilor, negăunoase reflexiile despre destin – ce aspră şi inegalabilă favoare! Ca pe cîmpul de luptă, nici o trişerie, lucrul pe faţă şi imediat. Şi omagiul, de adus numai patronului vinului; în nordul istmului, cel puţin. Trei din patru festivalurile dionisiace, Dionisia rurală, Lenaia şi Dionisia orăşenească, fac încercarea aceasta (de foc şi gheaţă) posibilă. Zeul fusese dat morţii de titani (plingeţi, satiri!) şi (cîntaţi!) zeul înviase. Ne trebuie autorul complet, expert în toate faţetele sufletului, care să coboare şi-n Hades, să ne urce şi-n florile primăverii, şi-n Olimp. Ceata zgomotoasă care-l însoţeşte şi transa menadelor, străbătînd satele şi oraşele, mii de ani, trebuie lăsată iar liberă, iar, umplînd de nebunie frumoasă pămîn- tul.

Cum pentru Argolida Corintul, sudul Arcadiei e doar introducere: la aporia Spartei. Tegeea, unde mîinile lui Scopas mai dăltuiesc în aer pe Meleagru şi Atalanta, şi împrejurimile Vururei, cu grupul medieval de bisericuţe unde un miniaturist fantast experimenta cu sute de ani în urmă poezia spaţială, desenînd din inscripţii sfinţii, sînt simple irealităţi prin vuietul cavalcadei doriene care te-a şi cuprins. Lumea lui Menelau cu Amyclai, Helos, Vaphio şi Pharis, atît de închisă aici de munţi, atît de deschisă în sens contrar spre mare, ca să pătrundă cu daruri Paris,

abia de semnalizează. Cele două cupe de aur, lucrate în Creta între 1600 şi 1500 î.e.n., una mai înaltă, să bea din ea regele, înfăţişînd lupta bărbaţilor-talie de viespe cu taurii sălbatici, şi una mai scundă, să bea din ea regina, infăţişînd, parcă sub palmieri, hora hieratică de tauri domesticiţi, îi ţin cununi, dacă nu-şi vor fi făcut intrarea prin Githion mai tîrziu, în sacii de pradă ai năvălitorilor care după anii 1200 au navigat spre sud-est, pe lingă falezele Kythirei, să distrugă în fabuloasa ţară ce mai scăpase cu-tremurelor.

Ultima categorie de invadatori greci în Hellada, un singur val vijelios sau rînduri de infiltrări şi lunecări prin decenii şi veacuri, cea mai brutală, n-a simţit răul de avion sau de mare pe care ţi-l dau curbele atît de zvîrco- lite, cum *Dacia* coboară în goană de la Tripoli, prin defileul Clisurei, surdă şi ea la cîntecele de purpură ale florilor *rechea,* covoare întinse umplînd colinele. Riurile lor umane s-au scurs întîi pe albiile rîurilor în Dunăre, după ce s-au rotit generaţii şi generaţii în stepe răsăritene, între corturi şi zări somnoroase, între fumuri ale nordului şi fierbinţi Tauride, şi au pierdut printre crengărişul Balcanilor lina de aur a locurilor geto-scitice, rostul aici fiind unul nou: îngroparea epocii eroice, pregătirea epocii arhaice. Operă lentă, „ev mediu" lung, cit încă subsolul cu tezaure nu se decide să vorbească altfel, incluzînd desprinderea egeenilor şi ionienilor pe nave uşoare spre coastele Asiei Mici, şi transformarea populaţiilor anterioare, pe- lasgi şi ahei, în robi ai gliei, cînd nu se dovedesc invincibili, ca-n munţii Arcadiei, ca-n dosul cîtorva ziduri ciclopice. Munţii deodată, Taigetul cu vîrfuri înzăpezite, cu largi crenelări albastre, Pamonul apăsîndu-şi puternic tălpile contraforturilor, au păstrat chiotele de atunci, de entuziasm, cum te apropii de Selasia, ca să le verse nealterate de superba metamorfozare în frazele patetice unde rămîne neîntrecut Barrés. „Cîtă forţă şi măreţie îţi trebuie pentru escaladarea lor, cît calm exercită ele asupra poalelor cîmpiei ocrotite cu blîndeţe şi cu cîtă cutezanţă este înfruntat cerul"! Şi te resemnezi: „Nici un scriitor nu va putea descrie această măreţie şi această forţă copleşitoare şi ameninţătoare, culorile în mii de nuanţe, alternanţa din-

tre realitatea sălbatică şi copleşitoare care pur de din livezile de portocali şi urcă pînă la fortăreţele gheţurilor" . Fapt în afara controverselor, dorienii nu rămîn separaţi, amprentele lor etnice se atenuează şi se contopesc, prin convieţuire, războaie şi comerţ, în grecitatea în care s-au întors, proces în aşa măsură încheiat încît depistarea caracterului iniţial, dialectului şi credinţelor lor e pentru ştiinţă subiect deschis. Cu o excepţie: valea Laconiei, atît de îngustă (7 km.) şi de scurtă (30 km.) şi de joasă, care de cînd ţi-a răsărit dinainte nu te mai scapă din ochi, cîmpia ei unde adevăraţii heraclizi s-au apucat să ofere viitorimii o temă de meditaţie mereu la zi: statul ca instrument, dar şi ca proprietar, al castei, al obştei.

„Căci dacă oraşul lacedemonienilor s-ar ruina şi ar rămîne templele şi temeliile construcţiilor" .... istoria a să- vîrşit, l-a confirmat pe Tucidide şi, în defavorul peisajului încă verde în noiembrie, relaţia glorie-putere dobindeşte cîştig de cauză pe malurile Evrotasului, unul din puţinele ruri care curg în toate anotimpurile. Chestiunea nu e de a compătimi („Avec Athènes, malgré toutes les fautes de celle-ci, quelle pitié que de songer même à une esquisse de comparaison!") sau de a exalta (,,1'un des points du globe où l'on essaya de construire une humanité supérieure")[26], deşi ambele atitudini au rădăcini adinei de pe cînd funcţiona un cult al lui Licurg. Soi de ilustraţie la versul *nimic nu-i nou sub soare,* Sparta (oricît ar găsi etnologii asemănări între modul ei de organizare şi al unor popoare înapoiate din Polinézia sau din Africa) mizează totul pe o Cetate a Soarelui experimentată patru veacuri. De prin anii 900—800, aşadar, demonstraţia că în condiţii de excepţie suprastructura îşi poate controla şi crea structura, prevedea şi controla existenţa, lua în sarcina ei ceea ce în alte cetăţi e lăsat dialecticii economicului, dirija libertatea în funcţie de ceea ce s-a stabilit ca „necesar", îmbrăţişa formula colectivismului, subordona iubirea, arta, familia, viaţa şi moartea, unui singur scop, cu o tenacitate şi o indiferenţă la individual care ne-o fac contemporană.

Singularitate dreaptă, nedreaptă? „Ceea ce mă miră peste măsură – şi Xenofon scrie *Statul spartan* de pe poziţia admiratorului – este că, deşi ceilalţi greci laudă în unanimitate legile spartane, nici o altă cetate nu le imită". Cu aversiunea-ţi funciară la noţiuni ca *înregimentare, militarism, xenofobie,* intri, în acest paradis de livezi, crispat şi reticent ca printr-un Hades numai temporar pacificat, ca şi cum din orice pală de vînt s-ar putea întrupa pe loc în invariabila manta roşie, „cu grumazul, mîinile şi picioarele întărite prin exerciţii fizice", alegînd spaţiul tău dintre ochi pentru sticlirea de stea a vîrfului lăncii lui şi lăsînd să-i înflorească pe întreaga figură surîsul care nu lasă nici o iluzie, de monstru blind, al *Luptătorului numit Leonida,* din Muzeul Naţional din Atena, bărbatul „folositor numai Cetăţii". Stare psihică păguboasă, desigur („mai degrabă statuile de bronz şi-ar îndrepta asupra ta

25 Traducere L. Voita, în *Secolul 20*, nr. 7—8, 1970, p. 270—271.

26 Citatele, din Camille Mauclaire (Le *pure* visage de *la Grèce* Edition Bernard Grasset, Paris, 1934) şi Barrés.

privirile decît aceşti adolescenţi"), stil de a pătrunde cu voluptate de manierist alexandrin în miezul unui cuvînt *(laconism),* căci în sus şi-n jos, pe post de portmonee, spre agora, tocmai trec trăsuri cu mari bucăţi de fier (s-a găsit leac strîngerii de averi) iar spre gimnazii staturile cele mai frumoase de adolescente şi de efebi („podoaba unui spartan nefiind veştmintele luxoase, ci vigoarea trupului"), în campanii santinele sînt aşezate astfel încît „să privească spre interiorul taberei, deoarece nu trebuie supravegheat duşmanul, ci observate mişcările prietenilor", iar cinstirea regilor e moderată, nici să trezească în sufletul lor îngîmfarea şi nici în al cetăţenilor invidia.

Gînduri care nu adorm: taxe-sancţiuni, celor necăsătoriţi; practicarea virtuţii, un exerciţiu public; călătoriile în afara hotarelor ţării, oprite; viaţa ca efort: o lege împotriva celor care nu fac nimic spre a deveni mai buni; după cuceriri, „toţi cetăţenii de vază au ambiţia ca toată viaţa să fie guvernatori într-o ţară străină"; un bărbat bătrîn căsătorit cu o femeie tînără, pentru a avea copii, putea aduce în casă un bărbat pe care-l preţuia pentru calităţile lui fizice şi sufleteşti".

Rhetra! Democraţie şi oligarhie, moştenită sau adoptată (înrudirea cu tablele de la Gurnia nu-i reduc spectaculozitatea), aprobată la Delphi, validată şi infirmată de viaţă, nu inferioară Partenonului prin vastitatea persuasiunii educaţionale şi prin randamentul maxim de forţă fizică pe cap de locuitor, preludiu tuturor marşurilor. Femeia, destinată procreaţiei, pregătită şi ea în palestre; copiii, care n-au fost aruncaţi de pe stîncă, sustraşi familiei de la şapte ani şi încredinţaţi paidonomului, vieţii de internat, înainte de a fi încredinţaţi oştirii, la 18 ani, după flagelaţia ritualică în templul Artemisei; intransigenţa şi austeritatea; proprietatea egală asupra loturilor *(cleroi);* antrenament gimnastic continuu, în timp de pace şi de război; instituţionalizarea curajului şi a stigmatizării laşilor; să fii neînvins şi docil: „probe de destoinicie pînă la o vîrstă înaintată"; mesele în comun, incluzîndu-i şi pe regi. La ce să mai reproşezi cetăţii formate din cinci sate, şi care nu simte pînă în secolul III î.e.n. nevoia unui zid de incintă, că n-a dat nici un poet, nici un sculptor, nici un filozof de marcă? Dacă e de ales, e între călăreţ sau hoplit. Subterfugii: prezicător sau vraci. Slujbaş al muzelor, numai ca flautist sau autor de cîntece vitejeşti. Cîntăreţi cu gura, toată lumea, din mers, renumitele coruri ritmate de paşii bine bătuţi. În plus, baletul plutoanelor în redresare la întîlnirea cu duşmanul şi jertfa adusă de regele-mag, spre biruinţă, lui Zevs-conducătorul. „Cel ce asistă la această scenă ajunge la concluzia că ceilalţi greci improvizează şi că singurii experţi în arta militară . . d a r iată SPARŢI.

Invenţii durabile: *periecii* („cei ce trăiesc în jur"). Aliaţi dependenţi, la care privesc trufaş armele de fier. Care te ajută în războaie, îţi plătesc tribut, au drepturi materiale şi n-au drepturi politice.

Coincidenţe: cifra 15. La sisitii, unde aduc cotă-parte în alimente şi vînat, *egalii* sînt repartizaţi cîte 15. Lotul care ţi se dă

prin tragere la sorţi, uzufructier, e dotat cu pînă la 15 familii de iloţi (robi sau şerbi). Organul statal suprem, *gerusia, e* compus din (2x15=) 30 „bătrîni".

Oraşul de azi, cu peste 10.000 locuitori, producător al mătăsii, capitală de judeţ – o creaţie neogreacă. Nicăieri ca aici nu eşti surprins să vezi cum arborele ornamental,

'* Citatele, de pînă aici, inclusiv acesta, din Xenofon, *Statul spartan,* traducere M. Marinescu-Himu (în voi. Statul *spartan, statul ateniian,* Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1958).

intre maşini şi cîrduri de fete ciripitoare, crescut la distanţe egale din asfaltul trotuarelor, e portocalul. În toţi, globuri de aur, ca pregătiri de Crăciun. Scunzi, cordiali, prolifici.

La muzeu, ca şi la acropolea Spartei dorice, ca şi la Menelaion, te afli mai mult pentru o comunicare mistică. Lucrări relativ recente, clasice şi romane, vorbesc cu precădere de Artemis, de Heracles şi de Tindarizi. Fragmente de zidărie, de coloane, baze de altare pe care desfaci (ne) stingherit merindarul cu pîinea drumeţiei, mărginesc între lire discrete de măslini o fîşie de ogor pe care-l sgîrie cu un plug sumar un cal şi un om cu şapcă. Omul se duce şi se întoarce fără să-ţi arunce o privire; cu ochii numai în ogorul pietros şi ceramic, cu bulgări ca figurine de bronz. Cum ar aparţine Taigetului. Spartiat sau ilot? E proprietar pe platoul cu templu şi amfiteatru, sau lucrează pentru oraş? Şi una şi alta, căci răspunsul la întrebare e întrebare: „Din care ţară?" Ca şi în cazul celuilalt loc, pentru care te deplasezi cinci kilometri, de sub zarea mitică. Fusese un sanctuar dreptunghiular, după cum se înălţa piramidal. închinat regelui ginere la Sparta şi fiicei Ledei. De fapt, frumuseţii fatale. Instrument al destinului, prin întîmplarea de pe muntele Ida? prefăcătorie şi labilitate feminină, Elena? „L'un de la demander, l'autre de la gar- der"[27]. Contradicţie în termeni? Nesiguranţa, îndoiala.

Trecerea Taigetului, noaptea, numai parţial una din cele mai spectaculare, cum o definesc ghidurile, fiindcă întunericul prin care norii se bat cu stelele dosește multe din fanteziile reliefului. Pe cîte totuşi le aduce în prim plan le şi potenţează, halucinatorii, dinamice şi cereşti, cum le-ar scoate nu din drama expresionistă a geologiei, ci din capul înfierbîntat al sculptorului de metope aflat pe cale pentru începerea lucrărilor la friza templului din Olimpia. Asfaltarea în curs, abia terminată, situează încă tentativa automobilistică sub zodia curajului: defileurile profunde şi ţîşnirile de stînci nefălţuite, care gîndeşti că se apleacă deasupra drumului ca enorme macarale, ţin loc de borduri. Un sunet de rîu şi adierile aspre care îţi aduc în piept miros de catran şi respiraţia brazilor cu cetină şi răşină nu pot anula impresia, odată ajuns pe creastă, de

27 Ronsard, *A Hélène.*

unde se deschide jos valea Meseniei tremurătoare de lumini, unui marş extraterestru.

Epigonica noastră confruntare cu necunoscutul găseşte răsplăţi diverse. Oraşele Calamata, pe care-l ghiceşti după pata netă din stingă, acolo trebuie să fie golful, şi Meseni pe care îl prelungeşte spre Megalopolis un tot mai pierdut zbor de pîlpîiri, deşi se saltă continuu, parcă s-ar depărta. Comportare fireasc: venim doar din Sparta şi intrăm în istoria ei. În războaiele pentru înjugarea *ţării* din vest. Primele două izbiri cu oaste, şi lungi şi grele (743—724 şi 645—628), „reuşite", sînt suport „reformei" sociale şi agrare, cu loturi, pentru învingători, de pe ambele versante ale muntelui. În intervalul de pînă la al treilea război (459—450), mai vast de un secol şi jumătate, presărat de răzmeriţi sever strivite, nimbul cel mai ferm: epopeea de la Termopile, apogeul disciplinei („mai degrabă statuile ar prinde glas"), şi liga peloponeziană. Războiul peloponeziac (431—404) afectează şi el peninsula care porneşte de aici şi se ascute spre Acra Acritos şi sfîrşeşte în dreptul insulei Sfakteria; înflăcărează şi îndurerează cu fiecare eşec şi victorie inimile hopliţilor aruncaţi de obicei în exteriorul enomatiilor, premergători, pentru dezorganizarea liniilor inamicului. Replica tebană, succesele lui Epaminondas la Leuctres (371 î.e.n.) şi în construirea oraşelor-scuturi, grandioase (la Megalopolis se înălţase cel mai mare teatru din Elada), cu pagini de eroism, imaginabile, de partea mesenianană şi arcadiană, marcînd imensul declin al romanului cavaleresc prefaţat de Tirteu.

Prin geamul odăii de la etajul unuia din hotelurile aliniate în faţa largului, după un somn scurt, dimineaţa pătrunde rece, iar glasurile de pescăruşi mai sinistre, în oraşul Villehardouinilor. Motiv suficient pentru a renunţa uşor la ruinele cetăţii antice şi pentru demarare spre sud-vest printre pilcuri, şiruri şi singurătăţi de chiparoşi. Soarele răzbate şi se ascunde, lăsînd cactuşilor cu fruct ca o pară, plantaţiilor de măslini cu lucitoare frunze argin- tii-fumurii, ca răchite albe, indecentelor agave, plopilor pitici şi trestiilor lungi să exalte avantajele climei calde,
de seră.

La noua întîlnire cu marea, cu Marea Ionică de astă dată, vrăjmăşiile vîntului suscită iar evocări de fapte de arme. Rada Pilosului, un poem plastic, unde triumful escadrelor anglo-franco-ruse asupra flotei „egiptene" în 1827 e unul din marii paşi decisivi spre crearea statului neogrec, o contactezi dintr-o latură, cum te-ai uita peste-un lac, fiindcă, pe dibuite, din stradă-n stradă, te-ai pomenit întîi, sub vuietul unei păduri de pini, în Neo Costro, citadela cu şase bastioane şi incintă crenelată construită în 1573 de turci şi botezată astfel spre neconfundare cu Castrul mai vechi, din nordul golfului, Avarinos, sălaş între secolele VI şi IX unei Slavinii, de coloratură avară. Mica insulă Pilos care-şi face vizibil farul şi monumentul din 1890 al marinarilor francezi veghează intrarea dintre ea şi Sfakteria, în zona Cap Kipri, „dinspre mare abruptă şi dinspre pămînt foarte greu atacabilă" ca şi pentru Tu- cidide. „Şi se găseau şi înotători pe sub apă, care stră- băteau spre insulă portul,

tîrînd, în burdufuri legate cu sfoară, mac amestecat cu miere şi grăunţe măcinate de în". Lacedemonienilor blocaţi le e scris să piardă aici, „ate- nienii, pe aceşti străjeri din faţă, spre care au pornit în fugă, îi ucid imediat, în aşternut", cînd „are loc debarcarea", aşa că tactica de urmat e direcţia Grota lui Nestor, din nord, unde stalactite în formă de animale şi de piei suspendate repovestesc raptul comis de un Hermes copil, inventator al lirei. Un bananier, un rodier, cîteva dealuri cu vii, soarele ca un delfin, bărbaţi în pantaloni strimţi – nu ştiu încă dacă să-ţi dea un indiciu cît de mic privind curţile Neleizilor. Că trebuie să te depărtezi cîtva de coastă, deduci din Homer:

„Iar după asta călăreţul Nestor
Urmat de gineri şi de fii purcese
Spre casele lui mîndre".

Că-i vorba de o distanţă mică ţi-o spune în sfîrşit o săgeată indicatoare, iar înaintea ultimei curbe mai ai drep

tul să speri faptele să se repete ca-n faţa ochilor lui Telemah:

„.....Cînd sosiră
Cu toţii la palat acolo-n sală
Pe rînd şezură-n scaune şi-n jeţuri”.

Relativ ocolit de epidemia turistică, palatul micenian de aici, celebru prin participarea la războiul Troiei, dar de o viaţă scurtă, numai cinci generaţii, prima contemporană cu Augias şi ultima cu invazia dorianâ, arată azi, după deshumarea făcută prin 1939 şi după săpăturile reluate din 1952 de Cari W. Blegen, ca-n Ilion Nestor pe lingă Agamemnon: mai apăsat de „bătrineţele grele”. Dar şi cu ceva din „meşterul cuvîntător”, „cum fost-am odată”, dispus să se destăinuie. Structura simplă a construcţiei nu mai pune probleme. Excrescenţele fundaţiilor, restaurate cam la acelaşi nivel, îi aşteaptă numai pe arhitecţii ahei să dea un pumn de jos în sus, şi să-l arunce-n nori, tavanul protector, din metal, şi să ducă la acoperişul iniţial înalt zidurile curţii unde crăiasa îi pregătea omului ei patul de dormit, între fresce, megaronul cu locul tronului, al vetrei din mijloc şi al celor patru coloane, şi cetele laterale de magazii, portice, coridoare, bănci de piatră. În dreapta unei săli, o scară (opt trepte) a început să povestească ceva şi a uitat, s-a întrerupt. Cîteva chiupuri enorme, în schimb, cum ar „Amesteca cu apă un vin dulce”, nu pierd cursul cuvintelor; dialogul se poartă, ireverenţios, deasupra sălii principale, de la nord la sud, cu una din odăile unde s-au escavat cioburi a peste trei mii de cupe, iar aceasta reia şi transferă sensurile spre încăperile de lîngă intrare, două la număr, de arhivă, de unde M. Ventris şi W. Chadwick îşi vor alege cele 600 de tăbliţe Liniar B. În care timp, spre accentuarea demi- tizării, Baia cu vană smălţuită, lipită de perete, într-o stare atît de bună, schimbă cu Policaste priviri semnificative: „3 cade pentru apă de baie, cu scurgere, 3 rezervoare de apă, 3 vase de gătit, 2 amorfe, 1 hydrie şi 7 ulcioare de bronz”[28]. „Şi-l îmbăie şi-l unse cu miresme /
Şi-l învăscu într-o manta şi-o haină, / Şi de la scaldă el ieşi ca zeii” ...

De-aici, cu Mentor, Néstor, domnitor peste „vîrsta de-a treia”, vedea aceleaşi pilcuri de măslini. Tatăl său avusese 12 odrasle, dintre care 11 au pierit în războiul cu Hercule. Certurile cu vecinii din miazănoapte, etoli şi epei, se iscau mai adesea de la răpiri de cirezi. Ceea ce nu excludea vizitele de ospeţie, încît la serbările de la Buprasiu, cu prilejul înmormîntării unui Amarinceu să ieşi învingător în întreceri de trîntă, aruncarea lăncii, pugilism, şi să fii învins doar la alergarea cu carul. Amintiri. Şi vedea colinele în descreştere, cu semne de soartă, puse de chiparoşi, *linia drumului şerpuitoare / Şi golful în culori, chiar poarta-ngustă / Prin care, între insuliţa Pilos / Şi ţărmul unde-i astăzi fortăreaţa,* / O *proră-şi arăta sticlind intrarea.*

Păşeşti peste măsline scuturate, / Te mai întorci odată şi vezi munţii / Ce, dincolo de oraşelul Pilos, / De piatră goală, dau ocol

28" Tăbliţa cu nr. 996, Iv. Lissner, op. cit.

tăcerii. / Rămîne dar regatul, de o vîrstă / Cu Argos şi Micene, sub hangarul / Pe care l-au durat americanii / Să nu mănînce ploile rugina \ Tărînii care leagă strîmbe pietre / Şi unde oale îngropate-nvaţă / Să uite focul şi sînt iar pămînt.

Dar cu extremitatea sud-vestică a Greciei îţi închei socotelile abia după vizitarea muzeului despre care-i explică, prin gesturi largi, şoferului, paznicul. Butoaie şi putini de lut, opaiţe, ulcioare zoomorfe, podoabe de aur care evocă trupuri feminine, *un* pumnal de aramă cu ţinte de aur, cupe de aur cu două torţi scoase parcă nu din pămînt, ci din cîntul III al *Odisea*[11], fotografii din ora săpăturilor, fragmente de frescă – enumerarea aparţine carnetului de notiţe, ca şi restul: *Plecăm din Khora unde e muzeul, / Chelar temut vignetelor legendei, / Şi trecem printre saci cu verzi măsline / Şi printre cactuşi grei de roşe ţîţe / (Nu-i înţelept să le atingi, vezi bine, / Un gardian ascuns te pedepseşte /* Cu *ploi de vîrfuri de săgeţi mărunte, / De parcă mina ţi-a-mbrăcat, de vată / De sticlă, o năprasnică mănuşă). / Şi tot prin dreapta mării. Un solariu / Necontenit, unde în zeci de arbori / Necunoscuţi se făureşte neamul / De fructe sudice prin care Nordul / Mai domoleşte-asprimea iernii scite / Cînd stă la munţi de jar şi bea rachiul / Prin nopţi prelungi şi-n scuturări de plete ...*

Nici nu mai ştii cu mersu-acesta ritmic, / Maşina zboară zvelt ca o cvadrigă / Spre Pyrogos şi Olimpia unde Zeus / Umplea, în fildeş, de uimiri, vechimea. / Am o tristeţe pentru Kiparisia / Cum urcă-n trepte să privească valuri, / O capră albă pare-o barză tandră, / Pe stinca ei, gingaş ciupindu-şi blana. / În port-bagaj sînt crengi cu foi de laur. / „Nu-nvie morţii, e-n zadar, copile".

De îndată ce ai lăsat în urmă Pyrgos, rumba uscatului cu marea face practic indiferentă retina la detaliul peisagistic continental. Pentru mine, Itaca e ducerea la bun sfîrşit a unei proze despre Grecia, astfel că insinuarea la orizont a *florii levantului*, roşietică prin albastru, nu precede nici un arhipelag, oricît ar sta la pîndă cîinii hexametrilor. Totuşi o fervoare schliemanniană îţi leagă privirile strîns de valuri, te surprinzi aşteptînd să ţi se arate ţie întîi brazda săpată de cele douăsprezece corăbii „rumenite", ţinîndu-se pe lîngă ţărm şi dîndu-ţi prilejul să te intersectezi cu ele în dreptul podului peste Iardanos, tainice printre crengi de palmieri şi eucalipţi. Ca-n insulă arheologii, despre această etapă nu găseşti în epopee nimic, afară de detaliul, şi acesta incert, întrucît e vorba de momentul sosirii în Creta, că Ulise „purta o mantie de lină purpurie ţesută în două şi prinsă cu o cheutoare cu două ţevi, lucru de meşter, în faţă cu un cîine ce ţinea sub labele de dinainte un ied de ciută ce se zbătea pri- vindu-l"[29]. Sentimentul că eşti în plină geografia Odiseei reprimă şi domină. Zborul Atenei cu escale în „vechea Scherie", Maraton şi „măreaţa Atenă" anulează

29 Această, cum şi restul citatelor fără trimitere, din Odiseea, versiunea neritmată a lui E. Lovinescu (Editura tineretului, 1955).

sunetele prezentului, ca uruitul unui elicopter. De-aici în stingă, cit vezi cu ochii, prin scoborîrile soarelui: realitatea magică ulterioară furtunii de la Akra Malleas, „marea fără insule", drumul spre ostroave vrăjite şi împărăţia morţii, ieşirea din condiţia de agrarian în cea de marinar, lanţul peripeţiilor cu flirt şi coşmare, orizonturile cunoaşterii! „Cum bate crivăţul toamna o tufă de mărăcini uscate, aşa-l împingeau şi vînturile în toate părţile" – forţa considerabilă a valurilor, azi, învălmăşite, actualizează. Localităţile ţărmului vestic, semn că au fost bătute cu pasul, sînt în totul puternic implicate. Ca borne, Pilos, Ahaia, „Negru! Epir", din prologul şi epilogul la *Povestirile de la curtea lui Alcinous*. „Cînd soarele asfinţi şi negurile se lăsară peste drumuri, împinsă de vîntul bun, corabia trecu pe lîngă Fea şi pe lîngă coastele Elidei, pe unde stă- pînesc epeii şi de acolo Telemah lunecă iute pînă la insulele stîncoase, că nu ştia dacă scapă cu viaţă ori moare".

Deschiderea acum dintre Same şi sudul istmului unde Telemah debarcase prudent, curgerea de fluviu a canalului unde peţitorii s-au postat zadarnic pe insuliţa Dascalio, perceptibile nu doar cu ochiul memoriei, îi conservă Itacăi conturele de abur din versurile cîntăreţului orb. El, „se cuvine să-l cinstim", nu pleacă de la informaţii vagi, şi a înaintat spre ea parcă tot pe ţărmul peloponezian: „mai mică, e mai departe şi iese cea din urmă din valuri dinspre apus". Cum nu ţi-e dat încă să apari printre „două maluri rîpoase" în „portul lui Forcis" (s-a convenit: Vathy) şi să încerci decepţia că lîngă apă nu „se înalţă un măslin stufos, a cărui umbră ascunde o peşteră plăcută închinată Naiadelor", ci la grota adîncă a Nimfelor ajungi după un urcuş istovitor, abrupt, cu 200 metri deasupra nivelului mării, în interior lărgindu-se suficient pentru a fi putut găzdui provizoriu cadourile feace, a te mulţumi cu panglica „acelui paşnic fum" pe care o imaginează, din aproape, un clătinat chiparos. Condiţia îţi mai permite să exclami: „Uite şi mîndra curte a lui Ulise" (ai cunoscut-o lesne în toate centrele miceniene); „are mai multe rînduri, ograda e frumos împrejmuită cu ziduri, porţile au două canaturi şi sînt aşa de puternice că nimeni nu le-ar putea deschide"!

Nici o obligaţie, de a-i schimba locul iniţial de la nord la sud, de la est la vest. Dacă m-aş afla nu la Kilini, ci pe unul din promontoriile de acolo, trama ar fi desigur numai frumuseţea austerităţii, ca pentru Claude Dervenn[30]: frumuseţea „nu a pămînturilor ierboase, a graselor prerii, a cîmpiilor supuse şi monotone", ci una „de limpezime şi despuiere, singuratică, nudă, rebelă, pură", unde tronează „muntele de aur, fără un copac, fără o brazdă, plonjînd în safirul apei".

Lucruri scoase toate din ficţiunea „la mine în ţară nu-s păşuni, nici drumuri pentru care", după principiul *la început a jost cuvîntul*. Dar „chiar de-i aspră şi nu hrăneşte caii", aşa lipsită de vestigii antice cum e pînă în cazul de faţă, Itaca „e încă rodnică, de vreme ce rodeşte din belşug grîu şi vin" în graiurile tuturor popoarelor, iar lumea n-a renunţat la vapoare, „aceşti cai ai mării,

30 *Iles grecques* ..., Horizons de France, Paris, 1955.

ce duc pe oameni peste noianul apelor".

Din vremile lui Augias, regiunea se ştia fabulos bogată în vite, averea fiului lui Laerte e calculată în cirezi, stîni, cocine şi staule de capre, pentru păşunat folosindu-se şi proprietăţi din exterior, din Kefalonia, unde-şi petrece copilăria văcarul Filetios, sau de pe litoralul elidean, unde peţitorul Noemon deţine 12 iepe cu mînzi neîmblînziţi. Totuşi, dacă are dreptate André Bonnard[31], substratul prozaic, nemistificat, al peripeţiilor dintre curtea Circei şi grota nimfei Calipso, cele două zeeşti crivaturi, rămîne unul industrial, respectiv devoranta foame a cositorului pe care o civilizaţie încă imens legată de bronz începuse să şi-l procure nu numai din Colhida argonauţilor, ci şi din minele Etruriei, de dincolo de strîmtoarea Mesinei. Asigurarea liantului pentru realizarea armurii (coif, cuirasă, jambiere pe pulpă, scut în braţul stîng) în care strălucesc eroii *niadei* ar mai constitui şi în secolele IX—VIII (î.e.n.), ale săbiei de fier, o preocupare vitală, şi cine altul de nu dobînditorul armelor lui Ahile să fie ales pentru camuflarea într-un strai de legende mai vechi ca războiul Tro- iei, născute toate de practica piraterească şi comercială care-i va duce în curînd pe greci la controlarea întregului bazin mediterano-egeean? Sub imperiul unei atari forţe de mai presus de alegere, autorul unic, născut la Chios sau la Smirna, temător de valuri şi desigur „umblat prin cetăţile mai multor neamuri", trebuie să uite Scamandrul, şi decorul dulce anatolian, pentru muntele Neritos şi meleagurile „craiului Echetos, crudul schiloditor de oameni", să dea *polisurile* Ioniei pe *marea* Ioniei şi să-şi apropie, pînă la a o putea atinge cu mîna, insula unde în „vase şi ulcioare de piatră" „îşi pun albinele mierea" şi „pe nişte gherghefuri mari de piatră" făpturi de aer „îşi ţes pînzele de purpură".

Devenit „vedeta mulţimii eterogene de marinari, negustori şi aristocraţi-industriaşi", după Bonnard, eroul, despre care să se poată spune, în epopee, ca el „nimeni dintre greci nu s-a ostenit şi n-a pătimit" mai mult, expresia universală a călătorului deschis tuturor experienţelor, raţional şi afectiv, temerar şi susceptibil, reflexiv şi inventiv, ţărmurile şi istmurile şi ostroavele şi golfurile dintre Kerkira şi Pilos îl pierd într-un fel din zarea lor şi Odiseus e numai lupul de mare cu barba în vînt şi ochii la ecranele stelelor, pe care ni-l arată ceramica începînd din secolul VII î.e.n., căpitanul între vîslaşii săi sau exploratorul singur care aude, prin vastitate, ca un glas interior: „înalţă-ţi catargul, întinde pînza albă şi stai aşa nemişcat în voia crivăţului ce o să-ţi împingă corabia printre va- lurile oceanului", „nu ştim dacă ţinutul acesta e înspre apus ori spre răsărit", „cată să ieşi cît mai repede la lumină şi ţine minte tot ce vezi". În acest punct de libertate suprem, cînd zorii îl pot saluta în orice port fenician, cînd parcă s-a desprins de pe orice orbită şi scena intenţionat indeterminată poate fi tot atît de bine spaţiul cosmic al epocii rachetelor, mereu în situaţii limită şi în succesiune de labirinturi, existenţa întreagă se pune de acord să-l

31 *Civilizaţia greacă*, I, traducere Iorgu Stoian, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967.

răsplătească. Infernul îi organizează gala cea mai scumpă, a doamnelor celebre de odinioară, care s-au îndrăgit cu rîuri, cu zei, cu propriii fii, cu păsări şi fiare sacre, de-au zămislit prolific, una mai indiferentă sau mai plină de regret decît alta; paradisul îi scoate în cale (dezavantajat cum se afla în postura adamică) cel mai graţios specimen de fecioară al antichităţii, cum numai lîngă altarul lui Apolon în Delos i se mai prilejuise uluirii, acolo din partea unui lujer de palmier, o adolescentă al cărei nume, cînd buzele se întredeschid să rostească, se transformă în melodie: Nausicaaaaa..iar poeţii şi-l ştiu contemporan, „căci aşa-i făcut să ne placă tot ce e nou"; îşi vede cu ochii propria legendă, căci la masa din sala de banchete a lui Alcinous – unde el poartă „pe obraji şi pe grumaji un har", bea „vin roşu" şi ascultă „încîntat" rapsodia „minunată despre dragostea lui Ares cu Afrodita" – îi poate cere lui Demodokos: „Dar cîntă-ne acum mai departe ce-a fost cu calul de lemn" ...

Din lumea poveştilor cu zîne, cu antropofagi declaraţi sau deghizaţi, cu plante revărsînd sau contracarînd uitarea, unde protecţia unui zeu ţi-a asigurat invulnerabilitatea, de unde sustragerea e cu preţul îmbătrînirii şi morţii, Ulise întoarce spre noi o faţă nu împietrită, ci ataşantă, consolatoare. A învăţat de la cei învăţaţi şi sfaturile pe care ţi le dă nu vor fi epuizate. E decepţionat fără disperare, luminînd în direcţii multiple: „şi nu uita că din tot ce vieţuieşte pe pămînt, ori că zboară, ori că se tîrăşte, nimic nu-i mai şubred decît omul, pentru că atita vreme cît îl ocrotesc zeii şi-l ţin pe picioare, nici nu-i vine în cap că l-ar putea lovi necazul, şi numai cînd l-a ajuns năpasta, atunci vrînd nevrînd rabdă, căci mintea omului se schimbă după cum îi schimbă zilele Părintele oamenilor şi zeilor"; reduce întrucîtva originalitatea ideii lui Alexandru al Macedoniei de a cruţa în Teba casa lui Pindar: „ai să te căieşti dacă-i ucide un cîntăreţ"; „se fră- mîntă cu mintea", e încrezător şi mărturiseşte în incertitudine: „Cîtă vreme scîndurile acestea sînt legate, o să rămîn şi o să rabd; cînd valurile le vor împrăştia o să mai am timp să mă arunc înot, că alt mijloc n-o să-mi mai rămînă".

Deznodămîntului aureolar, al întoarcerii soţului şi restabilirii fericirii casnice, îi arunci o privire din Araxos. Pe un pat de pînză de în, aşternut chiar pe punte, în somn, Ulise va sosi în zori, după o singură noapte de navigaţie rapidă, la urgia arcului care-i va transforma pe peţitori într-un morman de cadavre. „De aceea – îmi spuse Atri- dul – bagă de seamă să nu fii prea bun cu femeia; nu-i spune niciodată toate gîndurile. Spune-i numai unele, iar altele ascunde-i-le". „Nu te mînia şi nu mă mustra că nu te-am primit cu dragoste de cum te-am văzut, că-mi tremura inima în mine ca să nu mă înşele cineva cu vorba venind aici".

în lungul ultimului golf care mai reflectă movurile cerurilor din vest şi e martor unităţii de timp şi de loc înscăunată de la cîntul XIV şi pînă la versul 374, „în vechiul pat cu drag se-adăpostiră", din cîntul XXIII, cu care filologii alexandrini propun să considerăm încheiat textul iniţial, original – patronul călătoriilor asfinte şi el, coboară la Kato Achaia, spre a ceda un mic spaţiu *problemei*

homerice.

În ambele poeme au avut loc interpolări, este cert, mai multe epopei fiinţau înaintea *Iliadei* (vezi cîntul IX), literatură orală. Diferenţe de tehnici, de concepţii despre oameni şi zei, referiri la stadii de civilizaţie diferite pot propune doi autori. Dar în măsură egală, şi două vîrste diferite ale aceluiaşi. Intrucît – se amuză Robert Flace- liere[21] – nu se poate exclude ipoteza că scrierea n-ar fi dispărut în întregime între declinul sistemului silabic al tăbliţelor miceniene şi apariţia sistemului alfabetic de inspiraţie feniciană, nu se poate exclude nici că Homer şi urmaşii săi aveau posibilitatea şi să-şi fi scris creaţiile, aşa cum s-a făcut contabilitate în greaca prehomerică, azi cunoscută. După actele de contestare a paternităţii prin *Conjecturile academice* ale abatelui François Hédelin (1666, anul scrierii; 1715, anul publicării) şi *Precuvintările la Homer* ale germanului F. A. Wolf (1795), îmbrăţişate de romantici, şi conform cărora cele două capodopere ar fi doar rezultatul aglutinării aluviunilor epice, la început separate, în care şi-a găsit expresie prin voci de rapsozi geniul popular grec, războiul între tabăra *analiştilor* şi unt- *tariştilor* rămîne în curs pînă la alte eventuale descoperiri tranşante. Secta chirurgilor, înarmată cu teoria *stereo- tipiilor* şi a *stilului jormular,* în creştere, dar contradictorie şi împărţită, ameninţînd să conteste pînă şi existenţa versurilor în cauză, e mai antipatică. Orientarea unitaristă, venind de la cei vechi, operînd estetic, ţine seama de legăturile interne mai adinei şi se bazează pe arta compoziţională identică, relevată de Aristotel: autorul „a compus în jurul unei singure acţiuni". Ea urmează calea bunului simţ şi a tradiţiei, are în vedere unitatea de concepţie, de construire a personajelor, de alcătuire a metaforelor ample, de motivare psihologică, din ambele poeme, într-un cuvînt readuce la viaţă autorul contestat tardiv, dc recunoscut întotdeauna prin grija-i de a-ţi da „repere utile pentru a înţelege arhitectura generală a operei", cum observa Albert Severyns[32], şi de a crea emoţie şi a ţi-o comunica pe a sa proprie. Trecut din recitările rapsozilor în ediţii stabilite la Atena de Solon, de Pisistrate şi de Hiparc, e autorul marei Cărţi şi domină în asemenea grad spiritualitatea şi cultura greacă incit acestea să poată însemna şi numai „o cunoaştere şi o aplicare a poemelor homerice[33]. Filosofia, teatrul, retorica. De aici reacţia. încercarea de a-i lua din mîini aedului lăuta de aur. Bătrî- nului nins ca muntele din creştetul oraşului Patras, cel de al treilea port al republicii elene.

Şi cercul, periplul, roata – de închis. Ultima obadă. Grecia modernă aleargă pe autostradă, în dreapta cu crestele Arcadiei şi în stingă cu Golful Corintic. În dreapta cu cascada Styxului şi cu

32 Citat de R. Flaceliere.
33 R. Flaceliere, op. *cit.*

Kalavrita, tîrg prin preajma căruia, la mănăstirea Haghia Lavra, în 25 martie 1821 e ridicat steagul Independenţei.

Cu Egion, începea ce-ai sfîrşit: campania Troiei. În acest punct geometric, centru al rombului dintre Trikala Tesaliei şi Githyonul Spartei, dintre Eubeea şi Kefalonia, i-a adunat Agamemnon înaintea plecării pe şefii mirmidoni, aheeni şi danai. Aici te desparţi de ei, sau te desparţi de Homer, deşi „tovărăşia lui nu ia sfîrşit decît odată cu viaţa", cum se spunea pe vremea lui Augustus. Piscurile Arcadiei, cuiburile lor de vulturi, prăpăstiile lor i-au vorbit cu mai multă curăţenie limba, sustrase fluxului dorian. Nimic mai normal ca instalarea capitalei ligii aheene la Egion: monument temporar agoniei Spartei.

Prin întuneric vapoarele, cu care vehicolul rutier, victimă bolii vitezei, parcă s-ar atinge, curg cu mii de geamuri luminate spre apus. Ca spre o pădure sinistră sau blîndă „unde cresc plopi înalţi şi sălcii fără rod”. Tăcerea şi oboseala unei zile lungi aşază distanţe şi veacuri între tine şi tovarăşi. Ce-ai primit şi ce-ai dat? încet, însingurat, comerciantul din noi pe care-l ratăm socoteşte neantul pierderilor. „Aceste peisaje ne-au înfrumuseţat amintirile? Sau amintirile au înfrumuseţat peisajele? Dublă întrebare ce rezumă Grecia întreagă în ceea ce ne oferă ca antic”[34]. Făţiş sau escamotat, întrebarea li se pune tuturor scrîn- tiţilor intru Odiseu. Dar se răspîndeşte ca efectul unui leac din plante ale ţinuturilor, peste răni pe care ţi le dau conştiinţa trecerii, vinul itineranţei. Dacă laşi la un punct de refugiu benzile largi cu sens unic şi cobori pe sub un pod să continui spre Kiaton şi Siciona pe drumul vechi, asfaltat şi el, mai puţin luminat, mărginit de arbori, marea clipoceşte chiar sub portieră. Gustul nisipului, păunii razelor pînă la pragul plajei, oracolul unui avion dinspre Delphi sînt sută la sută viaţă. „Grecia nu e o necropolă, oricît de nobilă, ci înflorirea cea mai armonioasă de uscaturi şi arhipelaguri care s-au răspîndit în imensa grădină albastră a Mării Interioare”.

34 Citatul, ca şi următorul, din *Le périple des archipels grecs* de A. E. Serstevens, B. Arthaud, 1963.

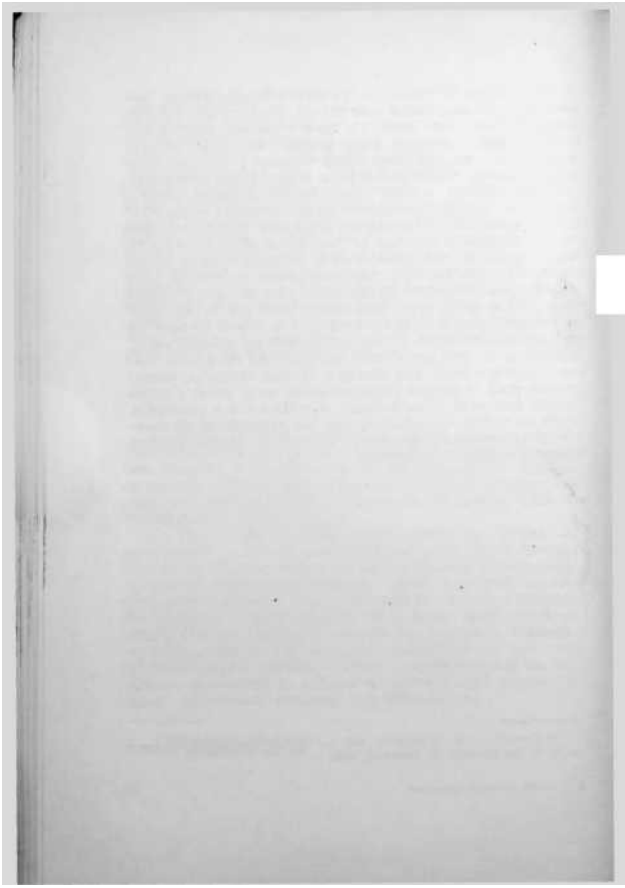

LESVOS

De pe bulevardul Singru autobuzul de ora 12 a înhăţat vreo 10 pasageri şi goneşte spre Paleon Faliron, pentru cursa de Mitilene. Un bătrîn muribund, adus de

subțiori, bărbați neraşi şi femei scunde cu boccele şi cu valijoare, tăcuți, sugîndu-şi gingiile, conversînd aprins despre cumpărăturile făcute – oameni din insule. Alceu, Sapho, Arion,

Baudelaire, pe celelalte scaune, aparent goale. Himetul, în culoarea lui viorie, îl pierd printre blocuri în construcţie. Va trebui să străpungem un strat de nori

bunicel, odată depăşită clipa infernală a ambalării motoarelor pe aeroportul pentru zborurile interne. S-a nimerit să am locul în faţă, de unde prin uşa deschisă mi se

divulgă neașteptat munca piloților. Sînt doi. Pe un ecran rotund, printre și dincolo de cefele lor, vreo 5 săgeți verzi fug în curcubeu de la apus la răsărit, schițează o emisferă de

paralele. Ne şi aflăm deasupra mării, în lumină lăptoasă, difuză. În dreapta mea, peste culoar, un american între două vîrste, dezinvolt, cu picioarele proptite sus, pe perete, ca

la el acasă, duce la gură un caseto- fon minuscul, cit o muzicuţă. îşi *spune* impresiile, nu le scrie. Confrate, probabil. Gazetar, agent de publicitate al unui oficiu turistic, scenarist. Lucrăm

amîndoi. Eu cu sapă, el cu tractor, în pămîntul de aer. Sistemul tehnic nu dă oboseală, pentru că după vreo 15 minute omul gustă plăcerea somnului. Se păgubeşte astfel de spectacolul in-

sulelor din stingă, mai de efect. Una, ca o stridie, singură pe o suprafață apreciabilă de albastru, tivită de jur împrejur cu plajă. Altele, înconjurate de verde sub apă,

închipuiesc meduze. Eubeea e rîpoasă spre Kavodoro, mai mult cremene, cretă, cu vegetaţie pitică pe unele pante şi mai ales în văi, ruginie şi verde închisă, fără case. Acum sus

norii şi jos Egeea întinsă, compactă. De la altitudinea de 3 000, valurile par împietrite; crestele lor, puzderie de scame. Un vapor cu o dîră scurtă, ţine direcţia Pireu. Lui îi disting mişcarea,

apei nu. Un altul are direcţia noastră, uşor mai nordică. Asia epică! „Pe Lestirgoni şi pe Ciclopi, pe sălbaticul / Poseidon, nu-i vei întîlni / dacă nu-i duci în propriul

suflet”[35]. Desenez insula Psarâ. Ţărmuri foarte fiordate; cîteva drumuri în mijloc, şi culturi; cîteva clădiri. În rest, coline şi dialogul pietrelor cu vastul. O preced alte două uscaturi mai mici,

primul ca o cheie franceză, următorul ca o piele de taur, despărţite de o protu- beranţă şi mai sumară, o stîncă. Sint toate grăbite. Nu-mi rămîne nici răgazul să compar copia cu

originalul. Trag repede, cartograf, între ele, subţiri şi dese linii paralele, retrăind melancolia distrată a versurilor lui Maiakovski: „Şi va trece şi viaţa cum au trecut / insulele Azore”.

Dar la fel unui turboreactor, unui monstru transoceanic, avansează, iată, din nori groşi, limpezindu-se, Lesvos! Intră în mare cu şanţuri de văi secate, cu vegetaţie şi cu

poezia *Itaca,*

spinări granitice. Deocamdată, în ipostaza aceasta, poezia şi muzica. Gravă, ca-n zorii elegiei. Cum diminuăm mereu înălţimea, golful seamănă cu un arc de triumf, pe sub care ar fi să ——amintită.

trecem. După ce te-au exasperat cu încremenirea, valurile prind să se desmorţească, să dea semne de viaţă. Vibrează sub soarele orei 16. Sîntem pe marginea celui de al doilea golf, ca

mărime: Yera. Apa se năpusteşte spre port cu miliarde tridente albe.

Faptul că Lesbos Mytilene e o insulă

multimilenară
simplifică şi
complică într-o
măsură lucrurile.
Forma ei de arc
deschis spre
miazăzi, de liră
căreia-i prinde
corzi virginale în
fiecare dimineaţă

Apoio deasupra golfului Kalonis, compensează sugerind destinaţia diferită. Ucis de femeile trace, Orfeu, primul poet, conform imnurilor homerice, nu-şi va domoli cîntul la

care nici fiarele şi nici stîncile nu rămîn insensibile. Aruncat în apele rîului Hebros, capul lui e purtat de curenţi pînă la aceste plaje, cîmpii şi piscuri, unde-şi continuă ritmurile

divine sau în care se transformă spre a şi le continua.

Situată la distanţe relativ egale între Ilion şi Smirna, în Sudul Troadei şi în nordul Ioniei, aproape îmbrăţişată de

ţărmurile Asiei Mici, la care priveşti ca peste un fluviu, etapele ei greceşti se limpezesc dinspre preistorie cu ale întregului litoral anatolian, sint şi ele materie de reflecţie pe seama

migraţiilor postdoriene din jurul anilor 1000, a vastei opere de colonizare a vestului şi nordului, în fine a strălucirii culturale şi vigorii noi care-i

Arhaismul.

Helen din

Thesalia a avut trei fii: Aeolus, Dorus, Xu- thus. La Atena, Xuthus devine ginerele regelui pelasg Erehteu şi are cu Creusa doi fii, pe Achaeus şi Ion (dacă acesta din urmă nu e făcut cu Apolo).

Ion se căsătoreşte cu Helice, fiica regelui Selinus, ajunge rege în Atena, şi pe urma acestor evenimente Ahaia şi Atica vor purta fiecare numele de Ionia. Descendenţii lui vor trebui să

emigreze, din motive de suprapopulare a zonei sau presaţi de întoarcerea Heraclizilor, spre răsărit, pe mare, sub conducerea fiilor regelui atenian Codros şi să înfiinţeze acolo

confederaţia celor 12 oraşe „deoarece şi atunci cînd locuiau în Peloponez, aşezările lor tot în număr de 12 erau” (Herodot). Pentru naşterea celei de a treia Ionii, pe care însă i-o transmite

istoriei, legenda rezumă astfel un proces de vreo 400 de ani (alte numărători propun 600) şi la care au participat comunităţi diferite: eolieni, primii care se aşează la rame sau sînt împinşi de

un vînt stîrnit din Tesalia şi Beoţia, între latitudinile 39 şi 40; peloponezieni, ahei şi dorieni, alegînd linia Creta—Rodos —Asia meridională; iar între ei, între latitudinile 39 şi 37, ionienii

propriu-zişi, smulşi din ogoarele şi porturile Aticei, Ahaiei, Eubeei şi Cicladelor, toţi cîţi ţineau Apaturiile, sărbători de trei zile, timp cînd erau trecute în scripte numele noilor născuţi.

Procesul nu e încheiat bine, de înrădăcinare în aşezări de coastă şi de asimilare a populaţiilor băştinaşe (lelegi. carieni, pelasgi, mai vechi refugiaţi cretani, lydieni), cînd (secolul VIII

î.e.n.) febra unei alte roiri spectaculoase cuprinde Grecia asiatică şi europeană – „insulele erau fără odihnă”, se sorocise încă din vremea lui Ramses III –, menită să

amestece şi mai mult mărfuri, dialecte, stiluri, obiceiuri şi zei, şi făcînd neamul helenic omogenizat să se simtă din Iberia în Chersonez (Platon): „ca broaştele pe malul

unei bălţi". Sunase ora să se ivească Marea Grecie pe un colier pornit din Corcyra, prin sudul Italiei şi jur împrejurul Siciliei, întrerupt dincolo de coloanele lui Hercule, în punctul cel mai

hiperborean din largul insulelor britanice unde vor fi făcut cale întoarsă corăbiile massalezului Pytheas; să fie anexat ţărmul Africii prin Cyrene şi Naucratis; iar din Peninsula

Calchidică în lungul ţărmului tracic, prin Helespont şi Propontida, să fie încovoiată, pe conturele Pontului Euxin pînă la pragurile Bithyniei, o cange aurită. Corintul,

Megara, Calchis se numără printre pionieri, dar iniţiativa, prioritatea revin oraşelor ionice, Miletului, ca-n atîtea alte privinţe. În formarea statului-cetate sclavagist şi în

dezvoltarea urbanisticii, în dobîndirea prosperităţii maxime prin comerţ şi meşteşuguri (metalurgie, ţesătorie, ceramică), în introducerea

monetei, de electru, în trecerea de la dominaţia aristocraţiei gentilice la democraţie, în cioplirea marmorei, în iradierea unei culturi literare, filosofice şi

ştiinţifice fără precedent. Smirna şi Chios îl dau pe cel mai mare poet; Efesul, ordinul ionic; Halicarnasul, pe Herodot; Miletul, pe cel dintîi filosof şi om de ştiinţă.

Din tăcerea sa,

Lesbosul iese în secolele VII—VI î.e.n. pentru a pune la dispoziţia istoricilor artei o mostră de *capitel eolic* şi pentru a participa la fenomenul general al luptelor civile şi instaurării

tiraniilor, reuşind prin Pitacos să smulgă lumii întinse helenice unul din cele şapte locuri în tabloul mendeleean al înţelepţilor. Dar mai cu seamă pentru o ispravă pe atunci fragilă,

azi inestimabilă: zarea lirismului.

Disponibilităţile excepţionale de creaţie care produc refluxul spiritual ionic hrănesc mistica scafandrilor la hotare dintre cunoscut şi

presupus. Clima diafană, cordială şi generoasă, straturile adinei de civilizaţie vest-asiatică, prosperitatea şi concurarea Tyrului la titlul de piaţă mondială – sînt factori externi şi

materiali respectabili. Vin apoi implicaţiile etnice. Oameni care se ştiau bate pentru libertate, cu gust pentru discuţii şi iubiri rafinate, moliciune şi lux, cunoaştere, speculaţii ale

minţii. Cadrul îl oferă gimnaziile şi nunţile, asociaţiile do cult, banchetele şi, din belşug, curţile stăpînilor politici aduşi la suprafaţă de revoluţii. Policrate din Samos, Periandru din Co-

rint, Pisistrate, Hieron, nume nu doar de edili şi moderatori ai extremelor sociale, ci şi de mecenaţi, atrag ca nişte lămpi. Pe spinări de delfini sau în galere minate de 50 de vîslaşi,

chitariştii şi flautiştii, dansatorii şi arhitecţii îşi caută temporarele adoptive patrii, de la continente la insule şi de la insule la continente, de la est la vest şi de la

sud la nord, cu o frenezie căreia îi pun capăt anii 494. Eil distrugerii Miletului, şi 480, al Salaminei.

Instalat la *Xenia,* la 3

kilometri de oraş, în camera 207 cu vedere spre mare, încerc să uit senzaţia penibilă provocată de încăpăţînarea mea de a nu lua un taxiu. Fîşia pe care aterizasem e un capăt de istm, o

singurătate, de pe care la cea mai mică neatenţie vintul te poate împinge sub mal. De acolo autobuzul străbate pe lingă valuri mai mult ca 10 kilometri, cu gîndul şi el la diavolii de aer ce-i

scarpină coasta. Insula lui Eol?

Cu un simplu bagaj de mină, aş vrea să-mi descopăr singur – mai am două ceasuri de lumină – culcuşul stabilit încă din Atena. Ce direcţie, ce

distanţă? Dar, un complot general. Ori pe cine întrebi, răspunsurile invariabile. Toţi sînt şoferi de taxiuri ori complici. Las birourile agenţiei şi traversez unicul parc, ca-ntr-un tîrg pe care l-aş

cunoaşte. Bat cîteva străzi ca să înţeleg unde mă aflu. Femeia cu coşul de cumpărături, vînzătorul de la debitul de tutun, perechea de tineri marinari, în uniformă, la braţ, sînt

cu limbile legate. Capitulez. Aleg anume o maşină din celălalt capăt al coloanei ca să constat cu stupoare că mă aflu exact în ghearele ursuzului de care voiam să mă descotorosesc,

care mă atacase de la sosire, scriindu-mi pe cutia de ţigări, maşinal, ultimativ: **20**.

În hotel sînt singurul chiriaş, dispun aşadar de o reşedinţă, în acest sfîrşit de noiembrie. Devin

calme toate. Doi băieţi veseli vorbesc *galikă,* la recepţie. Au nenumărate variante, pentru un program de două zile. Într-un fotoliu, fără a surprinde pe nimeni, un cuplu de miţe albe,

prospere, trag un amor nebun, întinse pe tihneală, în poziţii umane şi într-o muţenie convenită, ca a tinerilor soţi ţărani nevoiţi să doarmă în aceeaşi odaie cu părinţii. „Molaticu necăjit / S-apucă de

hîrjăit”[36] ...

• Cercetată odaia, aprobată, să răspund mării. Cobor, ocolind piscina secată. Atîta libertate, discreţie! „Urcă femei şi fecioare cu glezne plăpînde”, ai fi zis acum două

luni, printre pinii adinei, pe aleea în serpentină, încet angoasantă cum ziua scade. La o cotitură, deasupra, hidra unei agave. Scurt schimb de priviri între curaj şi laşitate. Mă apropii de mare pînă îi

percep şoaptele, clipocirile, foşnirile de stihie şi fiinţă. „Blînd zefirul mîngîie unda rece”. Am trecut drumul şi stăm aşa. Ea „Caută să transmită dincolo de valurile care ne despart, / aceste

cuvinte care nu se înţeleg, / această voce misterioasă”.

Pe terasa cea mai de sus, moment romantic, asist la răsărirea lunii. Din apă, din nori şi din linişte reuşeşte repede forma sferei. Tot

mai convins că trebuie să-i uit pe marii morţi. Undeva foarte lăuntric se reinstituie ceva din încrederea vastă, aşteptarea fără obiect precis şi înfiorarea adolescenţei.

— *Folkloristice ...*, II,

Lumea confuză a amintirilor, regretelor, dorinţelor, potenţată. Din capătul de dincolo al mării de sub colină, treptat: cărarea, preşul, puntea de lumină care cîştigă spre inima întunericului.

——1900. p. 907.

„Din nou Eros ... dulce şi amar ... monstru invizibil”, pe care îl percepi prin suferinţă. Cum îmi adun pulpanele parde- siului, îmi ghicesc postura marţială. Aveau dreptate creştinii, apoi turcii, recent

modernii, repudiind trecutul din grijă pentru viaţa *lor,* arhitectura *lor,* navigaţia şi aventura *lor*. Trăgînd strat propriu de uitare şi de orgoliu şi de prudenţă. Pot fi

mulţumit de felul cum îmi pătrunde în ochi, în creier, în sînge imaginea acestui chiparos nepiramidal însă de o formă piramidală, necontorsionat, zvelt, involt, clătinîndu-mă şi lovindu-se acum de

lună. „Iarăşi hora stelelor îşi ascunde / strălucirea frunţii cînd luna creşte”. Perceptibil, „din vîrf ce-şi tremură frunza, molcom, picură somnul”. Norii care o învăluie trădează, ca de prima dată

posedaţilor marmorei în urmă cu 2500 de ani, tehnica de a face să se vadă prin veşmîn- tul transparent, încreţit ori întins de mers sau de respiraţie sau de zbor, forma

trupului. Firele sînt conduse orizontal, vălul e omogen, deşi în intensităţi alternante. Şi într-o secundă de neatenţie, astrul ce între zeităţi era femeie a fost furat de noapte. „Ştim cu toţii: omul să

nu-şi clădească / Fericire fără hotar. Mai bine / Din frînturi să-şi agonisească soarta". A regăsi treptele care duc în hol. O vietate nautică, lipsită de orice scăpărare electrică,

înaintează neagră prin cenuşiu, spre interiorul golfului. Numai sunetul distinct al motorului anulează impresia de moarte. Acum – că „luna s-a culcat, şi Pleiadele” – pentru inima, pentru

nervii, pentru tiroida sin-guraticului, o pauză!

Dar mai este şi cina. La o masă intimă, care descifrează singură cu trei luminări un întreg salon, fraţii

hotelieri şi asociatul lor vor să te simţi *în familie.* Unul crede în Dumnezeul creştinilor, altul în supremaţia cunoaşterii. O pictoriţă din Alpi, aciuită de vreo doi ani, cu şevaletul,

într-o căscioară de prin apropiere, prea nearătoasă, totuşi, şi netemătoare de întuneric, beneficiază de aceeaşi piine a prieteniei. Vinul roşu, umbre dănţuind.

În singurătatea odăii, mai asculţi un timp corabia beată care te poartă prin apele Egeii. Clătinările de ramuri, cercurile valurilor, lumea stelelor curăţată de orice zăbranic.

Imponderabilitate,
spirale de aburi şi
fericirea gîndită.
Bărbat încă pe o
treaptă cînd mai
poţi exclama,
fragmentînd
fragmentele:
„— Ai venit şi ai
făcut bine ..
„Precum o

apă, ai țîșnit
în sufletul
meu aprins ...”
„Salut, o
Cyrrinna, cu
un număr de
saluturi egal

duratei.. ,"[37]

Ceea ce textul nu ne trădează, în privinţa numelui sau sexului, ceea ce nu aflăm uneori decît din întîmplare nu trebuie să vînăm dincolo de text, „Atunci cînd acest

text, rostindu-se de la sine, ne descoperă orizonturi poetice cu mult mai vaste decît consideraţiile

istorice”[38].

Chestiunea primordialităţii epicului sau liricului în istoria poeziei pare să cunoască o

37 Citatele, din

atenuare, graţie concluziei de bun simţ: modalităţile au funcţionat paralel ori intersectat, la popoare şi civilizaţii din cele mai disparate. În Egiptul memfit, în *Cartea cîntecelor* fragmentele saphice

chineză, în *Biblie,* în *Rig-Veda,* în frescele minoice, imnurile urcă la o vîrstă anterioară închegărilor narative, după cum în plan oral dăinuirea miturilor indică aşijderi un fir la văi de

~~lin~~le în traducerea

geneză.

În ce privește creativitatea lor, la vechii greci genurile literare se constituie, ocupă și cedează scena pe rînd, ca generațiile. Deși în Atena și în Alexandria epopei

~~Și~~ minel Noica

se vor mai compune, poemele ciclice originale nu pot coborî cu şanse sub secolul VII î.e.n.; deşi în secolul III Teocrit şi Calimah şi ulterior florilegiile de epigrame au a-i îmbogăţi speciile şi

registrele, lirica se resimte, după Pindar, de mai bine de două sute de ani de muzică şi dans; secolele V şi IV absorb toate talentele imaginative în vîrtejul şi construcţiile

greacă, Ed. Univers,

complexe care au devenit tragedia şi comedia.

Ca de fiecare dată în dezvoltările ulterioare ale liricii europene cînd un moment de resurecţie o marchează, aspectul unei reacţii 1970), altele în a lui

şi emancipări faţă de epică e dat dintru început. Cu tot prestigiul *Iliadei* şi *Odiseei,* al *Teogoniei* şi *Muncilor şi Zilelor,* fragmentele cîte rămîn din Arhiloh parcă se întrec în a-l ignora pe ~~Iorgu~~ Stoian (cartea

Homer, în a enunţa şi nu a istorisi, în a se consacra dialogului cu oameni concreţi şi ai epocii, la ceea ce îngîndurează, revoltă sau răneşte, din experienţa personală.

~~lui~~ A. Bonnard,

Condiţia nouă e atinsă pe căi felurite: menţinerea în aceeaşi albie ritmică (alternare de hexametru cu pentametru) dar cu grija de a scurta, de a concentra pînă la ~~mon~~ţionată).

distih; angajarea în cadenţe ale cîntecului popular: iambul, care aduce cu el sarcasmul, şi troheul, ambele permiţînd combinaţiile ludice şi variaţiile de ton cele mai neaşteptate,

ductile la fluxul psihic şi mai adecvate limbii naţionale vorbite; logodna strictă a textului cu muzica, manifestă în lirismul individual al odei şi în lirismul coral, „singură de ajuns

pentru a asigura grecilor nemurirea în istoria culturii omeneşti"[5].

Legi compoziţionale stricte operează disocieri în această poezie-spectacol, atestată mitic la curtea lui Al-

cinous iar istoric în lungul şi-n latul veacului VII. Corurile dorice ale elegiilor lui Tirteu, spuse de soldaţi, şi ale parteneenelor lui Alcman, legănate de tinere fete în cortegiu procesional,

epiniciile constînd din strofă, antistrofă şi epodă şi ţinîndu-i pe autori mereu în lumină, hiporchenele învîrtejite şi năpustite, nonii liturgici, peanurile, enkomiile de la naşteri,

——op. cit.

înmormîntări şi nunţi. Pînă şi atît de intimele partituri saphice par destinate unor rostiri colective („roată stau ele în jur de altar"). Dar dincolo de exigenţele de detaliu, e conturat

definitiv *poeticul,* intermediu însă, spre care tinzi „printr-un fel de instinct şi o inspiraţie divină ca prezicătorii şi profeţii"[0], şi care nu în tropi işi are diferenţa specifică („s-ar fi putut pune

în versuri opera lui Herodot şi, versificată, tot istorie ar fi rămas, cum era în proză”). Evident, delimitările teoretice cardinale nu se reduc la atît. Poezia „povesteşte ceea ce e general”,

abordează „întîmplări care ar putea să se petreacă”, dar îşi şi poate lua „un subiect din faptele petrecute cu

adevărat”[39]. A te cunoaşte pe tine însuţi, lozinca delfică şi socratică s-a făcut atotstăpînă peste inimile valurilor de chitarezi. Lumea eului:

„

U
n
ii
s
p
u
n
:
n
i
m

i
c
m
a
i
fr
u
m
o
s
p

39 *Plafon,*

Apărarea lui

e
a
c
e
l
o
r
c
ă
l
ă

Socrate.

ri

.

I

a

r

a

lt

ii

F

l

o

tasaupedeşt

ri
i
i-
a
l
e
g
.
D
a
r

Sciumpămi-mie

enumaiDraga

m
e
a
..
.
£
l
e
s
n
e

să prindeți tîlc

u
l″
.

E drept, obţinuseră prestigii certe angajarea civică, exaltarea spiritului de sacrificiu, chemarea la arme.

„Somnul vă poartă învinşi. Pină cînd? Veţi trezi voi vreodată / Tineri, în piepturi curaj?”, Callinos din Efes e din capul locului pe un drum fără capăt: „Formez vos bataillons!”,
„Acum ori

niciodată..Simonide din Ceos a şi rezumat imnurile viitoare despre eroi: „La Termopile, înfrînţii / Aflară o soartă de slavă. Fără de seamăn sfîrşitul. / Altar li-e mormîntul; nu

bocetul creşte, / Ci doar amintirea; iar lauda dă cumpănă milei". „M-am străduit să-mpart drepturi, mulţimii", „am potrivit / Legi pe măsura tuturor, iar cînd le-am scris / Şi pe puternici i-

am cuprins şi pe mărunţi” – omul de stat Solon nu ţine un raport de justificare în areopag; cînd patetizează: „Şi ca un lup m-am răsucit sub colţi de cîini”, oficiază în poeta *vates*.

Simţul simetriei şi echilibrului e-n cooperare cu duhul proverbului, la factura gnomică. Theognis din Megara („Nu-l prinde drag, nici nu-l lua de prieten pe omul ne-vrednic / Ci

ocolește-l mereu ca pe-un nesigur liman”) și Phocylides („Toți sînt nemernici în insula Leros, nu unul sau altul: / Toți în afară de Procles, dar Procles . .. și el e din Leros”), doar

două exemple! Sentinţele, preceptele morale, concluziile dau strofa cristalină în care rîn- d urile sînt coloane metamorfozate, iar carenţa emoţiei e comoensată de arta ideilor:

„Lumea întreagă
străbate-o şi n-ai să
găseşti destui
oameni
Nici chiar o
luntre să umpli şi
să porneşti către
larg . . . Oameni ce
ştiu să-şi arate în
ochi şi-n rostire
şiala,
Pe care setea

de-averi să nu-i fi-ntors spre cruzimi”.

Satira socială atinsese şi ea cote definitive prin verva lui Archiloh, originar din Păros şi slujitor lui Ares în Thasos. Niciodată nu-şi vor toci liniile efigii ca:

„Astăzi comandă Leophilos. Leophilos este stăpîn absolut. Totul se tîrăşte la picioarele lui Leophilos. Nu se mai aude decît de Leophilos” (leophilos = prieten al poporului); „Smo-

chin de stincă ce hrăneşte multe ciori, cit de blînd îşi hrăneşte oaspeţii Pasiphile" (pasiphile = dragă tuturor); „De lancea mea-mi depinde raţia de pline de orz, de lancea mea vinul de Imaros, pe care

îl beau sprijinit în ea”. La adăpost de orice retorism.

Energia, chiar violenţa expresiei, pentru care antichitatea îl situa uneori lîngă Hesiod şi Homer, i-o ilustrează prioritar erotica. „Pielea ţi se

veştejeşte şi plugul tristei bătrîneţe o brăzdează”; „aş vrea ca braţul meu să poată strîngе pe Neobule, să mă arunc peste acest burduf fierbinte, la treabă, să lipesc pîntec pe pîntec, coapsă pe coapsă”. El anticipase, cu

sinceritate, într-adevăr: „Vai mie. Sînt cufundat în dorinţă, lipsit de suflu şi Zeii mă străpung pînă la oase cu dureri chinuitoare... Iată că mă supune pofta care-mi sfarmă braţele”. Dar vocea – „adio,

sărbători şi frumoase poeme" – rămînea una exterioară, consolarea care lecuieşte se trădează. Un curent înrudit, de prefigurare epicureică, mai mult exaltînd decît denunţînd iluzoriul

voluptății, va funcționa în poezie continuu, începînd cu Mimnern din Colofon, și va prolifera, asociindu-și tema ospețelor, trecut prin Anacreon și alexandrinism, în toți Khayyamii epocilor

beneficiare. A trăi n-are sens „cînd îşi stinge Afrodita din inima noastră lumina”, „Anii în floare se cer fără zăbavă culeşi”, „Nu-i este dat nimănui viaţa s-o-nchege senin”, în genere ceva anxios s-a infiltrat între

atîta raţional, un pas dinspre etic spre existenţial s-a făcut, sentimentele sînt trăite.

Un focar al acestor tendinţe, nu şi o mutaţie, poate un dram de cîntec în plus, e, o clipă, Alceu. Vinul, vinul de

Mytilene, pe care Aristotel îl va declara superior celui de Rodos, găseşte în oda sa un pocal de cristal sonor. El bea, cum s-a spus, şi fiindcă apune şi fiindcă răsare soarele, şi fiindcă e iarnă şi

fiindcă flori vestesc primăvara, şi de secetă şi de moartea tiranului Myrsilos. Mînuieşte invectiva politică. Iubeşte. Natura îl angajează plural:

„Ce păsări vin dinspre ocean, din

depărtări?
Cormorani?
Scinteie gitul luminii. Lung bate aripa-n zbor”.

Şi avem miracolul Lesvos. Anul 600. De la ţărmurile cu băi adînei spre sud se desprinsese

Terpandros, în prima jumătate a secolului VII, „cel mai vechi poet a cărui figură are un caracter istoric”. îndrumător muzical la Delphi. Din partea nord-vestică, luase drumul legendei

Arion, „inventator
al ditirambului”
mulat pe ritmurile
fierbinţi
dionysiace,
deprinse în nopţile
înstelate cînd
arborii şi marea se
transformă la
Methymna în aci
eşuata liră tracă’.

Din Eressos probabil, pentru că oraşul va bate monedă cu efigia ei, intră în competiţie Psappho – „frumoasa”, după Socrate *(Phaidros)* care avea în vedere spiritul; „mica şi

negricioasa”, după alte mărturii, care privește pământescul; „neprihănita”, după Alceu care pe cap purta mitră și ducea o viață senzuală; cea „cu văluri violete și dulce suris”. Un

portret ca şi complet.

Evenimentul survenit ţine de domeniul anomaliilor. Poezia iese din peroraţie, din descripţie, din naraţie, din cerebralitate, din voia bună, din

pedagogie, din *impur* – dintr-odată. Cit vor descoperi şocaţi, pe rînd, cînd Pleiada, cînd romanticii, cînd modernii, e făptuit, pe tăcute, de pe acum.

Depăşind ceea

ce mai tirziu va fi în ştiinţa retoricii aticismul, cuvîntul se încarcă de sensibil şi în acelaşi timp se spiritualizează pînă la impersonalizare. Materia sau sursa stă în gama

eroticului. Dar – „natura, deşi nu-i supusă nici unei legi [...] totuşi nu se lasă în voia întîmplării şi nu-i cu totul împotriva regulelor" – atit încordarea trăirilor cit şi prospeţimea şi ordonarea

muzicală a imaginilor fac figură de simple accesorii la a comunica inițiatic cu *nevăzutul* și *neauzitul,* țintele dragi lui Rimbaud. încă autorul *Tratatului despre sublim*°, din care

am citat, stabilea distincţia acestei lirici grave şi nobile, în cuantumul ei de absolut şi în virtuţile ei formale. Subtilitatea de a doza şi armoniza contraste, încît autoarea să pară

„cuprinsă nu de o singură pasiune, ci de toate pasiunile la un loc", modul în acelaşi timp detaşat de a angaja imediatul, de a cerceta *„din acelaşi punct de vedere* sufletul, corpul, auzul,

limba, ochii, culoarea pielei, toate *ca pe niște lucruri străine ce se sting"* (subl. n.), și faptul că „suferințele ce țin de furia iubirii" sînt luate „din urmările și din însuși adevărul acestei

pasiuni". Îi mai rămîne lui André Bonnard *(Civilizaţia greacă,* I) doar să reformuleze, atunci cînd remarcă „opoziţia izbitoare între puţinătatea cauzei şi intensitatea

efectului”, între întinsele spaţii ale emoţiei pe care le parcurge poemul şi re- strîngerea la un singur detaliu (voce, surîs, gest), la ceea ce putem numi „semne”, „simbolism în sensul prim al

cuvîntului”, dizlocarea *realului* în *absenţă*.

Singura întreagă, *Invocaţia către Afrodita,* uluind prin economia părţilor, de scandat în atitudine hieratică, întruneşte şi

condiția baudelairiană a capodoperelor liricii: scrisă „numai pentru plăcerea de

a scrie un poem”[40]. Tehnica rugăciunii, a farmecelor pentru adus iubitul, iubita, a evocării repetatelor epifanii ale divinului, face din strofele savante trepte cereşti. Una din

ele:

"Pe un car

Este o vrăbiuță

——Edgar Poe.

i
i

T
e

p
u
r
t
a
u

c
a

v
i
n
t
u
l

d

easupra glie

i

Sure. Arip

i

r
o
a
t
ă

z
o
r
e

au în slăvi.

Din creștet

u
l

b
o
l
ţ
i
i
„
.

Al inimii, dar şi al intelectului, limbajul deprinde cursul cel mai fluent şi mai familiar. ICavafis, un inova

tor pentru poezia secolului douăzeci, nu face decît să calchieze:

„Adu-ţi aminte de toate
Clipele dulci petrecute-mpreună …
Tu, care, alături de mine, iţi aşezai în păr
atitea cununi
de roze, de violete şi de şofran, amestecate …
Smirnă din belşug, preţioasă esenţă”.

Monologul sau replicile coboară la şoaptă, amplificîndu-şi rezonanţa metafizică. Totul e despărţire, solitudine, deposedare, dorinţă, regret, încercare de salvare a fericirii, plîns, disperare iluminată, un disimulat epitaf, printre atitea indicii de prezenţe prieteneşti. Totul neatins de timp, pantomimă inalienabilă şi patrimoniu fiecărei biografii:

„Iat-o deci plecată pentru
totdeauna, şi, fără a minţi, aş vrea
să mor.
M-a părăsit, plîngind cu lacrimi
calde şi zicînd: „Vai, Safo, ce soartă
crudă!
Îţi jur că fără voia mea te părăsesc”.
Iar eu îi răspundeam: „Mergi veselă,
şi adu-ţi aminte de mine, căci ştii cît
te iubeam”.

S-a demonstrat impecabil în acest stadiu al istoriei poeziei, natura şi dragostea sînt unitate. În sensul funcţionării corespondenţelor secrete dintre psihic şi cosmos, dintre viziuni şi flori, astre, stihii, afinitatea de substanţă care le uneşte fiind deplin intuită, la fel legea după care parfumurile, culorile şi sunetele îşi răspund. Dimensiunea visului, şi trecerea neîntreruptă, cum ar spune Hölderlin, „de la un infinit definit la un infinit mai general”, se pun cu precădere în evidenţă în fragmentul în care Arignota şi luna strălucesc, una peste mare, alta în memoria afectivă, dinspre Sardes. Din comparaţie („aşa cum după apusul soarelui…”) se alunecă voit în confuzia subiectelor, magnific: *ea* înaintează „printre stelele pe care le întunecă”; pentru a se opera distinct, apoi, transferul de roluri:

„Atunci, în lungile sale curse rătăcitoare,
Arignota îşi aminteşte de dulcea Atthis" (subl. n.).

De acum înainte, modernitatea, eteritatea, încărcarea de o frumuseţe suprafirească şi inepuizabilă a discursului, absolvă de orice comentariu. Mesajul proiectează protagonişti şi cititor printre umbre:

„Şi, acolo, chemarea ei pătrunzătoare ne invită să o întîlnim,
iar noaptea, cu urechi fine,
caută să transmită dincolo de valurile care ne despart
aceste cuvinte care nu se înţeleg, această voce
misterioasă".

După această primă conştiinţă de sine integrală ca artă autonomă, neliteraturizatoare, sunet doar şi ardere prea înaltă, lirica antichităţii nu se mai bucură de abolirea într-un atît de acut grad a frontierelor. Picturalul, manierismul, silogisticul, graţiosul, didacticismul, reîntîlni- rea cu mitul şi angajarea imnică, satira, confesivul cantitativ vor favoriza doar prestigioase aliaje, din care poeticul să emită parţiale intense străluciri. Şi aporturile nu sînt neglijabile. Anacreon, „superficialul" cu tristeţea elegantă, miniaturizează durabil:

„Eros,
Care-mi văzuse
Barba încărunţind,
Bătu din aripi aurii Şi
îşi luă zborul".

Scoliile atice filtrează şi ele şi etalează rafinamentul stilistic:

„De-aş fi ulcior de aur
Nepetrecut prin flăcări,
Frumos,
Iar o femeie frumoasă să mă poarte
Limpede în gînduri" (subl. n.).

Ibycos, metaforic şi senzitiv („O, inimă, cum mă mai strîng sub aripi; / O pasăre cu aripi purpurii"), aspirant, s-ar părea, la o confluenţă a liniilor monodică şi corală, aude cînd şi cînd dincolo de convenţionalul care începea să devină tradiţie:

„În primăvară-nfloresc
Cu tărie gutuii...

Numai iubirea în mine nu are timpuri,
ea vine ca o furtună din Nord, cu
fulger aprins, în febră uscată, stranie,
fără ruşine, vine, întind, dinspre
Kypris””.

Autenticizare, datorată contactului cu lumea ioniană, la Samos. Lumea ioniană şi limba ioniană-eoliană, care (fără să uităm marile excepţii: Tirteu, Solon, Theognis, Steshichoros, Pindar) îşi poate revendica, după aurora ho- merismului, titlul de patrie a liricii, neprimejduită de vicisitudinile istoriei şi întins elevată.

Numai că forţa cu care e posibil să fuzioneze din nou liricul cu epicul prin cel de al doilea de excepţie bard teban, aplauzele cu care e acesta răsplătit în confruntări panelenice, nevoia de reinterpretare a miturilor şi de întrebare a ambiantului, căreia fostele librete continuă să-i răspundă cu poezie „de circumstanţă”, dincolo de cuantumul de interes, variabil de la epocă la epocă, pune într-un fel sub semnul dubiului capitulările succesive, din fastuoase amurguri, în faţa imponderabilului.

Vintul persistă cald, blînd, în dimineaţă. Bucuroasă descoperire la pas a drumului. Vreo 3 kilometri. „Mersul sub zare largă mă ţine într-o stare prielnică plăsmuirii

poetice. Creez de preferinţă în ritmul pasului". În dreapta, marea. „Redat rostului meu ziditor"[41]. „Marea scălda ţărmul închis, acoperit cu un nisip mărunt". Sari din loc în loc taluzul să atingi cu .degetele nisipul, tremurările lichide. Printre arbuşti pitici şi subţiri ca linii, înclinaţi, mai păstrînd cîte o frunză palidă, vezi peste valuri, dincolo de omul cu barcă, istmul oraşului sub fortăreaţa medievală. Farul la margine, case cubice sub un briu de pini peste care cresc zimţii crenelurilor. La început îl crezi o insulă. Cum de fapt era în veacul lui Longos, II al erei noastre. „Tăiat de braţele mării". „împodobit" – pentru asta ar trebui să te furişezi sub valurile albastre transparente – „cu poduri de piatră albă şi cioplită". Dar pe atunci sînt şi scurşi vreo 700 de ani de la anii poetei Sapho. Chiar şi pentru o trecere în revistă fotografic, „â voi d'oiseau", traversarea pămîntului care i-a fost leagăn şi *museion,* îşi are rostul. „Munţi plini de vî- nat, văi roditoare cu grîu, dealuri cu vii, păşuni cu turme". Autobuzul e pentru oameni care se duc sau se-ntorc la Molivos, cadrul romanului pastoral, de aici „cam la două poşte"[42].

Una din alesele desfătări vizuale o furnizează golfurile Yera şi Kaloni. Spre primul, treci printre vegetaţia şi arboretul familiare. Măslinii pe rod, ai lui Machado şi ai lui Van Gogh. Insetoşaţii, prăfoşii, împlîntaţii „din culme în culme, ca franjuri brodate", scînteietori sub soare şi poleiţi sub lună, cum vor fi umplînd cîmpiile Andaluziei – „olivares y olivares". Bătrînii închirciţi de furtună şi de timp, de lupta cu roca aspră ades în cutremurare şi cu nervozitatea aprins delirantă a unei fantezii sălbatice prin aerul „de aur şi argint" de la Saint- Remy. Cadru mai degrabă pentru o poveste terifiantă. Hotelierul pretindea aseară că insula deţine nu mai puţin de 700 000 exemplare şi că produc uleiul cel mai bun. Lume, mai ales femei, zeci de Nape şi de Myrtale, au început scuturatul.

Se mai adaogă şiruri de plopi, trestii foarte lungi din care tinerii bogaţi făceau undiţe, ca să pescuiască pe stinci, „să-şi petreacă", iar boarii naiuri din cîte nouă fire „lipite cu aramă, în loc de ceară", portocali neculeşi şi smochini culeşi. Aidoma grădina lui Filetas.

---

41 Citatele, ca şi altele de aici înainte, din *Dafnis* şi *Hloc,* tra
42ducere C. I. Balmuş, ESPLA, 1956.

Faţă de nivelul golfului, masivul Olimpos, de pe celălalt mal, apare enorm. 940 de metri! Se joacă cu noi de-a punctele cardinale. Nori forfotitori îi retează vîrful ascuţit, despre care ai impresia că s-a desprins şi umblă singur peste genuni. Satele de la poale, Hagiassos şi Skopelos, aşezate în pantă, văd în adîncul şi în întinsul verde manevrele peştilor şi soarelui.

Între localităţile Lambu Myli şi Mesa, coruri de pini în freamăt, tineri, deşi, grei de cetină şi de coceni uscaţi, negri. Colţ potrivit întru „învăţătura de dragoste" cu nevasta isteaţă a plugarului Hromis, în căutarea gîştei furate de uli. Printre tulpini, pietre şi stînci albe, pistruiate de muşchi şi smocuri de iarbă, contrastînd cu sticlirile oglinzii de lac marin. Arături, cîte o căsuţă în cîmp, de cel mult două odăi, un căluţ priponit, şi o salt factory". Numeroase limbi de apă, despărţite prin grinduri paralele, egale, amenajate specialpentru extrasul clorurii.Albe şi negre – încă avem în stînga cel de al doilea golf — pilcuri de oi: nici un dubiu că pe sub roţi fuge terenul idilei postteocritiene. în curtealiceului mixt din orăşelul Koloni, protagoniştii principali sînt în recreaţie, El bate mingea, Ea are o uniformă de un bleumarin ţipător. Pline de inedit, colinele de piatră spre ieşire, văzute de jos. Poroase, găunoase. Cum urci, printre pietroaie şi un arbust repetîndu-se ca muşuroaie mari, rotunde, te simţi tentat să notezi cu vorbele din carte: „de jur împrejur, tot locul era sălbatic, plin de spini, mărăcini, ciulini şi scai: acolo, chiar un lup adevărat s-ar fi putut uşor dosi". Din coamă, pădurea de pini din nou şi jocul de solzi şi metale al frunzelor de măslin cît cuprinzi, una ştiu: „Dragostea n-are leac nici în băutură, nici în mîncare, nici în descîntec, ci numai sărutul, strînsul în braţe şi culcatul împreună". Comunicări cu „Mi se pare întocmai la fel cu zeii / omul care chiar dinainte-ţi şade". Alte dovezi: „sufăr şi n-am nici o rană; mi-e inima rea şi n-am pierdut nici una din oile mele", „ard şi stau la umbra deasă". Fluturările de aripi blînde, printre care face semne, de pe o şea de pietre depărtată, multicolor, ca din cer, Stypsi, ivirea graţioasă, de statuie, lingă plaja cu bărci, a bisericii din

Petra căreia drumul ii dă ocol, cîmpia din dreapta, bordată de munţi, pierd fiecare cîte ceva, de dragul cuvintelor care trec pe sus, enunţînd: „Eros e un zeu tînăr, frumos şi înaripat, de aceea îi place tinereţea, umblă după tot ce-i frumos şi dă aripi sufletelor. E tot aşa de puternic ca şi Zeus. El stăpî- neşte toată firea şi astrele şi pe ceilalţi zei de-o seamă cu dînsul". Dar cu crîngurile şi păşunile, înfăşurînd în iederă coarnele vacilor şi caprelor, mai puţin dispus la trăncăneli, pune capăt nălucirilor, şi punctul pe i, un alt zeu, Pan: „Voi nu veţi vedea Methymna cu astfel de prăzi în corăbii, şi nici nu veţi scăpa de naiul acesta, care vă tulbură, ci o să vă înec şi o să vă las pradă peştilor, dacă nu veţi înapoia cît mai repede pe Hloe nimfelor". Şi în semicerc ros de mare, sub castrul cu turnuri, casele dreptunghiulare zugrăvite alb, roşu şi verde din Methymna îţi deschid stradelele lor în trepte unde rişti să-ţi laşi profilul în tablourile după natură ale pictorilor veniţi de aiurea, instalaţi în cîte o răscruce, cu penelul dus la tîmplă (olandezi, ţi se spune), te învăluie în arome de bucătărie turcească, îţi prosternă, peste grilaje, ofrandele îndătinate: trandafiri, crini, zambile, primăvara; struguri, smochine, rodii şi mirt verde, acum, şi oferă coatelor tale gînditoare un parapet spre Egee, de unde să schimbi păstoritul cu cabotajul.

Suspendat astfel timpul. Spre a face calea întoarsă pe mare – în loc de vapor, *line jeune fille nue*, romanul pe care Nikos Athanassiadis, autorul, mytilenian, mi l-a dăruit la Atena alaltăieri. Excelentă ediţie de lux, în franţuzeasca revizuită de Jacques Lacarriere, parfumată cu reproduceri de mozaicuri prin care iubirea e frumuseţe şi viceversa. Mijlocul acesta de locomoţie duce pînă la Sigri, partea litorală cea mai vestică (prin dreptul Antissei, te întîlneşti cu barca cu motor a poştei) şi sat pescăresc cu tavernă pe stăvilarul portului pescăresc. Caracatiţa, pe care m-am învăţat s-o mănînc la Halkis într-o plăcută companie, o plasez aici. E izbită, masa asta protoplasmatică, alb- vineţie, cînd cu o parte, cînd cu alta, de stîncă, pînă s-a *frăgezit,* continuînd să mai mişte în moartea-i lentă, e spînzurată de trestii pînă s-a uscat şi-a devenit maleabilă, sint înşirate apoi pe grătar părţi din tentaculele ei carti- laginoase, atît de gustoase lîngă un vin acrişor. O pescu- ieşte cel mai priceput specialist cil locului, bărbatul aspru, cu o năframă albă legată după

ceafă; să-i zicem Thomas. Cum procedează? „Intîi şi-ntîi, trebuie să vezi cum îi vorbesc. Şi trebuie să vezi cum ascultă. O fluier în lungul firului. Vin', vin', micuţa mea caracatiţă... drăguţa mea .. . bravo ... momeala e pentru tine. Uite cît de proaspătă ... cît de bună. Acum ştii de ce am ales-o ieri, am pus-o de-o parte. Şi-i spun că-i anume pentru ea, că-i aşteaptă lăcomia. Să vezi atunci cum o miroase. Cum îşi întinde tentaculele. O atinge cu vîrful, tot aşa de fin ca un vierme de nisip. O atinge din nou. Dar de fac o mişcare ce nu-i e pe plac, de-o pildă dacă mişc smucit undiţa, dă drumul cernelii ei şi înnegreşte întreaga zonă. Şi atunci, adio! Trebuie memorat bine locul. Revin a doua zi dimineaţa şi-o regăsesc. Gluga îi e înălţată şi ochii îi sînt umflaţi ca boabe de mazăre. Tentaculele, curbate, formînd o coroană. Moment tocmai bun să-i pot spune: „Bună ziua, micuţa mea caracatiţă". Chiar de-i o namilă de două oca. Vrea vorbe dulci. Nimic nu merge, dacă nu-i ştii vorbi. îndată ea cată din nou la momeală. Dar eu, eu n-o tîrăsc pînă deasupră-i. O preumblu încet împrejur. Ea mişcă puţin, se subţiază. Şi eu depărtez niţel momeala, cum i-aş lua-o. Atunci, ea acţionează. îşi umple guşa şi aruncă apa prin dos, dintr-o opintire, şi întregu-i corp ţîşneşte înainte, ca o săgeată". „E clipa cînd s-a năpustit asupra momelii şi cînd harponul s-a-nfipt adînc şi trage prada sus".

Mod de-a vorbi cu marea, cu făpturile ei, ca-n nuvela hemingwaiană. De-a privi în oprit. Şi nu singurul: altădată, pescuitul cu felinar, pe întuneric. Scobori găleata de sticlă şi te apleci peste marginea bărcii. Şi ochii-ţi culeg rariştd de nisip verzui şi desişuri negre de alge, caleidosco- puri de scoici argintii printre care, ca bănuţi de aur, găsesc cuib stele căzătoare, stînci viorii de forme speriate, bande de creveţi geologici, care lunecă şi dispar în noapte mai multă. După aceea, vîslitul pe direcţia insuliţei Ka- valuros, sub vîntul de uscat, stîrnit dinspre pantele muntelui Ordymnos, spre punctul unde legendele ţinutului

aşază sub valuri arborele vrăjit, venit din interiorul pâ- mîntului, anterior naşterii lumii. Poveste legată de pădurea pietrificată de la Eressos. Peisaj straniu, real, unic, unde „seva s-a congelat", „nici o pasăre nu vine să-şi facă cuib. Nici o furnică nu se caţără". Totuşi un muşchi sărăcăcios acoperă moviliţele care au fost crengi,

aşchiile de cremene care au fost scoarţă, iar păstorii de capre se jură cîte unui vînător că au văzut prepeliţă. O pădure de cedri şi de stejari şi de platani, care, cu milioane de ani înainte, s-au schimbat în piatră, în marmoră. Braţele le-au căzut, trunchiurile s-au culcat ori au rămas în picioare, cum se mai văd şi azi. Ca resturi de coloane de pe cind constructor era erosul primordial, piscurile nu primiseră formă, apele albie, vietăţile suflet, iar o materie roşie, ţişnită din măruntaiele planetei şi recăzută ca o ploaie compactă din cer a îmbrăcat cu foc şi cu piatră şi a pătruns pînă în cele mai adinei fibre lemnul, carnea imperiului vegetal şi animal. „Şi în această epocă un val titanesc, inalt ca un munte, dezrădăcină pe regele arborilor pietrificaţi. Il luă cu refluxul. Apele se despărţiră. Fundul fu zguduit de uriaşul desprins care se rostogoli în adîncuri pînă găsi un loc drept. Acolo se fixă el, cu crengile întinse şi începu o existenţă vrăjită", diferită. „Dacă se înfurie, spun oamenii ţărmului, poate răscula marea" şi eşti pierdut. „Nimeni nu ştie unde se înalţă exact. Nici o barcă n-are curajul să treacă pe acolo". Stelele, melcii, lianele ţin tovărăşie noii lui vieţi de rocă, de zeitate chtoniană. „Prieten îi este un delfin care-i aduce ştiri de afară. Îi spune de ziua care se ridică, de soarele care scapătă. Dacă plouă, dacă e vară ori iarnă. Şi atunci arborele îşi aminteşte de cealaltă viaţă a lui, din pădure". Şi prieten îi mai este şi o fiinţă umană, care aparţine în măsură egală uscatului şi apei, o sirenă: Angela, fata pescuitorului de caracatiţe. Ea pleacă în larg seara şi se întoarce spre sărăcăcioasa baracă de pe mal la adierile aurorei. Ea poate plonja şi şerpui printre crengile-braţe de jos, deprinsă să ţină tot atît de mult timp aerul în piept cît şi cetaceul uriaş pe care localnicii, superstiţioşi, se feresc să-l vîneze. Şi de care o leagă o pasiune neobişnuită. II cheamă cu formule de descîntec, de transă: „Ai reuşit, în sfîrşit, să-mi recunoşti vocea . . . Mă auzi cînd te fluier. Ai învăţat să mă înţelegi şi te apro

pii de mirie să ne unim cum o doresc" etc. Iar el apare, descrie în aer salturi acrobatice, îi dansează. Nucleul însuşi al cărţii. Marea, personaj principal ca în atîtea intrigi vechi şi noi. Şi iubirea eliberată de orice prejudecăţi.

„Reine du doux empire, aimable et noble terre,
Et des raffinements toujours inépuisées ...
Vierges au coeur sublime, honneur de l'archipel..."

Nereidele, permanente, produs al fuzionării lumii umane cu lumea acvatică, tip de comunicare ce a dat grifonii, gor- gonele, centaurii, sfinxul. Delfinul, care are limbajul lui şi în bazine speciale se străduieşte să-l deprindă pe al omului. Care s-a ivit să-l salveze de oameni pe Arion; pe cutare marinar, de rechin. Femeia, negricioasă, arsă de soare, cu o şerpuitoare cicatrice pe corpul gol, şi care crede că marea e mai frumoasă decît pămîntul, mai loială.

Dar pe domnişoara care ocupă scaunul din faţa mea o cheamă Melina. De la *miere,* desigur, de la *méli.* Prin geam, o prisacă de stupi. Gîtul brun, cu firişoare mărunte de păr negru, curbat fiindcă privirile parcurg o carte. Ca s-o luăm razna... o reîntrupare? Vine din Metimna unde a pictat 3 zile, citeşte *Neranţula.* Traducătorul grec, Tasos Lazaridis. Data apariţiei, 1971. Coperta, de Tonitza: ,,Nina şezînd". Ei, nu! Cusute cu aţă albă, se va spune. Căci cîntecul şi dansul grec care i-a inspirat povestea, tot de dragoste, ibrăileanului, şi tot despre o amantă redată apelor, sună aşa:

„Ea va trăi mereu,
Pe prundişurile
Insulelor
trandafirii,
Mereu nesupusă,
Mereu sălbatecă,
Cu gleznele-i Atit de
alb-strălucitoare Incît
vederea lor E ca un
fulger .. , "[1]

*' Din prefaţa semnată la *Neranfula* (Editura Eminescu, 1970, traducere Alexandru Talex) de Apostolis Monastirioti.

Coboară în staţie la Kaloni, doar pentru a sorbi o ca- fea. Merge la Mytilene, unde o va lua în primire un unchi

sever cu sprîncene groase (n-a mințit). „Lesbos, où les baisers sont comme les cascades" ... versul își are plauzibilitatea. „Qui des Dieux osera, Lesbos, être ton juge ...?"

Ceea ce în antichitate era o insulă şi ţine pe creştet, ca o coroană princiară, Castrul construit de genovezii Gateluzi, desparte, prin sugrumătura de pămînt care o leagă acum ferm de restul oraşului, portul de ieri, de unde Alceu şi prietenii lui aristocraţi puneau piciorul la întoarcerea din exilul egiptean, azi un idilic fiord adăpostind cîteva uitate bărci cu motor sau cu vâsle (mărginit de un maidan, o plajă faţă de care vasele păstrează o prudentă distanţă), de portul nou, o radă largă înţesată de vapoare şi ambarcaţii care încarcă şi descarcă şi îşi trîmbiţează sosirea şi plecarea pe dinaintea întrupării albe, de pe chei, a poetei Sapho şi a şirului de prăvălii, bodegi, cafenele, chioşcuri unde cumperi cărţi poştale cu reproduceri în culori după Theofilos.

O după-amiază întreagă singur prin singurătatea mohorîtă înconjurată cu ziduri. Pe paznic îl voi observa abia la ieşire, în înserare, cînd voi face şi descoperirea sinistră că peste noapte locul acesta de stafii rămîne închis, iar domnia sa tocmai se pregătea să trîntească poarta de fier şi să atîrne greul lacăt. Un popas atît de prelungit e cum te-ai supune canoanelor veacului XIX, transmutat în pielea lui Volney şi Delille şi Cîrlova, torturilor sufleteşti căutate, sub zarea melancoliei, care să nască poemul romantic. Adaosuri bizantine şi otomane, de edificii întregi, doar fără ferestre, prin care bufneşte vîntul, o iarbă uscată, buruienoasă, fîşcă imitînd suspine sau gemete, păsările negre de pe metereze, apostrofîndu-te parcă, întreţin realmente, continuu, un sentiment pregnant, înrudit cu teama. Culcate, cîte un femur de stîlp de marmoră cenuşie sau, încastrate în zid, cîte o vertebră de capitel, ca material de construcţie, alături de blocuri neregulate de piatră roşie şi de cărămizi bine legate cu mortar. În partea cea mai de jos dinspre portul vechi se vede bastionul care încheia fortăreaţa în gura mării, tumul rotund

deschis galioanelor cu arme şi alimente, şi la care ducea un coridor lung, rectiliniu, din preajma acestor trei adinei încăperi subterane cu uşa de acces zăvorită. Pe la mijlocul incintei pustii, o biserică, o geamie. Pe urmă încă una, mai spaţioasă. Cupolele turtite, de deasupra, cîteva fesuri din piatră, nu din cărămidă. La o enigmă învecinată, deasupra intrării, o placă patrată de marmoră, cu scris turcesc. Acoperişul în două ape e tapetat de scaieţi. Urci pe un îngust zigzag diagonal de trepte din piatră roşie şi eşti pe creastă, asemeni lui Cocteau în *Le poete de 30 ans.* „Je me tiens â cheval sur ma belle maison". Răsplăti- toare vedere asupra mării cu insule spre nord şi ţărmul anatolian. În estompare fină, o dungă înaltă, sinuoasă, cu creste relativ egale. Zidurile cu creneluri şi contraforturi din direcţia oraşului sînt pline de cuiburi de corbi şi de alte păsări ale paraginei. Prin ele, amurgul a devenit cîntec şi zbor de negru. Un gen de exclamaţii monosilabice care nu-s de transcris prin „Chiar!", ca la Bacovia, ci prin „Aşa!", „Da!", „Ia", concluzive.

Undeva-n faţă, puţin mai în interiorul continentului asiatic, trebuie să vină Pergam. Îi atingi cu mina terasele, peste cureaua de apă deasupra căreia mişună umbre. Stă cu morminte ale artei elenistice, spectaculoase, despre care ai citit. Templele lui Dionysos şi Traian, gimnaziile, abruptele teatre, faimoasa bibliotecă cu 200 000 de cărţi, care aprinde gelozia Ptolemeilor. Importul de papirus de la Nil interzis, noul material pentru pînea copiştilor, pergamentul descoperit, brevetat la Roma cu menţiunea „durează cit omenirea" ...

Venind spre casă pe lingă mare, pe lingă undiţari cocoţaţi pe stînci, pe lingă un consulat, parcă al Belgiei, pe lingă Poştă şi docuri, pe lingă un parc zoologic, printre copii năvalnici şi grădini aromatice, închei o zi lungă, bogată în văzut, eşti sub lumini intens mov, vernil, portocalii. Statuia cu harpă rămîne în urmă privind catargele; cerul întreg, de jur împrejur, laudă un poet al paletei.

„Ceva din acea pulsaţie a prospeţimii". „Era un om din popor, un nebun în ochii lumii, care-l vedea spunînd lucruri absurde despre picturile sale, şi-l vedea rătăcind pe străzi". În braţe, în inimă, oboseală grea ca o bătrîneţe; aproape durere, pacea galopantă. „Această suflare omenească rămasă într-un trunchi voios, într-o floare misterioasă, în dansul unui vestmînt, aceste lucruri pc care le-am căutat atîta, pentru că într-atit ne-au lipsit", cuvintele pe care le traduc din Seferis, despre Theofilos – umbla „în fustanelă, străbătînd satele între Pelio şi Mylilene, cu pensulele la brîu", „îi făceau glume proaste: o dată i-au tras scara pe care era urcat ca să lucreze: căzu" – curg ca un ulei.

Uşierul la Consulatul grec din Smirna, boemul, după aceea, rătăcitor prin insule, care-şi lua imaginile din viaţă, iar uneori din acţibilduri şi litografii şi vederi, zurliul care se drapa în Alexandru, urmat de o turmă de băieţi de prăvălie îmbrăcaţi ca „macedoneni", cititorul de oc- toihuri, curat sufleteşte ca un schimnic care vorbeşte în fiecare zi cu Dumnezeu, şi care încheie cu cele trecătoare în 1934, adaogă familiei tot mai numeroase de naivi şi vizionari, reprezentanţi ai „realismului magic", lingă al lui Henri Rousseau Vameşul, Pirosmanişvili, Orneore Ma- telii, Generalii, o temă încă-nrouată. „Trebuie să se vadă totul în pictură", afirmase testamentar. La cîţiva kilometri dincolo de hotelul „Xenia", într-un sat din direcţia în care merg, ştiu casa-muzeu unde s-au salvat o parte din captările-i de lumină paradisiacă, prin care „a spălat privirea noastră". Prin care insula înclină să dea sunetul pe culoare: coloniile de pictori străini şi greci, aciuiţi cu anii aici, la nord şi la sud, s-au asimilat, pentru localnici, peisajului. Am dinainte două variante ale *Dansului batistei,* cu cele trei femei monstruoase, în şalvari, pretext fiecare pentru un alt festin cromatic, evocarea unei scene din războiul pentru independenţă şi *Oier din Lemnos*. Omul, muzica, florile. „După Theofilos nu mai privim ca înainte". Deşi ajutîndu-se singur, găsindu-şi stilul „pe dibuite", „în ungherele întunecate ale sufletului colectiv", rămine „un fenomen care nu se asimilează folclorului".

Lumină deci, în lumina aceasta tot mai ireală, „ca în

prima zi a creației”[43].

Casele sînt frumoase, vile, cu coloane, cu foișoare, cu ronduri de oleandri și de portocali, cu balcoane invadate de verdeață și de zorele, cu grilaje cărora fructele mărgele corai ale unor arbuști le sînt flori. Toate de pe stingă vor fi avînd în spate scări la mici debarcadere și la amfora lunii. Pe unul din acoperișuri, patru statui de femei care privesc largul sau vin din larg.

43 Citatele, toate din Seferis.

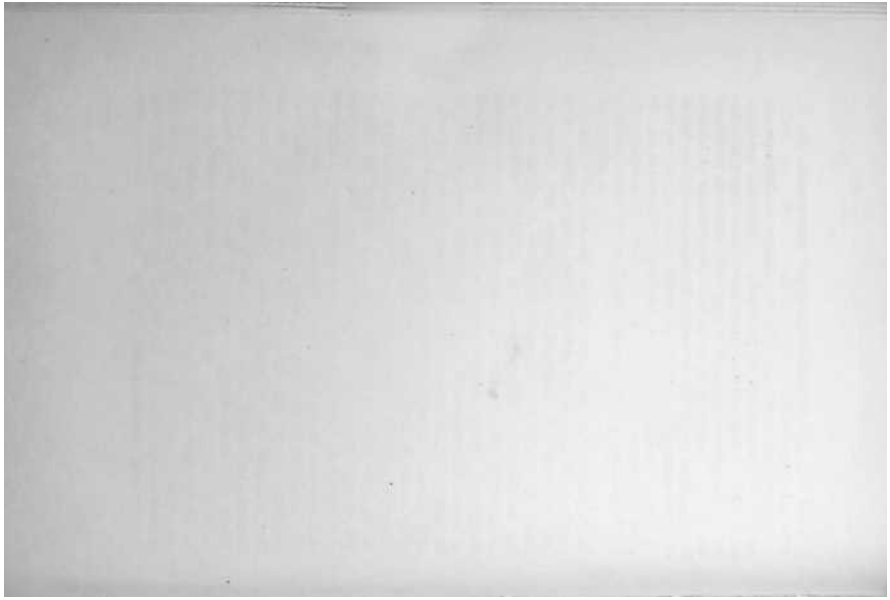

MARILE LOCURI

Cerul, un *uriaş* fecundînd *glia,*
divulgînd prin toţi ochii stelelor
dispoziţia erotică infinită, cuprinzînd
cu braţe de energie şesuri, munţi,
riuri, mări, pentru ca în lumina zilei
zămisliri să-şi strige forme şi nume,
cerul în această postură mi-l
mijloceşte o noapte cu nori negri rari.

Şerpuirile drumului, capetele de monştri stîncile, foşnetele din conifere sînt martore că *încerc* nu imaginez o atare emoţie, deşi faptul că pot *să văd* în ea îl datorez unei premeditări.

În aspiraţia de regăsire a unităţii distruse prin prima diviziune genezică greacă, menită însă a cufunda în şi mai mare uitare cosmicul ou primordial, cu ivirea şi vîrsta

Uranizilor, între care Okeanos, Cronos şi Hyperion, Tethis, Rhea şi Themis, cîntece lungi, n-am şansa să mă aflu deplin. Traversarea Pindului, dinspre Trikala spre Ianina, în direcţia Dodonei, nu-i o ispravă oarecare, hotelul lăsat în urmă, într-o aşezare de notorietate etnografică, devenit regret, magnet, reuşeşte să ne întoarcă din drum, să putem vorbi a

doua zi din mers, profan, de stejari, fagi, brazi, de istorie şi prezent social, şi să nu ratăm şansa unui somn rustic, vindicativ, zdravăn. Vor avea loc şi fulgere peste crucea ferestrei, vor trudi vise, şi seninul desăvîrşit care va triumfa dinspre răsărit şi dinspre nordul Tesaliei nu va păstra nici un scut titanilor şi tita- nidelor, nici o raţiune de a fi, aerul foşnind doar de paşi

de Charite, de voci ale Muzelor, de arome de ambrozie şi de acorduri de liră, hierogamiile putîndu-se plasa În timp, fireşte, doar după insurecţia săvîrşită de olimpieni.

Te insinuezi în Dhodoni venind din cărţi, ca în 1876 Constantin

2
4
2

Carapanos decis să citească sub iarba colinei Paleocastrion temple, altare, tezaure. În ciuda atîtor precizări, conveniri, stabiliri, identificări, privind de o parte Teatrul, din 292—272, anii lui Pyrus, de alta Sanctuarul, în repetate rînduri distrus şi reconstruit, cu vestigii ur- cînd de la Filip II pînă în secolul VI creştin, ştii tot puţine, după cum eşti mai cîştigat ca oriunde la zarea de ceaţă şi rarişti,

indoeuropeană. Cărările fug mult spre obîrşii, dincolo de epopei şi teogonii, de acuplări cu nimfe sau războiri cu giganţi şi typhoni, prin memoria nomadismului. Una din ele e Oraculul – fără ecou pentru Plutarh şi Tit Liviu, în strălucire egală cu Delii pentru Alexandru cel Mare, încă nestins pentru Eschil şi Pindar, sursă, cu preotesele şi preoţii de aici, de documentări subtile pentru Herodot, o

autoritate în întrebările lui Ahile şi ale lui Ulise, cel mai vechi al elenilor, şi parcă din prim ceas de opriri, pe traiectoria nord-sud, pelasgică, ahee,

dorjană[44].

În vîrsta ei fragedă, divinitatea care va fi răspuns întrebărilor umane scrise pe plăci de plumb ori de bronz, sau rostite, trebuie să fi fost una nu mai conturată decît este azi pentru noi Zalmoxis, un suflu, prin nimic inferioară ca măreţie, bineînţeles cînd confruntările vizau problemele fundamentale, nu închirierea unei părţi a casei sau regăsirea unui obiect

pierdut, oricum înrudită cu celeştii Dyaus (al Vedelor, vezi şi Varuna, Ahura-Mazda, Indra), Wothan şi Thorr, Jupiter (feretrius, omnipotens),

celtul Taranis (tunet), lituanicul Diewas, goticul Tius, stă- pîni şi ei ai furtunii şi adesea ai lumii.

Cultul stejarului, interferînd speculaţiilor nordul germanic, al copacului unit cu cerul prin trăsnet (statistici il arată drept cel mai neocolit), implicînd şi o mai veche adoraţie destinată aici mamei Gea (preoţii care dormeau direct pe pămînt şi nu-şi îndepărtau sub nici un chip praful sau ţărîna de pe picioare), neexcluzînd participarea ramificaţiei sudice a credinţelor religioase care vor fi în- tîlnit în iureşul lor obstacolul de apă mediterano-egeeano- euxinic: cei doi porumbei negri în zbor din Teba Egiptului, unul spre Libia, unde se va înfiinţa în oaza Siwa un oracol al lui Amon, şi celălalt spre Dodona, sosit să ceară, odată aşezat pe stejar, înfiinţarea unui oracol al lui Zeus – parc-ar continua.

Frunzele trebuiau să se înfioare şi să murmure ca acum cind („— Puteţi rupe una!") sîntem în plină toamnă, cu ceva metalic surdinat, convertit din lucirile de amurg ale soarelui peste munţi, iar candelabrul cu luminări sau farfurioare de ghindă, mii, în incinta sacră, un dreptunghi larg, să fie vreunul pluricentenar şi nu de circa 10—15 ani, virginal şi încă nesăturat de foc, dar aşa stau lucrurile.

Personajul transmis de Hesiod, sumă desigur a cîtorva cicluri cîndva independente, literar şi eroic ca Heracle, tangibil, antropomorf, se lasă altfel descusut. Născut în Arcadia, cum concede şi Calimah din Cyrene, crescut în Creta, alegindu-şi drept reşedinţă augustă Olimpul, ca pentru a da o axă centrală arcărilor estice şi vestice ale triburilor greceşti, iată-l primă metaforă unei fuzionări mai presus de ginţi, expresie etnicităţii. înzestrat în ve- derea victoriei asupra lui Cronos, de către unchii-i paterni, făpturi

supranaturale, cu „uneltele de nădejde”[45], care sînt

Tunetul, fulgerul alb şi trăsnetul scinteietorul[46], arme fără rival, e dintr-odată „părintele naturii orînduind prin lege totul”[4],

*Monarh ce stăpineşte cerul, infernul, marea şi pămintul**,

deşi fratrial domeniile şi le-a limitat, cedînd lui Hades Infernul, lui Poseidon marea.

Latura spectaculoasă, pledantă stă desigur în ceea ce codifică acest *dintr-odată* mitic, respectiv în luptele cu făpturile monstruoase, în acest efort de ordonare raţională a hazardului şi haosului biocosmic, din angajarea eroică neexcluzindu-se inepuizabilul zel procreativ, metamorfozările în taur, lebădă, vultur, vicleşugurile, imoralitatea. Creator al panteonului, nu al lumii şi nici al omului, ocupant, supraveghetor al destinelor şi totuşi în conflict cu Prometeu, „cel mai nobil sfint şi martir din calendarul filosofic”, de care aceleaşi confabulaţii leagă originile civilizaţiei, mi se autopropune în final despuiat de aura de teroare, tolerant ca faţă de atenienii din secolul V care în Jurămintul Efebilor[0] îl scriu pe locul al optulea între autorităţile cultice invocabile; interiorizat cu gravitate şi rafinament, în prag al clasicităţii, ca-n expresia capului de bronz găsit la Olimpia, păstrat în Muzeul din Atena; pădureţ şi năstruşnic, cotropit de voie bună şi din nou redat legendei ca-n ceramica în care, păstor, l-a înhăţat pe Ganimede, făcînd posibilă, mai convingător ca orice altă viziune plastică, tema narată: „umanul, degradare a divinului, divinul idealizare a umanului”.

Unii călători mărturisesc starea de paradoxală pace, înclinare spre reverie, chietudine, care ar invada la spectacolul osuarului de piatră din Olimpia. Aşezarea a fost scoasă, ca oraşele Sumerului, de sub nisipuri aluviale, în- cepînd din 1875, şi parcă mai ales se resimte de îndelunga tăcere a peştilor, după cum foşnetul pinilor marini intruşi, crescuţi din noul humus, mistifică în felul său, totuşi, urmările celorlalte două mari cataclisme, al cutremurelor survenite prin secolul VI bizantin şi al incendierii şi zdrobirii poruncite de Teodosiu II prin secolul V, care marchează atît de grav fostul templu al lui Zeus, nereconstituit, sînt nu numai ferestre în inima doricului

---

dealurile Taigetului / În

45 Cleanthes din Assos, *Imn către Zeus*, traducere Ion Acsan.

46[l] Hesiod, *Teogonia (Opere*, traducere, studiu introductiv, şi note de Dumitru T. Burtea, Editura Univers, 1973).

de la sfîrşitul arhaismului, ci şi nelinişte. Pietrele de moară urieşeşti care, suprapuse, deveneau în jurul *cellei* Atlaşii coloanelor, fragmentele de arhitrave, altare şi cornişe, în vălmăşeala cea mai proaspătă, ritmurile acestea sinistre, replică mînioasă a urmaşilor fanaticilor martiri care se lăsaseră sfîşiaţi de lei şi spînzuraţi cu capul în jos pe crucile Romei, au a fi convertite de fiecare dată în celelalte, armonioase şi transfigurate, înmănunchind şi înţelepciunea şi superstiţia, şi ştiinţa şi evlavia, şi inovaţia şi tradiţia statelor greceşti geniale pe durata unui mileniu. Cuib de credinţă ucis de credinţă, arta neputincioasă prin argumentul propriei autonomii şi valori, ca să mai ai cînd să urci treptele, răsărirea minunii a şaptea, de aur şi fildeş ... patetizările o iau razna. Olimpia îşi demonstrează orgolios şi autenticitatea şi atuurile; sufletul e-n încordarea maximă, ca odinioară, în luna lui Apolo, spre stadion, corpurile tinereşti; Pindar se face auzit: „Tot am să pier; şi-atunci, / De ce-aş rămîne-n beznă? Să-mi dea- păn în zadar / O bătrîneţe stinsă? / Să nu-mi deschidă viaţa frumuseţi? / Nu, am să-nfrunt primejdia!”

Tîrnăcopul german (Ernest Curtius, Wilhelm Doerpfeld ş.a.) a scos de sub albii metodic, gras: 130 statui, 1300 obiecte de aur şi 15 000 de bronz, ceramică, monede şi 400 inscripţii, destul pentru a transforma muzeul construit de Andreas Singros într-un nou sanctuar, şi a supus devotului de azi suficiente date pentru ca din plin în Altis să se simtă înfricat de ochii celor zece hellano- dici: Gimnaziul şi Palestra, cu bazinul de apă rece şi pătratul curţii bordată de stîlpi încă-n picioare, în lungul cărora poţi trage o fugă de 264 de metri, cu pumnii la piept; Leonidaionul, prin 350 (î.e.n.), cu 3 etaje şi 80 de camere pentru oaspeţi, „cel mai mare hotel al antichităţii”;

Bazilica din secolul V, unde pe o piatră vezi semnul crucii exact în locul unde arheologii au găsit ciocan, nicovală şi un pahar fără picior pe care stă scris „aparţin lui Fi- dias”; Buleuterionul, palatul senatului olimpic, al documentelor şi al membrilor juriilor; Prytaneul, nu numai încăpătoare sufragerie mult apreciată de romani dar şi adăpost altarului Vestei pe care ardea „focul sacru”; rezervorul de apă Exedra lui Herod Aticul; Porticul Ecoului, unde Neron va introduce concursurile artistice pentru a se vedea încoronat el însuşi ca mare ghitarist; Kripta, poarta cu arcadă, dind în Stadionul „nou”, construit în secolul IV (î.e.n.) şi la vedere numai din 1958, dreptunghiular, lung de 196,25 metri şi larg numai de 30, între taluze de iarbă, fără trepte sau bănci, înclinate uşor ca laturile unei vane; templele, pietre de hotar, ale ultimei străluciri: Filipionul, bază circulară cindva, sprijinind între coloane ionice statui de aur şi fildeş macedonene, şi ale licăririlor de-nceput: Pelopionul, înălţat peste mormîntul chiar al eroului mitic unde era jertfit anual un

berbec negru; sălaşul Herei, construit în secolul VII sau chiar VIII, care mai păstra, cînd l-a vizitat Pausanias, în funcţie, una sau două coloane de lemn, nucleu de diamant cărţii lui Kazimierz Michalowski, *Cum şi-au creat grecii arta*[47]; soclurile dispărutelor „tezaure"; Marele Altar, destinat celor mai importante sacrificii, crescut ca o stalagmită, pînă la 7 metri prin timp, din amestecul de apă din Alfeu şi cenuşă de pe vatra Hestiei cu care era uns succesiv, şi-n fine palatul „părintelui zeilor".

Palatul, prin Fidias. Pentru că statuia, căreia-i ţineau companie alte 3000, îl înfăţişa stăpînind lumea.

Templul grec matur, de ia începutul secolului V, pe care-l recompui cu ajutorul tiparelor din memorie, al Theseionului atenian şi al sanctuarului Aphaiei, eginet. Rezultat prin transformarea megaronului din locuinţă a regelui aheu în locuinţă a zeului. Prin înălţarea tavanului, pentru luminat, cu ajutorul unor grupuri de cîte trei stîlpi de lemn: trigliful, pe care construcţiile în piatră îl vor menţine şi după ce nu va mai constitui cheia întregii structuri ca-n atîtea capodopere din Grecia Mare. Prin împrejmuirea pe toate laturile cu „picioare" rezistente, îngroşate la mijloc spre a asigura impresia de curbare sub greutatea masei. Prin ideea frizei.

Images accomplies de la force virile, de la perfection athlétique, de la vertu militante, de la noblesse simple, de la sérénité inalterable"[48].

Testările de sublim al preclasicului atins după Marathón şi Plateea, fragmentele frontoanelor est şi vest compensează şi răsplătesc cu fără de măsură, virtuale arcuri de triumf. De o măreţie elementară, ca acţiunea piesei Perşii, de o potenţialitate lirică densă şi de o complexitate psihologică în proporţie directă cu fixitatea protagoniştilor, poate cel mai frumos mister păgîn despre Destin, clipa premergătoare întrecerii, uimind a sfirşi în moarte şi nuntă, dintre Oenomaos şi Pelops, cu figura Ghicitorului, turburată, care *ştie,* şi a lui Zeus judecător imparţial, imperceptibil răsucit spre dreapta însă, şi con- trapunctic scena încăierării dintre lapiţi şi centauri – s-ar fi intenţionat: dintre greci şi barbari – îmbrăcată în mişcare, înverşunată şi parcă subordonată unor legi coregrafice, cu modelare viguroasă, unde capetele de expresie al Deidamiei şi al lui Apolo sînt de asemenea o întrecere, între frumuseţea feminină şi masculină. A sta mai îndelung să admiri mîinile unui slujbaş al lui Eurytion strîngînd călcîiul şi glezna unei torsionate lapite, degetele uimitor de reale înfipte în poala chitonului, abia pliată şi moale – a prefera *Iliada Odiseii,* balada imnului!

47 Editura Meridiane, 1975.
48 *Taine, Art en Grece.*

Deoarece metafizica detaliului, pînă la proiectarea în cosmic, de unde îmi place să cred că va fi învăţat în mod secret Michelangelo pictorul, e apanajul metopelor, culmi ale aşa-zisului „stil sever". Heracles luptînd cu taurul din Cnosos şi Heracles oferind păsările stymfalice. vase comunicante între Olimpia şi Luvru. Gips şi marmoră. Te mulţumeşti, scutit de contrarietate, cu episodul dobîndirii merelor de aur ale Hesperidelor. Momentul actual, îngrijorător şi posibil, fracţiunea de veşnicie cînd omenirea a preluat pe umerii ei, de la zei, întregul glob terestru, răspunderea întreagă. Linişte, evlavie, încordare, forţă, vagaţia suflurilor ...

Trei alte popasuri: un cap enorm, din tuf, al zeiţei Hera, prioritar s-ar părea (600 î.e.n.), în privinţa „surisu- lui" enigmatic propriu statuilor de adolescenţi şi de kore, care vor prolifera, Victoria (425 î.e.n.) fără aripi acum (totuşi neepuizînd aerul că urcă prin aer sau tocmai coboară, cu mesaj ceresc, dezgolită de-un aer), şi Hermes de Praxiteles (343), (originalul? copie?), „cea mai frumoasă statuie din lume" vezi scris sub o reproducere, cu paroxismul moliciunii şi modelajului, ochii migdalaţi şi pierduţi, faţa triunghiulară, care-i definesc nudurile efeminate şi care alături de operele lui Scopas pline de patos, violent preocupate de expresie, înseamnă revoltă faţă de ritm. simetrie, echilibru, canoanele clasice, te-au petrecut, fir al Ariadnei, anticipînd, prin toate trei vîrstele daltei.

înălţat, într-adevăr într-un cadru calm, între 470 şi 457, de către cetatea Elis, din 675 stăpînă în Altis, aflată la 50 km nord-vest, azi ruinele de la Amalias, cu meşteri dintre care unii ne sînt cunoscuţi, ca arhitectul Libon şi sculptorul Paionios, şi anterior Partenonului şi templelor din Delii şi Epidaur, peripterul hexastil al lui Zeus se bucură de aceeaşi corporalitate, graţie şi evocării Jocurilor. Ca un suprem omagiu adus lor, un eseist contemporan, Ghiorghios Kournoutos, găseşte cu cale să situeze în acest cadru, al Olimpiei, gradaţia întiia, „pragmatică, materială, vie", una din cele patru care în accepţia plato- niciană alcătuiesc „itinerarul virtuţii greceşti, conducînd de la trupul frumos la ideea Frumosului, la ideea Absolutului, ce se identifică cu însuşi Binele"[3], deşi în Atena se afla palestra din poarta căreia se iveşte auroral Char- mides. Zeci de direcţii te fură, ajuns în acest punct, ademenitoare toate – începutul cronologiei, anul 776, semnificaţia de drept internaţional a Convenţiei Sacre, repre- zentativitatea panelenică, componenţa, vîrsta şi derularea competiţiilor, implicaţiile etice ale premiului, reflectarea în literatură sînt nu dintre cele secundare – încît salvarea îmi e numai în a privi, devot incurabil, cum te-ai apleca peste o apă pînă o atingi cu pleoapele, treptele

[r]* *Privire asupra Olimpiei, din arenă către binele absolut, în Gindirea*

greacă, traducere Antiţa Augustopoulos-Jucan, Editura Dacia, 1976.
estice ale fundaţiei, trei la număr, lucioase, poroase, mirosind a ploaie, de unde dai în prodom. la duhul mesei lucrate de Colotis, ca să ridici de pe frunte forma cunu- nei de măslin şi s-o restitui ofrandă: numai în a trece imaterial pe „drumul procesiunilor" şi pe lingă soclurile de *zani,* spre rariştea unde o dată la patru ani, în pepluri albe striate, artiste neogrece preiau de la soare „flacăra" ce urmează a fi metamorfozată şi fluturată lumii prin sateliţi; numai în a atinge în opistodom cioburi cu fibră ascunsă, ca desprinse din Gorgias, Lysias şi Isocrate.

Prelungire în real a unor scenarii mitice, Jocurile sînt nu iniţiate, ci numai reintroduse prin secolul IX de legendarul rege Iphitos. Fiecare nivel al imaginaţiei hesiodice îşi are corespondentul material. Gea care stăpînca pămîn- tul de aici, aici e şi adorată un timp în Gaion. Cronos, care îi ia locul lui Uranos, aici şi-ar fi ales reşedinţă şi altar, pe care la cîţiva paşi le mai invocă dealul Cronion; pe Zeus l-ar fi protejat Cureţii aici, şi aici şi-ar fi învins în luptă tatăl, cu proiectile de stînci. Luptele sacre la care se adaogă victoria pugilistică a lui Apolo asupra lui Ares, a lui Hermes la alergări, conferă întrecerilor laice, dintre regi, tirani, patricieni, cetăţeni liberi transcendenţă, noblețea scopului. învingătorul la sărituri, disc, suliţă, alergare, lupte, curse de cai, răsplătit cu o pensie viageră la Atena, cu dreptul de a muri în război alături de rege la Sparta, cu nopţile vieţii mereu sub o lună plină, e un contaminat de divin: cîrmuitorul ceresc i-a fost favorabil, pe care l-a văzut numai Fidias.

Ca să-i poată fi redate trăsăturile, cum ştim, sau zeul a coborît pe pămînt, sau sculptorul a urcat la cer. Părerile, împărţite, îl fac, pentru expresia dată feţei, pe criselefantin, cînd născocitorul exclusiv al chipului celui mai desăvîrşit al autorităţii supreme, cînd un simplu mare meşter, beneficiar al tradiţiei, nu prea original toc- mai la acest capitol. Pentru senzaţia ta de nimicnicie, lîngă tronul de abanos, dispui de aceeaşi scară de care s-a folosit şi prietenul lui Pericle prin anii 437—433 î.e.n.: reprezentările din *Iliada.* Căci trebuie crezut pictorul Pa- nainos, asociatul şi fratele. Te apropii astfel de Sfînta sfintelor călcînd pe dactili. Ochii a-toate-văzători, sprîn- cenele de un negru greu, plete la revărsarea cărora vuieşte de cutremur Olimpul. „Dacă de cer atîrna-veţi un lanţ ... dacă lanţul l-oi trage spre mine . . v i z i u n e a grandioasă. Te gindeşti la cumpăna cu talgere de aur pe care pînă în iad coboară soarta lui Hector. Auzi rîsul sarcastic reluat de două ori de cîte şapte coloanele laterale de care fug livizi trimişii lui Caligula[49]. Vezi prin lumina uleiului de măslin, pe fond albastru, cum fiii La- tonei ucid fiii Niobei, soarele răsare şi luna apune. Trece asupră-ţi, din moneda din Elida,

49 Veniţi aici pentru a transporta statuia ia Roma unde împă

bunătatea şi calmul şi viaţa şi încrederea, de care vorbeşte Dion Hrysostom.

Detalii, materiale pentru un imn după formula colajului. Casca de bronz pe care scrie „Miltiade o dedică lui Zeus" şi casca pe care e scris: „Atenienii au luat-o de la Perşi, ca pradă". Piatra de 145 kilograme, pe care e scris că un oarecare Bybon (un „oarecare"!) a ridicat-o într-o singură mină deasupra capului. Versurile „Nu căuta un astru / în pustiul miez al zilei / mai arzător ca soarele, / mai demne de-a fi slăvite / lupte".

Spre Delfi nu mai purcezi de pe mare, din golful Itea, abandonînd nava neagră pentru „nisiposul mal", preot de o zi, abătut de la rosturi terestre, „neamul ferice să-l lauzi al celor în veci fără moarte", ci dintre brazii Par- nesului, printre lanuri de orz copt şi arături noi, prin Tu- cidide şi prin Sofocle, cu kilometri pe oră 100. Triumful automobilului favorizează pentru moment acest traseu, ici colo în suprapunere cu zborul început din Pieria şi Lectos, întrerupt în Telfusa confundabilă cu Livadia, unde opreşti cît să mănînci o *suvlaki,* traseu bun, purificator, de urcuş nu facil, „cu piciorul neobosit", ci interior, grav, aerostatic, prin numărul mare de schimbări în stînci, chiparoşi, creste de piatră goală, movile, izvoare, troiene, gropi, ale unor uimiri şi infinităţi din adincul fiinţei tale de metec, pe care le numim Oedip, Pelopidas, Plateea, Electra, Laios, Amphiaraos, Mnemosyne, Lethe, Polinice,
Helicon, Hippocren, şi rău, pentru că în toate cărţile de drumeţie ogorul ivind din dinţi de balaur ostaşi în zale, sfinxul sancţionînd cu moarte, confruntarea unde Grecia continentală unită vindecă definitiv oştile imperiului persan de visul Europei, arenele tragediilor labdacide, cu nimic mai prejos de cele ale Atrizilor, constituie numai pretexte şi rudimente introductive, prilej de invocări didactic sentimentale, umplînd de ură.

Deşi „O vizită la Delfi este punctul culminant al unui voiaj în Grecia"[50], pe agenda mea e doar prima ieşire din Atena, din primul meu drum „la părinţi", cum ar zice Ion Pillat, în anul de graţie 1966, primăvara, cînd „întinereşte lumea şi lumina", şi, ca-n religia lui, peisajul nu-mi vine să-l cred altfel decit livresc, simulant, cu stînci ca ruine, la poale cu zdrenţe de vegetaţie săracă, răchiţi albe, turme de capre cu tălăngi („sunau răcoare"), smochini spre rod, un cimp de maci roşii, femei în negru, transpuneri de frizã şi stelă, semne că

50ratul ar fi plănuit să înlocuiască capul zeului cu capul său.

negreşit „ce a legat odată pururi leagă". Fixez definitiv: muntele e clar pe cer şi cerul e clar şi gol deasupra muntelui. În totul nici un mister, ca la contemplarea unor propilee sau la parcurgerea unui poet clasicizant; existenţa însăşi, cum vălurile statuilor atice, transparenţă şi străvezime; forţele suprafireşti, zei şi muze, între pămînt şi azur, convenţii, simple metafore. 11 pot ispiti în fel şi chip pe „profet", pe minuitorul razelor-săgeţi, „arcaş cu ţinte depărtate"[51], pe Sfintul George al păgînilor şi prototipul parţial al Luceafărului eminescian, încă în căutare de sălaş, de oracol.

Figura „deosebit de complexă şi neclară", aliaj şi ea de vechi culte locale, protector arcadian al păstorilor, olimpian al artelor, paznic hitit sau chiar babilonian al porţilor *(Apulunaş, abullu),* ostil aheilor şi favorabil asiaticilor şi tracilor în *Iliada,* „întruchipare a spiritului etnic elenic" ulterior, poate cea mai tipică (în epoca clasică îi erau consacrate peste 50 de temple)[13], mă reţine nu atît prin biografia şi coerenţa stabilite de mitografi, impresionante (naşterea în Delos ca frate geamăn al Arte- misei, în ziua a *şaptea* din lună, sub *şapte* zboruri în cerc, de lebede, triumf asupra cifrei *zece* din Hesiod; copilăria de un *an* la Hiperboreeni, la zările Oceanului, hiperal- bastre, urcarea dinţii la zei; stabilirea sub stînca Parna- sului, unde are de ucis dragonul, şarpele, Pythonul), cit prin funcţia ei de creativitate, reflectare şi generare de mituri, intuită parcă şi în Imnul orfic, prin „Ai rădăcini înfipte-n hăuri, stăpîn al marginilor . . „ e ş t i începutul ca şi sfirşitul".

În faţetele de cristal ipoteştene separ – protejat de convenţie, neintimidat de eroare – particulele de Satan, Orfeu. Pluton, Poseidon, din personajul uranic romantic, pentru a sui pe firul „mintea contemplativă apollinică. cu o scurtă criză dionisiacă"[52], nu numai prin peisaj, la arhetipuri. Ca-n oglinda casei de lingă mare, de unde, la ivirea „Străinului la vorbă şi la port", în odaie „luminiş" „se revarsă", prin faţa Horelor ,,lumină-n jurul său revarsă" şi „străinul din Delos". „Uşor el trece ca pe prag / pe marginea ferestrei", „călcînd solemn, cu pasul mare". „Un mîndru tînăr". „un om puternic .. . lat în umeri". „Cu negre viţele-i de păr", „cu plete revărsate-n lături", într-un „vînăt giulgi" ce „se-ndoaie-n nod pe umerele goale". „Marmoreele braţe", „ochii vii", „minunata lui tunică" împrăştie, lingă fata „din rude mari împărăteşti" şi lingă „felele cu brîu frumos" din Crisa, „foc de soare", „scîntei o mie" cărora „strălucirea" le-ajunge „tocmai sus pe boltă", „rumene văpăi", întinse „pe lumea-ntreagă". „Plutind în adevăr", „năvalnicul

51 Ultimele două expresii, din Orfeu, *Imnuri (Către Apolo).* [15] Cf. (şi citatele din) S. A. Tokarev, *Religia* în istoria *popoarelor lumii,* Ed. Politică, 1974.

52n-îs g. Călineseu, *Opera lui Eminescu,* I, Ed. „Cultura naţio

demon al luminii" „de care minciuna n-are voie să se-atingă" „vedea de sus", pradă antinomiei necesare echilibrului cosmic (spirit pur transcendental, voluptate a topirii în natură)[53], muritoare şi nimfe. Dafne, Coronis, Casandra, Marpessa simt sau nu la „crudul său amor" durere în a pieptului coarde, însă nu-l „pot pricepe", stîrnind în trupul şi-n sufletul zeiesc perfect, cîndva în Egeea o simplă coloană de piatră, în Megara o mică piatră piramidală, gama îndătinată a reacţiilor impulsiv tinereşti: dorinţă, perseverenţă, răzbunare, concesivitate, războire, tandreţe, ură, cu excepţia Cyrenei, punct megieş jocului meu contrapunctic geto- elen, şi din care „munţii cu păduri şi insulele-n mare" se iau mai mult după prinţul Pythianicelor.

Prin fecioara lui Hypseus (lapiţilor rege, din neamul lui Okeanos, erou în a doua spiţă), geniul fără a cunoaşte moarte e pe pămînt capabil a ferici pe cineva şi capabil a fi fericit, are în sfîrşit „noroc". Dialogului intersideral, de peste hotare şi vreme şi de peste haos, pe tema Etern-Trecător, ii corespunde unul analog prin extra- uman, şi fundamental diferit prin voinţa divină, strigat în acest spaţiu, diurn, limpid, delimitat, beoţian-tesalian, cit să tot fie de la casa zeească la peştera centaurului.

— „Oare mi-ar fi îngăduit, cu mina-mi ilustră s-o ating, sau în iatacu-i să pot culege floarea iubirii dulci ca mierea?" (trad. n.).

— „Pentru această fecioară soţ ai venit / În valea noastră adîncă . .." (traducere I. Alexandru), desluşeşti, „De curajul unei femei" „încăierîndu-se cu un puternic leu, singură, fără lance" minunîndu-te cu Chiron şi văzînd „cum duce lupta / Cu frunte neînfricată iar inima şi-o ţine tînără / sus, deasupra caznei". Dincolo de gustul dorian al portretului („Nu iubea să-i alerge mina încolo şi-ncoace pe cărările războiului de ţesut... / Ci numai cu lăncii de bronz şi pumnale / Luptîndu-se, pustia cîmpurile de sălbăticiuni, / Între turmele de boi ale părinţilor"), artemisian, erosul are – excedînd formulismul odei – clipa sa pură, vibrantă şi sonoră, ctitoricească, răpită umanului. „L-a primit deci acolo" – „peste mare", în Libya, „ţara cu întinse livezi" – „zeiţa cu picior de argint, Afrodita / ... atingînd cu mina ei / Uşoară carul întocmit de zei. / Şi în cortul dulce al iubirii lor aruncă sfială rîvnită, / Potrivind laolaltă pe zeu în nuntă".

Altminteri episoade disparate şi mai noi abundă, care-l situează lingă Prometeu: „slujind pe oameni". Tentativa nereuşită de a-l lega pe Zeus în lanţuri şi a-l spînzura de cer şi uciderea ciclopilor pentru că i-au făurit lui Zeus arma suveranităţii, fulgerul, fatal lui Asclepios,

53nală".

plătite cu obligaţia de a îndeplini munci pe lîngă regi sau cetăţi;

vraja pentru prelungirea vieţii lui Admetus; calitatea de tămăduitor, de urzitor al armoniei şi de prezicător.

Teba rămîne astfel în urmă, urbea cu peste 15 000 de locuitori, ca prin ani succedînd războiului Troiei, „pe-atunci acoperită cu codri”[54], iar în memorie ca în *Colosul din Maroussis* de Henry Miller, „în genul amintirilor vagi şi tremurătoare care însoţesc o lungă aşteptare în anticamera unui cabinet de dentist”. îmi place să-l urmăresc pe american în această digresiune, de excelent prozator. „Aşteptînd să ţi se scoată dintele, te afli uneori cufundat pînă în gît în planul unei noi cărţi şi stai să gîlgîi de idei. Apoi vine tortura, cartea e suspendată din conştiinţă [. . .] Şi într-o noapte, cînd te răsuceşti de insomnie, hărţuit de roiuri de ginduri fără noimă, brusc constelaţia dintelui pierdut trece înot orizontul şi te afli la Teba, vechea Tebă a copilăriei tale, cea care a dat naştere tuturor romanelor tale, şi vezi dinainte-ţi planul de lucru al marei opere a vieţii tale, fin gravat pe o tăbliţă de piatră – şi aceasta e cartea pe care dintotdeauna ai visat s-o scrii, dar vin zorii, ai uitat-o, şi totodată Teba, pe Dumnezeu, şi sensul vieţii şi propria identitate, şi cele ale trecutului.. .”.

Cu leul de la Cheroneea, „unde ideologii atenieni, conduşi de pasiunea retorică a lui Demostene, au dus la o moarte eroică [...] pe ultimii luptători atenieni şi tebani”, cu *teoriile* de măslini, pe zeci de kilometri „o livadă”, „o operă veche, căci în genere trunchiurile scorburoase, sucite, dar mai aruncînd şi de jos ramuri nouă, arată foarte lungă vîrstă”, cu sticlirea neaşteptată a „Mării Corintului”, „un unghi de albastru adînc, pătrunzînd în piatra roşie a muntelui”[55], „pe mîna dreaptă” cum vii „pierdut în acest univers de piatră şi torturat de ivirea apropiată a necunoscutului”[56], eşti în răspîntia drumurilor pelerinilor de ieri şi de mîine, în însăşi ceata de „inimi adînc mişcate” că „pămîntul nu-i făcut să aibă butuci de vie, sau păşuni”. Dintre flori mărunte, albe şi purpurii ori dintre o prosternare de jnepeni, pe un fundal de creste şi căldări suprapuse, terminate cu oîteva fircălituri de zăpadă netopită, ridici braţele în sus, uşor curbate şi depăşind cu puţin Parnasul, imaginea obţinută fiind a unei lire în care cîntă o adiere de vînt lină şi-ţi cîntă sîngele, încă tînăr, în bucuria tuturor morţilor obscuri sau iluştri cărora le şi aparţii. Desigur (Octavian Paler:) „memoria e prea grea de ceea ce au văzut şi alţii, ca să se retragă tăcută şi neobservată, lăsîndu-ne să ne uităm singuri ia peisajul real”, de aceea, puţinelor fantezii care ne aparţin strict, să le acordăm loc şi dimensiuni. Ale noastre sau ale

---

54[10] Imnul homeric către Apolo.
55 N. Iorga, Peisagii, Ed. „Dacia”, 1972.
56 *Al. Rosetti, Note din Grecia.*

întîmplării. Ştiu cit ştim în secolul XX despre Python, n-au trecut decit ceasuri de cînd am văzut Fintina Casta- liei, stînca Sibilei, sanctuarul Geei, vetre posibile sau certe ale manticii, şi iată, cînd din Amfiteatru iau poteca spre stingă, abruptă, nativă, de lut şi stei, ce suie cu ocolişuri spre Stadion, îmi taie paşii, smucit, un speriat şarpe galben.

Deductibilă din distihul faimos, „Stă măgura întoarsă către Zefir şi-i spînzură deasupra / Un şir de stînci iar jos se cască o vale-adîncă şi pietroasă", redactat parcă de pe terasa templului lui Apollo, privelişte a dintre Fedriade şi Kirphis, de o aceeaşi măreţie şi elevaţie, atît privită din albia Pleistos, adîncul pîlniei, cit şi de pe muchiile cele mai înalte, cuiburi de vulturi, copleşeşte în principal prin- tr-un ofensiv sentiment de Timp, sau de ieşire din Timp, de „a te afla în durată fără a-i suporta povara" (Mircea Eliade). Nu am în vedere sensul atribuit unor rituri, de „regenerare periodică", „repetare simbolică", „abolire a timpului profan pentru a trăi în timpul sacru", ci senzaţia propriu-zisă de care vorbea un autor neurmărit de terminologia istoriei religiilor, că aici „un simplu decret al voinţei îl poate replasa pe om în data pe care ar prefera-o din cursul epocilor"[10]. Lui *nimic prea mult* lumina, iarba, piatra îi contrapun un *nimic prea vechi*. Dacă e plauzibilă clipa 381 bizantină, a lui Teodosie, de proscripţie a păgi- nismului, de mutilare şi rapt, nu mai puţin plauzibile sînt clipa tutelei romane, „păstrătoare" prin Traian, Domiţian, Hadrian, Octavian, clipa suzeranităţii etoliene, cu sărbătorile *Soteria* şi triumfuri asupra Galilor, clipa „dreptăţii" macedonene „deschizînd" seria *războaielor sacre* – al patrulea, 339—338 („Alergînd acum de curînd la Delfi, mi-a fost dat să văd case distruse, ziduri dărîmate"[57]), al treilea, 356—346 (contra amfisienilor pentru că au arat „cîm- pia sacră"), al doilea, 448 (anulînd temporara dominaţie focidiană mijlocită de Pericle), întîiul, 600—590 (aducînd autonomia, sub supravegherea şi în gestiunea Amficţioni- lor, consiliul celor 12, interelenic) – cum şi secolele VII—VIII î.e.n., cînd sanctuarul, conform arheologiei, depăşeşte importanţa pur locală şi e dispecerul, prin oracol, al fac- toriilor comerciale coloniale, sau secolul XV (i.e.n.), al idolilor miccnieni de lut ars, femeia goală într-un jilţ cu trei picioare, deshumaţi în Marmaria! Epuizat imensul istoric, prin atari inverse transmigraţii, rîndul e al Fedriadelor să vorbească şi să-l strivească. Viforozitatea rocilor, strălucitoarele. Rhodoni, roşcata, şi Phlemboukos, învăpăiata, cortine şi prăvălişuri, lavă parcă abia răcită, orogeneză încă proaspătă, pune altfel peceţi pe gînd. Mărturia lor tăcută, solitudinea lor sonoră, de martori ai înseşi zorilor Planetei, fac recente de tot isprava de taină Agamedes- Trophonios, zădărnicită

57 *Demostene, Asupra ambasadei necredincioase.*

de incendiul din 548, apoi truda Alcmeonizilor (514—513 şi 506—505) şi reconstrucţia dintre 370 şi 340.

Nici o dificultate să-ţi alegi intervalul dintre triumful asupra forţelor subterane şi prima profeţie, referitoare la „trufia" muritorilor care se vor erija în „conducători" ai celor cereşti pe pămînt. Ecouri de *ie-pean,* în piept „darul atît de dulce al cîntării", ating, ca valuri ţărmurile unui golf, ca versurile dramei sacre pierdute, băncile în semicerc ale Ariei din preajma porticului atenienilor. Asişti şi la o confluenţă Hesiod-Homer: „Cumplita fiară" care atingea cu creştetul uneori stelele, iar la mîini în loc de degete avea o sută de capete de şerpi, la umeri aripi, în jurul pulpelor năpîrci, sfîrşeşte nu sub Etna, în Sicilia (Typheu?), ci sub Parnas, în Pytho (Typhon?), după ce „a stîrnit atîtea chinuri" nu lui Zeus, ci „stirpei omeneşti", ucisă nu de fulger, ci de săgeată, şi transformată de „pă- mîntul negru", de Hyperion „din slavă" şi de re-„aprinsa soarelui văpaie" într-un „putred stîrv". Stîrvul exala, al celui care pînă acum avusese şi menirea de a păzi un loc de preziceri, un suflu, o pneuma, o forţă ce favoriza prezicerile, odată rolul sau titlul nedisputat, de profet direct, al Geei, abolit. Mai degrabă un transfer s-a produs, de la monstrul „ştiutor" din toate mitologiile la zeul „atotştiutor", care se va autorecomanda, cum ar recita despre Ghilgameş[58], în răspunsul pentru Cresus: „Ştiu numărul firelor de nisip şi măsurile mării, şi-l înţeleg pe mut şi-l aud pe cel care nu vorbeşte".

Sursa sau virtutea „protomantică" se încastrează trainic noii mantiei. Cella va fi clădită deasupra „fisurii", deschizăturii care strecoară din adine exalaţia „rece", „suflarea care inspiră", „boarea binemirositoare"[59]. Pentru prima dată în acest spaţiu al construcţiei sacre va sta nu numai divinitatea, ci şi *vocea* ei. Imperceptibil aluneci din stanţele Imnului[60], unde proaspeţii preoţi culeşi de pe mare ca apostolii lui Cristos ştiu doar că au a ţine fiecare, zdravăn, „în mina dreaptă cîte un cuţit menit să-njunghie mereu berbecii". Într-un conclav despre care nu mai avem referinţe şi care se va fi situînd imediat după ultimul vers, ei decid ca *vocea* să fie neprihănită, o adolescentă din sat, sau o vîrstnică, şi să-şi aibă scaunul, un trepied, exact în efluviile benignizate. Discuţiile rămîn deschise: dacă, în scopul stării vizionare, un abur natural, sau unul artificial, provocat, respira Pythia, după ce se spăla în izvorul Casotis, ardea puţină făină de orz şi mesteca frunze de laur, pe care

58 „Cel care a văzut totul pînă la marginea lumii, cel care a ştiut totul şi a cunoscut totul...".

59 Justin, *Filipice,* 24; Strabon; Plutarh.

60[28] Homer, *Imn către Apolo (Suita Pythică,* traducere Ion Acsan).

le-au iscat rezultatele săpăturilor. Nici o urmă de cavitate subterană, nici o urmă de orificiu, subsolul neatins; totuşi găurit, ca şi soclul pe care-i fixat, „buricul" gravat cu arhaicul GA şi cu misticul E delfic, bethi- lui indicînd centrul lumii.

Ca-n poezia lui Kavafis *În drum spre Sinope,* ghicitorul aflat în comerţ cu un zeu nu poate întotdeauna „vedea clar", sau „înţelege bine", dar e cel puţin în situaţia de a da un sfat: „să se mulţumească, mă gîndesc, cu cît are, regele". Deşi şi la Delfi s-ar fi preferat chestionările

despre prezent, recolte, boli, foamete, pace, mariaje, călătorii, cele despre viitor displăcîndu-i părintelui olimpic, totuşi despre cum va fi, cum va reuşi, cum se va încheia o acţiune, o opţiune, o angajare au de ispitit mai ales solii veniţi din perimetrul elenic, elenistic, romanic. Învinge-va Cresus, sau Cyrus? Mezii, pot fi bătuţi în Elada? Belşugul insulei Sifnos dura-va, cît? Sparta sau Atena? Care din Lagizi? Îi va zîmbi soarta lui Iulian? etc. Dacă „prielnică ziua nu e" o spune şi comportarea animalului înjunghiat pe altar (capră, mistreţ, taur): picioarele nu-i sînt cuprinse de un tremur. Ce vede şi rosteşte mediumul în transă transcrie sau formulează dintr-o încăpere alăturată, din vecinătatea consultanţilor, preotul numit *projetes*, în versuri sau în proză, şi pentru mai multă limpezime deliberează consiliul mai larg de preoţi, *exegeţii*. Doza de ambiguu sau nota de concizie, „lucruri ca printr-o umbră", impuse de exigenţele metaforei, ghicitorii şi proverbului, îşi revendică o părticică din gloriile universale ale minţii. „Să se asigure (sifnienii) faţă de cîrdul de lemn şi de crainicul roşu, dacă primăria şi piaţa le sînt strălucitor de albe". Sau „La Tageea, în Arcadia, se află o pîrloagă întinsă. Acolo şuieră două vînturi. Lovitură şi contralovitură. Acolo îl ascunde pămîntul pe fiul lui Agamemnon"[61]. Deşi cu cî- teva erori grele (între care „medizarea", în dorinţa evitării devastărilor templului), revelaţia delfică, prin norozi- tatea legendei (Cadmos, Licurg, Teseu) şi prin 1000 de ani de istorie, cum să nu agite, influenţeze, neliniştească? „Oare există altceva în care să avem mai multă încredere – apelează la o vast înrădăcinată mentalitate, în anul 380, Isocrate – decît în ceea ce ne porunceşte zeul prin glasul Oracolului, în faptele pe care le admit cei mai mulţi dintre greci, în cele spuse de mult şi potrivite cu cele ce se petrec în prezent, ca şi în acordul dintre cele înfăptuite şi cele prezise .. .?"[62]

Nu faptul de a se fi răspuns sau nu întotdeauna inspirat interesează întotdeauna, cît faptul de a se fi asigurat – superior, viclean, cu sfinţenie – pregătirea necesară des

61 După Ivar Lissner, *op.* cit.
62 *Discursul panegiric, în Pagini alese din oratori greci, I, E.P.L., 1969.*

curcării tuturor iţelor social-politice, economice, geografice, comerciale, familiale, diplomatice ale lumii pe atunci cunoscute, în acest punct de intersectări, de reflectivitate şi cunoaştere, în care generaţiile anonime de „şarlatani" din limbajul vulgarizatorilor ateismului sînt implicaţi frumos. Din suma agoniselii celor şapte înţelepţi, din dictoa- nele atribuite lor, gravate pe pereţi, filtrată „sentinţa maximă a lumii greceşti", trădînd adevăratul „ascunziş" al divinului, şi însemnînd prin Socrate deplasarea investigaţiei filosofice dinspre exterior spre interior, de la cosmos la om. Fiindcă punea pe cimilitură preţ, ca-n Lindos Cleo- bul, fiul moaşei şi elevul Diotimei e mai de neomis decît Plutarh. „Cînd vreunul năzuia la o înţelepciune supraomenească îl îndemna să se îndeletnicească cu arta ghicitului", „prin care zeii aduc la cunoştinţa omului voinţa lor", încredinţează Xenofon. Răspunsul dat de Pythia lui Cherefon: „nimeni nu-i mai înţelept" îi e decişiv pentru întreg cursul vieţii, ca dialogul Dumnezeu-Saul. Nu e exclusă posibilitatea dovedirii netemeiniciei oracolului şi speranţa replicei „Ai spus că sînt cel mai înţelept şi iată unul care e mai înţelept", cu ceva din francheţea replicei lui Ahile: „M-ai abătut de la zid rătăcindu-mă-ncoace, tu zeul [.. .] Crede-mă, eu ţi-o plăteam, dacă mie-mi era cu putinţă". Dar e şi confirmată spusa oracolului, indiferent de persoanele sondate: inexistenţa adevărului absolut. „Tocmai cei cu renume mai bun se dovedeau aproape cu totul lipsiţi de înţelepciune". Acestui exerciţiu maieutic, fatal, demonic, cu preţul unei „neîntrerupte sărăcii, în slujba zeului" („n-am avut răgaz să fac ceva mai de seamă nici ca cetăţean în stat, nici ca membru al familiei") ii datorăm şi „adevărul asupra poeţilor, anume: că operele pe care le creează izvorăsc dintr-un dar al naturii, dintr-un entuziasm"[63].

Cu cercetarea Omphalosului (înfloriturile „stemmata" – plasă de pescar sau stilizare de constelaţii), înlocuitorul, din secolul VII, al pietrei mai vechi, meteoritice, şi unicul supravieţuitor dintre obiectele Aditonului (statuia în aur a lui Apollon, mormîntul lui Dionysos, trepiedul Pythiei), poteca schimbă direcţia, toată din cotituri, urcări şi coborîri, şi, redat magiei literare antice delirul orgiastic, se metamorfozează în însăşi Calea Sacră, ajutată de Fîntîna Castaliei unde-ţi confunzi imaginea, în apă, cu altele, de poeţi latini, decupează şi estompează, prin procedeul transfocărilor, vraiştea sau buchetele de marmori care fac Delfiul contemporan, smuls timp de o sută de ani, de francezi, de sub satul Castri, şi etajatul în platouri decor filmic extatic.

Pe triunghiul său, Gimnaziul sticleşte cîteva secunde, rămas în urmă la vreo 500 de metri, arhaic, rezidit prin secolul IV si

63 Platon, *Dialoguri,* E.L.U., Bucureşti, 1968.

reîntremat de romani, lăsînd să se mai distingă pista de antrenamente, *paradromis,* lungă cit stadionul (177,55), şi ochiul de ciclop al piscinei în care, fugărit de Demetrios, copilandrul Demokles (vezi Plutarh) s-ar fi putut salva. Marmaria îi ia locul, extremitatea sud-estică şi poarta oraşului cînd veneai la Zeu prin Beoţia şi Focida, domeniul Atenei Pronaia, unde urmele templelor vechi şi nou parcă se autoreprimă în avantajul Tholosului, construcţia rotundă, înrudită cu Prytaneul atenian, poate vatră de asemenea focului obştesc şi arhivelor şi care deasupra a trei trepte circulare prelungeşte, drese sub un fragment de arhitravă şi friză, trei din cele 20 de coloane dorice lungi de aproape cinci metri, spre nişte crengi de măslin înflorit. În cercul cu diametrul de 13 metri, un altul de 7, din zid, protuberante mari, asigura spre centru unor coloane corintice (10 de toate) rostul de a înconjura altarul elenistic, acum în Muzeu, „ornat de o graţioasă compoziţie: într-un iscusit relief, tinere fete, grupate două cîte două, cu braţul ridicat, prind bentiţa de o ghirlandă din frunze”[64]. Cochilia cu scenă şi 35 de gradene, apoi, opune, în răspuns, vibrări, prin duminică, peste aparate de fotografiat remorcînd turişti şi peste domeniul îndoielnic al zeului mării, uimitor încuibată, teatru în teatru (dacă ne gîndim la comparaţia lui Strabon pentru întregul cadru delfic) şi valorificînd, dincolo de decorurile spectacolelor iniţiate în 1927 de Anghelos Sikelianos, un fundal nu inferior revoltei lui *Prometen înlănţuit* sau plînsului *Rugătoarelor*. Asociat la elanul resuscitării frisonului antic, din anii premergători războiului de-al doilea mondial, concurent deci prin reluarea Jocurilor, desigur caricaturale sub deghizaj hoplitic, cum o fotografie le evocă, Stadionul, de prin secolul V, de prin zilele lui Herod Aticul, care se putea mîndri cu 7000, nu cu 5000 de spectatori, semnalizează aşijderi. Taluzul nordic nu şi-a lăsat mîncate strierile din calcar, stîlpii de arc de triumf imperiali se au bine cu iarba-nspicată, banca cu spetează, din *proedria,* tribuna juriilor, stă locului, cei 22, 25 metri lăţime îi poţi străbate fără a primejdui vreun record.

Funcţia de expoziţie plastică permanentă, de „trecere în revistă” a „variatelor fluxuri şi curente ale creaţiei artistice autohtone de pe toate teritoriile locuite de greci”, îndeplinită de Delfi şi Olimpia începînd din secolul VI, de care vorbeşte Kazimierz Michalovski, Calea Sacră o întreţine cu străşnicie sau o supraveghează din plin – variantă de moştenitor al Pythonului, şerpuitoare din arhaismul tîrziu prin zenitul clasic spre splendorile decadenţei – chiar dacă prăbuşirile de stînci, catastrofale în 373 (î.e.n.), lăcomia cuceritorilor diverşi, apetitul de „constructori” comozi al „delfienilor” medievali

64 Émile Bourguet, *Delphes*, „Les Belles Lettres”, Paris, 1925.

ne-au rezervat alte popasuri de- cît lui Pausanias. Nu întregi templele-capele ridicate de diferite oraşe, state şi insule, mai mult schiţe în plan orizontal, linii, totuşi realităţi prin Tezaurul Atenienilor şi macheta Tezaurului Sifnienilor, nu rărită ci defrişată pădurea de statui, peste 3000 (alternările de columne, piedestale, socluri, suporturi, războiri pe verticală cu zgîrce- nia spaţiului, reuşind să ţină toate în lumină imaginile închinate luminii), totuşi desluşită, salvată, din inscripţie în inscripţie, pun („Urcam şi coboram Strada Regală”[65]) semnul egalităţii între *relatat* şi *văzut*.

Porţiunea dintre intrarea cu 5 trepte şi prima cotitură declamă într-adevăr tirada unităţii şi discordiei: statele- cetăţi intercooperînd şi autosfîşiindu-se. Excepţie Taurul de bronz, recunoştinţa de prin 480 a locuitorilor Cor- cyrei pentru un pescuit de pomină (resturile bazei au păstrat numele sculptorului: Theopropos din Egina), ofrandele numesc fapte militare, iar amplasarea divulgă intenţia de replică. Atenienii, din prada luată la Maraton, implantează, cu vreo 30 de ani după 490, 13 sau 16 figuri (Apolo, Atena, eroi), dintre care o parte executate de Phidias. La numai 4—5 metri distanţă, faţă în faţă cu Miltiade, e locul potrivit să se etaleze ex-voto-ul lacedemonienilor, grupul de 37 unde Zeus şi Poseidon ¡1 încoronează pe Lysandru, învingătorul în bătălia navală de la Aigos-Potamos (404). Unul din cei 9 sculptori pelopone- zieni e argianul Antiphares. Navarhii, de o patină verde albăstruie, fascinau, ştim, îi păreau lui Plutarh, în actuala nişă, „a ieşi din mare”. Revirimentul teban şi respectiv succesele confederaţiei arcadiene („poporul autonom al Sfintei Arcadii”) pe seama Spartei, fondarea Meseniei (369) sînt repovestite, la numai cîţiva paşi, de fundaţiile semicirculare ce susţineau pe dreapta 20 de vechi regi şi regine din Argos, pe stînga 7 profilurile Epigonilor, fiii mai norocoşi ai eroilor lui Eschil (din tragedia *Cei şapte contra Tebei*).

„Tabloul cel mai semnificativ care poate fi imaginat, al luptelor fratricide ale Greciei” (Georges Meautis) – chestiunea mai poate fi discutată: de ce nu una din modalităţile de sugestie a labilităţii şi caducităţii celor umane în raport cu cele eterne? – nu-l laşi definitiv în urmă aici, alte rame ţi-l reamintesc, Tezaurul siracuzanilor, de pildă, ridicat, după înfrîngerea lui Alcibiade în Sicilia, exact în faţa celui cecropid.

În medie lungi de 8 metri – dacă scazi 1 metru, 2 pe seama pridvorului deschis, preCedat de două coloane – şi late de 6, aceste martore zile începuturilor templului de piatră, întrucît Herodot atribuie Tezaurul corintieni- lor, care adăpostea un palmier de aramă, tiranului Cypse- los, cunoscut intre 657—627. Asimilată

65 Vers de Mihai Beniuc.

experienţa babi- loniano-egipteană, transpus la scară monumentală ruloul din trestie stilizat, cum crede Walter Andrae, realizate deci spiralele atît de graţioase ale capitelului ionic, imaginaţia poate, prin mirosul de făină caldă al impactului fierului cu piatra, suplini coloana, astfel ca, potrivind cu grijă ciob cu ciob, emisarii Şcolii franceze din Atena să vadă mijind, anterioare cariatidelor Erechteionului, între cei doi stîlpi *în ante,* trupuri feminine. Supleţe, însufleţire, eleganţă. La fel, de-acum de nedisputat ornamentul flori de lotus în alternări cu palmete; brîiele decorative, uneori din ove, perle, bucle şi inimi au şi fost găsite, spre a încadra frontonul, friza în curgere pe toate patru laturile. Anii sînt 525 î.e.n., din care mesajul vine, mulţumită unei prosperităţi miniere de scurtă durată: patronul man- ticii în primejdia de a pierde trepiedul, reuşind, ajutat de Atena, să-l facă inofensiv pe Ilerakles; lupta zeilor cu giganţii, pietroaie, scuturi, lănci, olimpienii superiori, re- cognoscibili „delianul", Artemis, Hera, Dionysos, Atena, Hermes; caii înaripaţi şi carul Atenei, din care „apriata" femeie tocmai coboară, sau carul Cybelei tras de doi lei; defilarea de efebi călări; disputarea trupului lui Patroclu sub privirile şi vorbele repezite, pătimaşe, distante ale arbitrilor cereşti, Zeus pe tronul său, Apolo mai suav decît mama şi sora sa, spre care tocmai s-a răsucit să împartă grăbit o idee de salvare a Troiei. „II y a même un peu d'excès", în ruga mea tăcută pentru Cnid şi Sifnos (insula Samos „să se-astîmpere"![20] „Căci ce sîntem şi ce nu sîntem? Visul unei umbre[66]..."), o fi aşa: „les personnages humains ou divins ont quelque chose de trapu, de ramassé, les masses musculaires sont souvent surabondantes"[67], dar numărul mare de premiere artistice pe care la celebritate Acropolea Atenei le va duce după decenii, sau după un secol, obligă.

Scufundări în primordialităţi, raiduri prin ateliere înghiţite de timp, unde opera nu se deosebeşte de formele reale de la care pleacă, echilibrul nu se confundă cu obsesia simetriei, modelarea şi finisarea respiră tihna cadranelor solare, sînt, după frize, metopele. Cele din Sicyona: Europa s-a aplecat cu amîndouă braţele peste grumazul din dungi verticale, în alergarea de spaimă; Dioscurii şi fiii lui Afareu, părul împletit în cozi lungi, tunica despicată din umeri, mîinile stringînd strămurări, şi-au ritmat paşii cu ai boilor furaţi pe drum de cîmp din Arcadia (capetele vitelor, ochi, urechi, coarne, sculptate minuţios, aliniate heraldic spre privitor); corabia Argo, care s-a lovit rău de stînci, reia atmosfera mării, a unei mări neprimitoare (cavalerul trac, mi-ar plăcea să exclam pe seama omului călare din stingă punţii; mereu tulburi siluetele lui Linos şi Orfeu, de

66 *Op. cit. (Pythianica a opta).*
67 Emile Bourguet, op. *cit.*

cîntăreţi din chitară). Şi cele din Atica: Ilercule al forţei, supraviețuitor cerbului cu picioare de păianjen, foarte ros, repetînd soluţiile anatomice propuse de placa din Dipylon cu exerciţiile de palestră, Tezeu al inteligenţei, aducînd în lupta cu Antiope ceva din rafinamentul coafurii şi surîsului Corelor, iar în ivirea dinaintea Zeiţei cu egidă întreagă distincţia picturii din conturele lui Polignot sau de pe ■farfuria lui Exe- kias. în sens de libaţie: „Chiar dacă dezvoltarea ulterioară a culturii greceşti s-ar fi întrerupt la începutul secolului al V-lea şi Grecia învinsă ar fi devenit o satrapie persană, moştenirea lăsată de greci (incluzînd şi statuile *Cleobis şi Biton* ce scot din anonimat printre primii pe Polimedes din Argos) ar fi rămas mai departe pe locul de onoare pe care îl ocupă în istoria universală a culturii”[68].

Însă din vrajă te desprinzi numai după ce ai plătit tribut încă unei autorităţi, concepţiei Eugen Violet-le- Duc[69]. După ce de pe soclul care susţine sub cerul liber trofee, ai urcat între coloanele faţadei estice ale paraclisului atenian, cu faţa spre Fîntîna Castaliei şi, lîngă braţul drept, din dreptul taliei pînă mai sus de creştet, cu unicul tambur original canelat, de o nuanţă mai aurie. Alţi cîţiva paşi de-a-ndăratelea, şi cele 3 ziduri filfîie răcoare, o adiere din 490: „Vai, perşi, armata întreagă a pierit”, / „Xerxes, vai! unde i-ai dus, / Xerxes, i-ai dus pe Tartaruri”[70], pentru că reconstrucţia e aproape originalul. Elevii lui Th. Homolle (sau ai lui Descartes) au reuşit să înnegrească aproape complet pătratele de cuvinte încrucişate cu blocurile de Păros, odată dezlegat că zidurile aveau un *fruct,* un *entasis,* erau şi ele la mijloc mai bombate, spre bază nu realizau aceeaşi grosime ca spre tavan, ba în urcare se subţiau fiecare diferit. Inscripţiile numeroase apoi, acoperind partea exterioară, trecînd uneori de pe o asiză pe alta, legînd deci mai trainic decît chingile şi cepurile de bronz, au desăvîrşit metoda.

Conţinutul textelor, unele ornate cu coroane, nu atît al decretelor onorifice în favoarea Atenei, cit al Dedicaţiei ATENIENII. . . DUPA VICTORIA LOR ASUPRA MEZI- LOR ... OFRANDA COMEMORATIVA ... etc.), al celor două imnuri către Apolon, cu note muzicale, al Pythaidei (procesiunea solemnă de la Atena la Delfi) şi al decretelor privindu-i pe actorii lui Dionysos, în balanţă cu valoarea în sine a acestei orgolioase miniaturi dorice, pregăteşte o a treia vamă, cea mai de taină, în soarele puternic: sanctuarul Pămîntului.

„Aici orice gînd e mai încet / şi inima-ţi zvîcneşte mai rar / ca şi

68 Mihail Alpatov, *Istoria Artei.*

69 Arhitect (1814—1879). A restaurat mai multe monumente medievale, între care catedrala Notre-Dame şi cetatea Carcassonne.

70Eschil, Perşii.

cînd nu ţi-ar bate în piept, / ci adine în pămînt undeva". Stînci în stare brută, păstrate din antichitate, dosesc umbre. înaintezi prudent sau „te aşezi pe un pod- mol de lut"[35]. Dispunea de un izvor. Structurile clare cedează, ca-n cetăţile dacice. încă înaintea Ei, cuvînta de pe bolovanul acesta o Sibylă. Ca şi sora-i din Cumae, proorociţa deveni pe măsură ce îmbătrînea tot mai mică la trup. „Temei al lumii", „ce-n chinul facerii se zbate", „cu sînul mare nesecat", ascunsă sub „atîtea chipuri"[30], asociindu-şi fiica, „stăpîna taurilor", „mamă" aşişderi „de făpturi eterne"[37], chemînd ploaia sau aducînd pacea. „Bă- laurul ascultă spre hotare deşarte / şi-şi lipeşte urechea de drum", „Lîngă fîntîna secată" „o fată" se iveşte: „Sfîntule, cum să ţi-o spun? / Sfîntule, mai departe nu te duce, / că toate fecioarele [...] te blestemă [...] să ţi se frîngă suliţa în solzii verzi"[38]. Dar apariţia, pe una din stînci, e în fapt zeiţa Leto şi sfatul pe care-l strigă e exact opus. Să întrebi Sfinxul din Naxos? Mai tardiv, din secolul VI, pe capitelul ionic cu volute largi, în vîrful unei coloane lucind de 44 de muchii, înaltă de 9 metri, frumos executat sau gîndit, un triunghi, din profil, aplecarea energică pe labele dinainte cumpănindu-şi-o cu masa curbă, abundentă a aripelor, ar putea relata cel mult despre unul din indiciile materiale ale deznodămîntului: trasarea zidului poligonal lung de 25 de metri, capodopera inginerească din 548, atît de norocoasă, gravată cu peste 800 de inscripţii şi tăind şi diminuînd nemilos teritoriul zeităţilor chtoniene, din vestul Buleutherionului pînă dincolo de piaţa rotundă Alos unde Calea Sacră se odihneşte cîteva zile, o dată la 8 ani, în sărbătoarea pythianică, înainte de-a suferi o nouă răsucire, spre Răscrucea Trepiedelor.

Monumentul Plateii, 10 la sută prinos din prada împărţită intre învingătorii în Beoţia, se înălţase pe împletitura din 3 şerpi de bronz, torsada care ornează în Istanbul piaţa At Meydani, spre a glorifica polul opus al vieţii politice a polisurilor, intercooperarea, solidaritatea, frăţia de arme şi gînduri, rol şi îndeplinit de prin 479 pînă prin 356—346, cînd focidienii sustrag Marele Trepied şi vaza de aur, surzi la jurămînlul amfictionic. Simbioza coralâ panelenică e slujită nu mai palid de Carul Soarelui, ro- dian, de statuile regilor din Pergam şi din Bithynia, de palmierul lui Eurymedon şi de Coloana din acant, baze patrate, triunghiulare, circulare, liniare, bordînd dalajul redevenit trepte. S-au potolit strigătele lui Ares, zăngă- nitul de lănci şi scuturi. Din jerbă în jerbă de frunze, ca o tijă de apă care în vîrf unde se răsfrînge a cristalizat în trei trupuri de dansatoare, creşte tulpina vegetală suplă. *Ce chapiteaux d'un type neuf!* (acum, în muzeu). „Le bras gauche était abbaissé, à peine infléchi, la main retenait les plis de la fine tunique qui frissonne au vent et qui, tantôt plaquée contre la chaire, tantôt soulevée en vagues souples, précise

et cache tour à tour les formes élancées sans gracilité, la vigueur délicate de ces corps en fleur"[71], de crezut, da, că Afrodita Urania a lui Fidias şi Afrodita din Cnidos a lui Praxiteles trezeau pasiuni, „nu sentimente religioase, ci mai curînd erotice" (K. Mi- chalowski).

În vecinătatea jilţului de fier pe care stătuse la festivităţi Pindar, printre statuile laureaţilor sportivi, „de biruinţă la Pytho, cu telegarii avînd parte", prin alergarea dublă, prin lupta cu braţele, în întrecerea hopliţilor ori în întrecerea flautiştilor, „Cuvîntul Imnelor aleargă, asemeni albinelor, / Cînd pe una cînd pe alta din florile slavei". Deşi Gelo'n „darul vredniciei" de arme credea să-l înalţe mai sus, victoria din 481 asupra cartaginezilor se dovedeşte simplă himeră, baza monumentului care-l reprezenta împreună cu fraţii săi „vestindu-l erou pe Hie- ron". „Vestea despre cvadriga ce a zguduit pămîntul", graţie întîmplării că pe bardul din Teba nu l-a părăsit „Preacurata, lumina Charitelor cîntătoare", şi nu atît faptului că „Din toţi acei ce locuiesc în Ilellada" „nici unul n-ar cuteza să spună c-a trimis / Către Loxias mai mult aur"[72] e cauza că „Pînă departe se văd cununile legate de el cetăţii Ortigia".

Dar ce loc aş găsi mai potrivit să contrapun „lira dorică" preferinţei eolic-ioniene exprimate în capitolul *Lesvos?* „De-ar şti [. . .] cineva / Dintre muritori drumul adevărului, trebuie să poarte / Cu uşurinţă norocul ce-l împart zeii prea fericiţi. Cînd de-aici, cînd / De-acolo suflă vînturile cereşti; / Belşugul nu le vine pentru vreme îndelungată oamenilor", citeşti ca din Hölderlin. „Din avuţia zeului voi fi împrumutat", „Nădăjduind să dobîn- desc glorie înaltă în vremea ce vine", e diriguit un orgoliu spre Horaţiu. „Este desigur înţelesul muritorilor pripit / Cîştigul necinstit a-l lăuda mai mult decît pe cel drept, / Deşi omul se tîrăşte apoi în tristeţe pe drumul cel aspru", recunoşti călcătura Shakespeare.

Tehnica *epiniciilor,* care de regulă trebuie să înmănun- cheze în partea lor finală idei generale, reflexii gnomice, concluzii moral-religioase, mijloceşte atari „vîrfuri ale cuvintelor". Scoborîrea în mituri, nucleul central, care desfundă, cum s-a spus, alte izvoare, reinterpretează şi spiritualizează zeii lui Homer, în vederea angajării mercenare de preamărire prin strofă, antistrofă, epodă, nu epuizezi, la o cercetare atentă, cum excelează în a aduce la suprafaţa

71 Bourguet, op. cit.

72 Aceste două citate, din Bacchylides, *Lui Hieron* (traducere Simina Noica). Toate celelalte, din Pindar *(op. cit.).*

actualului, imediatului, concretului, sonuri din nevăzut şi indefinit, reflectări de Atlantide.

Flatările învingătorilor, tot atîtea căutări în uman a idealului apolinic. Ca-n vînătoarea lui Alexandru, de Li- sip, dispărută, curajul şi dîrzenia, agerimea sporesc tinereţea. Ca-n statuia lui Agias, victorios la pancraţiu, formele atletice par o clipă scop în sine. Corpul, cum ar brava, sprijinit pe piciorul drept, accentuata lărgime a pieptului şi umerilor, în contrast cu ochii în visare, această viziune din secolul IV, încă energică, de comparat cu elegia de marmoră a lui Antinous, studiată, tîrzie, emotivitate, îţi asociază în gînd întrupările „spăimîntător de cinstite ia faţă", „convertind frumosul spre arătare", pe care în modul cel mai clasic le rezumă cadenţele consacrate, într-o laudă pentru Arkesilas, lui Iason. Sculpturalitate şi mişcare, binomul *vigoare fizică-tensiune spirituală,* din hipodromul Krissei, cînd spectatorii („Doar nu este Apo- lon acesta?") sînt numai ochi: „Fie ca străin, fie ca cetăţean . . . Însă la timpul potrivit / Apăru cu două lăncii la fel un bărbat / De mirare: cu trupul strîns anume- ntr-un veşmînt dublu, / Cum poartă-n ţara lor magnesienii, / Cu- prinzîndu-i minunatele mădulare —• / Se apăra în blană de panteră de înfriguratele ploi, / Iar pletele părului, bogate, nu răbdase să le taie, / Ci coborau cu flăcări pe-n- treaga lui spinare ... / Iute însă, de- a dreptul a mers / Şi stătu, pentru ispitirea voinţei sale de neclintit, / în Agorâ, în mijlocul gloatelor".

De la un identic tipar va fi pornit şi sculptorul care prin 475 îl vroia nemurit pe un al treilea frate al lui Gelon, Polysalos, de asemenea surprins sub aplauze, după ce de 12 ori străbătuse arena într-un car tras de patru cai. „Biruitor, cu frîiele nevătămate", chipul său n-a strălucit decît o sută de ani, pentru că din cutremurul amin- tit, de sub dărîmături, s-a sustras, astfel izbăvit de locul secund, doar conducătorul de cvadrigă, instrumentul biruinţei stăpînului, şi replica plastică antică cea mai importantă lucrării Stesichoros— Bacchylides—Pindar. Tum- ca fără mîneci, antinomii în armonie (pliurile orizontale, ondulante sau în unghiuri ale bluzei, canelurile verticale de coloană, ţepene, ale fustei), încordarea liniştită şi destin- derea strunită a figurii, „de o virilitate juvenilă", simplitatea atitudinii şi coafurii, dar cîrlionţii stilizaţi pînă la a da „impresia unei virtuozităţi care se distrează", mîna ţinînd hăţurile slăbit şi uşor, între degete frumoase, cu unghii minuţios conturate, gura senzuală, cu buze întredeschise, ca spre a vorbi, ochii din email alb şi onix, concentrind în pupilă, pietricica de culoarea cea mai închisă, un punct luminos care furnizează „toată viaţa privirii" (E. Bourguet),

perfecţiunea.

„Spre cutremurătorul *omfalos* / Al pămîntului, spre templul sfînt înaintînd", („Năruit, el vesteşte tuturor pilda sa"), prefer să mă aflu în dreapta conducătorului auto, în automobil, pe serpentine care au lăsat în urmă groapa Adython şi cele cîteva tambure suprapuse, neterminate turnuri de termite, pe drumul Parnasului. Sub un eter încercat de vînt, „Căci noi ogorul [. . .] Charitelor venim să-l arăm", sînt cu toţi porii deschişi să desluşesc foşnet de conduri de mătase. „Toată vremea / Horele fecioarelor, cîntul lirelor şi melodiile flautelor / Se revarsă [...], Boli [...] nu-i ating / Şi bătrîneţe distrugătoare nu cutremură seminţia sacră" —- echivalez alternanţa de calcar şi ierburi înflorite, valurile line de pustietăţi alpine, cu un Olimp. „Tu stingi chiar zigzagul de veşnică pară din trăsnet / Şi pe sceptrul lui Zeus aţipeşti pe vultur [...], „însuşi năprasnicul Ares uită de lancea-i" – problema funcţiei sociale a artei sau problema inspiraţiei atentează din mediul lor firesc. Pe un paralelipiped de marmoră impecabil cioplit, pe un bolovan sfărîmicios, dinaintea unei plăci rotunde, constaţi că ai spus prea destul pînă acum „şi de stejar şi de stîncă"[73]. Destinatarele tuturor Invocaţiilor, cu inimi „deschise şi fără tristeţe", nedespăr- ţînd încă de dans cîntecul şi din cor vocile singulare, mă fac să mă gîndesc la aspectul cel mai nevralgic al epocilor de tranziţie, a lui Hesiod sau a mea. „Noi ştim să rostim", aud prin aerul rece, „Neam de ruşine, păstori ce dormiţi lingă glie, cu gîndul / Numai la burtă, minciuni aidoma cu adevărul", „dar cînd vrem, ştim să vestim adevărul". Le laud, „şi-n versul din urmă", pe toate 9.

Cînd digitez pentru acropolea Atenei, întorc fişe, ca într-un joc de cărţi, şi straturi din amintire, ziarele abundă în ştiri despre pericole pe care le-ar constitui poluarea atmosferei, zborurile avioanelor, fenomene carstice şi de eroziune, fisuri progresive, alterări fizice şi chimice recla- mînd toate înlocuirea originalelor cu copii şi prevestind un final clamărilor suave despre duetul atic al marmorei cu lumina sub cer deschis. Ne vom număra astfel printre favorizaţi, în comparaţie cu pelegrinul din deceniile x, y, care se va-mbăia, pentru Cariatide, în efluvii de neon, sau se va roti, pentru distanţa speculată dintre coloanele dorice, ca-ntr-o altă planetă, sub un clopot de sticlă enorm?

Fotografii color sau alb-negru mă arată, pe stînca cecropiană, fericit între ediţii princeps. Et în Arcadia ... De la răsăritul pînă la

73 Citatele folosite pînă aici, fără trimiteri, toate din Pindar. Fragmentul acesta şi imediat următoarele, din Hesiod.

apusul soarelui, dar şi în nopţile cu lună plină.

Locuită cu trei milenii înainte de naşterea fiului Măriei. cum spun din belşug semne neolitice, soclu micenian şi elen de palate regale şi nobiliare o mie de ani, unde istoria pe bună dreptate speră să smulgă încă mult legendei, Acropolea în exclusivitate conglomerat de sanctuare îşi opreşte ca şi Olimpia aureolele în secolele VII— VI, cu toate că disputa Poseidon—Atena (ţărmurile peninsulei şi centrul peninsulei) soldată cu cîştigul măslinului, asociază memoriei primului monarc atenian şi un prim templu al zeiţei fecioare şi o primă preoteasă, Pan- drosos, prin norii... 1600!

Evident acolo, în sus, pe firul erelor, dorm tresăririle de poezie mare arhaică densă, cu care lespezile gălbii- vineţii, de sub paşi, comunică. Ciclul eroic Teseu, cu aromele *minotaur, scaunul uitării, lupta cu Amazoanele, lina de aur,* cu implicaţiile Medeea, Ariadna, Phaedra, Pirithous, Iiercule, Elena dar şi cu valenţele-i istorice: unirea tuturor demelor într-un singur stat; descinderea din Tesalia, a lui Xouthus, fiul lui Neleu, nepotul lui Deucalion, strănepotul lui Prometeu, soţul Creusei, tatăl lui Acheos şi Ion, succedată de emigrarea în nord-vestul Peloponezului şi fondarea celor 12 cetăţi ioniene; regii jumătate oameni şi jumătate şerpi: Cecrops, totodată colonizator venit din Egipt şi totodată autohton, asistînd ca arbitru, între olimpieni, la stabilirea supremaţiei asupra Aticei, şi domnind 50 de ani, timp în care reglementează instituţiile căsătoriei şi proprietăţii şi este inspiratorul organizării Acteei în 12 comunităţi independente, şi Erechteu, fiu al lui I-Iefaistos ba cu Geea. ba cu Atena, sau fondatorul cultului Atenei şi constructorul primului templu, transformatorul sălii tronului în locuinţă a xoanore-ului, idolul din lemn de măslin primitiv, pînă în zorii epocii clasice obiectul cel mai de preţ pe colina- platou înaltă de 156 de metri, lungă de 300 şi largă de 150, abruptă în trei părţi şi accesibilă numai pe latura sudică; Menesteu, nenorocos în războiul troian şi în fine Codros, precursor sui generis democraţiei. El alege tactica indicată de oracolul delfic, în faţa invaziei doriene: învinge armata al cărei şef va fi ucis. Măcelărit în dra- paju-i de ţăran cusurgiu, de către Heraclizi, mijloceşte atenienilor, pentru moment biruitori, abolirea regalităţii, prin sacrificiul său astfel înnobilată incit numai un zeu de acum înainte se mai putea face demn de ea.

De-a lungul evului mediu grec supremaţia doriana va fi favorizat de asemeni această transferare, de la uman la ceresc, a rosturilor Pelasgiconului, construcţia cea mai veche de pe Acropole, zidul de incintă ciclopic, vizibil şi azi lîngă Propileele Pisistratizilor: Neleus şi Androcle pu- nîndu-se în fruntea ionienilor refugiaţi din Aigialeia şi navigînd spre coastele Asiei Mici, Medon şi restul de 10 arhonţi pe viaţă medontizi, magistraţii în timpul lui Clistene aleşi numai pe un

an şi din toate clasele sociale libere stabilindu-şi de obicei reşedinţa în oraşul propriu- zis, de la poale, alături de ceilalţi locuitori, eupatrizi, mari proprietari agricoli, armatori, comercianţi, meşteşugari, slujitori ai muzelor, meteci, femei, copii, sclavi, o populaţie care nu depăşeşte 400 000.

Epoca istorică, cu excepţia accidentelor – tiranii, De- metrios al lui Antigonos etc. – nu mai găseşte aici decît pe Atena, sau Atenele, proliferările ei şi, asociaţi subiectiv sau prin evenimentul iniţial, pe Artemis Brauronia, pe Poseidon şi pe Hermes. Megaronul consacrat de Erechteu, preluat de o construcţie „geometrică", „Vechiul Templu Venerat" distrus, după Herodot, de perşi în 480, după americanul William Bell Dinsmoor, de către Pisis- trate, prin 529, spre a fi înlocuit cu unul „nou", secondat sau suplinit cîndva de ceea ce fundaţii distincte, la suprafaţă, între loggia Corelor şi Partenon, propun drept adevăratul „Vechiul templu al Atenei Polias", şi convertit în Erehteionul terminat de arhitectul Filocles prin 406, de dragul ochilor noştri, rostogoleşte peste bolovani, prin bogăţia-i de *dovezi* ale *eternei reînceperi,* mai concentrat duh vechi. Între limitele aceleiaşi structuri, pe cit posibil în spaţii separate, urmînd denivelările terenului, bazei, trebuiau a fi cuprinse deopotrivă stînca unde fratele lui Zeus şi-a lăsat amprenta sceptrului său marin făurit de ciclopi, descifrabilă încă; ochiul de apă sărată, izvodit tot *atunci,* de către aceeaşi revendicatoare voinţă, încă în secolul II creştin oferind „o particularitate notabilă: prin vîntul de sud percepi aici lărmuiri de valuri"[74]; măslinul miraculos, înainte în regiune necunoscut, somat de fiica lui Zeus, printr-o lovitură de lance, să răsară, mereu regenerat sau autoregenerîndu-se ca în ziua următoare incendierii poruncite de Xerxes; mormintele lui Cecrops şi al lui Erehteu; altarele lui Poseidon şi al lui Hefaistos; statuia căzută din cer, salvată pe corăbii în refugiu şi contribuind la victoria Salaminei, spălată şi îmbrăcată în straie noi la serbările de primăvară *Plynteria* şi *Kallyn- ieria,* cînd lua la Paleo Faliron contact cu marea.

Totuşi aura de taină şi de înfiorare întru Atena are de învăluit întreaga stîncă, într-o progresivă dilatare spre est şi spre sud, cînd superstiţiile se diminuează, funcţiile magiei revenind artei, şi o inscripţie în marmoră găsită la intrare, un singur cuvînt, *Hecatompedon,* aşează ipotetic, în apropierea mai tardivului zid al lui Cimon, un peripter de prin 570, căruia puteau să-i fi aparţinut fragmentele din tuf pictat (taur şi viţei sfîşiaţi de lei, demonul cu trei capete umane, figuri rîzătoare şi triplă coadă de balaur, Hercule luptînd cu Triton), demolat de atenieni înşişi îndată după 490, în scopul implantării unor mai trainice fundaţii de coloane dorice,

74 Pausanias, *Atica, XVII.*

pradă la rîndul lor în 480 celui de al doilea masacru med şi materie primă masei solide, terasei de susţinere, peste nici 40 de ani, a Parteno- nului.

Dedicat aceleiaşi zeităţi, ca şi alte, de dimensiuni variate, lăcaşuri, altare, statui onorînd parte din cele aproape 50 de epitete pe care i le ştim, sanctuarul Eragne (Lucră- toarea), imediat spre vest, în apropierea Calcotecii, sanctuarul Hygieia (a Sănătăţii), statuile în bronz gîndite de Fidias să stea în aer liber, Lemnia (propunînd o alternativă a păcii şi creativităţii, femeie fără cască şi fără armură, de prin 450) şi Promachos (de prin 454, în stînga Căii Sacre, războinică, tutelară, depăşind în înălţime 9 metri, astfel ca ziua creasta coifului şi vîrful lăncii, aurite, în scîntei, să nu treacă neobservate de pe corăbii, tind ocolești Cap Sunion), templul Nike (a Victoriei), replică, parcă, tezaurului Sifnienilor din Delfi, legat în pro- montoriul sud-vestic, începînd din 432 (î.e.n.), şi, dacă îl priveşti dinspre Odeon, cu volutele capitelurilor, nu pe terasa îngustă din patru trepte, ci direct de cer.

Şi ai şi rătăcit printre principalele trăsături ale fizionomiei celei de a treia, după Zeus şi fiul Latonei, autorităţi din Panteon. Preelenică, purtătoare de reminiscenţe totemice tenebroase, protectoare a agriculturii la început, de oraşe apoi, titulară treptat, ca şi alţi zei, a mai tuturor faptelor de civilizaţie ale omului, traversînd cînd domeniile lui Ares, cînd ale Demetrei, al lui Apolo, al lui Hefaistos, Atena invită în cel mai înalt grad la meditaţii asupra religiilor civice nedoctrinare, cu probleme deschise, nedependente de un reformator sau de revelaţie, ci de evoluţii de credinţe naturiste şi de tradiţii, în raport cu exigenţe materiale, sociale şi spirituale, dictate de evenimente, şi asupra faptului că monumentele înălţate în semn de recunoştinţă pentru sprijinul în ale meşteşugurilor sau ale războaielor sînt în fond omagii comunităţii, demonstraţie a măreţiei şi conştiinţei de sine, cum formulează M. I. Finley. Cel mai temerar, dificil pentru daltă, de largi registre pentru cuvînt e însuşi crezul ivîrii ei în lume: dintr-odată, „năvalnic", din „ţeasta dumnezeiască"[43]; izbită de secure, lîngă lacul Triton, în I.ibia, în costum şi cu strigăt războinic; cu lance ascuţită în mînă. Ca-ntr-o oglindă, virtuţile Aticei: curajul şi prudenţa, vitejia şi raţiunea, „fecior şi fată deopotrivă"[41].

Friza Partenonului, în aceeaşi soldă. Călăreţii, magistraţii, conducătorii de car, reprezentanţii diferitelor

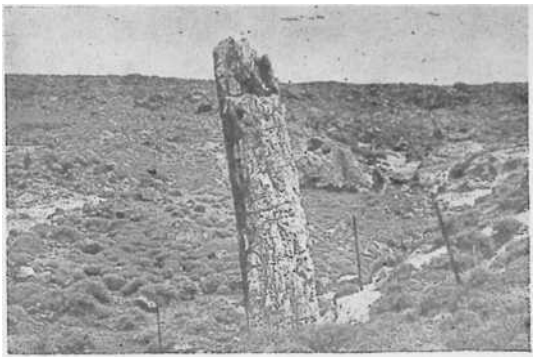

Trunchi de arbore pietrificat, Sigri-Lcsbos.

Statueta a unui cavaler, găsită la Dodona *(bronz).*

Victoria înaripată o lui Paionios
(Muzeul din Olimpia).

Sfinxul naxienilor,
580—560 î.e.n.
(Muzeul din Delii).

Sanctuarul Atenei Pronoia – Tholosul din Delfi cu trei din cele douăzeci de coloane dorice şi un fragment din friza sa, ale cărei metope înfăţişau lupta amazoanelor.

triburi, hidrioforii, muzicienii, femei, tinere fete, efebi, cu nimic din teroarea basoreliefurilor mesopotamiene, solemnitate sobră, abstracţi, se aduc pe ei ofrandă, sau îşi duc lor pînza fină ţesută „cu degetele Atenei".

Dacă, prin sacru, patriotismul de cetate orgolios-su- verană se vrea egoist, restrictiv, prin tendinţa de după Pericle de a se imprima Acropolei caracteristica de muzeu cu opere artistice de o factură tematic eterogenă idealul panelenic al bărbatului cu capul ţuguiat care-şi adjudecă pe bună dreptate apogeul grec e ca-n Olimpia slujit din plin. Gura lui Pausanias nu se mai opreşte din cintat. „Între alte lucruri pe care îmi amintesc că le-am văzut": o imaginare în bronz a „Calului de lemn" construit de Epeios („şe văd aplecîndu-se în afară Menesteu şi Teucros, cum şi fiii lui Teseu"), un Hermes de Alcmene, o Afro- dita de Calamis, un Perseu (după ce a tăiat capul Meduzei), o Geea rugîndu-l pe Zeus să ploaie, „Graţiile filosofului Socrate" (!), un Apolo Parnapios (al Lăcustelor: într-un rînd le-ar fi deturnat din Atica), atribuit lui Fi- dias, Artemisa de Praxiteles, Atena lovindu-l pe silenul Marsias. „Dintre toate bunurile ce se află la îndemîna oamenilor şi pe care nu le datorăm zeilor, ci oamenilor înşişi, nu există nici unul la care să nu fi contribuit cetatea noastră"[75]. Dar, sentimentul rhenanian că e secunda să înceapă „Ruga...", faptul că, după valurile roman, creştin, turcesc, veneţian, Choiseul-Gouffier, lord Elgin, mesajul de lampadedromie rămîne în continuare intact şi unul universal, chiar aşa năpăstuit, cum apare, de un infestat văzduh atomic, abate păcatul tăgadei.

Numai că, din nou, întîiul acord e atacat dinspre locul unde Atena îşi va fi pus prima dată pe cap, hrăpăreaţă, bufniţa; dinspre răsufletul oaselor legendei unde leul şi taurul n-au mai lămurit care zodie îşi are aliat viitorul, Herakles, după ce din trecerea lui pe pămînt a rămas mai puţin decît din tentacolele Hydrei, îşi primeşte apoteoza într-un imobilism şi minuţios oriental, iar sacrificatorul Rombos nu-şi poate reprima din priviri mîndria verticalităţii, de hotar de eră; dinspre fîntîna secată, unde o bază, din poros, de coloană de lemn, preistorică, rezistă încă,

75 Isocrate, discursul Panegiric.

pitită după un grilaj, şi 16 trepte tăiate în rocă mai scot- din fostul Megaron. Paradoxul „Cunoaştem mai bine astăzi vestigiile din perioada arhaică tîrzie, dinaintea războaielor medice, decît operele artei clasice, care, începind cu perioada lui Pericle, au împodobit Acropolea ateniană", şi temeritatea „Sfîrşitul perioadei arhaice reprezintă, poate, etapa cea mai interesantă în creaţia artistică a Greciei antice"[76] complotează cu şanse.

Incăpăţînarea lui Temistocle de a restaura cu prioritate întăriturile, Zidul, şi a lui Mardonius de a-l face, cu orice preţ, mincinos pe Demarat (: grecii pot fi bătuţi), îl apără de defăimare pe Pisistrate, mai grăitor ca Aristot. Eflorescenţa de Sirene a Corelor, din Muzeu, strămută în interiorul incintei „sanctuarul Afroditei Grădinilor" şi în clipă muzica auzită de Ulise. Grădina multicoloră pe care o realizau împrejurul Areforelor şi a idolului de lemn fără chip aceste preotese curtezane, cu un fruct sau o floare în mina dreaptă, cu eşarfă oblică peste sini, petrecută sub subţioara stingă şi fixată cu o fibulă pe umărul drept, se refuză oricărei minimalizări, înserieri sau subordonări. Artiştii refugiaţi (reveniţi) din Ionia, acum aservită, unde Mimnerm spusese „O, cînd îşi stinge Afrodita din inima noastră lumina / Vieţii-i rămîne vreun tîlc? Eu mai de- grab-aş pieri", în Atica liberă unde, primiţi cu solicitudine, lucrează, alături de talentele originare, pe teren sigur încă în secolul VI, născocesc sau redau portretele cu fervoare de-ndrăgostiţi, exploatează rafinat nu maimuţăresc surîsul eginetic precursor, exacerbează jocurile de linii ale chitonurilor şi himationurilor pentru că o religie a nudului, a anatomiilor sugestive s-a insinuat, încremenesc expresiile pentru că au optat pentru o stare psihică dominantă. Marmora e lustruită cu ştiinţa milenară cu care marea sau suveicile ochilor năierilor şlefuiesc Cicladele; verdele, galbenul, roşul, opalinul, teracotul păstrează căldura rece a mostrelor de roci rotunjite pe care palpitările apei le etalează la pragul plajelor; ochii oblici sau drepţi ştiu cu prudenţă că sînt reflectanţi dar şi transparenţi, fîntîni ale fiinţei; arcuirea- buzelor, consimţind- oprind, respirînd spre pomeţi o lumină, e vorbită cu zborul sprîncenelor şi cu multe alte semiluni; dichisul complicat întreg, pieptănătură, împletituri, legări, broderii, podoabe, mişcarea ondulantă a siluetei din tălpi pînă-n creştet şi grija degetelor de a păstra la distanţă potrivită, spre jumătatea coapsei, conul scoică al pliurilor fustei ţin de ordinea lumii. Cînd surîsul, la moartea lui Hiparc, să zicem, şovăie, linia buzelor se destinde, se îndreaptă, şi o provocăm pe „îmbufnată", repetînd flatarea „trestie!" (înmatricularea 685) şi-l consolăm pe Antenor (numărul 681) pentru voiajul la Susa; cînd surîsul asfinţe, colţurile arcului în loc să urce coboară, unghiurile pleoapelor sînt în plan pur orizontal, şi-l fericim pe Euthydikos (numărul 586) pentru revirimentul anteic atic, între distincţie şi tristeţe – s-a trecut ce hotar? Şi ne vom fi ales cu mai mult din „dărîmăturile persane" decît din delirul lucid, de grandoare, al lui Pericle, din secolul VI decît din secolul V? E drept, fiul ostracizatului are orele lui, şi tehniile, din care nimic nu-l clatină. Apărat de cască, sîciit de vocabula „imperiu", e gelos numai pe Tucidide: „Căci cel care a făcut un bine este mai sigur că recunoştinţa i se va păstra neştirbită, ca fiind o datorie a celui căruia i-a oferit-o de bunăvoie, pe cînd cel care a contractat obligaţia de recunoştinţă este mai rece, şi fiindcă este obligat la o comportare frumoasă nu pentru a-şi cîştiga el recunoştinţă, ci ca să se achite de o

76 K. Michalowski, op. *cit.*

obligaţie”. Nu sună rău. „Şi pentru spirit am oferit numeroase destinderi”; „Iubim arta simplă şi desăvîrşită şi cultura care nu moleşeşte sufletul”. Da. „La acel lucru să reflectaţi, că toate au fost dobîndite de bărbaţi îndrăzneţi care ştiau ce trebuie făcut şi care în faţa faptelor erau însufleţiţi de onoare, iar dacă cetatea dădea greş într-o încercare, nu credeau de cuviinţă să o lipsească de virtutea lor, ci îi făceau acest sacrificiu, cel mai generos.” Căci „oferindu-şi vieţile în interesul general, au primit în particular lauda care nu îmbătrîneşte”; [. . .] Căci „orice parte a pămîntului este mormîntul oamenilor slăviţi şi nu o inscripţie, în ţara lor, pe o stelă funerară, ci şi în ţări străine dăinuieşte amintirea lor neştearsă, în sufletele tuturor, nu în probe materiale”[17]. Articulaţiile sînt la strategul din
Amphypolis mai pregnante decît între capiteluri şi arhitravă, sugestia de compartimentări egale între fusele frazelor mai perfectă, şi autorul portretului său în piatră reduce spaţiul dintre sprîncene, accentuează ascuţimea de cuţit a conturelor gurii, nasului, ochilor, obrajilor. Va mai reflecta pînă la o nouă ridicare în zbor peste Pnyx...

Pendularea între Partenon, Propilee, Erehteion e rătăcire prin Marele Secol. De aceea ai urcat. Pentru că trăiesc în capitala albă nu puţini oameni care iţi mărturisesc a nu fi vizitat „ruinele” niciodată. Cu cartea în mînă. De aceea ai schimbat de atîtea ori din Pireu, din avion, de pe Eolu, din piaţa Syndagma, din strada Kavallas, de pe colina Filopappos, de pe steiurile Areopagului, cum ai roti degetul pe un pahar de cristal, intensităţile primplanurilor, avînd dinainte cînd o fortăreaţă numai muchii şi cuburi pe care o asaltează etern o Spartă de pini, cînd un singur postament patrat, ca o cetate de şes, deasupra căreia în- tr-o dantură sănătoasă superbă sau într-un piepten de aur se autoacuză spărtura Morosini, cînd o liră singuratică înaltă spre care se precipită din dreapta şi din stînga fărpturi confuze, cînd, spre Licabet, între postăţi de gri, pe un rotocol de spume, o triumfătoare arcă. Războinarea e apoi gesticulaţia patetică, dojenirea sau manevrarea morţilor, mimarea originalităţii în metafore cu punct de pornire cunoscut, sau numai sughiţul declanşatoarelor sau fleşurilor. Dar . . . cum spune Pausanias, „trebuie să înaintez în descripţia mea, dacă vreau să descriu toată Grecia”.

Pentru nou veniţii pe Acropole, atîţia, primii paşi sînt spre Partenon. După ce ai suportat iradiaţia, purgatoriul stîlpilor lui Mnesicles, bineînţeles. Destinaţia lor iniţială, de poartă monumentală, s-a păstrat. Clapele de marmoră lungi, fluierele verticale cu aerul de a fi fost menite numai să arate în azur, apoi înrobite de arhitrave, legate prin nodurile în spirală ori în dreptunghi, sub şirurile de cifra trei romană a triglifelor, singure, încăperea unde au stat picturile (un Musaios, un Ulise faţă cu Nausicaa, un Alci- biade), găuri de ţîţîni şi răspunsul recelui şi luciului la un fascicol de raze matinale... De la fetişism, la o înmugurire de pietate simplă. Condiţie fără doar şi poate statornică, necesară.

Valurile de calcar ale rocii native, turme de mioare, cratere vulcanice, fotografii de pe lună într-o deschidere neobişnuit de largă, neprotejată de atmosferă, exală evlavie, cum înaintezi, urci, ca pe o înclinaţie piramidală, spre faţada vestică a sumei arhitecturii. întîlnire de efect, pentru că luîndu-şi avîntul de pe un postament ce depăşeşte în înălţime statul tău de om, favorizat de perspectiva orgei nordice şi de desluşirea parţială a galeriei sudice, peristi- lui se înfăţişează dens, neştirbit, maiestuos. „Suflul viu şi incoruptibil". încă originali, Cecrops şi fata lui cea cuminte, în locul stabilit de Fidias, chezaşi! „O oră vine, cînd armonia acestor coloane grave, îndepărtată încă şi pe moment imperceptibilă, ne invadează inteligenţa şi coboară pînă-n adîncul inimii. Se organizează atunci înlăuntrul nostru un examen redutabil. Tot ce am admirat, iubit, apărat prin ani de activitate literară ne trece încă o dată pe dinainte, şi, fără efort, dar nu fără ruşine, lăsăm să lunece în neant şi uitare o bună parte din bagajul care ne părea atît de strălucitor [. ..] La această înălţime, frumoasele dispreţuitoare se-nduioşează, sau cel puţin se lasă iubite într-un mod mai uman. Ele reprimă orice despotisme, chiar pe al regulelor; orice excese, chiar şi mai ales pe cele care se reclamă de la raţiune". Am înfăţişat genul de a capitula al lui Henri Bremond, care în pagini anterioare ale textului din care am citat mărturisea: „Urcasem dintr-o răsuflare greoaia scară a Propileelor, şi refuzînd să răspund fecioarelor Erechteionului care mă chemau, venisem drept la Partenon. Nu, nu lovitură de trăznet, nu admiraţie su- focantă". îmi dă de furcă şi bravarea lui Henry Miller: „Prefer baza Acropolei, Acropolei însăşi. îmi plac dărăpă- narea, cocioabele şi haosul, eroziunea, anarhia peisajului". îi contrapun bonomia aceluiaşi convertit catolic[77]: „Cartea, adevărata carte, e colea, şi mai glumeşti privind imagini, frunzărind un roman".

Deşi dispărute aproape complet statuile frontoanelor, forfecată pelicula de 160 metri a frizei, călătorite, mutilate sau şterse majoritatea metopelor, afectate sensibil diviziunile navelor prin adaptările la culte străine succesive, în mintea noastră, dar şi sub ochii noştri, aievea, con- cepţia lui Ictinos e întreagă, concretă, demersul lui, reîntors în matematică, transportabil şi-n alte planete. Cu evidenţa că sculptorii şi arhitecţii lucrau mînă în mînă cu pictorii te deprinzi mai greu, cu fondul roşu al Panateene- lor şi albastru al giganto-centauro-amazoano- mahiilor, şi nu-i săptămînă să-i scutim pe angajaţii lui Pericle, entuziaşti, grăbiţi, tenaci boiangii, ceramişti, broderi, gravori, zugravi, modelatori în aur, cioplitori în fildeş şi abanos, de prelegeri de necrofagi despre sublimul alburilor.

Ca despre Ictinos s-ar putea spune şi despre, decît toţi mai păgubitul, directorul general al lucrărilor. Materialele fragile, scumpe, reprelucrabile, aurul, peste 1 150 kilograme, în care i-a plăcut să gîndească, erau predestinate unei vieţi scurte. Rezumativă şi la scară redusă, terestrizantă poate, fidelă însă simbolisticii şi aglomerării detaliilor şi compensînd prin energia trăsăturilor şi prin impetuozitate ceea ce s-a pierdut din fastul şi bogăţia momentelor, copia romană Varvakeion probează deplin opţiunile ideatice şi soluţiile plastice care-i sînt acestui artist organizator, înconjurat de colaboratori ca Alcamenes,

77 Din Henri, Jean et André Bremond, *Le charme d'Athènes et* autres *essais,* Librairie Bloud et Gay, Paris, 1925.

meritul principal. Egalul lui Miron şi Policlet şi în marmoră, după opinia multora autorul fragmentului Poseidon-Apolo-Artemis, orgolios şi cu atîtea stagii în statuara sacră, ţi-l poţi de fapt imagina cu greu cedînd altei mîini loja celor 12 olimpieni prezenţi la actul cheie al oferirii peplosului, deşi tratarea acestui subiect încă din secolul VI nu mai pune probleme prea complicate chiar unui talent mai puţin orbitor.

O remarcă revelatoare, datorată unui elenist la care m-am mai referit, vorbeşte de elementul de explozie sau de bruscheţe, de şoc din ilustraţia Partenonului, element denunţîndu-l de asemenea pe regizorul unic. Deschizînd o fereastră spre personalitatea lui Fidias, indicînd şi o semnificaţie mai amplă. Pe frontonul estic, lovitura violentă de secure declanşează ţîşnirea Atenei din fruntea Tatălui; pe frontonul vestic, izbiturile simultane de trident şi de lance sînt dublate de ţîşnirea izvorului sărat şi de răsărirea măslinului sacru. Comoţie vie, evenimente atît de rapide care cabrează spre dreapta şi spre stingă, ca suflul unei explozii, figurile din vecinătate, pe cînd personajele din extremităţi încă n-au repercutat, ignoră pur şi simplu ce s-a întîmplat la centru.

E frenezia însăşi care a făcut posibilă terminarea celui mai ornamentat templu, în doar 11 ani. Care după azvîrli- rea mezilor peste mare saltă brusc Atena în vîrful unei prosperităţi fabuloase; care pune omenirii în braţe Teatrul, tragedia şi comedia cu opere de maximă longevitate. Care impulsionează democraţia, deciziile majorităţii nedispusă la nici o excepţie, nedispunînd de suficient timp spre a nu greşi, făcîndu-l să sfîrşească în închisoare pe Dedalul ei, în loc ca arhontele-rege să-l procopsească cu o coroană verde din cele cu care era cinstit la serbările Marmites orice năzdrăvan capabil să dea peste gît mai repede decît toţi măsura de vin stabilită.

Natura dual㠍 androgină a zeiţei, impunea firește o valorificare artistică necontenită a fuziunii stilurilor doric şi ionic, din ani anteriori. Boarea dinspre insule, de bun augur, ca în filosofie şcoala deschisă la Atena de Anaxago- ras, găseşte şi timp şi spaţiu pe diagonala sud-vest, nord- est, printre tambure sparte, prisme tetragonale întregi, grămăjoare de cioburi ca herme, de la Victoria căreia i s-au tăiat aripile să nu mai părăsească cetatea, la lampa lui Callimah şi la palmierul de bronz, unde lucrările sînt terminate nymai cu vreo doi ani înaintea prăbuşirii hegemoniei pe mare şi pe uscat, urmată de dărîmarea „ziduri- lor lungi". Alte două benzi desenate continui, deci, 115 metri în total, explorînd mitologia şi istoria, Plateea, în marmură de Pantelic sau de Eleusis, după performanţa cu peste 400 de personaje, a Partenonului, fresce, tavane înstelate, seriile de cîte 24 de caneluri conducînd la foi de lotus, bucle şi melci. Atena melancolică, sprijinită în lance, desculţă dar neabandonînd casca; cele şase transparenţe ardente sau relaxări încordate, cu cosiţe peste piept şi privind spre Milet şi spre Efes, retrasînd crugul soarelui; draperii învîrtejite, înnebunite de un succes înşelător sicilian, răgazul scurt cît să recreezi printr-un suflu lumea ori cît să-ţi legi sandala ...

Printr-o zi absolut albastră, prind în Pireu vaporul pentru Delos, cu sufletul şi greu, şi plin de neastîmpăr „Dar ce-i cu această corabie?" Se cheamă *Lito*. Abia am luat act de componenţa punţii: majoritatea tinerei. Avem mereu muzică uşoară, nu puţini amoroşi, dar şi cîţiva îmbolnaţi ca

mine care se pedepsesc scriind. E însă iunie, nu mai. Sau „asta e corabia" cu care, spre Creta ... „şapte băieţi şi şapte fete"?[78] Nu reuşim să ne obişnuim bine cu transformarea „cununei" pupei într-o tot mai lungă trenă de flăcări albe sau de cristaluri verzi, cînd în dreapta şi stînga insulele au şi început să refacă zigzagat peregrinările de Maică Precistă a fiicei Phoebei. După ce îţi iau ochii întîi cele cîteva ghirlande şi braţe de la Cap Sunion Între templu şi mare, malul rîpos, cu stînci la-ntîmplare rupte. Aici lucrurile sub puterea mării se vor mai fi schimbat, între noi şi plonjonul lui Egeu. De la valuri la templu, malul a mai crescut, cu stînci, la-ntîmplare rupte. Colonada se cere privită din faţă, şi se menţine pe cer o durată bună, spre a putea fi rostită nezorit ruga către Posei- don printre porţile de slalom ale insulelor, tot mai dese spinări de delfini. Legrena, pustie rocă poroasă, rare petice de muşchi şi mai rare pămătufuri de arbori, a pus pe urmele noastre vreo 15 pescăruşi care bat pripit din aripi dar n-au curajul să se aşeze, se amuză. „Ştiam că erau frumoase insulele / spre care-orbecăim pe-aici pe-aproa- pe...", nu scap de Seferis. Pereţi drepţi, ciopliţi, cu vine de marmoră şi de argilă – Kea! Sub un pisc ca o acropole, un simulacru de ogor şi profilul unui măgăruş lîngă o pată albă, desigur omul. Pe un alt pisc ţuguiat pe cer, o o construcţie cu detalii indescifrabile. Mănăstirea Aghia Marina? colosalul leu antic, înalt de 9 metri? În dreapta, vag profilată, Kithnos, şi apoi iar în stînga, nu departe, Yaros, picturală dar prea tăcută, parcă nelocuită, cu negre scobituri la bază, una lîngă alta, ca nişte gratii. „În toate- aceste locuri Leto veni să-l nască pe Apolo". Cicladele occidentale, centrale, estice, Sporadele, extremele Samo- traki şi Karpathos, oraşele Eubeii, Calchidicei, Ioniei, Creta şi Egina se angajează în zumzetul de zbor de albină care- mi împrumută refrenul din legenda poporană românească în prelucrarea lui Ion Pillat: „Şi au mers măre au mers / urmele de li s-au şters", „Tot prin stele argintate, / de oameni nesemănate", ca să escamotez graficul, din celebrul Imn homeric, bîjbîitor pe conturele de azi ale frontierelor maritime ale Greciei. Dar de fapt lunecăm printre Tinos şi Siros, respinşi din ambele părţi cu o forţă egală, aruncăm parîma la Tinos doar pentru a lua un ultim avint pentru Myconos, şi iată-ne într-un port colorat, viu, pestriţ, contemporan, în braţele unui oraş numai pătrăţele de zahăr şi clăbuci de frişcă.

„Albă, zveltă şi voioasă, corabia descarcă în fiecare sîm- bătă seara lume peste lume, coşuri şi boccele, valize, oameni de prin partea locului ca şi străini de pe alte meleaguri şi atunci ţărmul arată asemenea florilor ce-şi desfac noaptea podoaba lor de petale", „Fetele îşi îmbracă atunci rochiile lor înflorate, se plimbă prin mulţime cu priviri curioase, cu ochi seînteietori şi pletele le lucesc, în timp ce trupul lor întreg răspîndeşte numai voie bună", „Totuşi, oamenii se adună devreme pe la casele lor şi oftează în somn, atunci cînd aud corabia şuierînd de plecare" ... *Inelul cu poveşti* de M. I. Panayotopoulos[79]. Ca de atîtea alte dăţi între aromele realităţii şi reflectările lor livreşti. De la *În jurul lagunei* de Papadiamandis, un răsărit, la inepuizabila galerie de existenţe visătoare, agonizante, pitoreşti, mizere, halucinatorii, nostalgice, hilare, deznădăjduite, trufaşe, inventive, aventuriere, anodine, exaltate, crepusculare, violente, caline, ale prozei greceşti contemporane.

Între hotel şi *chez l'habitant* (cameră cu duş) aleg, e de înţeles,

78 Platon, *Fedôn,* volumul citat.

79 Traducerea: Maria Marinescu-Himu, Editura Univers, 1975.

varianta secundă, încă de la acostare, revoltat întrucîtva că m-am despărţit prea repede de arcul cu vitrine şi forfotă al radei. îmi spun că întregul itinerar trebuie să-l încep din nou de aici de îndată ce bărbatul tăcut ce mi-a-nşfăcat sacoşa şi m-a antrenat într-un maraton pe străzi fără trotuare, sinuoase şi înguste, mă va depune în colivia mea. Ochii mă dor de lumină. Conducători de tricicluri sau mici camionete cu fructe, într-o larmă hilară, strecurîndu-se te miri cum, fac să-ţi aminteşti şi că trebuie să te păzeşti şi că a trăi e luptă. Femei negricioase, mame şi fete, şezînd în faţa uşii, croşetînd, cu viteză şi ele, jersee, fulare şi alte obiecte de lină, ţinci care te opresc să cumperi rahat sau „amyg- dalotas", pudrate cu acelaşi var ca şi casele, bătrîni lupi de mare, care lenevesc la umbră, putrezi de căldură – e ce-am adunat pînă una alta înaintea confirmării „arhitec- turilor celeste pe care le vezi din avion construite de nori" şi respectiv a impresiei că „totul în decorul imaculat al Myconosului aduce cu desenele unui copil menit să fie, fără a o şti, un mare pictor modern"[80]. Sarabanda hornurilor, treptelor exterioare, fără balustrade, ducind şi pînă pe acoperişurile în terase, a balcoanelor, ţesăturilor în dungi, fluturînd ca nişte steaguri, a capelelor, clopotniţelor, morilor de vînt. Bisericile, paraclisele, capelele, bizare sau umile, cu candelabre de argint sau doar cu o sărăcăcioasă icoană, 360, cit zilele anului, o performanţă pentru cei vreo 4.000 de locuitori, cu hram de arhangheli şi de sfinţi cunoscuţi şi necunoscuţi, reîntrupări şi degradări neptunice, protectori ai covertelor, se disculpă de politeism prin unul şi acelaşi miros puternic de tămîie. „Străin ce trecea"[55]. Pe un drum de ţărm de mare, în cristelniţa unui golf daurit de amurg, („Intru Hristos v-aţi şi- mbrăcat"), în expoziţia unui pictor tînăr întors de la Paris, prin prăvălii şi bazare, în muzeul etnografic. Pentru 5 drahme inventariez un mediocru tabernacol veneţian, farfurii de faianţă, una înfăţişîndu-l pe Byron, alta pe Kolokotronis călare, vapoare de pergament, iatagane. Pe serpentine de stînci, la ciuperci cu căciuli de stuf şi roţi ca pînze de paianjen, care efectiv pîndesc vîntul. Se macină produse agricole ale insulei: secară, ovăz, grîu, surori siameze cu strugurii, fasolea, smochinele, nu mari cantităţi, culturi înconjurate cu garduri de bolovani ca şi zgîrcitele păşuni care fac să se poată vorbi de oi, capre, miei, viţei, într-un rocăriş aproape deşertic, mai mult hrănit de mare, cum o dovedesc, în tavernele cu muzică stridentă şi sughiţată de picupuri, roşiorii. doradele, caracatiţele.

Şi spre port iar, spre băncile şi iahturile ancorate, spre scaunele şi mesele sub largi streşini-vîntrele de postav. În apa scundă familii modeste spală, cu tehnica cu care ţărăn- cile noastre bat cînepa topită, bureţii de mare spongioşi, vopsiţi galben, îmbiaţi imediat cu zgomotoasă reclamă. Dar ziua scade, soarele catargelor se face o roată palidă, un punct negru. La început subţire, încovoiată tăietură de stilet, pe urmă decis arc, luna lasă să iasă pe sub ea grandios, împovărat de lumini, de regrete şi de noroc, un vapor de mare linie. Droaie de adolescenţi cu bărbi şi plete de schivnici se mută pe chei de la un centru de răcoritoare la altul, femeia modernă exultă de indecenţă vestimentară şi de comunicări dermice oculte cu suflurile şi puterile fostului cuib de corsari, părinţii lovesc peste lungul plisc uriaşul pelican de pe chei pe care îl considerasem de o condiţie cu Mado Mavrogheni, eroina din 1821, statuie adică, şi care se apără deschizînd o gură nesfîrşită, de

80[61] Claude Dervien, op. cii.

turcă rurală, ca iarăşi să redevină, în mijlocul foşnetului şi la adăpostul ochilor lui de şarpe, absent, filosof şi posac.

Şalupa matinală, de 8,30, a regrupat ca prin farmec fizionomii cunoscute. înviorate de briză, înveselite, evőé! Ne vom despărţi însă peste patruzeci de minute, definitiv, cînd după o manevră de ocolire şi răsucire mica abarca- ţie ne va depune, stropiţi de valuri, în *portul sacru* sau *antic,* în exalaţii de iasomie şi de sare, pe lespezi lunecoase, într-un decor cum nu se poate mai cupid, unde prin firea lucrurilor naşterile şi decesele rămîn în continuare prohibiri, descinzi cu Phoebos şi pleci cu el, iar plecările sînt în etape, ca ale luminii printre rîpi, ziduri, cioburi, ierburi mişcate. Eu am şi optat pentru cursa ultimă.

Din piscul cel mai înalt, metri 112, enorm în raport cu marea, o metaforă: Egeea, o confederaţie de lacuri. În orice direcţie, uscatul iese din ape, Ararat. Prin aerul foarte clar, docil, spre răsărit, o tremurare de relief care îmi place să cred că e Ikaria. Mitul asaltează concentric. Într-adevăr foc cît cuprinzi, ce poate topi aripile. Şi altă amintire din lupta olimpienilor cu giganţii, spre sud, prin strunga Na- xos-Paros, poate Ios, unde, „Rămîneţi sănătoşi cu toţii!”,

să tragi pentru somn. Dar nu aceasta e cauza că virării spre stingă, spre Keraton, altarul construit de însuşi Apolo, din coarnele victimelor şi unde *dansul cocorului* prima dată l-ar fi executat Teseu, îi prefer ocolul spre dreapta, printre terasa zeilor străini, ascensiunea. Nici versul „Ba pînă-n creştetul lui Kynthos cu stînci golaşe te urcai”, act iniţial, conform Imnului, şi iniţiatic. Ci un nu ştiu ce imbold spontan, poate de a nu jertfi pădurea de dragul copacilor, nevoie prozaică să realizez dintru început dimensiunile vastei munci a zilei, sau felul meu de-a mă pierde uneori, de-a acţiona, uitîndu-mi corpul, veacul, setea.

Lungă de 5 kilometri şi lată de mai bine de 1, ieslea scoasă din adîncuri de Astarteia, cadou de soră, ba, ce spun, conul, „întinsul povîrniş”, împresoară fără camuflaje, cu stane, vegetaţii sîrmoase şi o turmă mică de oi, spre est, cu fîntîni, portaluri, resturi de antrepozite, interioare de case, statui, pieţe, spre vest, incit reuşeşti să delimitezi, mod de a cînta prosodt'on-ul, clasificările mari arheologice, odată depăşită grota cu acoperiş ciclopeean, „templul lui Hercule”.

Răsplata ocupării înălţimii maxime s-ar vrea străpungere de cezuri transcendentale. De dincolo de linearul B şi de războiul Troiei, de legenda aheean-dorianâ, cutează sunete, moi de harfă, iuţi de fluier dublu, vecinătatea Ke- ros: stătuseră aici, prin mileniul trei, case, vetre aparţi- nînd civilizaţiei cicladice. Dar inscripţia dreptunghiulară, un mozaic ca un preş, din secolul ultim al vechii ere, cu

• dedicaţie ferm, pe şapte rînduri, către Zeus şi Atena, care şi-au avut construite şi restaurate prin anii 280, 208, 95. în acest punct, lăcaşuri, retrocedează ionienilor cu vînt ,| bun, anatolian, în „înaripatele corăbii”, şi cu „tunica pîn-la

3 glezne”, dreptul de a se întrece „în luptele cu pumnii, în ţinţuială şi-n cîntări”, la comemorarea ortygienei Naşteri. „Făpturi scutite de moarte şi îmbătrînire” vor descărca bogatele lor provizii, familiile şi slujitorii, şi vor avea, despre Iris şi Iiithya, ca de argint, în auz, şoapta: „S-au dus pe jos

păşind grăbite ca hulubiţele fricoase".

Un al doilea nivel cert şi abur de mister îl împlinesc nu numai lîngă porticul lui Antigonos dar şi în acest refugiu între păsări, să zicem între *potîrnichi*, vestigiile mi- ceniene. Locuinţe, altare, obiecte de podoabă sau de vene-

raţie, oase. îndeosebi cele două morminte, platforme sau incinte semicirculare, ale „fecioarelor hiperboreene", deasupra cărora tineri şi tinere veneau să depună şuviţe de păr; o amintire de prin 1400—1300, de dezgropat şi în versul „Şi-aduc aminte de vitejii din vremi străvechi şi de femei / Şi imn de slavă le închină . . . " În jocul încă de-a v-aţi ascuns, Hyperoche şi Laodice, Arge şi Opis, indistinctul popor fascinant dinspre marginea *oceanică* a lumii, pe care Iosif Constantin Drăgan, în cruciada-i pro- septentrionică[81] nu-l poate distanţa prea mult, invocîn- du-i pe Hesiod şi pe Pindar, de linia „Istrului care curge frumos", nici priva de priorităţi şi adiacenţe privind ţinta Argonauţilor, reşedinţa de „fericit" a lui Ahile, obîrşia poeţilor Linos, Orfeu, Musaios, Abaris.

Un al treilea nivel, premergător expansiunii persane, revine apoi amficţioniei de sub protecţia insulei Na- xos. Centrul e numai panelenic, se face referinţă numai la varietatea dialectelor? sau universal, dacă la serbări „toate limbile din lume", „peştriţă bolboroseală", „la fel răsună: fiecare se jură că-şi aude glasul"?[82] La zenitul lor, urcă şi creasta templelor. Cel mai vechi, şi cel mai nordic din suita de 3, „purificat" prin 543 de Pisistrate, adăpostind o statuie arhaică din care n-au mai rămas decît numele autorilor, Tectaios şi Angelion, iar de prin 477 pînă prin 454 grămada de 460 de talanţi federali; Artemisionul, cîteva răzleţite prin muzee imagini ale femeii cu căprioară sau simple înalte fundaţii de granit puţin mai la vest şi nedepăşind limita 179 î.e.n.: Ueraionul şi Letoonul, deşi, în semn de reconciliere, ambele nu reuşesc să petreacă dovezi materiale dincolo de secolul VI î.e.n., primul o încăpere cu statuiete de ceramică ale urmăritoarei, celălalt cîteva crispări de ruine turburi lîngă nişte tîrzii arătoase alternări de coloane feminine şi masculine. Aura ioniană, prin care supremaţia revine Samosului iar theoriile ateniene anuale sînt tot mai vizibile, o certifică şi o hotărniceşte dîra corăbiilor lui Datis, în 490, care, avînd a juca un rol important în strivirea Helladei respectă totuşi in

81 *Noi, tracii,* Scrisul românesc, I, Craiova, 197G.

82 Citatele, neprecizate, de pînă aici, din acelaşi *Către Apolo* <I), menţionat şi anterior.

sula sfîntă; dar razele ei mai răzbat. În cimpie, spre vest, lingă plajă, poporul Naxosului, rămas aproape fără moşteniri antice la el acasă, iveşte incă braţe din fragmente de porticuri ale unui cîndva prosper *oikos* şi inima arzîndă prin amiază a ceea ce a fost, doborită de palmierul de bronz al lui Nicias, crăpată în două de veneţieni, statuia colosală a lui Apolo vorbind cu baza ei: „sîntem din aceeaşi marmoră"[35]. Il invocă mai ales leii ciopliţi probabil în Dia, în secolul VII, pe socluri, din 9, 5 (în secolul XVII creştin călători occidentali îi văzuseră răsturnaţi şi sparţi), încordaţi, extatici, percepînd în ovalul secat, cu unduiri numai de stuf, limpezimi lichide în care înoată sfînt lebede, paznici ca şi cei din Mykenai, cu picioarele de dinainte drepte, degajînd linişte, cu picioarele de dinapoi adunate dinamic şi deşirînd coastele amenînţător, ciupiţi de vînt şi nisip, omagiaţi de margarete şi maci, sustraşi religiilor, ştiind despre noi totul, autori virtuali nedisputaţi, în orice clipă, ai cărţii „Viaţa cotidiană la Delos între victoria de la Mycale şi consultarea oracolului cynthic de către Iulian"; te îmbarci pentru ei din orice port.

Lucrarea lor cifrată, din viitor, cu profunziune de detalii şi anecdote, cu trimiteri la Strabon şi la Pliniu cel bătrîn – polemică şi discret antiatică în paginile tratînd anii 477–315; pe porţiunea 422—421 frizînd sarcasmul; patetică, proegipteană şi promacedoneană în intervalul 315–166; euforică din 146 - nu-mi dă răspunsuri destule între foşnete de scaieţi lingă un trup de zeiţă întreg de la soclu pină sub sini, dorsal brav marcat, lingă un fragment de faţadă cu 3 triglife, pe cel din mijloc aflîndu-se sculptat un cap de taur, lingă un Hermes înalt, înalt, itifalic, ţeastă înfiptă într-un par, imbold deopotrivă Poseidoniaştilor, Hermaiştilor, Theopharştilor şi Competaliaştilor, lingă un cîrd de postamente ori altare rotunde albe, pe care le înconjoară ghirlande, buori, rozete, lingă aşa zisa „bancă a filosofilor", o potcoavă de marmoră decupată şi înălţată anume, izolîndu-te şi încadrîndu-te imperial de cel mai fantastic delir urbanistic grec, în puterea şopîrlelor, stoicele, epicureienele, cinicele.

Instalat confortabil, convin cu graniturile şi alţi duri ai mineralogiei că Atena nu trebuie flatarisită. Anathema sit! Aristid calculează şi împovărează rezonabil, totuşi tributul, /oros-ul, cînd adaogi întreţinerea garnizoanelor, salariul atîtor funcţionari şi inspectori, ustură, pacea lui Cal- lias prin care sînt retrase de peste Egeea aripile lui Ahura- Mazda ar îndreptăţi despovărări, deciziile referitoare la folosirea tezaurului comun, mutat în Partenon, sînt unilaterale. Totuşi e ora ei de politică externă cea mai sonoră, vîslele din Trirema din muzeul de pe Acropole zvîcnesc puternic şi fără odihnă, vasele „imperiului" sînt 300, cifră pe care n-o poate egala totalul flotei celorlalte vreo 200 de state încorporate ligii, cleruhiile se întind în cetăţile estice şi nordice cîrtitoare, pe Strimon spre minele din Pangeu, duc totodată cu ele orînduielile democratice, Pe- ricle e în persoană cîrmaci expediţiei demonstrative în Propontida şi în Pont de unde au a curge spre Pireu cerealele. Şi apoi unele sinoade s-au ţinut, prin preajma urmelor Prytaneului, reîmprospătînd în sufletul atîtor dizidenţi murmurul de fluviu al cuvîntului Inopos, între 425 şi 417 e început şi dus la bun sfîrşit templul median doric amfiprostil, serbările *deliaste* au sincronizat pe mai departe pelerinajele greco-vechimii cu sejurul din Thargelion al zeului luminii în Bethleemul *arhe-ei*.

Se păşea pe dale transfigurat, după ocolirea cu navele, de 9 ori, a

insulei, complexul de străzi întreg redevenea Labirintul, prin care băieţi şi fete, ţinîndu-se de mînă sau ţinînd în mîini o frînghie care îi unea, înaintau în spirale şi inele, Dedal era redat gintei. Ramura de măslin legată cu un smoc de lînă albă, devenită, în dansul contemporan *Candiota,* răspîndit prin marinari pînă în Antile şi la negrii africani, batistă sau un cordon de mătase, mai mult rătăceşte decît găseşte.

Oricum nu evitau ca noi templul Afroditei. Conducătorul şirului, „geranuklos", cel care trage „cocorul" „într-o direcţie opusă mersului soarelui, deci spre moarte", cu poticniri şi înaintări îi antrenează pe dansatori înăuntrul ori înafara cercurilor în scopul de a-i călăuzi la începuturile vieţii şi de a obţine „renaşterea". Cum fantezii încîlcite, din spirale, cercuri, triunghiuri, s-au găsit nu numai pe monete din Cnosos ci şi pe pietre preistorice sau în gravuri rupestre, originea minoică poate ceda în favoarea unui debut şi mai depărtat. Ba, cum oamenii sînt cei care au scrijelat pietrele, construcţia labirintică de ce nu simbol al şerpuirilor şi opturilor paşilor, invenţia lor? Sau avem de a face, dacă partea primă transpune complicaţia labirintului iar a doua, ca antiteză, învingerea haosului, doar cu figurarea unei „scheme enigmatice rezolvată prin raţiune", pînă şi jocurilor mecanice din bistrouri certificîndu-li-se astfel o sorginte nobiliară! Dar a reveni la ipotezele „drumul anual al soarelui în jurul pămîntului", „ritualuri funerare în onoarea strămoşilor". Pe acest făgaş, neprecizat veacul, „nu mai are rost întrebarea în legătură cu prioritatea spaţiului, a timpului sau a dansului. Spaţiu şi timp, Cosmos şi Orbită, altar şi sărbătoare, sînt toate conjugate şi au aceeaşi valoare"[83].

Legitatea ca viaţa să se înfrunte cu moartea necontenit, şi în planul realului, revanşă a demnităţii deliene rănite, ura de cămările maternităţii şi anticamerele thana- tice, pe care le mai zăreşti lingă apă, scorburi, dincolo de spinarea Hecatei, în Rhinia, au răspuns de fapt cu vîrf şi îndesat asocierii austerităţii umane (decretul din 442), austerităţii naturii, în anii de autonomie sau succesori cînd prin căderea Corintului pieţele, porturile, clădirile publice şi locuinţele deservesc în regim de porto-franc – vreo 60 de ani – cel mai activ centru de tranzit, tranzacţii, cum- părări-vinzări, speculaţii bancare, în contactul maritim a trei continente.

Şi face să te întreţii cu această etapă, de „declin", mai mult decît cu oricare alta. Dinaintea ta pieţele, pentru reuniuni şi dezbateri ale coloniilor italiene, alexandrine, siriene, spaţii largi între porticuri dorice supraetajate ionic, lateral cu loggii, exedre, prăvălii, firide, săli de banchete, străzi hotărnicite din loc în loc parcă de stîlpi de telegraf care şi-au pierdut sîrmele. Scări coboară, una sfîrşind la un bazin cu apă stătută, sau urcă, intrări dau în bucătării, băi, camere de oficiu, curţi cu impluviumuri şi cu cisterne căci cu rare excepţii se trăieşte din apă cerească,

83 Cf Paolo Santarcangelli *(Cartea labirinturilor,* I şi II, Editura „Meridiane", Buc., 1974) şi respectiv E. Bethe, Kerdnyi, De Vries şi M. Edsman, şi R.M.T. Böhl, citaţi de acest autor.

Cariatidele Erehteionului,
421–406 î.e.n.
(Muzeul Acropolei)

Core arhaică
descoperită în 1886,
la nord-est de Erehteion,
cca 520 î.e.n.
(Muzeul Acropolei).

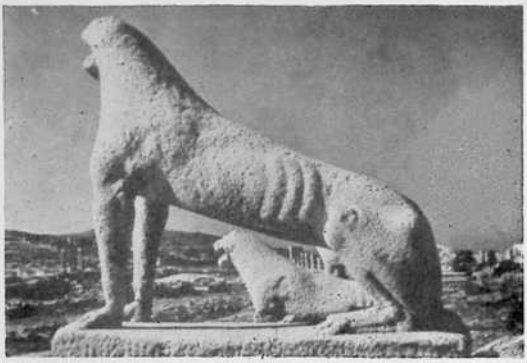

Terasa leilor *(Delos)*.

Dionysos
pe spinarea
unei pantere,
secolul III î.e.n.
(Muzeul din Pella).

iau ochii perlele mozaicurilor. încerci să te dezmeticeşti: *casa Colinei,* unde nimeni nu mută figuri pe întinsa tablă de şah; *casa lui Diadumene,* pentru că între pereţii ei s-a găsit o copie a celebrei statui de Polyclet; *casa Lacului* pentru că o uşă la vest şi una la est îţi permit să distingi unduiri de stuf; casa *Tridentului.* Aici lucrurile se complică, armatori, patricieni, contabili, curtezane, preoţi, actori parcă deschid uşi. Nu eşti chiar la vila *Velti* sau la *Casa del Menandro,* dar nici departe de ele. Dacă porţiunile cu frescă sînt puţine, prea şterse, atmosfera creşte într-o încăpere înconjurată de zid netencuit unde singură la mijloc stă o masă lungă, de piatră, cu picioare din două tăblii, cu mai mult de cinci scaune joase, de piatră, de la care convivi abia s-au ridicat, de o sugestivitate brâncuşiană; în locuinţa Cleopatrei şi a lui Dioscurides, atenieni, azi decapitaţi dar magnifici, ea lăsîndu-şi dezvelit pînă deasupra genunchiului piciorul sting, şi strîngîndu-şi îngrijată cu braţul drept vălurile pe sub sinii plini, el numai drapare, demnitar sau retor; în fine între luminările peristi- lurilor, care încadrează supravieţuirile „picturale" şi-şi perindă stearina umbrei peste ancora cu delfin sau peste delfinii perechi înotînd ritmat ca nişte iambi, înhămaţi, 'struniţi şi călăriţi de amoraşi, peste amfore acoperite, peste chenare geometrice şi florale, combinînd verigi, cochilii, panglici, calmari, împletituri, peste şiruri de măşti şi peste capodopera *Panteră şi călăreţ cu timpan şi tirs,* de-o atîta expresivitate, de un atîta fabulos al detaliilor şi decorativismului.

Te desparţi de *Casa Delfinilor* şi de *Casa Cleopatrei,* în gînd cu grădinile interioare, luxos ornate, din oraşul osc, grec, etrusc, samnit, roman, de sub Vezuviu, căruia Delosul în secolul lui Cicero, în faţa hărţuielilor piratereşti sau pontice, îşi transferă, oglindă răsfrîngînd fascicolul solar, strălucirea. l-l asociezi, în lungul Străzii Teatrului, şi prin alte faţete. Sincretismul religios, odată trecutul, Dodekateonul, asigurat cu atenţiile de rigoare. Osiris, asimilator al lui Ptah, Sokaris, Anedjiti, devenit Sarapis; Isis, divinitate universală şi prin statuia din preajma Cynthu- lui, după ce s-a înfruptat din Astarte, Ilathor, Nut, Sekh- met, Sothis. Şi-ntr-un loc şi-n altul îşi au temple şi adoratori din toate neamurile, slujiţi de Anubis, şacal sau cline.

Toleranţa religioasă aşişderi, deşi eforturi de stăvilire a orgiasmului se cunosc şi din partea Atenei ca şi-n Campana, micul teatru al sanctuarului siriac, cu festivităţile-i licenţioase închinate principiului masculin Hadad şi consoartei sale Atagartis, trebuind a se baricada după un masiv portic. Mîntuirea prin eros convine enorm amurgului elenistic, şi poate grupul statuar *Afrodita şi Pan,* de prin anul 100, găsit întreg, s-ar vrea emblematic. Citimea de *buen estar,* valul de voie bună, încurajarea îndoielnică din amuzamentul Amoraşului de-a se întinde şi-a apuca unul din coarne, ca pentru a îngroşa Keratonul. persistenţa hitră a bărbatului ţap, cu o mînă atingînd talia, cu alta strîngînd puternic antebraţul zeiţei, reacţia de apărare a acesteia, rezumată la o ameninţare, neconvinsă, cu sandala, ,,te du în Maleia"[84] sau *pune-ţi pofta-n cui,* din cochetăria fetelor cîmpurilor, voluptatea formelor, tonul major al idilicului.

Bucuriile neîncorsetate, dacă nu plînsul, ţipătul, îi reveneau însă *orchestrei,* năpădită de vegetaţie, umpleau *cavea,* grămezi de sfărîmături, sfrijiţi chiparoşi, gradenele care, întrerupte la distanţe egale de cîte o scară din patru lespezi, mai scriu conturul scenei, în Teatrul de prin secolul III. Chiar dacă n-are „inimă mai mulţumită niciunde, Phoebus, ca la Delos"[85], acordurile solemne ale peanului evocate anterior ţin piept anevoie dezlănţuirii frenetice pe care o aud Ariadna în Naxos, femeile în Teba („e primul oraş grec în care am pătruns"[39]), eu în Catul. Atîtea temeiuri: un altar mare, ceva mai la sud de cisterna cu 9 despărţituri, colectoare a şiroirilor de după ploi, învecinat cu un fost templu al lui Apolo, *în antis,* prin 110—109; un altul, mai distrus, în partea nordică a zidului lui Tria- rius; un temenos probabil împărţind pe din trei prinosurile, cu Hermes şi Pan; un sanctuar arhaic, localizat de mai multe monumente coregice în formă de falus (pupila fotografică are o inspiraţie bună deschizîndu-se şi înregis- trînd relieful în care zeul, ca-n baletul lui Albert Russel, însoţit de un silen şi de o menadă, tocmai spune prin gesturi ample că „urăşte pe cel ce-i dispreţuieşte binefacerile şi nu-şi face o grijă din a-şi petrece ziua şi dulcile nopţi în bucurie"®[0]); *Casa măştilor.* În broderia cu centaur, tînărul blond cu plete roşcate, care face să înfrunzească catarge, mînuieşte la fel, în război cu Pentheu, prietenos cu Tiresias şi Cadmus, tirsul şi timpanul. Surîsului neutral, imortalităţii, echilibrului – complementaritatea *totul ori nimic,* nebunia în limitele sănătăţii, omenescul, întinderile iluziei. Pradă acestui ritm, în care distingi instrumentele

---

1
4 84 Din epigrama *Dajnis şi Pan,* tradusă de Simina Noica, în antologia menţionată.
5 85 Imnul homeric citat.
6

muzicale ale delirului, poate îmbogăţite prin alambicul latin, parcă misterizate prin botezul Teodor Naum:

„Uite cum altele-n timpine bat cu palmele-ntinse
Ori din scobite cimbale scot zingăte limpezi de-aramă,
Multe au surle şi zumzăie surd răguşitele surle
Şi te-nfioară cu ţipete barbare fluierul frigic"!

Mesaj („urlete") de acceptat, oricît prin filiera tebană înaintînd spăimos şi aruncînd o ramură înmugurită lui Eugen Ionescu în preajma scrierii *Rinocerilor*: „Am părăsit văile Lydiei, unde aurul abundă, şi ogoarele frigienilor; am traversat cîmpiile arzînde ale Persiei şi oraşele Bactrianei, Media zbîrlită de brumă, şi fericita Arabie, şi Asia întreagă". Infiltrarea de coşmar, „spre marea ruşine a Grecilor", calamitate şi lavină barbară, uluise: „muntele şi animalele sălbatice le împărtăşesc furia", „nimic să rămînă în nemişcare şi să nu alerge"; „ci ele, cu mîinile neînarmate, se năpustesc asupra cirezilor care păşteau; una ţine în mînă o juncă cu ţîţe umflate, despicată în două şi încă mugind; altele sfîşie vaci în felii; se văd coaste şi picioare smulse, zburînd în toate părţile, şi hartanele stau spînzurate de crengi din care picură sînge"; „Ca păsări purtate prin văzduh, de un vînt repede", „aduc devastarea". Capitularea în faţa violenţei noii vestiri nu şi-a slăbit imperiozitatea, eşti în trupa Corului ca vîntul în *Exilul* lui Saint-John Perse: „Cine-i în drum? cine-i în drum? cine-i în încăperi? Departe de-aici profani! faceţi linişte; vă voi cinta cântări solemne în cinstea lui Bacchos!"

Sfirşind astfel rîndurile despre Delos, pregătit să reiau drumul pe apă nu din portul sacru ci din portul comercial. nu în corabia care-i duce lui Socrate cucută, ci în cortegiul liberalităţilor, încoronat cu iederă, reprim angoasa începutului de seară sau apariţiei „slujitorului celor unsprezece"[01]. Orizonturi diferite solicită. Coborîrea în infern şi reîntoarcerea pe pămînt. ştiinţa de a extrage din struguri vinul şi răspîndirea ei printre oameni, „cel cu două porţi" sau „care s-a născut de două ori", „prietenul păcii", „fără vin nu mai e iubire şi altă plăcere pentru oameni nu se cunoaşte"[00], veselia banchetelor, simulările. arătările, năzăririle punînd semnul egalităţii între raţiune şi fantezie. „Baronii" ahei ai evului mediu grecesc, care au reuşit să înfrîneze vîntoasa traco-frigică în perimetrul lărgit „pentru circumstanţă" al vieţii religioase, folosind în Sikyona metoda homeopatică a lui Me- lampus, cui pe cui se scoate, tămăduirea de extaz prin potenţarea extazului, a ieşirii din sine, mă vor ierta că prelungesc atit, amuşinînd, de astă dată straturi mitice primare, cu ajutorul românului Gheorghe Muşu[03]. Problema numelui:

nu deocamdată „fiul lui Zeus", prin deducţia masculinului *nysos* din femininul *nysa* (cu sensul de „femeie tînără" în inscripţia pe un vas atenian), pentru rodul unirii dintre divinitatea supremă cu o pămînteană, Semele (vezi şi slavul zemija); nu „al lui Zeus, din Nysa", cum ar tenta referirea încă în *Iliada* la controversata ţară legendară a copilăririi între nimfe, cînd are loc agresivitatea lui Lycurg, fiul lui Dryas; ci „şchiopul lui Zeus", pentru cel „cusut în coapsă", dacă Nonnos în *Dionisyaca* descoperea pentru *nysos* accepţia de *cholos* (şchiop) în dialectul siracuzan, al unei colonii plecate din Corint, unde o dinastie zisă a Bakchiazilor se prăbuşeşte pentru că fiica lui Amphion, Labde (şchioapa) se căsătoreşte în străini, în Tesalia. Aspectul chtonian, implicit la un zeu al vegetaţiei, ridicind de asemenea văluri de pe ajustările impuse de acceptarea în rîndul uranienilor: personificările la mai multe popoare, ale primăverii, sub forma unui tî- năr slăbit, trecut peste apă de către un uriaş; manifestarea slăbirii, neputinţei, epuizării după imobilitate, prin şchiopătare, trăsătură cu care eposul popular îl înzestrează pînă în zilele noastre pe diavol; faptul relatat de Macrobios că „statuile îl înfăţişează pe Bacchos, cînd ca un copil, cînd ca un tînăr, cind ca un om matur, purtînd barbă, sau chiar ca un moşneag", simbolistică a vîrstelor anului. Infirmitatea ar fi încifrind-o satirii, sau ţapii, prelungiri ale zoomorfismului şi purtători ai aceluiaşi stigmat (piciorul defect), demonii mărunţi *tragoi* ai începuturilor dramatice, după cum rudimentele de Melas (negrul) s-au risipit şi dosit derutant sub sedimentele lexicului. Autoînfrîngerea prin victorie în „cursa pentru cucerirea lumii" (cînd în Olimp „aduce ceva dincolo de binele şi de răul acceptat pînă atunci, deschizînd o perspectivă turburătoare şi fascinantă asupra divinului, cînd îşi arată ultimele sale rădăcini, acolo unde sănătatea se învecinează cu nebunia, acolo unde viaţa se învecinează cu moartea, acolo unde îşi au izvorul toate antinomiile"): restructurările rezultate din speculaţiile orfice, degenerările în desfrîu şi grotesc, ale Bachanalelor.

Dar pentru recenţii convertiţi contează numai imaginea cultică. „Ferice Dionysos, vino, zeu luminos cu chip de taur", „mănos şi năpădit de struguri", „biruitor de neamuri", „zeu săltăreţ", „bucură-i nespus pe toţi"! Aerul, plin de parfumuri de Siria. Iniţiat la misterele Cybelei, El, tînăr. Bătrînul Silenus, afumat puţin, călare pe măgar, chiuind sau veghind între „doici", înconjurat de satiri. Mergem s-o trezim pe frumoasa adormită, „Dionysos dansează acolo unde Tezeu pleacă"[86], ori să aşteptăm unde

86 Octavian Paler, *Mitologii subiective,* Editura Eminescu,

posesorul unui mormînt la Delii şi al unui ritual al învierii trienal, „cu moartea pre moarte călcînd", coboară în iad să-şi salveze, înainte de a se face nevăzut, ceresc, mama. Pîndim să scape un cuvînt mai desluşit, printre cascadele rîsului, despre certitudinea că numai trupul soţului Antipei e îngropat nu şi sufletul şi, imateriali, victime ale iluzionismului, bouari şi ciobani, asistăm la ţîşniri de izvoare de munte, de fîntîni cu vin, cu lapte ori cu leacuri, şi ne minunăm cum palate ard şi nu ard, că fereci în lanţuri un om şi de fapt legi un taur, ţinteşti cu lancea nu adversarul ci propria-i nălucă. Se desprind din pavaj, din înţepenire, fac cu ochiul: soldatul fanfaron cu chică zburlită, curtezana cu tiară preoţească, intrigantul, falsa vergură, blajinul cu lungă barbă, linguşitorul.

„Unu este principiul totului [...] care comandă toate lucrurile, totdeauna unu, numai unu, imobil, care seamănă cu sine însuşi, diferit de rest". De vină-i şi coasta turcă, înaltă, profund uscată, urîcioasă prin pustietate, că dispersărilor sau diviziunilor sociale ale divinului, – „nici la chip nici la minte asemenea muritorilor"! incită Xenofon – le preferi cu Philolaos Unitatea, antidot înălţărilor şi coborîrilor spectaculoase, ritmice, pune între Rodos-Samos. Să fie un kilometru, să fie zece? te surprinzi măsurînd incomensurabilul între un cîrlig de lanţ uriaş şi insula Siymi. Dar prin forţa lucrurilor, din raza dictonului „bine e să-şi îndrepte fiecare gîndul către zei", ieşirea e azi alta.

Dacă Dionysos, de care abia ne-am despărţit şi care-şi învinge condiţia intermediară sfîrşind în Olimp, modifica sensibil accepţiile tradiţionale, Asclepios, care nu va cunoaşte evenimentul înălţării, barează şi mai brutal întoarcerea la „scorniri ale strămoşilor"[87], oricît în Epidavros inscripţiile ex-voto-urilor le acordă din belşug credit.

La numai cîteva ceasuri de insula Cos care sacrifică magia pe altarul ştiinţei trăieşti lumina ca o durere, apoi eşti redresat, prin tema jertfei de sine prometeice. Omul singur cu reprezentările sale, universul legendei readus la proporţii umane! Va trebui să te consolezi cu mirajul

1975.

87 Xenofon (apud D. M. Plppidi, *Fragmentele eleaţilor,* Casa Şcoalelor, 1947).

cifrelor, cu tărîmul experienţei, cu calcularea circomfe- rinţei şi diametrului, cu cataloagele solare, cu observarea proceselor biologice. Spre această margine are acces doar Titanul: „Un ne-ndurat duşman îşi pregăteşte-acum" Zeus, „O flacără mai tare decît fulgerul / C-un tunet mai puternic decît trăznetul". Cum s-ar vorbi veacului XX. Insu- recţionar prin vocaţie, din idealitate, Prometeu e pedepsit fiindcă i-a iubit pe terieni, fiindcă le-a trezit „din adormire spiritul". „Priveau cu ochii însă nu vedeau cu ei; / Aveau auz dar n-auzeau nimic". Scoţîndu-i din grote, în- văţîndu-i dulgheritul, domesticirea animalelor, agricultura, astronomia, navigaţia, ii iniţiază totodată în „fierturi", „alifii", „balsamuri", în terapie („Le-am arătat amestecele ierbilor / Cari toate morburile lor le vindecă") şi prognostic („I-am lămurit cum să-şi prevadă sorţile")[06].

Vărsat în albia tradiţională, în popor, care trăieşte apropiat de natură, meşteşugul vindecării e trecut din nou întreg unui dizident, prin Chiron, fiara înţeleaptă. Odrasla „frumos înveşmîntatei Coronis" se află de asemeni pe drumul răzvrătirii cînd – e drept, cu ochii şi la aur, abia un semi-zeu! – încearcă să învingă nu ca pitagoreicii moartea, ori ca în Eleusis, ci înviind la propriu pe Hipolit, sau pe Tyndaros (tatăl Elenei) sau pe Capaneus (soţul Evadnei, unul din cei şapte asediatori ai Tebei) sau pe ... Lazăr. Asistat, ajutat, continuat de copiii săi care în *Iliada* sînt simpli vraci ai oştirii, Podalir şi Machaon, şi pe care Patrocle cu învăţătură deprinsă de la Ahile, celălalt elev al centaurului, îi poate înlocui lesne în acordarea de asistenţă sanitară lui Evripilos, simbolul mitic al medicinei e-n Pindar mai complex ca-n Eschil, deşi nedepăşindu-se orizontul din Homer. În afară de folosirea unguentelor şi poţiunilor, aplicaţiilor cu ierburi sau rădăcini – intervenţia chirurgicală: „prin tăieturi îi salva". Geniu alinător: „Eliberează pe unii, gemetele altora le potoleşte". Preţuind sugestia: „De unii cu delicate descîntece se îngrijea". Ca-n Tocilescu: „Tu izdate, / Spurcate, / Blestemate", „Tu să ieşi cu durerile, / Cu jun- ghiurile, / Cu cuţitele", „Să te duci la fetele lui Ler împărat, / Unde cocoş nu cîntă, / Unde săcure n-o tăia", „Unde Clinii n-o lătra / Şi popă n-o toca, / Fată mare nu s-o p i e p t ă n a . . S a u , la greci, cu mai multă poezie? Urmau sfatul zalmoxian: „Să-i dăm îngrijire trupului dimpreună cu sufletul".

Contracararea maleficului, Asclepios o obţine cînd e obiect de cult, s-ar părea începînd cu secolul VI. a „sorţii singure", prin *enkeimesis*. Se lasă dedus comportamentul hiatric, pentru sistarea cecităţii, spre a fi turnat în orbitele goale e fiert un leac; împotriva gastritei i se

porunceşte unui Iulius Apellas să nu se enerveze, să nu se agite, să consume alimente uşoare, cicoare şi coajă de lămîie, să facă băi de nămol. A crede spre a te mintui era necesar, între zidurile incubatorului, în somnul de o noapte, după ce ai adus întîi sacrificiu lui Apolo, şi el dintre marii autouzurpaţi. Convertirea nu se mai face prin violenţă, ca în Teba, sînt atîtea secole de la asimilarea dorianismului (copilul cu nimb în jurul capului, zărit prin codrii Larisei, va practica blîndeţea), ci prin elocvenţa miracolului: dacă despre cupa spartă, a stă pinului, de către sclavul ce se-ndrepta spre templu, se spusese: „Nici chiar Asclepios, zeul Epidavrosului, n-ar mai putea-o însănătoşi”, în locul cioburilor, la destinaţie, în sac va fi găsit vasul intact.

Ca un bunic bun, pus pe şotii, rîde cu poftă cînd, lantrebarea: „Ce-mi dai dacă te vindec”, un mic chinuit de „boala pietrei” îi răspunde: „Zece astragale”. Pentru că s-au îndoit, ateniana Ambrosia are de închinat ca prinos şi ispăşire, după redobîndirea vederii, un porc de argint, iar fostul paralitic trebuie să poarte numele „Necredinciosul”. Cum o Ithmonika imploră doar „să rămînă gravidă”, va purta sarcina 3 ani împliniţi sau ar mai purta-o şi azi dacă la o nouă arătare nu i s-ar dezvălui că n-a cerut şi „să nască”[88].

Dar de cele mai multe ori visele curg prea vagi, încîlcesc făgaşele eposului sau încurcă personajele scenariului taumaturgic, umplu de neguri posologia, şi e rîndul preoţilor să limpezească şi să intervină, interpretînd alegoriile, ispitind simptomele.

Prin asclepiazi, făptura de aer, cu braţe care abia ating, cu gesturi ce spun „ia-ţi patul tău şi umblă”, îşi prelungeşte cu cîteva sute de ani existenţa precară, după cum încă din secolele V şi VI, ale începutului templelor, ei consacrate, se destramă şi volatilizează.

„La vie est courte, l’art est long, l’occasion est prompt à s’échapper, l’empirisme est dangereux, le raisonement est dificile. Il faut non seulement faire soi-même ce qui c o n v i e n t . . n a v i g h e z în mini-volumul de aforisme, „Éditions André Silvaire”, cumpărat la plecare într-o librărie din lingă piaţa Sindagma, cărticică de rugăciuni s-o citeşti ascunsă între palme, neafectată de vînturile de sud care „îngreuiază auzul, tulbură vederea, dau greutate în cap, în corp şi membre”, ameninţă cu „febre cuarte, febre neregulate, splenopatie” şi-mi răstoarnă paharul cu rom, în ciuda centrului său de greutate stabilit de Arhimede. Să cer un altul, „Frigul e duşmanul oaselor, al dinţilor, al nervilor, al creierului şi al măduvei spinării”, „căldura li-i favorabilă”. De sorbit încet, „car tout ce qui

88 Conform inscripţiilor de stelă, descoperite de P. Cavvadias în timpul săpăturilor dintre 1881 şi 1928.

est excesif est contraire à la nature; mais, ce qui se fait peu à peu n'offre aucun danger, et surtout quand on change une chose en une autre"[89]. Efectul se lasă aşteptat, dar dacă „Dintre două dureri apărute în acelaşi timp, dar nu în acelaşi loc, cea mai puternică înăbuşă pe cealaltă", strănutul care mă vizitează o fi spre a mă feri de un sughiţ (VI, 13). „Strănutul vine din cap", iar insula Cos din stînga, cu crengile şi foile de papirus ale platanului lui Hipocrat. Hipocrat nu Patronul, ci Părintele.

Ajuns la obsesia ta, între golf, antica agora şi mare, după ce ai bătut pe jos o distanţă apreciabilă în lungul fortăreţei Cavalerilor Sfîntului Ioan, în „preajma paroxismului toate sînt intense". Copleşeşte nu tulpina, groasă de 13 metri, cît prodigiozitatea ramurilor, pe care n-ai cînd să le cuprinzi deplin. „învăţarea medicinei – în ce alt context dacă nu acum să enunţi din *Legea*? – este asemănătoare creşterii plantelor; predispoziţia noastră este ca terenul, preceptele dascălilor sint ca seminţele, învăţarea din copilărie e ca sămînţa care cade pe ogor în anotimpul potrivit, locul unde se face instruirea este ca aerul înconjurător, care generează hrana celor ce cresc, dragostea pentru efort este forţa activă, iar timpul le fortifică pe toate spre o creştere completă". Se divid şi coboară spre pămînt, fac coturi bruşte şi o iau spre cer, se interferează şi se dilată iar, cu bucle şi linii suple, cu braţe ciunge, în toate direcţiile, scapă dintr-o colnare în zenit răspunzînd trăsnetului din legendă c-un invers plurizigzagat tir de fulgere negre, dar şi metaforizează, întărite de zeci de pripoane, de cercuri, parcă diversificările şi experienţa, poate a celei mai vechi discipline. Căci dacă începuturile trebuiesc căutate în punctul cînd omul bolnav s-a departajat de cel sănătos prin simplă reducerea nutriţiei zilnice, sau şi mai înainte, cînd omul s-a departajat de animal prin fierberea „alimentelor care cresc din pămînt" şi prin „coacerea" cărnii, oratorul evoluţionist, pledant al dietei şi umoralismului, ne-a şi plasat în întrebare asupra raţiunilor şi ansamblului lucrurilor.

Două jumătăţi de zi şi o noapte mă voi afla în zumzetul de albine al acestui stup deschis, unde alveolele au luat forme de uriaş protozoar şi fizionomiile diverse se contopesc în una singură, pe care o împrumut fie din Ostia, fie din Atena, fie din muzeul insulei, indiferent dacă aştept somnul în hotelul Milva sau mărşăluiesc spre

89 Maximes *et penşées,* Paris, 1964, traducător Ch. Darenberg. Citatele româneşti Sn traducerea lui Constantin Barat *(Aforismele lui Hipocrat,* Editura medicală. Bucureşti, 1974).

Asklepion, dacă stîrnesc cocoşii zorilor sau urc în aer să mă cutremur cu Ioan din Patmos.

Absorbit de legendă şi absorbitor în Alexandria de glorii şi nume, de predecesori, succesori, adversari şi elevi, Hipocrat din Cos e în Cos sub platan, „unu şi numai unu" (şi platanul, mai tînăr, e totuşi din secolele V—IV î.e.n.) şi are înfăţişarea din statuia elenistică: umărul şi partea dreaptă a pieptului dezgolite, capul, cu o barbă înmugurind şi părul pieptănat înapoi, aplecat spre stingă, unde mîna îndoită din cot, într-un impact de pliuri, îi rezolvă sculptorului un atit de fericit echilibru cu genunchiul relaxat înainte al piciorului drept, expresia feţei concentrată şi blîndă, fruntea energică, ochiul larg deschis asupra lumii, atitudinea cu ceva şi de înţelept şi de martir. Prin „el" bolile ca şi moartea, principale instrumente împotriva omului ale zeilor, sînt sustrase arbitrarului, şi dacă în *Jurămint* te legi, spre respectarea datinei, „pe Apollo, pe Esculap şi pe Higieia", restul e „artă", factori de mediu, regim, „observaţie", „raţionament", cercetarea „muzelor", „deoarece nimic nu se produce fără o cauză naturală". Mă încurajează să-i cantonez aici, în convenţie, periodeut întors pe mări, numărul mare de „intrări" con- fesive, propovăduitoare, de efect, presupunînd şi prezenţa auditoriului, mulţimea. „Eu susţin că dacă omul ar fi fost un lucru unic, el nu ar fi suferit niciodată, deoarece ca ■unic existent nici nu ar fi avut de ce să sufere"; „Eu susţin chiar că altădată nici regimul şi nici hrana celor sănătoşi, de care ne folosim noi astăzi, nu ar fi fost descoperite dacă omului i-ar fi fost suficiente mîncarea şi băutura boului, a calului sau a tuturor celorlalte fiinţe"; „cel ce nu ştie ce este omul, nu e capabil să ştie nici ce este medicina"; „cel mai bun medic este cel ce practică prognosticul"; „După mine se cuvine să folosim raţiunea în toate domeniile artei medicale"; „Cred că multe indicaţii asupra modului cum trebuie tratată fiecare boală sînt altfel decît le-au prezentat cnidienii"; „In toate casele în care voi merge, voi intra pentru folosul bolnavilor, străin de orice nedreptate voluntară şi vătămătoare şi de alte fapte nedemne faţă de bărbaţi sau femei, de oameni liberi sau sclavi" ...

Scrise de prin secolul V pînă în secolul III, achiziţionate de regii Alexandriei (o Cleopatră îşi păstrează în Cos tezaurele, un Ptolemeu în Cos vede lumina zilei), recumpărate, spre a ne fi transmise prin arabi, la Bagdad, prin secolele IX—X, cu echivalentul în aur al greutăţii, mai mult eliminate din literatura generală antică, pentru a constitui temelia, pe drept de invidiat, a templului unei singure tagme, cărţile din *Corpus hipocraticum* (14 din 60, în româneşte pentru publicul larg prin culegerea *Multurn în parvo,* Editura enciclopedică, 1974) impun cu

tării de aloe şi opiu, sub frunze şi lîngă fîntînă, prelungirea acestui act de falsă, tonifiantă iniţiere. Nădăjduindu-se că „ar fi totuşi drept să învingă cel care cunoaşte realitatea", e combătut cineva care cercetează „arta medicală, sprijinindu-se pe ipoteză", pe „ipoteza goală". Cu o acribie demnă de filosofii „fiziologi", cunoaşterea naturii este revendicată, orgolios, exclusiv. Dacă „numai prin medicină" („de multă vreme deasupra celorlalte arte": „şi-a aflat un principiu şi o metodă fâcînd în decursul timpului multe descoperiri preţioase") „se poate cunoaşte într-adevăr natura, trebuie slujită exemplar", pentru că „va descoperi şi ceea ce a rămas [nedescoperit], atunci cînd un om capabil şi cunoscător al descoperirilor făcute va continua cercetările, pornind de la ele". Corpul omenesc e raportat la cosmos, cosmosul reductibil la apă, aer, foc, pămînt, corpul funcţionînd prin echilibrul sîngelui, flegmei, bilei galbene şi bilei negre, dependent de băutură şi de hrană, de climă şi de curăţenie, de exerciţii atletice şi de social, în vîrtejul infinităţii de factori materiali care decid ca „amestecul reciproc al elementelor, al cantităţilor şi însuşirilor" să aibă loc „cu măsură", ori, dimpotrivă, *crazei* să-i ia locul *discrazia,* „cînd una din umori este mai puţină ori mai multă, sau cînd se izolează [...] fără să se amestece cu toate celelalte".

Nota polemică se ascute, însă: ironia faţă de cei care în „felul lor nou" preferă terapiei individuale pe baza *foii de observaţie clinică* şi adevărului „nu există boli ci bolnavi", aplicarea mecanică a antidotului: *uscat* împotriva răului provenit prin *umed*, „prin frig împotriva căldurii, prin căldură împotriva frigului"; persiflarea, cu un frison prin magistraţi, la adresa purificatorilor, care „spre a nu fi descoperiţi că nu ştiu nimic", „iau paravan divinitatea". O adevărată replică din Aristofan: „Ci numai purifică, ascunzînd în pămînt cele ce trebuie purificate, ascunzîndu-le în mare sau transportîndu-le departe în munţi, unde nu le calcă şi nu le atinge nimeni. S-ar cuveni să facă dimpotrivă, să le ducă în templu şi să le ofere zeului, dacă acesta este într-adevăr vinovat". Dar, „deoarece nu există zei" ... şi totuşi pasajul despre simptomele epilepsiei, cum să-l abandonezi psihiatrilor sau didacticilor? „Dacă bolnavul imită capra sau dacă rage şi îşi contractă partea dreaptă, ei afirmă că pricina e mama zeilor; dacă vorbeşte mai ascuţit şi mai apăsat, îl aseamănă cu un cal, spunînd că pricina este zeul Poseidon. Cînd scapă materii, fapt frecvent la cei stăpîniţi de această boală, atunci le aplică supranumele de Enodia. Dacă materiile sînt mai dese şi mai subţiri, ca la pasăre, vinovat e Apolo Domios. Dacă îi iese spumă din gură şi agită picioarele, pricina este Ares. Despre cei cuprinşi

noaptea de spaimă, frică şi halucinaţii, ca şi despre cei care sar din pat şi fug afară, ei spun că sînt urmăriţi de Hecate şi de vedeniile celor răposaţi."

Şi mai mult se impune expropierea părţii a doua din *Despre aer, ape şi locuri,* tezaur, în secolul de aur, mai de preţ decît „semnul secreţiei". Informaţii, în întrecere cu Herodot, de la Nil şi din ţinutul Phasis şi de la poporul sciţilor „sauromaţi". Mai degrabă viziuni decît realităţi, în imagini pregnante, existenţele lichide şi iasma nomadismului. „O ceaţă deasă acoperă ţinutul" „mlăştinos, călduros", „împădurit", „fructele cresc toate pipernicite". „Sînt singur şi mă duce-un gînd", „Şi n-am tras podul de la mal"[09] – „Oamenii trăiesc în bălţi, locuinţele lor de lemn şi trestie sînt construite pe apă; ei nu au nevoie să meargă la oraş şi la tîrg, ci vîslesc în sus şi în jos în luntrile lor făcute dintr-un singur trunchi de copac, pe canalele lor numeroase", „înalţi de statură şi burduhoşi", „cu o culoare ca de icter", cu glasul gros. „Ploile cad din abundenţă". În schimb „ceea ce se numeşte pustiul scit este o cîmpie cu multe păşuni, înaltă", aşezată „sub Carul Mare şi Carul Mic, la sud de munţii Rifeici de unde suflă vîntul de miazănoapte. Soarele se apropie numai spre sfîrşit, cînd ajunge în anotimpul verii, dar şi atunci încălzeşte puţină vreme şi fără putere". „Foaie verde firul peliniţii"[10] – „Unele căruţe sînt foarte mici şi cu patru roate, altele au şase roate; toate sînt învelite cu stuf. Unele sînt construite ca un fel de locuinţe cu o odaie, altele cu trei odăi; înăuntru nu pătrund apa, zăpada şi vînturile. Căruţele sînt trase de două sau trei perechi de boi fără coarne". „În căruţe trăiesc femeile, iar bărbaţii conduc căruţele călare". înainte de a deveni „molatice" şi „puhave", „atît timp cît sînt fecioare" femeile călăresc şi ele, „trag cu arcul, aruncă lancea de pe cai şi luptă în războaie", necăsătorindu-se „pînă ce nu au omorît trei duşmani". Cu picioarele atîmate, cuprinşi de amorţeală, gheboşaţi, bărbaţii se resimt, ca bărbaţi, de călătoria continuă, de oboseală şi de irig; din cauză că purtind întotdeauna pantaloni „nu-şi pot atinge părţile sexuale cu mina", „dorinţa puternică de dragoste" e în eclipsă. „Cînd se apropie de femei şi nu se dovedesc cum trebuie – trece rumoarea printre măslini şi oleandri —• ei nu se sinchisesc la început şi îşi văd de treburile lor; cînd încearcă însă a doua, a treia oară şi apoi de mai multe ori şi nu se petrece nici o schimbare, socotesc atunci că au greşit faţă de un zeu, pe care îl învinuiesc; după aceea, îmbracă haine femeieşti, îşi recunosc neputinţa şi ajungînd la fel cu femeile muncesc în rind cu ele." Reflecţii de patolog şi de învingător olimpic la înot, de om de palestră.

Dar şi de filozof social, în cîmpul proaspăt al antropologiei. „Oriunde oamenii nu sînt stăpîni pe sine şi nu sînt liberi, ci se găsesc sub despoţi, ei nu mai caută să se instruiască în vederea luptelor, ci doar să pară că nu sînt buni de luptă". „Acolo unde prefacerile nu sînt intense, nici trupul, nici spiritul nu se încordează"; pe cînd „omul care rămîne mereu netransformat tînjeşte", „în cel supus prefacerilor pot sălăşlui truda corporală şi cea intelectuală". „Europenii – o urare pentru viitor dacă nu un eufemism pentru atenieni, pentru grecii guver- nîndu-se democratic –, fiind independenţi şi întîmpinînd primejdiile după placul lor, nu după al altora, dovedesc în mod nesilit mult zel şi aleargă acolo unde este primejdia; căci ei sînt cei care se bucură de binefacerile victoriei". Dovadă că „obiceiurile contribuie în mare măsură la modelarea felului de comportare", cum şi mediul. „Vei găsi de regulă că înfăţişarea şi dispoziţia se potrivesc cu felul ţinutului. Oriunde pămîntul este reavăn şi jilav, iar apele sînt chiar la suprafaţă, astfel că vara sînt calde şi iarna reci, şi oriunde anotimpurile se prezintă normal, acolo şi oamenii au părţile moi dezvoltate, sînt grăsuţi" şi „în general delăsători"; „oriunde însă ţinutul e arid, deschis, aspru, stăpînit iarna de ger şi vara de arşiţă, acolo şi oamenii sînt uscăţivi, pirpirii, osoşi şi păroşi. În asemenea constituţie îşi găsesc loc agilitatea la muncă şi atenţia". Mai mult: „sînt constituţii care seamănă cu o regiune de munte, împădurită şi jilavă; sînt alţii a căror constituţie este asemenea unui ţinut uscat şi secetos; alţii sînt asemenea păşunilor şi bălţilor; alţii, la fel cu cîmpiile şi ţinuturile golaşe şi uscate".

Deşi „această lucrare este folositoare" şi „celor care mai au de învăţat; celor care cu întîrziere s-au apucat să studieze arta medicinei; celor care încă se mai află pe băncile şcolii; celor care sînt nevoiţi să călătorească străbătînd pămintul de la oraş la oraş"[90], să mă smulg cumva din strînsoarea străină! „Arterele care se îndreaptă din tot corpul spre creier sînt multiple şi subţiri; două sînt însă mai groase, una care vine de la ficat şi alta de la splină", „Majoritatea bolilor pot fi tratate în acelaşi mod în care apar, deoarece un lucru poate fi pentru cineva remediu, iar alteori vătămător", „boala se dezvoltă şi creşte prin ceea ce i se potriveşte, dar piere şi se stinge prin ceea ce îi este potrivnic" . . . , barierele de specialitate strictă mă ajută. N-am nici de demonstrat că „Hi- pocratismul nu a survenit ca un accident în istoria civilizaţiei greceşti", meritul esenţial fiindu-i acela de a fi săvîrşit o reformă capitală, mijlocind trecerea de la empirism la practica

[90] Ştefan din Atena, un comentator; citatul din volumul *Figuri ilustre ale antichităţii,* Editura tineretului, 1966.

îndrumată de raţiune, ori că prin cîteva linii de bază e contemporan cu Alcmeon din Crotona, ba chiar cu faimosul *papirus Edwin Smith* unde, prin secolul XVII î.e.n., sînt expuse, sistematic, 48 de cazuri clinice, cu preocupări de prognostic şi cu sumare recomandaţii terapeutice, cum un neliniştit de treptele istorice ale cunoaşterii poate găsi în cuprinzătoarea sinteză *Hipocratismul de-a lungul secolelor* de G. Brătescu (Editura ştiinţifică, 1968), nici de redistribuit pe autori, pe componenţi ai şcolii şi pe epoci, pasaje şi opere întregi, exerciţiu dealtfel, cum s-a remarcat, din cele mai interesante de propus criticii.

Date biografice, întîmplări ipotetice mă vor urmări sau m-ar urmări, ce-i drept, încă. Un nepot al unui Hi- pocrat (I), fiu al unui Heraclid, din neamul Asclepiazilor, căci meseria se transmite, în familie, auditor de prelegeri ţinute de un elev al lui Pitagora, un talent excepţional îşi poate pretinde mai mult decît îi oferă oraşul său. În vîrstă de 17 ani, să caute învăţătura în alte cetăţi sau la alte civilizaţii. Devenit celebru, să fie chemat la Atena, şi să combată ciuma cu foc şi cu flori, chiar dacă Tucidide tace. Să răspundă apelului unui rege al Macedoniei, şi din Pella să se abată la Abdera, spre a-l cunoaşte sau a-l îngriji pe Democrit. Să debarce pe insula Tasos. să ia un vas milesian pentru Istria, pentru Chersones, pentru Trapezunt. Să se fixeze între Volvo şi Larisa vetre de „oblo-jeli elenice", anteic, să se înconjoare de învăţăcei şi să simtă nevoia de a se confrunta cu docţi de acasă. Polib, Dioxip, Apolonios, Thesalios, Dracon, Soranus – o umbră se prelinge, se distinge printre despărţirile povestite pe lecite, pe stele, din Keramikos. şi se interpune între viaţă şi moarte, intre fatalitate şi şansă. Tînăra Hegeso, care-şi priveşte pentru ultima oară bijuteriile din caseta adusă de sclavă (anul 400), într-o perfecţiune şi quietudine de aforism, învie prin această nălucă, s-a reîntronat mişcarea, „qui deplace Ies lignes".

Alături de tragedii, de paginile istoricilor, cărţile din Cos ridică şi ele capacul de cutie a Pandorei de pe borta în care perfecţiunea corpurilor atletice, frizele templelor, simetrice, estetismul, silogismul, alexandrinismul au tasat suferinţa, mizeria umană, singurătatea în faţa nopţii. Moartea are de acum un „facies", cînd n-ai preîntîmpinat-o, dacă n-ai reuşit să-i surprinzi din timp sănătăţii accidentele, ezitările: „nasul va fi ascuţit, ochii înfundaţi, tîmplele scobite, urechile reci şi contractate, cu lobulii îndepărtaţi, pielea frunţii uscată şi aspră, iar culoarea întregii feţe galbenă, sau negricioasă sau vînătă, sau plum- burie". M-a urmărit această frază, ca o gînganie: „cunosc următoarele: mîinile sînt duse înaintea feţei şi

caută în gol, de parcă ar căuta nişte fire, smulg fibre din veşminte şi desprind paie de pe perete". E de stabilit grabnic dacă ochii muribundului „fug de lumină sau dacă lăcrimează involuntar sau deviază", dacă sînt „mereu mobili, bulbucaţi sau mult înfundaţi", dacă „pupilele sînt uscate sau fără strălucire", şi de dat lupta ta, chibzuind „asupra celor prezente, celor trecute şi celor ce vor fi", transferînd totodată, fără excepţie, cazurile, posterităţii.

Astfel eroii acestui spectacol, contorsionaţi, transpiraţi, căzuţi înainte şi alunecînd spre picioarele patului, „cu pi

cioarele dezgolite şi nu prea calde", cu „buzele sau nasul curbe, vinete sau galbene", devoraţi de febre, de delir, de crampe, de cefalii, de erupţii, de scrîşnet, de sîngerări, vin pînă la noi învingînd sau pierzînd, după 3, 18, 40, 80 de zile de suferinţă, cauzîndu-li-se din senin, de la o naştere, de la exces de „băutură şi exerciţii gimnastice", de la „dureri în regiunea cardiei" („inima are forma unei piramide"), „în flancul drept", „în degetul cel mare al piciorului", „în regiunea hipocondrelor", în gît şi şale, urmate de surzenie. „Filiscos, care locuia lîngă zidul cetăţii", „femeia lui Filinos din Tasos", „Cleonactide, care locuia mai sus de templul lui Hercule", „un cetăţean din Clazomene", „Erasinos, care locuia lîngă şanţul Boarului", „fata lui Dromeade".

Căderile de cortină: „Paroxismele au apărut în zilele pereche", „A murit repede", „boala a luat sfîrşit", „spre sfîrşitul letal, a fost cuprins de convulsii frecvente", „conştiinţa i-a revenit. Nu s-au mai ivit recidive. După criză, de cîteva ori a avut epistaxis", fără un murmur de reprobare, fără o sticlire de lacrimă, pun capăt viselor unei nopţi scurte, basta! „Arta medicală în totalitatea ei va fi permanent obiectul descoperirilor, dacă cercetările vor continua", travestiţi stîngaci, stropind prea violent cu apa lor lustrală, zorii au trezit, sînt orele 5,30, la Viaţă, tot pămîntul!

Apa lor lustrală: un cer albastru şi galben trecînd în roşu deasupra mării, un nor alungit, compact, ciopîrţit de vînt, leit o insulă din Egeea văzută din avion, un minaret, palmieri ce se clatină peste acoperişuri plate, şi un imens luceafăr de ziuă exploziv, dur, triunghiular.

Decizia pe care o iau e hipocratică. Dacă la orele 12 trebuie să prind autobuzul pentru aeroport iar de Asclepion mă despart 3,5 kilometri, dispun lejer de două ore dus şi două întors la pas.

Al naturii, deci. „V-ar prinde bine 6 kilometri pe zi", îmi amintesc prescripţia medicului de acasă. Război nevrozei.

Cîmpul de ruine al aşezării antice, un templu al lui Dionysos, un Gimnaziu, un Odeon care-şi păstrează 7 gradene originale, băi, mai multe „vile" cu mozaicuri şi fresce, între care o „Casă a Europei", fragmente de bolţi,

resturile unei bazilici, aliniamentele de capiteluri, uitare, incinte şi fundaţii, printre care ieşi în cîmp, amestecă în frigul penetrant epocile constînd din răgazuri de independenţă, de relaţii preferenţiale cu Atena, Sparta, Rodos, Egipt, Roma, Chios, Bizanţ, conferind prosperitate, şi din ani ori secole de dependenţă: perşii, Mausol, statele numite, macedonenii, latinii.

Grădini de portocali, de mandarini şi de lămii, încărcate de fructe galbene, verzi, roşcate, sînt primii convorbitori cu o stare de surescitare vitalistă, de îmbăiere în elemente primordiale. N-am descusut îndestul limbajul astronomic-meteorologic ca să ştiu dacă mă aflu „cu faţa spre răsăritul de vară al soarelui şi cel de iarnă", şi dacă recomandînd ca mai prielnice oraşele „situate spre apusul soarelui", apele „aşezate spre răsărit" trebuind „să fie limpezi, să aibă un miros plăcut şi să fie moi şi agreabile", elogiază de fapt acest itinerar, dar nu mă îndoiesc că ilustrez pentru moment însumi afirmaţia „Feţele oamenilor au o culoare sănătoasă şi sînt rumene". Mă are încă în seamă luna, exact deasupra drumului, tăiată în două, un C, însemnînd descreştere. Bine ecologic, despărţindu-mă de ora şase, în zi de 27 noiembrie, între munţi mari la stînga (pînă la 846 metri), mici la dreapta, prin mănoasa cîmpie care-i face pe localnici mai mult agrari, pieton asclepiad. Cu neînsemnate deosebiri, acelaşi decor, nu iert nimic. Cîte-o agavă smulsă, chircită ca o caracatiţă pe grătar, smochinii cu frunze veştede, în rărire, ca la nuci, chiparoşi piramidali şi orizontali, măslini culeşi şi neculeşi. Rup şi gust o măslină albastră (miezul violet, gura pungă). Smocuri de nori iluminaţi de pe sus văd răsăritul, cum şi ultimele spinări de munţi din dreapta, liliachii de aceeaşi Veste. Un cimitir musulman, un columbar cu porumbei albi, sculaţi de mult, gînguritori, flăcăiandri cu biciclete sau pe motorete, transportînd coşuri de nuiele pline sau lăzi cu roşii. Casele gherete, dulapuri, foarte înghesuite una în alta, albe. Copii care merg la şcoală, ca şi bătrîni, salută: Kalimera. Cît pot duce două roţi subţirele şi un ghidon! Cîrciumarul face curat, printr-un geam văd o gospodină care adună patul. Vaci negre, oi, cotcodăciri şi cucuriguri. Se culeg citrice.

La ieşirea din sat, sub pod, gîrla secată. Cactuşi iau În primire taluzele. Ciripit scurt şi subţire de păsări: glasuri cunoscute. Protejat de nori, tăinuit, soarele e prin insulă (altă lumină, şi mai cald vîntul). Nu fac mai mult de 10 paşi şi de după un deal, din stingă, zbucneşte întreg, complet liber, Helios! Ora 7,30. Tot pe partea lui, puţin mai în urmă, teritoriul ales, îngrădit, în vederea construirii din fonduri internaţionale a unui institut mondial de medicină. Idee romantică? Pe mare, o insuliţă ca o cupolă. Cred că am ajuns. De la tălpile mele la prime

trepte, un tunel din cîte trei rînduri de chiparoşi pe ambele laturi.

Redresate, amenajate grădinăreşte de către italieni în anii recenţi de guvernare în Dodecanez, stabilimentul termal şi sanctuarul produc impresie. Deasupra subsolului cu ape, sub un aer tonic, necălcată azi încă de nici un vizitator, creşte o iarbă grasă ca-n primăvară. La un alt nivel, un izvor sacru sună. Grabnic, a bea. Între parapete solide, verticale, terasele te trec prin patru vămi pînă la templul cel mai de sus din care a rămas un altar ca un potir alb, profilat pe o lizieră de conifere, şi de unde împingi, ca două coarne de melc, priviri spre Halicarnas şi Cnidos. Tabăra adversă. „Dar nu numai din această cauză nu îi aprob, ci mai ales că ei au folosit un număr mic de mijloace terapeutice, cele mai multe reducîndu-se, cu excepţia bolilor acute, la administrarea de purgative şi la prescrierea zerului şi a laptelui", hotărît lucru te afli chiar în băncile Şcolii! Acasă la ea numai în texte, imperfect şi acolo, îi poţi fi pe urme pe terasa cea mai de jos, „a IV-a[u], cu terme din secolul I (e.n.) şi un bazin pentru băi reci; pe a doua mai ales, „a III-a", bogată odinioară în surse feruginoase şi sulfuroase, dacă nu pe următoarea, „a II-a", nimic nedovedind că altarul monumental şi templul înălţate lui Asclepios prin secolul III (î.e.n.) nu înlocuiesc un mai vechi, distrus în secolul lui Hipocrat, sanctuar al lui Apolon Kiparisios (chiparoşi ca obeliscuri negre răspund din toate părţile); pe ultima chiar, „a I-a", din raţiuni la care am făcut referire, oricît scara de marmoră, 35 + 25 trepte, vorbeşte de fast elenistic şi roman, imperial, de-un „filadelf" ori de-un Claudiu. Marele peristil doric clădit pe substrucţii tari de tracit îşi avea ca

şi cel ionic de pe terasa a II-a, azi două coloane, groapa pătrată unde pelerinii în purpură sau în cîrji, abia co- borîţi de pe coverte, depuneau două drahme, preţul unui bou, sau un obol, preţul unui cocoş, totuşi au fost semănate şi pe această înălţime conducte şi vane. Alte izvoare (condiţiile materiale!) resuscită dubiul. La vreo patru kilometri spre est, izvorul cald Kokinero, numit prin tradiţie „al lui Hipocrat"; mult mai aproape, doar cu puţin mai la sud, izvorul Burina, acoperit de un tholos, construcţia cei mai arhaică din insulă, ducînd cu gîndul la mormintele cu cupolă miceniene, pivot posibil nu numai unui aşezămînt medical de tip sacerdotal, ci chiar „vechii medicine".

Cum „împreunîndu-se intre ele, ele devin cînd aceasta, cînd aceea şi aşa mereu pînă în veşnicie", ca să ne luminăm calea tot ionic[91], băile de pe terasa a III-a, de rit roman, nu mult diferind de staţiuni termale de azi, nu se vor fi abătut de la recomandările şi rezolvările din secolul IV. Sînt necesare „un adăpost lipsit de fum şi apă abundentă", „Drumul spre bazin trebuie să fie scurt, pentru ca bolnavul să intre şi să iasă uşor"; „Amestecul de apă caldă şi rece să fie dinainte pregătit, apoi să se execute repede aspersiunile", glăsuiesc din pereţi despărţitori porţiuni de apeduct şi de canale. Asistă, în două încăperi mari, de subsol, şiruri de trunchiuri din discuri de ceramică suprapuse ca, la Bobotează, turtele cu mac. În alte odăi se văd urme de mozaic şi porţiuni de tencuială cu linii şi chenare pe fond roşu, două cămăruţe sînt tapetate şi pavate cu marmoră. Ades în zidărie, prinse cu mortar, blocuri cioplite fin şi fragmente de coloane, din construcţii anterioare. „Se va îmbăia fie întreg corpul, dacă acest lucru e de folos în alte privinţe, fie numai capul". „Cei cărora s-ar părea că baia le ameliorează boala, trebuie să se îmbăieze; cei care nu au nici un avantaj din îmbăiere, nu trebuie să se îmbăieze", deşi „celor cărora le place baia nu le va vătăma nici dacă se vor îmbăia de două ori pe zi".

Lăsînd în urmă bifurcaţia pentru Asclepion, trei ore mai tîrziu, în autobuz, pe şoseaua sud-vestică, trasată cum ai diseca un păstrăv spre a-i elimina şira spinării, regret graba cu care a trebuit (am *reuşit,* prin protecţie: zi de luni!) să vizitez muzeul arheologic, să parcurg străzile cu palmieri şi iederă, flămînd şi însetat, cu atît mai mult cu cît acum ştiu că „Nici saţietatea, nici foamea, nici orice alt lucru de care ar fi vorba nu sînt bune, dacă

---

91 Empedocle, din *Antologie filosofică,* Editura Casa Şcoalelor, 1943.

depăşesc lucrurile normale”[92]. Farmecele Hygieei cu şerpi, Demetrei. Afroditei, Atenei, Artemisei, statuilor de femei romane, încă vigilente prin prezenţele masculine care sînt Dionysos, un satir, Pan, au darul de-a consola. Cît e al scriitorului din toată zdroaba, n-am înţeles, dar să reţin că insuliţa ca o cupolă mi se îmbie iar, desigur dintre Pserimos şi continent. Cîştigul meu mai cert să-l constituie oare un poem de factură clasică, notat din mers, la întoarcerea în oraş, şi cîteva metafore la care m-am gîndit fără să insist, sau uimirea că ori de cîte ori mă voi uita pe hartă nu-i voi găsi indicat numele fişiei de pămînt înguste şi roase la bază, perpendiculară exact deasupra capului meu, desenată ca un semn de exclamare grav, trădînd un sentiment al datoriei menit să scape coloşilor? Ca să mă conving că munţii goi ai insulei Calymnos s-au născut din nişte valuri, acum încremenite, şi că Leros şi Patmos licăresc printre pomi şi semănături, de care orarul de iarnă al vapoarelor m-a frustrat, zvîcnesc spre aerodrom primul. Praful stîrnit puternic de elicele „Insulei Milos”, un bi- motor, din rocile în care a fost săpată pîrtia, te desparte întotdeauna cu cîteva minute mai devreme de patria lui Apelles.

îmi place s-o privesc pe doamna luxoasă, smeadă, fină. Cercei albi, de fiecare ureche vreo 20 de boabe de lăcrimioare, soarbe cu paiul dintr-o portocaladă. O însoţeşte (bunicul, tatăl, unchiul?) un bătrîn în şalvari negri, continuaţi sub genunchi de tureacul cizmelor. Pe cap tichie de lînă neagră, mustăţi albe gălbenite, aprinde o ţigară, comandă cafea. Perfectă stare a sănătăţii. Mişcările-i agere i-o iau înainte tînărului de alături, cînd acesta vrea să-şi plătească partea. Dar iată, orele 13, sîntem invitaţi la *aeroplano.*

Să depăşesc *criza,* aş sta cu cineva de vorbă, cît aripile simt vîntul. Palma stîngă îmi amorţeşte uşor. Dă-mi, Doamne, inima stewardesei! E nostim cum la teama că aş cădea încerc o grijă discretă pentru blocnotes. Cînd cineva pronunţă Ikaria, n-am motive să mă declar mai fortificat. Sînt înduioşat gîndind că scriu pentru oameni nu pentru peşti, exterior eului. Cu ochii lipiţi de geam, recompun, reală, răsturnată, forma luată de cristalul neclătinat, adine, consternat, crăpat, în punctul unde evadatul din Creta plonjează după ce s-a lovit de soare.

MACEDONIA

92 Citate de pînă aici, fără trimitere, cu excepţia aforismelor, din florilegiul menţionat „Multum in parvo”.

ANTICĂ

D în Veria, oraş atestat prin secolele V—IV (î.e.n.). ca să pătrunzi în inima Macedoniei antice, geometria îţi împrumută un triunghi. Eşti mai întîi în cîmpia „fertilă", verde, străbătută de trei rîuri şi de un fluviu: Vardarul. Latura sud-estică îţi arată livezile de piersici, de meri şi peri, culturile de grîu, de tutun şi de bumbac, de fasole şi de sfeclă de zahăr, grase trifoaie şi varză strînsă în piramide, ca-ntr-un Nord al Dunării; în afară de Nea Alexandria, comună cuprinsă, nici un nume şi nici un semn de piatră nu asociază istoria, deşi prin această deschidere largă, înclinată spre golful Termaic, caii albi aduşi din Rodopi şi Balcan te purtau ca vîntul la Olynthos, spre a-l distruge din temelii, ori spre Pydna, în josul tărmului şi la Dion, sub Olimp, spre a-i aduce sacrificii lui Zeus, înainte de-a trece „săratul întins".

Pe latura nordică eşti în braţele lui Archelaos (413—399 î.e.n.): la Pella şi apoi la Edessa, cum ai inversa cronologia operei de mutare a reşedinţelor regale. Greci după cei mai mulţi, coada în septemtrion a cometei doriene, cu adaos etnic de iliri şi traci, socotiţi încă în secolul lui De- mostene, la Atena, barbari, supuşii săi sînt totuşi spre sfîr- şitul secolului V elenizaţi, după cum cu Alexandru I (498 —454) e obţinut pentru urmaşii dinastici ai lui Perdicas I şi Amyntas I dreptul de a participa la competiţiile olimpice.

Pămînt, pămînt, pămînt, regele organizator de infanterii grele îşi trage însă faima de la găzduirea bătrîneţelor lui Euripide. În semn de recunoştinţă, refugiatul scria aici drama cu numele monarhului; din întîmplare pierdută, ca dă nu putem cîntări cit era jertfit, într-un amfiteatru care încă doarme sub glii, adevărului şi cît conjuncturii, în epoci mai imperfecte ale ocrotirii artei. Se mulţumea desigur cu puţin cel de al treilea mare tragic, un dram de căldură, de dragoste fără de care înnebunesc poeţii, nici „noroc să-i facă traiul trist", nici „bogăţii să-i sfirtece inima" (viaţa i-au luat-o cîinii[93]). Cum spune Doica în *Medeea* – oare aşa să fie, el din pricina rîsului lui Aristofan? – „am venit aici la cer şi la pămînt", dată sumaritatea ruinelor. Coloane ionice reînălţate, un covor de dale, intacte mozaicuri, „Neliniştea-i în noi"[94], pentru că după cît se ştie pînă azi, ne-am afla chiar în centrul oraşului descris de Tit Liviu.

Cu un Amyntas III (389—369) şi un Perdicas III (365—359), numărătoarea inversă te depune iată la urcarea

93 În muzeul din Pella, poţi vedea unul, de marmoră, s-ar părea • anterior (aproximativ 450 i.e.n.).

94 Citatele, din traducerea lui Alexandru Pop.

pe tron a lui Filip II, cînd aşezarea dintre mlaştini trebuia să n-aibă nimic inferior în plan edilitar polisurilor helladice asupra cărora îşi vrea definitivă hegemonia. Printre nori ceţoşi, soarele umple fruntariile Macedoniei de un foc lipsit de elevaţie. înzestratul diplomat şi strateg le extinsese cît putu: spre est, în Halkidiki iar în nord-est pînă la ţărmurile Chersonesului, în nord-vest ocupînd Peonia, în sud pînă în vecinătatea Atenei. Deşi în loc şes, prin ceva indefinibil parcă te afli la cetăţi dacice; căldura înăbuşită şi transpiraţia te fac prozaic, stînjenit în lumină („Şi-a aruncat armele fără să-i fie ruşine, cum spune Pytheas, de inscripţia săpată pe scut cu litere de aur: *Noroc* bun"[95]).

Tentaţiei solemnităţii nu i te poţi sustrage în acest punct de înmugurire, după lupta de la Cheroneea, la un popor care n-a reuşit încă să numere un milion de suflete, a visului nu nou: cucerirea lumii. „Filip, îndată după victorie, nemaistăpînindu-şi bucuria, se duse beat la cadavre ca la un banchet şi cînta scandînd şi bătînd măsura cu piciorul"[96]. În cîteva luni, la Corint, e proclamat şef al confederaţiei panelenice. Isocrate: „Dacă eşti cu adevărat vrednicul urmaş al lui Heracles", fă acestea: „Să transferăm războiul în Asia, iar prosperitatea Asiei la noi". De- mostene: „Singurul scop, spre realizarea căruia tinde Filip, e jefuirea Eladei". Isocrate: „Toate celelalte neamuri îţi vor rămînea recunoscătoare că eliberezi pe eleni pe despotismul asiatic şi fericeşti pe toţi oamenii prin cultura elenică". Demostene: „Fără a mai vorbi despre Olint, Me- ton şi cele treizeci şi două de oraşe ale Tracici distruse de el cu o cruzime nemaiauzită, fără a mai vorbi de nimicirea focidenilor, el a răpit oraşelor din Tesalia libertatea şi organizarea statelor". Isocrate: „Fie ca acest război, animat de gînduri patriotice" .. .[97].

Săpăturile la Pella n-au fost duse la capăt, ca să ai mai conturată dinaintea ochilor vatra atît de clocotitoarei ambiţii, deceniul 348—338 prin care spiritul filtrează şi sistematizează sau absoarbe aici tot ce cultura greacă a produs şi clădit o mie de ani iar armele se pregătesc să faciliteze restituirea către Orient a datoriilor contractate prin împrumuturi de civilizaţie. Porţiunea descoperită ca ;i nu multele piese muzeale (un lanţ de fier, un călăreţ de prin secolul VII şi un Hefaistos, ambele de bronz, cîteva amfore pictate) logodesc confuz epoca arhaică, ora de apogeu, veacul Antigonizilor şi agonia de sub romani,

95 Plutarh, *Demosthenes,* traducere M. Jakotă.
96 Plutarh, trad. cit.
97 Citatele, din Isocrate şi Demostene.

aşa ex- plicîndu-se tentaţia patologică de a i te substitui Societăţii Arheologice Greceşti şi bucuria că un singur paznic, cu nimic de Argus, moţăie pe un capitel undeva în direcţia satului Palea Pella. Calci pe desene din piatră cioplită şi piatră de rîu, pe lingă fundaţiile unei clădiri ce avusese curţi interioare cu portice şi era încadrată de trei străzi, înaintezi pe un dalaj care mai aparţine secolului IV, al lui Aristotel, spre taluzul colinei unde „lucrările" încetează brusc. Pămîntul, acoperit sus de iarbă şi pufos ca o pîine ruptă în două, continuă nepăsător, doldora de cioburi de galbenă ceramică, de bucăţi de fier şi piatră. Sub curbura-i largă, un deal de toată frumuseţea, aşteaptă, se presupune, însuşi Palatul unde Olimpiada, spre perpetuarea dinastiei, singură în odaie pe întuneric cu Netinav, simţi asupră-şi pogorîre „cu capul de leu şi cu picioarele de vultur, şi cu

coada de aspidă şi cu doauo aripi" şi auzi: „va veni vremea să naşti coconul"[0].

Cu un ciob ca o custură încep să scormonesc acest mal, hotar de alt tărîm. Postură hilară, speranţă sfîntă de colecţionar tîlhar, sol neauzit la porţile curţii de Machedonia, răzbat cam un lat de palmă. Un sunet! O comoară? Doamne, orice: dacă n-a fost să fie bronz, sau inel cu camee, sau figurină cu centauri, atunci un fragment ceramic pictat. .. un profil abia scris, o roată de car, un braţ repezind spada! Degajez cu grijă, desprind aşchiile şi pămîntul din jurul lui, şi nimic în afara faptei clarului universal. Un nesmălţuit git de ulcior, interiorul şi el lut, cum ai deschide un mormînt prădat. În afara băşicilor din podul palmei, nici o procopsire. „Arheologia fiind astfel definită, ca studiul civilizaţiilor în parte sau complet ascunse în pă- mint, se înţelege că nu te poţi improviza arheolog şi că nu este de ajuns să scormoneşti conştiincios solul cu un şpaclu."[98]

încheiat conflictul cu Etica (într-adevăr, te îngrozeşti: la întrebarea: „Cum se deosebesc cei educaţi de cei ne-educaţi", răspunsul fusese „ca viii de morţi"), mă pot de-dica pizmuirii norocului altora: contemplării cîtorva opere plastice dezhumate şi expuse în aer liber. Acţiune de me- dicaţie, de atenuare a exaltării şi delirului, de descărcare a prea-plinului afectiv. Katharsis. Prin Lessing, „transformare a pasiunilor în înclinări virtuoase". Efect, după Cro- ce, propriu tuturor artelor, nu doar muzicii şi tragediei, încercuit cu sîrmă, orizontal, aşa cum a fost destinat cu funcţie de paviment, un mozaic policrom de o rară expresivitate reprezintă sacrificarea unei căprioare – sau grifon atacînd un cerb? – între borduri cu motive florale şi liniare. Cum te-ai uita într-un lac înconjurat de nuferi în care se reflectă o scenă de pe deal sau ţes forme norii. Aceasta nu înseamnă că pentru cele două tablouri din muzeu, expuse vertical, între chenare de gips sau de lemn,

98 Guy Rachet, *Universul arheologiei,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1977.

„Dionysos pe spinarea panterei” şi „Lupta cu leul”, cuvintele şovăie în a căuta „melodii entuziaste” ori au motive, cumva, să evite *ditirambul*. Dacă cel de al doilea, cu taina pe care i-o dau deteriorările, desprinde de prin depărtări elenistice un prototip de impetuos arhanghel înaripat şi gestul dreptei cu lance a sfîntului Gheorghe, în schimb scena cu zeul vinului, zeul locului, ferită de vitregii, în căutare de o dinamică hieratică, adună-n ea şi metamorfozează oare nu relatarea din romanul anonim, despre prima încălecare „pre Ducipal”, „pre cal rău şi neînvăţat”?

Umbra filosofului din Stagira, fiul medicului, ţine-n alertă. Simpla enunţare, care-l face abstract în acest cadru: „În al doilea an al celei de-a o sută noua Olimpiade, pe cînd era arhonte Pythodotos, s-a dus la curtea lui Filip, Alexandru fiind atunci de cincisprezece ani”, o compensează Diogenes Laertios prin portretul atît de tipic pentru un cărturar, de surprinzător totodată dar şi de plauzibil pentru filosoful care avea să pună senzaţiile la baza cunoaşterii: „Avea pulpele slabe, după cum se spune, ochii mici şi avea deosebită grijă de îmbrăcăminte, inele şi felul de a-şi tăia părul”. „Demn de oraş” şi „mai presus de oraş” totodată, Demostene şi Demades într-un singur corp, mai cu seamă „demn de o patrie mare” cum credea el că este interesant să poţi constata despre un om – va fi scris sub astfel de ceruri plumburii, în răgazurile de profesor particular, în castelul regal de la Mieza şi în oraşul natal din peninsulă, parte din cărţile acroamatice. Cele două miracole de trinitate şi continuitate ale Greciei clasice, linia Eschil-Sofocle-Euripide şi linia Socrate-Platon- Aristotel îşi interferează fiecare, semnificativ, capătul de ieşire cu această platformă azi adormită, fără farmec peisagistic şi fără măreţie, unde ospeţele erau zgomotoase, eroul cel mai admirat rămînea Ahile iar inovaţia principală, aportul adus experienţei, fusese falanga.

„Şi, între ştiinţe, cea care este aleasă pentru ea însăşi, cu singurul scop de a cunoaşte, este mai filosofică decît aceea care este aleasă în vederea rezultatelor ei”. „A cunoaşte şi a şti pentru a cunoaşte şi a şti”.

În afara arenelor de antrenament militar, de lupta cu lancea şi sulița, în afara concursurilor de călărie şi de vînătoare, virtuţile muzicii şi tragediei, exersările şi orgoliul minţii.

„Astfel nu îndeminarea practică face pe şef mai înţelept, dar faptul că el posedă teoria şi cunoaşte cauzele". „Nu trebuie într-adevăr ca filosoful să primească legi; el trebuie să le dea".

Un orgoliu născut din observaţie şi cumpătare, din „calea de mijloc", după enorma salahorie a savantului care – *de omni ne scibili* – are a investiga toate domeniile ştiinţei: natură, istorie, artă.

„Este deci evident că nu avem în vedere în filosofie nici un interes străin. Dar tot aşa după cum numim om liber pe acela care îşi este singur scop şi nu este scop pentru altul, astfel această ştiinţă este singura dintre ştiinţe care este liberă, căci singură ea are un scop propriu. De aceea, cu drept cuvînt, a cunoaşte filosofia poate fi apreciat ca ceva supraomenesc".

Suflet al Ifigeniei deasupra rugului, îndemn de salvare a geniului gintei cu armele spiritului. După aventura asiatică şi elenistică, profesorul grec de filosofie, sute şi sute de ani, îşi va cîştiga pîinea repetînd la urechi barbare:

„Nu trebuie dat ascultare acelei păreri care ne arată că efortul nostru ca oameni trebuie mărginit la ce este omenesc şi, ca muritori, la ce este muritor. Dar trebuie să ne străduim, atîta cît putem, să fim nemuritori şi să facem totul în scopul de a trăi după ce este mai bun în noi" .. A

Pe aceeaşi a doua latură a triunghiului pe care ziua-l insinuiază mărinimos, un alt popas, după numai cîteva sute de metri, în periferia urbei unde se încheiase „pacea

[8] Citatele, din Aristotel.

lui Filocrate", îţi prilejuieşte o fîntînă. Dreptunghiulară, adîncă, limpede, stingi cu ea imaginea vetrei din bolovani negri, dispuşi circular, lăsată undeva în stingă drumului, lîngă care, chip al uitării, arde printre ruinele sectorului sudic o floare roşie de mac.

Fir, poate, întrerupt, spre episoade romantice ale unei adolescenţe tumultuoase, simplu ochean pe care tradiţia l-a născocit ca să poţi privi în zenitul reflectat al istoriei locului, *Baia lui Alexandru e* atestată oricum încă înaintea cuceririi romane, havuzul de piatră beneficiind ulterior de numeroase întăriri şi rezidiri. Dincolo de

betelele ei argin- toase, pe o mică ridicătură, umbră şi ademenire, o pădurice de pini. Se oficia aici, se medita? De ce i s-ar contesta complicitatea pe care o slăveşte numele? Oglinda de apă. alb şi verde în clătinare, peste care te apleci ca atîtea generaţii de iluştri şi anonimi morţi din trecut şi din viitor, primeşte şi sanctifică. Trişerii, fantezii ale soarelui. Cutii de conserve şi bănuţi printre pietre, strat recent, adaogă realism. Să aruncăm prin urmare şi noi, băieţi! o frunză rotundă, găurită, de 10 leptâ şi să cronometrăm. Trebuiesc două minute pînă ce, mereu culcată, coborînd în dansat zigzag, amprentele degetelor ni le alină pe suprafaţa unei pietre şi devin stea tăcută acolo în adînc, întuneric care o clipă se limpezeşte.

„Măi unchiule, dumneata,
De stătuşi,
De mă-ntrebaşi,
Adevărul spune-ţi-aş:
Că eu frate m-am plimbat
În oit
În dijmărit,
De la Munţii Pindului,
La Munţii Cadiului”.

Adicătelea. Am umblat dinspre Castoria? Dinspre Ianina? Prin eonul X? XIV? Şi – aievea, în luciu, numai prin descifrarea sorţii – a fost cînd:

„Şi eu, nene, mi-am văzut
Pe fata cadiului,
Nepoata-mpăratului”?

Comparaţia, undo, în alt meleag? de ce riu unde o datină milenară a întreţinut jocul, obiceiul aruncării unei monede (atît de subţirile, de uşoarele monede bizantine din colecţiile numismaţilor), în balada cu subiect, după Iorga, sud- dunărean? Emoţia încremeneşte, ascultînd, ca în întîia asociere, a guzlarului ori păstorului:

„Şi din ceas car’ mi-am văzut-o
La inimă mi-a căzut,
Ca un nastur de argint Clnd
cade la apă-afund,
Se lipeşte de nisip” ... (subl. n.)

Pe faţa rămasă spre cer a monetei dăruite de mine fintînii scrie de două ori, pitagorician, cifra 10; în cuvîntul *leptâ* arcuit dedesubt, numai literele i şi *p* nu sînt latine; iar în partea de sus se văd doi ciorchini de struguri – va fi

uşor de recunoscut. ..

Cu Edessa, cîmpia a luat sfîrşit în faţa celebrelor căderi de apă. Neveste şi gazetari au a zîmbi aparatului de filmat, fericiţi şi gînguritori ca scăpaţi din colivii, între cortinele lichide. Vuirile cad bogat la est de antica Aigai (Ege) şi pun un văl pe fapta Olimpiei, dacă e adevărat că, repudiată de rege, reprimită în patul conjugal graţie şi intervenţiei prinţului moştenitor, fusese implicată în complot. O preferată mai tînără şi mai frumoasă exista; deci fosta iniţiată în misterele insulei Samotrace – conţinutul acestora continră să rămînă mister – de ce s-o depărtăm de culisele intrigii?; regele în ajunul trecerii Helespontului e asasinat pe un fond muzical, cînd îşi căsătorea una dintre fiice (336); văduva nu suferă urmări, Alexandru, la nu:- 20 de ani, îmbracă grăbit hlamida, şi grija lui e să coboare în Peloponez şi să obţină într-o adunare reconfirmarea r andatului de război, acordat Macedoniei; în Atena, senatul votează o coroană pentru Pausanias, mina crimei, iar Pemostene, deşi în doliu, se arată în public „cu haină strălucită" – dar autorii tragici au epuizat asemenea sub'ecte cu Atrizii şi cu tebanii, şi-au trăit traiul, şi liter t '-a beletristică nu adaugă nimic mare acolo unde istoria s-a în-păcat cu marile hiaturi. Filip a fost înmormântat probabil la faţa locului, rezervînd regatului macedonean încă numai doi ani, singură perioada în care Alexandru etalează pe continent excepţionalele sale calităţi militare, dacă excludem reprezentanţa prin Antipater şi dacă e avut în vedere oracolul conform căruia lumina statului acesta nu îndestul aşezat e sortită să apună cînd unul din regi îşi va găsi somnul altundeva decît în capitala străbunilor, Aigai.

Dacă Alexandru credea sincer că se trage din Zeus, Filip, ca Iosif din Nazaret pentru Hristos, trebuia să ocupe un loc mai restrîns în imperiul sentimentelor filiale. Legătura incestuoasă cu o fiinţă supralumească, reflectată fabulos în romanul popular, mama şi-o explica, prinţesa Mir- tale, nepoata lui Aribas, regele Epirului, prin visul avut în noaptea prenupţială cind a trebuit să stea închisă în odaia miresei: se pornise furtună şi un trăsnet i-a lovit trupul. Cum trăsnetele le trimite stăpînul Olimpului, deducţia justă e numai una. Vînătorul de enigme care e Ivar Liss- ner asociază obsesiei mistice a mamei, meleagurile copilăriei epirote, vecinătatea localităţii Pasaron cu templul de la Dodona. Relaţia şi

acolo stejar-fulger. Explicaţia despre oaza Siwa, pe care cuceritorul macedonean al Egiptului o vizitează.

Despovărată ca şi prima, cea de-a treia latură se încheie seara, cînd nici nu ştii, la Veria. Printre dealurile pline de drahme sub formă de struguri şi de cireşe, printre grîne tălăzuitoare. înainte de Nausa, grea de copaci şi renumită prin vinurile roşii, laşi drumul 400 de metri pentru că în mijlocul unei livezi de piersici, la stingă, spune un om al locului, ghid neautentificat, dorm solemn doi ghinărari ai Megalului. Nu putem intra, mormintele sînt împlătoşate în sticlă aburită. Poţi distinge doar, la intrare, arcade de piatră, sprijinite la margini de coloane. Ghidul *scris,* însă, vorbeşte de un singur mormînt: „un frumos hipogeu macedonean de epocă romană". „Picturile faţadei sînt bine conservate", a se observa „un războinic purtînd lance şi spadă (probabil defunctul), Hermes, conducător al sufletelor", apoi „doi sau trei judecători ai Infernului, Eac şi Ra- damant".

Alte morminte cu cupolă, lîngă Olint, dar mai ales lingă Veria, se saltă cu un veac, la vremea lui Antigonos

Gonatas. Ţinînd parcă loc de temple, vieţuiesc sub pămint măreţe, împărăteşti, cum ar fi fost readuşi de prin Alexandrii, după petrecerea lor augustă, fiecare dintre dia- dohi sau epigoni, în raza mai modestelor gospodării părinteşti. Construite din blocuri de rocă poroasă căptuşite cu stuc pictat, constînd dintr-o cameră funerară mobilată cu tronuri, mese şi paturi de marmoră pe care se disting de asemenea urme de pictură în encaustică, şi dintr-un vestibul, uneori conduc la ele, ca-n Micene, boltite dromos-uri. Intrările sint prevăzute: cu metope, cum cel de lingă po- dul-baraj pe malul rîului Haliakmon, cu lintou, prag şi canaturi grele, la cel din hotarul satului Verghina. Dar aici te afli, sub soare şi sub lună, pentru palatul din Pala- titsa sau vechea Valla, parcă bucuros că săpăturile n-au prea lămurit apartenenţa edificiului cu terasă, curte interioară înconjurată dreptunghiular cu de patru ori şaisprezece baze de coloane dorice, şi odăi din care au rămas vagi zdrenţe de covoare de mozaic. Oraşul balcanic, vioi, de azi, una din capitalele provinciilor romane din Macedonia ieri, pare să-şi consume trepidaţia unei lupte pentru existenţă prin comerţ, întru totul nepreocupat de această învecinată sihăstrie la care duce un drum în pantă şi noaptea răsar strigoi care refac palatul spre a-l desfiinţa în zori. Unii dintre aceştia interpretează roluri de domniţe şi de curteni care citesc scrisori din Atena, din Cos şi din Seleucia, alţii sar pe coamă de cai iuţi şi se reped la barbarii din nord pe care-i răpun înainte de cîntatul cocoşilor, cînd revin blestemîndu-i pe Lagizi, alţii strîng de pe arii griul.

Altfel, o dragoste, Veria. Ploi mărunte, cîntind toamna pe streaşini de bisericuţe fără turle; veri de arşiţă cînd armînii şi grecii se adună pe terasa de la „Ileauă" şi se răcoresc privind de la mese în larga vale joasă, irigată, cu drepte albii de beton, a Haliakmonului; blocuri moderne luînd locul cocioabelor şi mahalalei, asociindu-şi, în loc de mici parcuri, amenajări de dezgropate conture de locuinţe antice; platanul unde a fost spînzurat sub turci Episcopul; alergătură-n negoţ de fin, la *farmă*, unde agregatul insecticid trebuie pus în funcţie; la curăţitoria chi-

mică, unde aburii care-ţi dau traiul ii respiri ca ozonul; la căşăriile din cîmp, un fel de stîne mai specializate; în turele de zi şi de noapte cu autocarul căruia-i eşti şofer dar şi coproprietar; la prăvălie, unde surorile coafeze trimit, pînă-ţi vine rindul, să ţi se aducă *ena kafe;* la preotul bătrîn, negru ca un drac, ieri nepracticant, profesor de religie, şi de curînd om al altarului, ce-şi mută cu atita firesc în timpul botezului, de la vocalizările sfinte la apostrofarea vreunuia din cei doi naşi şi de la expresia transfigurată la calambur, sufletul nevrozat şi ateu ...

De la Salonic spre Kavalla, un timp, mai precis pînă la Rentina şi Stavros, unde întîlneşti din nou marea, e cum ai trage pe hartă un hotar nordic peninsulei chalkidice. Dacă un zeu înfuriat ca-n epocile cînd piatra aruncată după adversar, căzută în valuri, devenea pe loc insulă, ar trasa această linie, în adîncime, cu un cuţit perforant, meduza aceasta de piatră care clatină între tentaculele ei apele călduţe sau agitate a patru golfuri s-ar desprinde şi s-ar lăsa spre Chalkis şi – printre Ciclade şi Sporade – ar porni poate în căutarea Atlantidei şi-a lumii lui Odiseu. Linia curge şerpuit spre est, reluare modernă a viei Egnatia care, venind dinspre Adriatica, traversînd Edessa, Pella, Amphipolis, Philippi, Alexandrupolis, cotea spre Bizanţ, ca de acolo să catapulteze cohortele legiunilor în Asia. Dar ea este echivalată mai ales cu o înaintare în nord, dată fiind deschiderea spre stînga pe care o constituie cîmpia Strimonului şi în general reţeaua de văi ale rîurilor care vin din Rodopi şi Balcani să sfîrşească-n Egeea. înaintare în Tracia tenebroasă, războinică şi fără grai, spre odrizi şi bessi, spre tribali, taulantieni, agriani, spre „geţii care se cred nemuritori", spre sarmaţi şi sciţi. Coloniile greceşti înconjoară Pontul Euxin cu un colier de oraşe, semn că un mod de convieţuire şi cooperare, cît de cît convenabil, lungimi de undă, s-au găsit, totuşi literatura păstrează suficiente frumoase hipertrofieri ale groazei de septentrion, şi te trezeşi ureînd cu ele în sînge, ca-n *Tristele* lui Ovid, prin sfîrşitul de toamnă. Îi poţi evoca şi îndrăgi:

„Însă cînd iarna mihnită şi-arată hidoasa ei faţă,
Iară pămintul de ger marmoreean e-nălbit,
Cînd troienită-i zăpada de vifore, vezi că pe-aceste

Ginţi le-asupreşte din greu Polul bătut de furtuni...
Pletele-adesea le sună-mpietrite în ţurţuri de gheaţă ..

Pentru atenianul deprins cu boarea blîndă a Saronicului, climatul Traciei era mereu prea aspru, ceea ce disociem noi ca primăvară şi toamnă, pentru el se asimila cu anotimpurile extreme, de aici afirmaţia, de pildă, că la Enos anul numără 8 luni reci. Lacurile Coronis şi Volvis abia de-şi îngăduie cîteva dire de zboruri de lişiţe, şi-ai şi ajuns să ai în dreapta vederea spre Thassos. Oşlile urnite de Alexandru, infanteria grea şi infanteria uşoară, cavaleria grea şi cavaleria uşoară, şterg şi ele, în lungul ţărmului, o parte din peisaj. Fără nici o ordine, scapă norilor lor cîteva fulgerări răzleţe din azi spre ieri: turme de oi albe şi de capre cu păr cernit, lanuri de bumbac coapte, cu scamă de cules, parcă ninsă de sus, cîte un smochin în exil, arţari şi nuci prosperi, un bătrîn cu stupii la păscut, aplecat peste una din cutiile colorate, şi spectacolul oracular al mai multor mirişti în flăcări de la care spre alte cimpuri vezi alergînd cîte un copilandru ducînd un şomoiog de paie aprins, cum ar trimite munţilor semnale. Lunga coloană militară cu care ne întîlnim se suprapune celeilalte, din memorie, din primăvara anului 336, şi se lasă anevoie depăşită, înzestrată cu tancuri şi tunuri drapate toate în verde ca natura, nu va avea de făcut prin strîmtori pod de scuturi deasupra capetelor. Regele tînăr, leat cu băieţii tunşi chilug care acum ne privesc din camioane, curajos şi inteligent, plin de neastîm- păr şi de învăţătură, sfidător de moarte, satisfăcîndu-şi prima mare curiozitate geografică prin trecerea Istrului, îl vreau cît mai grabnic la Granicos şi mai departe, spre a mă reda posturii mai confortabile de nolagiu. Copil te-

[0] Traducere St. Bezdechi.

ribil, şi iertător şi răzbunător, atras totdeauna de ţinta propusă, dar ştiind să se şi replieze, să aştepte ori să renunţe, surprins că la întrebarea: ce-i înfricoşează mai mult?, celţii nu-i răspund că numele lui, ci că se tem doar ca nu cumva să le cadă cerul în cap – sufletul său are în expediţia la tribali ceva din fervoarea rimbaldiană, i s-ar potrivi versurile:

„Rêveur, j'en sentirai la fraîcheur à mes pieds,

Je laisserai le vent baigner ma tête nue'."

în ciuda organizării atît de raţionale a atacurilor, în ciuda faptului că, înaintînd pe malul nordic al Dunării, printr-un grîu înalt cit omul pe care pedestraşii, la sfatul lui, îl culcau cu lăncile lăsate în jos, „puse mina pe cetate şi pe tot ce nu fusese luat de geţi, însărcinînd pe Meleagru şi pe Filip cu ducerea prăzilor spre patrie, apoi distruse cetatea din temelii"[99]. Îi sînt rezervate toate condiţiile care să-l facă pe el strălucit şi pe autorii antici să mediteze mai aplicat despre destin: să distrugă Teba din temelii, exceptînd doar casa unui poet; să-şi împartă prietenilor înainte de a porni în campania răsăriteană toate moşiile, averea, robii şi vitele, şi la întrebarea: „Ţie ce-ţi mai ră- mîne?" să răspundă: „Speranţa"; să trimită din preajma Troiei, în Atica, ofrande cu iscălitura „Alexandru, fiul lui Filip şi elenii, fără lacedemonieni"; să-i spună lui Par- menion că, dacă ar fi Parmenion, şi el ar gîndi ca Par- menion, cînd acesta, la asediul Tyrului, îi spuse că, dacă ar fi Alexandru, ar accepta oferta avantajoasă a păcii propuse de Darius; să găsească în Babilon grupul Tiranicizi- lor, opera lui An tenor, răpită de Xerxes; să radă de pe suprafaţa pămîntului Persepolis, în replică la războaiele medice şi să îngroape acolo pe ultimul rege al regilor persani înainte de a-şi lua el titlul de moştenitor legitim al Ahemenizilor; să ajungă pînă la Sîr-Daria şi să ridice pe malul rîului Hifasis o coloană de bronz cu inscripţia „Aici s-a oprit Alexandru!", şi 12 altare înalte de cîte 22 de metri fiecare, închinate „tatălui meu Amon, fratelui meu Heracles", „fratelui meu Apolo" şi altor zeităţi cu care într-un decret din 324 adunarea Atenei îl proclamă egal; să organizeze la Susa *festivitatea nupţială* cînd, într-o singură zi, 10 000 de soldaţi şi heteri macedoneni se căsătoresc cu femei persane; să-şi împlinească visul de a vedea oceanul, scop în care, „lipsindu-se de ajutorul celor care cunoşteau locurile, lăsă pe seama unui fluviu necunoscut şi viaţa lui şi soarta atîtor oameni viteji"[100]; însoţit de filosofi, istorici, geografi, *corespondenţi de front* (vezi „efemeridele"), să străbată cu paloşul însîngerat Asiile ideale, în viziunea lui Plutarh, „nu ca un jefuitor şi nici ca unul care ar fi avut de gînd să-şi însuşească şi să adune prăzi şi avuţii de pe urma unor succese neînsemnate, ci din dorinţa ca toţi oamenii de pe pămînt să înceapă a se supune numai

99 Arrian (la fel şi referirile de mai sus), traducere Radu Alexandrescu.

100 i2, îs, Quintus, Curtius, Rufus, IX, X, traducere de Radu

raţiunii"; să prevadă că, îndată după dispariţia-i fizică, istoria îi va organiza „straşnice jocuri funebre" şi la întrebarea pusă de Perdicas: „Cînd doreşte să i se discearnă onorurile divine?", să răspundă că atunci cînd cei de după el vor fi fericiţi[101]; să moară la 33 de ani, nu de răni, şi cînd afacerea în care e angrenat e încă fără poticniri, genială.

Portretul din detaliul de mozaic înfăţişînd bătălia de la Issos beneficiase de un artist bun pentru a exprima şi sacrificiul de sine pentru o cauză supraomenească şi nobilă prin setea de cunoaştere şi vocaţia patologică de măcelăritor întotdeauna în primele rînduri, puterea concentrării interioare în luptă, care l-ar fi pus mai presus de Hercul, şi rezistenţa-i „la osteneală", capacitatea de a-i întrece în vitejie „nu numai pe regi, ci pe acei care n-au avut altă virtute decît vitejia". Dacă s-ar rămîne la aceste „virtuţi" care „îi erau înnăscute" şi n-ar mai veni şi „viciile", chiar şi puse numai pe seama „norocului sau a vîrstei"[13], ce vîrtej l-ar mai smulge pe „lupul singuratic" de pe altare? Nepotul profesorului stagirit, Ca- listenes, filosof şi el, aflat lîngă rege spre a-i scrie Viaţa şi nemuri faptele, executat prin răstignire (versiunea Pto- lemeu) fiindcă protestează ca elin la introducerea etichetei orientale, respectiv la ingenunchierea (proskinesis) în faţa suveranului, ce lung prilej pentru durere chiar şi-n Lykeon, între rarele colecţii de plante! Cînd la kilometrul 100 lingă Strimon apare în stînga pe un soclu leul uriaş de marmoră, elenistic, descoperit la Amphipo- lis, care la doar cîteva sute de metri îşi mai are terasele naturale, tocmai te vindeci de tirani cu vorbele lui Demetrios din Faleron, azi involuntar ironice: „Dacă [...] vreun zeu ar fi prezis viitorul perşilor sau al regilor Per- siei, sau al macedonenilor sau al regelui macedonean, oare ar fi crezut cineva că în prezent, din perşi, cărora le era supusă întreaga lume, nu a mai rămas decît numele şi că macedonenii, cărora mai înainte este îndoielnic ca cineva să le fi ştiut măcar numele, vor stăpini acum lumea?"[1,1]

Lanţurile Pangeului, nu străin de mirajul exodului şi devenirilor elenistice prin celebrele-i mine de aur care

101Albulescu (volumul *Proză istorică latină,* Bucureşti, E.L.U., 1962).

intrate pe mîna lui Filip II permiseseră după o reformă militară una monetară, introducerea bimetalismului, rămîn în urmă, cu Elefteroupolis. Un bărbat călare pe un măgăruş încărcat cu lemne, ca-ntr-o fabulă, se clatină excesiv.

— Să fiţi bătrînul silen, dascălul înţelept?

— *Kală!* zîmbeşte cu voie bună, dueîndu-şi mîna la invizibila cunună de iederă, în nici un sunet de flaute, naiuri şi timpane.

Cadmos, descoperitorul legendar şi primul explorator al subsolului muntelui, în Samotrace cunoscînd-o, ca Filip pe Olympia, pe Harmonía, cu care va săvîrşi căsătoria mistică; Semele, fiica regelui Tebei, care vede cel mai spectaculos fulger; Dionysos şi alaiul său . .. , cu serpentinele astea abrupte, fără urmă de parapet în partea mării, parcă ai avea capul îngreunat de vin. Păduricea prin care cobori spre amfiteatrul de terase şi blocuri al Kavalei e de pin iar valurile care izbesc vasele pescăreşti ancorate în port sînt lăptoase, albastre, gri.

În Philippi caut o piatră de care mi-a vorbit Constantin Daicoviciu, care la rîndu-i a aflat de ea, emoţionat, de la profesorul M. P. Speidel din Honolulu. O descoperire „senzaţională", de tot nouă, caldă încă. Universitarul american tocmai a pregătit un studiu amplu pentru o revistă engleză şi un rezumat pentru publicaţia românească *Acta musei napocensis*. Stela cu pricina aduce din secolul II al erei noastre un text lung, de natură a pune în contradicţie opiniile interpreţilor, şi aduce şi figura ultimului rege al dacilor, Decebal, într-o a doua reprezentare *de epocă*. Informaţiei deficitare, la data călătoriei mele, în privinţa locului unde comoara e păstrată, îi datorez o cunoaştere prea amănunţită a oraşului colonie macedoneană, clădit de Filip în 356, ca să apere de incursiunile tracilor, şi garnizoană romană cu populaţie sporită după confruntarea dintre Brutus şi Antonius – acum unul dintre cele mai impresionante cîmpuri de ruine.

Vîrsta dinţii i-o ilustrează puţine elemente. Urmele unui templu care a fost ulterior transformat în cisternă, un rest de zid coborînd din partea estică a Acropolei, mult încălcat de bastioanele de incintă bizantine, şi amfiteatrul cu adaptările şi adăugirile pe care le-au impus succesiv luptele de gladiatori şi luptele cu animale sălbatice. Ca o curiozitate, pe panta sudică a colinei, înce- pînd de deasupra ultimelor trepte semicirculare şi rătăcind pînă sus, legînd toate epocile păgîne: numărul mare, peste sută, de inscripţii şi reliefuri votive. Cele mai multe, dacă te caţări la ele ca după floarea de colţ, sînt grai fără cuvinte al locului: corespondentul tracic al greceştii Artemis, zeiţa Bendis, redată din profil, îmbrăcată scurt, însoţită de cîine sau de cerb, purtînd o ramură cînd nu o lance cu care străpunge cerbul. În trei asemenea dreptunghiulare tablouri dispuse orizontal una lîngă alta la baza stîncii negre, o vezi grăbită în direcţia mării, unde în plină după-amiază a răsărit un corn de lună.

În amfiteatru, ecoul nu e cu totul deosebit. La exigenţele legiunilor, scena fusese închisă cu un zid cricular perforat de 5 porţi, din care s-a păstrat cîte ceva şi, ca la Sarmisegetuza noastră, pusă în legătură cu un coridor subteran. De sub lespedea pe care calc, zbucneşte brusc, ca să nu fiu singur, o vietate sură. Un chtonian, un şoarec mai mare. Găsind una din cărările care taie radial semi-

cercul, tropoteşte speriat spre scenă unde dispare sub proxima treaptă. Senzaţia neplăcută a morţii, a pustiului, pe care o conferă timpului întîlnirea aceasta, o omori cu aparatul fotografic şi, cînd eşti la *scaunele* de sus, ai neschimbat sub priviri terenul de operaţiuni militare care au decis aici apusul democraţiei în guvernarea romanilor. Cîmpia cu plopi lungi şi cu mlaştini, amurgul roşu imaginează fascii şi steaguri mai înalte, colina dinspre sud unde inexpugnabile fortificaţii a încropit Cassius. Cu cine să ţii? De-o parte asasinii scriitorului Iulius Cezar, de alta asasinii scriitorului Tullius Cicero. „Niciodată n-au mai dat dovadă alţii în luptă de atîta zel şi de îndrăzneală ca ei, deşi erau concetăţeni, prieteni şi tovarăşi de arme; dovadă că numărul morţilor în cele două bătălii aproape asemănătoare n-a fost mai mic de partea învingătorilor decît de partea învinşilor", îl auzi pe Appian. ,,N-au fost trupe recrutate după regulile obişnuite, ci trupe de elită, nu erau soldaţi care n-aveau încă experienţa războiului, ci veterani călîţi de multă vreme [...] vorbind aceeaşi limbă, avînd aceeaşi tactică, aceeaşi instrucţie şi acelaşi curaj".

Dar orele fug, nu e pusă în scenă decît sublimitatea cuvintelor. Pe lîngă o Nike în relief, cu sînii rămaşi nesparţi, pe lîngă un enorm rug de mure – cele două, trei boabe pe care le culegi sînt împărtăşire din sacru – pot să cobor. Fragmente ca „Duşmanii sînt în nesiguranţă; ei sînt puşi între voi şi foame"; „Spune-i că îi urez să cîştige o victorie completă"; „au ucis în senat un preot îmbrăcat în veşminte sacre"; „Brutus n-a fost prins; virtutea nu va cădea niciodată în mîna nelegiuirii" destramă şi consolează. îmbărbătări patetice şi descumpăniri, visele rău prevestitoare, arătările de spectre, lanţul de sinucideri în care eroii cei mai tragici întind mîinile spre neant ca spre găleţi cu apă, întreg acest tumult care cu o mie cinci sute de ani înainte repetă întocmai actul V din *Iuliu Cezar* de Shakespeare – cedează liniştii" „Deci prin voinţa divină .. ,"[15]

Şi-n liniştea solemnă, înfricoşată, de zori de seară, spectacolul pietrelor oraşului de jos. De toate culorile, brune, galbene, negre, albe, între smocuri sîrmoase ale unei plante încă verzi şi între rare fire palide, în clătinare, acum trandafirii – capiteluri cu cruci, frunze şi inimi, muchii striate, jumătăţi de coloane în picioare, cu soclul mai voluminos, ca statui, parcă spre a accentua

proporţiile dezastrului, sau coloane întregi culcate lingă frontoane cu păsări baroc şi virtuos încondeiate, ori cu şarpe şi cap de taur, parcă anume asamblate astfel dintru început ca să realizeze o armonie nouă prin continuarea dintr-una-ntr-alta a fibrelor şi venelor marmorei. Manifestarea în asemenea grad a gustului pentru nonfigurativ, care face din anticul Philippi amintirea unei furtuni de fier, s-ar situa timpuriu şi tardiv încă şi abia între secolul XII, cînd un geograf arab îl menţionează ca pe o realitate edilitară, şi între secolul XVI, cînd un francez îi descrie ruinele. Să urce oare reuşita împotriva forţei de rezistenţă a acestor imense pietre pînă la anul 1208 cînd cruciaţii franci găsiră potrivit locul pentru o răfuială sfîntă cu longobarzii instalaţi în Cristople?

Cîteva se sustrag haosului. Cum ai lăsat coasta şi ai trecut şoseaua asfaltată, calci de îndată Decumanusul. După ce cu 2 kilometri mai înainte se strecura pe sub un arc, atingînd Pomeriumul, intra prin poarta Amphi- polis printre actual înălţaţii doi mari stîlpi şi trecînd prin faţa templelor de apus şi de răsărit, în lungul tribunei pentru discursuri, ieşea spre Neapolis prin poarta Nea- polis[102]. Lespezi late, şănţuite de roţile veacurilor. Peste teritoriul Agorei, în care dădeai traversînd Forumul impunător, cum se cuvenea unei cetăţi beneficiind de privilegii imperiale, unde se elabora imperceptibil un idiom latino-greco-trac, se extinsese prin secolul VI „Basilica B", nesocotind jocurile de zaruri şi de şotron, anterioare, scobite în carourile pieţei, care i-au supravieţuit. Braţele ei fantastice pe cer, din cărămidă, cu o inscripţie bulgă-rească în elineşte şi parterul unui zid întreg care proiec-tează, pe crîngurile unde Octaviu, bolnav, era purtat în lectică printre hopliţi, o grandioasă uşă cu arcadă, mărturisesc – împreună cu biserica paleocreştină care-şi arată urmele porticului cu trei nave ceva mai la est şi cu „Ba- silica A", din secolul V, cu care ţi-ai început vizita în oraşul de sus – că primii paşi ai apostolului Pavel pe continentul european, însoţiţi de ai lui Timotei şi Silas şi Luca evanghelistul, au fost aici adînci.

Că totuşi un ochi veghează, aflu prin semiîntuneric.

102 Numele antic al Kavallei. devenit mai tîrziu Christopolis- (sub franci Cristople).

Într-o regiune laterală, scurt platou în panta de sub Acropole, există un mic muzeu şi un custode firav, un om între două vîrste. Tocmai se pregăteşte să-nchidă. Schiţez, desenez piatra pe care o caut, mimez scena dinspre vîrful Columnei traiane. Mă asigură, e de mai mulţi ani aici, n-o cunoaşte. Ne despărţim ca prieteni.

„I-am spus că vreau să caut un mormînt,
Pe care l-am săpat, de mult, ciulind".[n]

Trebuie să ajung numaidecît în şosea unde ultimul autobuz pe ziua de azi, care vine în goană, are numai oprire facultativă.

Voi descoperi mesajul dacic, după un somn comandat, la muzeul arheologic din Kavalla. Nu în interior, lîngă figurine din lut ars, bijuterii de epocă elenistică, sticlărie romană, un bust al Afroditei ş.a., ci în grădina de pietre care înconjoară clădirea, chiar în apropierea drumului. Cu spatele spre zid şi cu faţa spre apeductul ce domină oraşul şi spre casa lui Mehmet Aii, spre piscurile Traciei şi spre Istru, „cel mai mare dintre fluviile pe care le cunoaştem"[103], excelent păstrată, din rocă de calcar, gălbuie, atinge vreo doi metri înălţime. Între timp, publicaţiile de specialitate i-au făcut descrierea, primirea, o copie în gips o reprezintă în muzeul de Istorie al Republicii în Bucureşti. Textul curge în rînduri multe, relatînd cariera

103 Herodot, *Istorii,* cartea a IV-a, Editura ştiinţifică, 1961.

militară a subofiţerului de cavalerie Tiberius Claudius Maximus, distincţiile dobîndite în războaiele din miază-noapte şi marea şansă a vieţii sale, „de a fi prins pe Decebal şi a-i fi dus capul acestuia lui Traian la localitatea Ranisstorum”[104]. Constantin Daicoviciu va sancţiona prompt noţiunea „capturarea”, uşoară „diformare a adevărului”, explicabilă, ca la „atîţia alţii din categoria foştilor luptători”, după cum e numai bucurie pentru noul nume care-l face să reparcurgă iar şi iar în gînd harta Transilvaniei: „Din problemele de strictă specialitate pe care le ridică inscripţia, una singură ne priveşte îndeaproape: unde e localitatea Ranisstorum *lingă* sau *în* care se afla Traian şi statul său major. Numele e, fără nici o îndoială, *dacic”.*

Lucrată desigur în timpul vieţii decurionului, coborîtă după el sub pămînt în satul Grammeni nu departe de Philippi şi deshumată în 1955, lespedea funerară corectează singură textul inscripţiei, prin icoana din registrul de sus. Calul zboară impetuos, călăreţul e numai încordare, aşternut cîmpului, de o retorică a urmăririi perfectă, dar bărbatului din unghiul drept tocmai îi cade din pumn sabia-seceră cu care şi-a luat viaţa. Scutul, încă unit cu braţul stîng, privirea aţintită spre călăreţ, dau întregii atitudini a personajului demnitatea necontestată de istorie, cu toată ondulaţia sau ruga mîinii drepte, de concedere fatalităţii.

Scrierea *(Troianu* în loc de *Traianus, Decebalu* în loc de *Decebalum, capu* în loc de *caput),* fonetică, în redactarea titularului („se vivo faciendum curavit”), transmite, din faze de transformări romanice ale latinei, şi adieri din începuturile românei, cu metamorfozarea lui a în o şi cu lunga domnie a lui u final.

Peste valuri, în Thasos, versurile lui Archiloh, în vîrstă de 2700 de ani, repetă conştiente de conflictul lor cu epica, principale direcţii ale liricii. Iubirea încearcă toate tonurile, de la adoraţie la ponegrire; adresa socială îşi vădeşte trainicele resurse, satira mai cu seamă cunoscînd marile perfecţiuni: „Şapte morţi la pămint, şapte duşmani prinşi în fugă: iată-ne o mie care i-am omorît”; o raţiune fundamentală a creaţiei artistice şi un rîs etern al Poetu-

---

104[10] Traducerea dată de Constantin Daicoviciu în articolul *Quid- nam audisti de Dacis (Horatius),* publicat în *Steaua,* 1, ianuarie, 1971. Din acelaşi text, şi citatele care urmează.

lui se incizează superb: „Ah, voi morţi de foame ai cetăţii mele, înţelegeţi-mi o dată cuvintele”[105]. Insula „încununată de păduri sălbatice” pierde totuşi în favoarea acestor începuturi de vocabule noi, dinspre sfîrşitul antichităţii, româneşti, nu scutite nici ele de tenebre, de fragmentaritate şi controversă.

JURNAL RODOS

Cred că mă aflu în unghiul extrem unde uscatul de forma unui romb sau care ar putea fi redus la un romb îşi are punctul cel mai ascuţit, cel mai părăsit, cel mai deseîntat şi cel mai guvernat de apă. Ca să ajung pînă la plajă, ar trebui să număr mulţi paşi, pînă la femeile acelea subţiri, *germinate şi ele din pămînt asemeni viermilor, fără nici un creator şi nici o bază raţională,* dar eterice, provocatoare în costumele de baie imperceptibile, venite aici din nordul planetei pe urmele unui dram de vară, de căldură, pentru sîngele lor de reptile cu corpul cilindric, adaptat la tîrît. *Soarele e în fiecare zi nou* aici, aşa că insulelor plutitoare, palatelor de gheaţă în deplasare, cîrmuite de elfi, din Saga lor, leau preferat pe cestălalte fixe, din Levant, de o umiditate caldă seara, hrănitoare, de o lumină energică dimineaţa, lăudată şi de *a văzduhului nesfîrşită înălţime,* şi unde-şi pot oferi zilnic, un ceas, două, îmbăierea şi înotul. Pentru localnici, care s-au despărţit de prin septembrie de un atare gînd, neteama de sciatică e ca un semn de altă infirmitate, într-un veac cu valorile în schimbare, pe care o privesc cu mai mult decît înţelegere, cum hotelurile, barurile, drumurile la temple vechi şi la prăvălii răsună de rîsul aurului.

Dar *se cuvine ca oamenii să se ocupe mai mult de suflet decît de trup*. În unghiul extrem nordic pe care stau răstignit îmi caut echilibru în cîntecul elementelor, fiindcă nevoia echilibrului se face simţită, oricît cu ceafa şi coatele şi spinarea şi pulpele iei act de nucile şi alunele
prundişului care formează marginea. *Nu trebuie să eviţi păcatul din frică,* soarta te-a aruncat *într-adevăr departe de drumurile bătute de oameni,* şi e bine, ochii pot sfredeli, prin albastru, însuşi centrul unei sfere perfect ro-

105„ Şt. Bezdechi, *Antologia liricilor greci.* Ciul, Insti tutui de arte grafice „Viaţa", 1927.

tunde. E drept, realitatea singurătăţii rămîne de demonstrat, dacă *existenţa se loveşte de existenţă* şi *ceea ce tinde să se separe se uneşte şi din tonurile cele mai diferite se compune cea mai frumoasă armonie.* În restaurant ai în fiecare zi posibilitatea să constaţi inutil că lumea e alcătuită raţional şi că scut fiecărei silfide se află cîte un viking, înalt la fel şi cu părul blond. Odată definit scopul distanţării de aparentul devenirilor şi fenomenelor, în bucuria că *Fiinţa există, nepieritoare, întreagă, unică, nezdruncinată şi fără sfîrşit,* spiritul redobîndeşte sigiliile regale.

Acceptînd că fiinţa este *împletită în toate părţile ei* şi că *punctul egal depărtat de toate părţile este egal depărtat de limitele ei,* ascult de la nici un metru scandările mării pentru toate făpturile de pe pămînt şi din timp şi din spaţiul sideral.

Reluări de sentinţe neînţelese, înţelese, mulate pe ritmul respiraţiei, ceva între exclamaţia de surpriză şi geamăt, între cîntec de leagăn şi bocet. Chiar poţi conveni că Oceanul poartă în braţe Pămîntul. -Ascunsul *nous,* care a dat primul statut mişcării. Dezlegat de orice lanţ circumstanţial *(nu cunoaştem nimic, căci adevărul zace în adine).* Notei livreşti, ţinutul îi asociază un timbru distinct, pe care-l dă rostogolirea miriadelor de ouă de păsări mitice, de nasturi rupţi din mantiile munţilor de marmoră, şlefuiţi şi reduşi progresiv şi purtînd infinitatea grafiilor pe care omul credea cîndva că le-a inventat. Cifra opt, în picioare şi culcată, litera A, cercul, crucea, zvastica, spirala, rozeta, trefla – piatra semn, piatra amuletă. *înainte de această separare, atunci cînd încă totul era împreună, nu se putea recunoaşte distinct nici o culoare, căci o împiedeca amestecul tuturor lucrurilor.* Graiurile popoarelor, hotărît, n-au ajuns să deţină numărul de noţiuni corespunzător numărului de nuanţe pe care le descoperi perplex. Depozitate la soare, aceste teste ale inventivităţii naturii pierd întrucîtva din elocvenţa formelor, pe care o au în apă. Marea făureşte din ele taluzele, plajele, dar finalizările ii sint taină, raportate la popasul de o clipită al unui venetic în insulă. Impresia că doar le înalţă pînă la dunga uscatului şi le retrage ca simple ispitiri, le suprapune ca să nu mai poţi identifica ceea ce ţi-a apărut drept emblema norocului tău, corespondentul perfect al liniilor din palma ta,

preocupă şi scoate din prezent. *Ar fi just să spunem în loc de „a apare” – „a se amesteca” şi în loc de „a pieri” – „a se despărţi”.* Le-au gravat fulgerul, fondatorii de religii, întîlniri cu cozi ale cometelor?

Nu te smulgi fascinaţiei, nu revii la poziţia comodă a comunicării conştiente cu soarele decît atunci cînd ochii dor. Foşnet mineral, murmur de zaruri. *Atomii şi vidul. .. toate celelalte se formează din ele.* În unghiul extrem al unui pumn de pămînt care încetează să fie una din cele mai mari puteri maritime ale lumii. Ascultindu-ţi doar inima, motorul, nu mai puţin misterios, care asigură înaintarea bărcii tale. Lumea *a fost, este şi va fi un foc veşnic viu, care se aprinde şi se stinge, conform cu anumite legi,* din care astrul zilei îţi distribuie o infirmitate. Pielea e o armură prea subţire, viaţa şi moartea sint simple denumiri, ultravioletele ating fiecare organ intern. Pot rătăci în voie capete fără gît, mîini desprinse de umeri, ochi lipsiţi de frunte, *creaturi cu două feţe şi două piepturi,* domnilor Picasso, de Chirico şi Salvador Dali! *Intrăm în aceleaşi valuri şi nu intrăm. Sintem şi nu sintem,* ceea ce percepem e în afara dubiului dacă e condus de raţiune. Intrăm? Intrăm. *Amestecul... celor calde şi reci.*

Cu sentimentul vinovăţiei faţă de presocratici[106] – *vlaşca rabotal* – iau în primire uscatul, teritoriul. Satrap, prim-consul, apostol, calif, doge, mare magistru, paşă, duce. În dreapta, oraşul nou, cu blocuri dar şi cu cei trei stîlpi sub arhitravă, sugerînd acropolea; în stingă cele trei golfuri, bazine, porturi: al Lazaretului, al Galerelor, al Comerţului. În dreapta, şoseaua litorală ducind

106 Intercalaţi mal sus, în cursive, din traducerile existente.

Templul lui Asclepios *(Cos)*.

descoperită la Grammenî
(Macedonio), relatind
capturarea lui Decebal.

Basorelief
(Filippi, Oraşul de sus).

Afrodita
(Muzeul din Rodos).

Strada Cavalerilor *(Rodos)*

printre mare şi mori metalice cu aripi rotitoare sub briză; în stingă Fortul Sfîntul Nicolae veghind intrarea în radă, ca şi cei doi stîlpi enormi înălţîndu-se la statuile cerbilor lopătari, şi Palatul Guvernatorului, operă de artă ce te strămută în arhitectura Veneţiei.

Dar în imediată vecinătate, Acvariul, unde exilaţii în apă puţină aud prin pereţii groşi de beton şoptirile şi mugirile mediului vital vast de care au fost frustraţi. La cadrul artificial mai concură superbi corali şi scoici perli- fere. Ceea ce obsedează sînt boturile, boturile care se apropie de geamuri şi te contemplă, pe care au încremenit fizionomii, expresii de cunoscuţi şi de streini întîlniţi în răspîntii, într-o casă, într-o ţară. Rapacitate, ursuzenie, blazare, ţîfnă, timiditate, umilinţă, agerime, ură, suspiciune, voioşie, distincţie, bonomie. Omul se trage din peşti. Evoluţia lor gravă, tăcerea lor e-n legătură directă cu începuturile. Par s-o spună şi focile, un cuplu, din bazinul exterior, descoperit. Aici: necesitatea înţeleasă, viaţa ca joc. Două punţi de ciment de o parte şi de alta a dreptunghiului, atingînd suprafaţa apei care nu e adîncă, sînt desigur pentru a asigura varietatea spectacolului şi în fond a existenţei, inepuizabilitatea trucurilor şi atitudinilor. Se intră pe sub capetele punţilor, în zonele umbroase şi apărate de indiscreţia curioşilor şi se iese de acolo cu gestul tipic al înotătoarelor de bras cînd îşi scot o secundă capul din apă, să respire, şi îşi aruncă o secundă privirile, cu importanţă şi indiferenţă, spre şirurile de gură-cască, din tribune. Ochi fără gene, în rest ca ai unui tungus, mari, rostitori, rotunzi, în care simţi cum îţi trece imaginea şi te înfiori cînd pielea din jurul lor se adună şi ţi-o închid pentru o nouă developare pe întuneric. Masculul? Femela? Aceeaşi feminitate. Lopeţile înotătoare din faţă, mîini cu degete scurte, se încordează în efort şi trupul lunecos se rostogoleşte pe muchia de ciment din marginea bazinului sau pe una din punţi, se tîrăşte. O scrutare amuzată, un minimum de atenţie, apoi preocupări fără importanţă, de estetica feţei, de ajustarea jaboului, un moment de uitare de sine şi un nou lansaj pe spate, cu satisfacţie evident sporită, la doi-trei centimetri sub faţa apei. Pupilele viu pînditoare preiau acum o fîşie de nor din împărăţia albăstruiul şi-ţi fac cinstea

de a se smulge din ceresc să-ţi spună că mai eşti în roţile lor. Se schimbă un surîs sau un gînd cu partenerul-parte- nera care tocmai trece pe alături studiindu-şi umbra remorcată pe dalajul desenat de un simulacru de valuri.

Pantofii în mina stingă, cămaşa descheiată şi flutu- rînd, presimţirea unui sentiment al libertăţii lăuntrice depline. Sau poate dorinţa lui. Hotar de început de nuvelă, de roman. Apa mai de cerneală decît cerul, vile cochete printre arbori, cite o mică barcă foarte albă departe. Hotelul răspunzînd la numele „Despo". Dar însemnările sînt *bucăţi de noapte.* Ca de obicei, nu pot să dorm. Ies în balcon, unde e luna în descreştere şi un fotoliu din plastic. Printre case văd farul ca un vapor şi porturile, la care trăsesem acum un ceas. Se aprinde la două distanţe inegale: număr pînă la 12 şi pînă la 5, în ritmulpulsului arterial – şi realizez, prinasociaţie, mirosul de alge putrede şi de caracatiţă friptă şi de aventură, din lungul cheiului. Curtea închisă cu grilaj a reclăditei biserici Sfîn- tul Ioan, briza, răscolitoare şi ea. Banca de sub cerbul de bronz, chiar deasupra apei,chenarele de becuri multicolore care transformă NeaAgora într-o feerie nautică.
Poarta modernă a Libertăţii, Dumnezeule, un Sesam! Oraşul între ziduri, da, ţinea de programul unei dimineţi, dar întîmplarea de a te pomeni pe negîndite în însăşi ardenta-i inimă, fără o documentare de detaliu prealabilă, cum s-o măgulească destul? De nebănuit ca amploare, ca fast şi fantezie cromatică a tavernelor, susur al fîntînilor şi platanilor, rugă de la 6,30 seara, 2 minute, a muezinului întors cu faţa spre Mecca în curtea geamiei Soliman, stress al aromatelor! Din piaţete strident luminate, pe sub bolţi tăcute, în străzi întunecoase şi numai cît să se strecoare un ins. „La ţigănci"? Mă îndemn după un bătrîior. Uşi întredeschise, grădini minuscule în care se aud chico- tiri cu acel accent ştiut, excitant, glandular, iar la masă se bea, se ciocnesc pahare. Din prag, cîte o matroană în negru te scaldă în miere: „Horiste!"

Luna e o seceră. Printre funigei lenţi de nori şi schiţe de continente, în cer, stele preacurate. Nu ştiu de ce – poate bronşita stîrnită imprudent cu berea rece – îmi vine în minte Bălcescu. Speranţa lui atîrnînd de un asemenea aer. Exilurile lui, epizodul egeean şi serile blînde, feniciene. În vreun balcon spre un far, învăţînd să nu se sufoce. Şi spiritul reuşind să suspende mizeria trupului. În direcţia fortăreţei, o pasăre necunoscută, „la mijloc de rău şi bun". În stradă, deasupra unei vitrine cu porţela- nuri, o firmă luminată, vis-à-vis de intrarea *Despotului.* Slovenesc literele jucăuşe, curgătoare: KAN-TI-MIR-IS. Ei, drăcie!

1
9 E fatal, absolut previzibil, să urmeze secvenţa Lindos.
4 Secolul X dorian, cînd zeiţa Atena preia, odată cu atributul *lindia,* oficiile şi templul unei zeităţi preelenice. Tradiţia unei

statui de lemn îmbogăţită, după incendii, cu foiţe de aur şi plăci de fildeş; un faraon, Amasis, tri- miţînd statui de marmoră; Alexandru Macedón în vizită. Apoi tiranul Cleobul, secolul VI, pînă la care liantul e un proverb: „Zece rodieni, zece corăbii". Realitatea cea mai certă. Istorie constînd din convenţia cu celelalte două oraşe litorale, Ialysos şi Camiros, închinate şi ele Soarelui, de a destina totul mării: arborii, legile, broderiile, bărbaţii, statuile, monedele, amforele. Crearea coloniei Gella în Sicilia şi a confederaţiei cu Halicarnas, Cnidos şi Cos. Portul-cetate, inexpugnabil.

Il priveşti prin văpaia amiezii, în prag de iarnă. Canicula n-a încetat cu vara. Priveşti pietrăria deşertică, faleza de apus, cu morminte rupestre, golful mort, centura de case a oraşului, stîncile sure cu chiparoşi orizontali, arborele din care localnicii fac pomul de Crăciun, zidurile medievale de cărămidă, pornind din rocă, apoi Acropolea cu inevitabilele şi simulatele coloane: „duhul descompusului amor", cum traduce Al. Philippide. *Cenito lindos*, asociezi facil, pentru că frumuseţea e una sculpturală, a unui soclu involt şi gigantesc, tăiat vertical spre apă, pe care stă azurul sau în azurul căruia stau suflete fericite şi triste aşteptînd şi petrecînd corăbii. Sau a unei platforme ulterioare omenirii, de unde, „Cu zalele-ală- turea, drept", să te vrei „supt de-un astru"[107].

107 Lucian Blaga, *Alean.*

îşi dispută valoarea numai cu trirena elenistică, prea faimosul basorelief care-ţi ia tribut înainte să pui pasul sub portalul Fortăreţei boltit. „Et quand je touche – laşi plînsul în seama unui alt călător – et que je flaire la roche, il me semble que je sens encore la tiédeur et l'odeur de la pierre aussi frais que s'il l'avait accompli aux premières heures de cette matinée". Gravată direct în stîncă şi intactă unde tapetul de marmoră al acesteia nu s-a descojit, în mărime naturală, cu întreagă coada pupei sau prorei, un semicerc, într-o vie mişcare de desprindere sau de lovire de ţărm, sau de luptă cu vînturile-valurile, păstrînd şi ea un soclu (nişă) şi-un jeţ, goale, beneficiind încă de creţuri vineţii la bază, care dau sugestia hulei, de două mii de ani expusă intemperiilor umane şi atmosferice şi neprotejată decît de soartă, vine pînă la a ta mînă. „Navele lindiene", de o formă particulară. Prototipul?

Răsucire pe scările monumentale care duc la propilee, vedere în trei direcţii: spre Cipru, spre Egipt, spre Lycia. Oglindire în mărgăritarul din care relua drumul mării Sfîntul Pavel. Peste zidul cu ştirbituri şi excrescenţe ca aripi ridicate a zbor, pe muntele Krana, nălucirile ţarcurilor myceniene, din lespezi, ale necropolei, şi frontonul mausoleului lui Arhokrates (secolul III î.e.n.) pe care în 1803 Luigi Mayer l-a putut desena; stratul de lut sau nisip de pe terasele-acoperişuri ştiind să absoarbă ploaia (ori s-o provoace?), ferestrele-muşte, străzile-poteci cotind şi gîfîind printre case-monument istoric, din zilele „Ordinului", care în schimbul a 2—5 drahme îşi ţin uşile deschise sau şi le deschid oricărui vizitator.

Curţi pavate ca şi străzile, dar şi odăile: cu pietricele albe şi negre, legate mozaical, descriind chenare de covoare, zigzaguri sau brăduleţi. Faţade bogat ornamentate, cu muluri şi brîie în jurul ferestrelor şi porţilor încheiate sus într-un arc. Sub arcada sprijinită pe grinzi aparente, de zid, sub plafoane împărţite în pătrăţele şi pictate, dai ochi cu faianţele. Armuri, pe pereţi, de farfurii şi, pe poliţi, de ulcioare, flacoane şi ceşti. Platourile de Lindos ale colecţiei Benaki şi ale tuturor ambiţioaselor mari colecţii occidentale. Cîte unul, din cele imbatabile, de secolul XVI, culorile rămase, în faza arderii, cum au fost scrise anterior, neîntinse şi neplesnite, desenul fin şi ferm, stilizînd floral. Cele mai multe, din secolele XVII— XVIII, cu conture mai revărsate pe fondul alb, dar de-o veselă varietate şi de-o densă dispoziţie a motivelor vegetale şi geometrice, şi cu adaosuri de peşti, animale, veliere, în toate culorile, mărite ouă de paşte – înghesuite una într-alta, despărţite din loc în loc prin fotografii înrămate.

Importate din Orient, şi răspîndite prin arhipelaguri, cum înclină să creadă unii? Fabricate aici, cum cred şi decoratorii de la „Neofitou Keramik" de lingă Rodos, vizitabilă pe întregu-i flux tehnologic pînă în sala expoziţiei permanente cu vînzare? Pămîntul, munţii caolinoşi, furnizează din plin în insulă materia primă, pasta, azi ca ieri. În sala de creaţie, băieţi şi fete, vreo 20, artişti proletari, acopăr cu verde, cu mov, cu violet, cu negru, cu brun. cu galben, suprafeţele mate, farfuriile şi platourile, figurinele, care le sosesc de la prima uscare, înainte

de a le încredinţa din nou focului pentru luciul de smalţ. Sint produse cahle, suporturi, minere, plăcuţe pentru numere de case sau pentru firme, servicii de cafea, medalioane, seturi şi serii de obiecte de uz casnic. Preţuri piperate. „Hagi rupea din el".

Societatea în autobuz e binevenită. Din nou cu oameni, prin peisajul cel mai fertil, mai dăruit în vegetaţie, mai locuit. Englezo-americanii, vreo 15, pensionari care învinge urîtul instruindu-se, indiferenţi, deferenţi, fini, bine dispuşi, cu nervii relaxaţi şi cu mîinile pe genunchi, oricum un anturaj. Dar între ei, un intrus; aşa explicîn- du(-li)-se de ce miss Hellen, angajata oficiului rodian de turism, trebuie să reia, din păcate uneori mai pe scurtătură, fiecare frază sau istorioară, în franţuzeşte. Faptul e suportat anevoie de un fumător de trabuc, o gorilă cu glas ca un boncăluit şi cu aparat de filmat.

Dintr-una-ntr-alta, un minim s-a conturat. Legenda insulei: iubirea lui Apolo cu nimfa şi naşterea celor trei oraşe. Din iubire, aşadar, atîta excesivă şi statornică distribuţie de căldură şi lumină. Legenda cerbului: şerpii foiau, Oracolul spune corăbierilor să introducă cerbi, cerbii ucid şerpii cu coarnele şi cu copitele, au fost aclimatizaţi cerbi şi împuţinate viperele. Îi vezi naturali în numeroase rezervaţii, pictaţi, sculptaţi. încă se mai gravează pe porţi un corn de cerb lopătar, care protejează de foc şi de boli, ca icoana Sfîntului Haralamb. Muntele Tzambika: pe el vegetaţia răzbate destul de sus, lăsîndu-i pleşuv, gri, numai piscul, în vîrful căruia, ca dinţii unui negru, străluce albă o biserică aparţinătoare jumate pă- mîntului, jumate cerului. Distingi o cupolă şi turla retezată. Dacă o femeie care nu poate avea copii urcă desculţă pînă acolo, va avea. E şi mai primit dacă urcă în genunchi.

Satele dobîndesc ce-i al lor. Afandu („ascunsul", ca să nu poată fi zărit din larg de piraţii veacurilor) are cel mai mare dezmăţ de caişi. Frunzele, acum de culoarea lămîii, crengile le cîntă de roz în sfîrşitul lui martie, cînd sînt înfloriţi. Arhanghelos, cel mai pitoresc, cu peste 3 500 locuitori, deţine replica portocalelor şi mandarinelor: rid printre mirţi şi rodieri. Bărbaţii cu pantaloni negri, strînşi pe picior abia de la genunchi, moştenire turcească, femeile, în cizme galbene, din piele de capră, confecţionate în casă, s-ar mai arăta-n sărbători folcloric. Fustă de mătase roşie, minusculă vestă de catifea neagră brodată cu fir de aur, văl alb uşor deasupra capului... Amintiri dintr-o vreme anterioară răspîndirii ţesăturilor de bumbac englezeşti. Cei din Massari şi Malona culeg măsline; pe prelata de plastic întinsă cad boabele amare bătute cu prăjina. Casele cubice par aici mai îngrijite. Sînt văruite anual, uneori pe cîte un perete apare şi albastru, ca-n epoca dominaţiei italiene, cînd insinuarea culorilor stindardului grec era consolare şi armă.

Printre căţărătoare bughenvilia, printre mimoze şi aliori enormi, printre ibiscuşii tăiaţi şi ficuşi, prin cartierul Neo-Maras,

cu case familiare, şi printre vilele elegante dinspre Hotelul Rozelor, coborînd pantele Muntelui Smith, răcorite de banani, în „oraşul nou", printre minarete în tandem cu chiparoşi piramidali, printre fîntîni cu cupolă şi printre arcade gotice, în „oraşul vechi", de-a-lun- gul cheiurilor, înconjurat de mare din trei părţi, străbat de două zile, de fapt, „oraşul antic". Cetatea scoasă, ca de o baghetă magică, prin 408—407, dintr-odată, direct ca Pireul – sau indirect ca Pergamul – din capul lui Hippodamos; desfăşurată cu străzi largi şi tăiate în unghi drept, cu case cu peristil, însă joase ca să se detaşeze net stadioanele, academiile, teatrele, templele, gimnaziile, şi crescindu-şi treptat locuitorii nu la 20—30 de mii cit are azi, ci la 60 şi 80; înfloritoare prin atelierele de ceramică, topitoriile de bronz, fabricile de arme, şantierele navale; somptuoasă prin numărul porticelor, grădinilor, statuilor; centru mondial prin supremaţia navigaţiei, comerţului, dreptului maritim şi finanţelor; unul din principalele focare de cultură elenistică. Acestui miraj nu i te poţi sustrage şi ca Dion Hrisostomul rosteşti „cu- vîntarea rodiană".

Dacă Eschine într-adevăr şi-a ales Rodosul după eşecul în procesul Coroanei, atunci el a adus aici nu numai indignarea, cum declara disculpîndu-se, la acuzaţia că ar fi „ultragiat, sub efectul băuturii, o femeie liberă din Olint", ci şi sarcasmul şi raţionalitatea, ironia şi spiritul de care dă dovadă în *împotriva lui Timah* şi *Asupra ambasadei necredincioase.* Oricum, o şcoală de retorică fusese implantată şi prinsese rădăcini, pentru ca în scale spre secolul I (i.e.n.) să tragă nu numai corăbii cu grîne, cu argint sau cu robi, ci şi cu tineri din Atena şi din Roma. nerăbdători să-l asculte pe retorul Apollonios Molon ori pe filozoful Posidonios din Apameea, să-şi reprime la lumina de aici „abundenţa şi exuberanţa", să-şi amelioreze „modul de a vorbi".

Modul de a vorbi. A nu-ţi permite orice fel de libertăţi, a-ţi potoli excesiva încordare a vocii, a readuce la matcă valurile tinzînd a se revărsa peste maluri. Esenţa, adică, a principiului clasic: *miden agan.* încă nu, aşadar, modulările teatrale, volutele perifrazei, bombasti- cismul şi emfaza, cu care-i veştejeşte pe adversarii formulei aticiste, aristotelice, Quintilian *(Institutiones orato- riae).*

Tînărul avocat din Latium (anii 78—77), „foarte firav, slab la trup, cu un gît lung şi subţire", lansat la Roma definitiv prin apărarea lui Roscius Amerinus, acum pe străzile în trepte, spre far şi spre plajele cu pietricele de marmoră, semipreţioase, care foşnesc rostogolindu-se, ca bolnav numai de increderea imensă în *cuvînt.* Poate călite sub aceste zări largi, de pe aceste promontorii, în ore ale convingerii că zborul va fi reluat (,,plămînii mi se întăriseră"), înaltul crez: „Să ajuţi pe cei ce te imploră, să ridici pe cei căzuţi la pămînt, să-ţi smulgi cetăţenii din ghearele morţii"[108] şi opinia că, raportată chiar poeziei, arta creată de Corax sau de Empedocle presupune efortul suprem:

108 *De oratore,* 1, VIII (în traducerea pe care o dă fragmentelor Vasile Florescu, în *Retorica şi Neoretorica,* Editura Academiei, 1973).

„Cei mai puţin numeroşi au fost marii poeţi: şi, cu toate acestea, chiar şi aici, unde rar se iveşte cineva cu totul superior, dacă vei dori să faci o comparaţie cu ce găseşti fie la ai noştri, fie la greci, ai să afli mult mai puţini oratori buni decît buni poeţi". Întrucît, „dacă în celelalte arte ceea ce este excelent e foarte departe de înţelegerea şi cunoaşterea profanilor, în oratorie, dimpotrivă, păcatul cel mai mare constă tocmai în a te îndepărta de felul obişnuit de vorbire şi de gîndire al tuturor oamenilor",.

Promontorii şi zări de idei fertile, de evoluţii, căci spre primul secol creştin orientarea e asianică, prin Theodor din Gadara. Opusă rigorismului absolut al unui Apollodor din Pergam, frecventată şi de viitorul împărat Tiberiu, şcoala lui, revendicîndu-se din Platon, din Isocrate, De- mostene şi punînd sentimentul, pasiunea, fantezia, inspiraţia, extazul chiar, la baza retoricii şi poeticii, apreciind arta după capacitatea de invenţie şi înălţime a expresiei, preconizează criterii care vor fi şi ale esteticii de după He- gel şi Croce. Raza ei cea mai întinsă e *Tratatul despre sublim*, căruia *gramaticieni* îi mai caută autorul, de n-au optat pentru Hermagoras[109]. Un eseu fin cu care călătoreşti de fiecare dată înnoit la piscuri ale literaturii antice. Cu- vîntul imagine „se mai întrebuinţează şi atunci cînd, sub puterea unei mari emoţii, ţi se pare că vezi lucrurile de care vorbeşti". „Chiar şi în locurile comune şi în descrieri, nimic nu-i mai expresiv ca un lanţ de metafore". Demoste- ne, „prin tăria, repeziciunea, puterea şi străşnicia cu care parcă arde şi totodată răpeşte totul cu el, s-ar putea asemăna cu o vijelie sau cu un trăznet". Cicero „pare un foc întins care se lăţeşte şi se rostogoleşte în toate părţile, cu o flacără mare ce nu se stinge şi care, împărţindu-se ici şi colo, creşte pe măsură ce se lăţeşte" ...

În sublimarea aceasta devine posibilă şi percepţia înfăţişărilor polisului capitală de republică. Flăcări călătoare prin pulberile de oase albe, foştii călători care vom fi îl verifică pas cu pas pe Strabon. „Nu există oraş să-l întreacă, ba nici să-l egaleze". Şi pe Pliniu, care în acelaşi veac (I, î.e.n.) numără 2000 de statui, dintre care 100 mari. Cu Eschine, partizan al Macedoniei, se exilează pe coastele Asiei şi Africii şi arta statuară, după izbînda de pe Granicos hiperbolizată de Lisip. Pierzînd în substanţă, dacă vor avea mereu cîştig de cauză accepţiunile absoluti- zante, totuşi în cunoştinţă *pe viu* de precedente apogeuri şi dăinuind tehnic, respectiv strălucind încă magistral timp de trei veacuri, făpturile daltei se cer căutate de acum înainte în Alexandria, în Efes, în Halicarnas, dar *şi aici*.

Progresiv, convenim că o epocă dominată de senzualism şi rafinament, de cultul ritmurilor şi rebeliunea formelor, de prea armonios şi de prea haotic, ceea ce profesori iradiaţi de pedagogic se grăbesc să numească academism şi decadenţă e doar un alt moment în dialectica evoluţiei artei. Sarcofagul din Sidon – forţa şi brutalitatea, gesturi de un liric declamator; Altarul din Pergam – omul şi-a pierdut unitatea, ordinea înlocuită

109 Vezi prefaţa C. Balmuş, ediţia 1935. Citatele apar în de asemenea traducerii lui.

cu dezordinea, proporţia cu exagerarea; Laocoon – melodramă complicată şi verbalism exterior, mai mult o căutare coregrafică decît o trăire adevărată etc. Fac barbă atari decizii, prea acreditate. E drept, vorbim de portretul psihologic, de promovarea cotidianului alături de mitologic, de zile faste ale peisajului şi mozaicului, de rezolvări noi în scenele de gen, atît în pictură cît şi în sculptură. Autorii cu operele pierdute rămîn necontestaţi. Apelles, preferatul lui Alexandru, dar şi rodianul Protogenes, pictor şi sculptor în bronz, preferat şi prieten al lui Apelles; creatorul din Sicyona, pentru rodieni, al Carului Soarelui, dar şi Chares din Lindos, elevul său, competiţionar la una din cele şapte minuni ale lumii. Minunile iau vederea, cum e datina, dar, din păcate, Colosul turnat în bronz bucată cu bucată 12 ani la rind, primind 55 de ani navele la intrarea portului (porturilor) cu cel mai mare rulaj (cifra totală a operaţiunilor anuale se ridica, după un calcul, la 50 milioane drahme în secolul II), zăcînd 800 de ani, după cutremurul care-l prăbuşise, frînt în preajma soclului, nu-l descrie nimeni estetic. „înalt de nu mai puţin de 70 coţi". „Puţini oameni au braţele destul de lungi pentru a îmbrăţişa degetul lui cel mare; toate degetele sînt mai groase decît multe statui". Aproximativ 300 tone de bronz, asigurat în principal de maşinile de asediu abandonate în 306 de Demetrios Poliorcetul, cit se calculează încărcătura celor 900 de cămile care prin 656 (e.n.) au transportat în necunoscutul arab resturile metalice destinate probabil altor industrii militare.

Secolele II şi I în schimb, nemijlocit sau prin copii romane, strecoară dovezi pînă la ochiul hiperintransigent şi la mutra-n grimasă. *Victoria din Samaotrace,* celebrînd biruinţa amiralului Eudamos în războiul cu Antiochos, din anul 190, *Hercule de Belvedere,* al lui Apollonios, de văzut la Vatican, şi *Taurul Farnese,* un *Amor* de bronz, în mărime naturală, ajuns în muzeu, la New York, *Nimfele* sprijinite sau aplecate pe stîncă, de la muzeul din Rodos, *Laocoonul,* cele trei personaje în luptă cu şerpii (autori: Agesandros, Athenodoros şi Polidoros), *Venus din Milo* şi *Afrodita la baie.* Pliurile chitonurilor descriu vintul, himationurile sînt abia reţinute în jurul sînilor sau alunecă pînă sub coapse, neeludînd pudoarea, atitudinile caută graţia, ondulaţia liniilor, spun suferinţa sau voinţa, răspun- zînd suveran ideii care le-a comandat. „De trei sute de ani, de cînd s-a descoperit Laocoontele, s-a scris mai mult decît se poate citi", constata Odobescu, fidel lui Michelan- gelo şi lui Pliniu. „Cea mai frumoasă grupă sculpturală a antichităţii"; „miracolo dell'arte"; „opus omnibus et pic- turae et statuariae artis praeponendum". Winkelmann, Lessing, rămîneau de asemeni mai lîngă adevăr, în plin secol XVIII. „Precum marea stă liniştită în adîncurile ei, oricît de turburată i-ar fi suprafaţa, aşa şi în figurile . .."; artistul „a trebuit să aline strigătul în suspin; nu doară pentru că strigarea dovedeşte un suflet fără tărie, ci fiindcă ea descompune figura într-un mod respingător" – aserţiunile, cu farmecul epocii şi pledante (opera în cauză a trebuit mereu apărată), ating ca mîini de aer. Convenţie, opera

nu-şi propunea nici să strige nici să interiorizeze, cît să semnifice. „Mai întîi – guşti «într-o păcătoasă proză românească» sursa literară, «fiorosul tabel» preluat de Vergiliu – şerpii coprind, în vergile lor, trupurile mai plă- pinde ale îmbilor săi fii şi, muşcîndu-le, se repasc din ticăloasele lor membre. Apoi, viind chiar el în ajutorul lor şi azvîrlind săgeţi, îl coprind şi pe dinsul şi îl lănţuiesc în încolăciri uriaşe”[0].

Ajrodita la baie, o bijuterie, înaltă nici de o jumătate de metru, scăpată aproape fără nici o fisură, de romani, de arabi şi de turci, trebuie muzeul din Rodos să-i plătească un gardian cu pistol, care stă în mica odaie numai pentru ea, nemişcat, în lungul orelor. Marmora, albă, cunoaşte transe de luminişuri şi înnorări. Nimic nu e lăsat închipuirii. Pe cînd genunchiul şi degetele piciorului drept fac legătura cu pămîntul, mîinile desprind de prin cer pletele ondulate care ating grele de apă genunchiul sting. Răsucirea de la talie în sus, spre o oglindă nevăzută, pare să umplă de un orgoliu stăpînit sinii în visare, torsul, elasticitatea întregului. Piruetele mele împrejurul soclului, prelungite, s-ar cădea să-mi aducă nu ticul, semn al atenţiei, de pe obrajii omului în uniformă, ci, printr-un efort conjugat al direcţiilor muzeelor şi oficiilor de turism, o tetradrahmă de argint din secolul lui Chares, avînd pe o parte floarea de rodier, ca de trandafir, iar pe cealaltă, poate perpetuînd fizionomia Colosului, capul lui Helios nimbat de raze-şerpi şi raze-valuri, debordant de o energie cosmică.

Însă frumuseţi tangibile impun tot mai mult oraşul cu *chipul său văzut,* cel care după o mie de ani de aproape anonimat şi simplă viaţă marinărească dă din nou insulei nume în patru vînturi şi – la fel catedralelor din Chartres, Léon, Orléans, Troyes, Reyms, Beauvais, Amiens, Bourges şi Paris – aduce din mijlocul secolului XIV, franc, revelaţia arhitecturii cu bolţi în ogivă, rozete, arcuri butante, turle sfîrşind în cer ca săgeţi sau răsfrînger de gheizeri. Aceasta, prin asociaţie, întrucît aici răsfăţul e al goticului militar şi civil, succédant ca şi-n jurul Alpilor şi simplificator, preocupat, de cînd cu avîntul artileriei, de grosimea contraforturilor, rezistenţa donjoanelor şi îngustimea crenelurilor, cu casele pitite în dosul meterezelor iar palatele devenite la rîndul lor veritabile fortăreţe, sub ecouri dinspre Aigues-Mortes, Carcassonne, Mont- Saint-Michel, Avignon. Oricum, un miracol. Un specimen complet al arhitecturii defensive medievale, se spune. Între poemele de piatră pe tema homo homini lupus, unul din cele mari.

Nu te poţi descurca uşor în fizionomia şi istoria „oraşului vechi”, distincte, corp atît de străin şi totodată familiar, unde bufniţe repetă noaptea în faţa mării un ju- rămînt de surzenie la fluxul orelor. *Chevalier au harizel*[1]. Butoiaşul rămîne mereu gol, oricîtă apă torni, cît ochii nu ţi se umplu de lacrimi. Blondei de Nesle, Gace Brûlé, Co- non de Béthune[110], trebuiesc invocaţi.

110 Truveri din secolul XII. Versurile care urmează, dintr-un *chanson de croisade,* după Gustave Lanson, *Histoire illustrée de la*

„Pour lui m'en vais soupirant en Syrie,
Car je ne dois trahir mon Créateur ...
Que là doit-on faire chevalerie,
Où l'on conquiert honneur et paradis".

Cruciadele, toate 9, se scurseseră pe drumul magilor, după apelul lansat la Clermont în 1095 de papa Urban al

littérature française.

II-lea, Sfintul mormînt recăzuse în 1244 sub picior musulman prin turci, dar Ordinul Sfîntului Ioan, organizat acolo, nevoit să se refugieze temporar în Cipru, are scris în steaua-i încă palidă să menţină cel mai durabil în Levant un steag latin şi să încheie ultimul, în 1 ianuarie 1523, ciclul evenimentelor şi *gesturilor* contradictorii din care Occidentul se va alege deschizător exclusiv al evoluţiilor lumii moderne, pentru o aventură egală cu a antichităţii.

„Vreme cită curs-a parcă n-a trecut", graţie conlucrării a trei factori – „noroc" ce l-ar fi putut îndreptăţi pe Kazantzakis, pentru perioadele de represiune religioasă, economică şi naţională, să situeze şi în insulă acţiunea anatoliană din *Cristos răstignit* a doua oară: ocupaţia italiană, dintre 1912 şi 1945, cînd o faptă bună de anvergură are loc, restaurarea tuturor elementelor amintitei arhitecturi; administraţia unui popor care, duşman oricărei schimbări, cu citeva excepţii, nici n-a clădit nici n-a demolat timp de trei veacuri, garanţie singură pentru păstrarea trecutului cînd nicăieri în lume noţiunea de monument istoric nu se născuse; şi lucrul cel mai important, preocuparea ocupanţilor din 1309 de a *aplica tehnica cea mai avansată* în retrasarea liniilor între care oraşul bizantin se va fi retras spre a face faţă incursiunilor sarazine şi viselor de independenţă nutrite de un Leon Gabalas după căderea Constantinopolului sub Cruciaţi.

Pe un pămînt de cutremure, transpuneri inginereşti de impresii şi învăţături din Franţa, Provenţa, Auvergne, Italia, Anglia, Germania, din cele 6 „limbi" în care stăpînii Dodecanezului, cavalerii în manţii roşii cu cruce albă, sînt grupaţi. În fruntea lor, Marele Maestru, conducînd uneori personal lucrările, ca şi bătăliile.

Din desene de epocă şi fotografii panoramice, din planşe şi după asalturi reluate, reuşeşti totuşi să rupi cercul vrajei. Despărţite de un zid lung (dispărut) vest-estic, pîn- desc împreună la primejdiile din afară, spre sud-est burgul, spre nord-vest castelul (reşedinţa cavalerilor) – în miniaturile lui Caoursin. Turnul Morilor şi Turnul lui Naillac (azi, încă nereînălţat) indică fără dubiu portul principal, vegheat în stînga de golful Acandia, iar în dreapta de Mandraki („ţarcul") şi întărit cu ziduri. Turci (oameni, corturi, corăbii) dau leneş tîrcoale, oamenii lui. Pierre d'Aubusson, în dosul ferestrelor, nu se văd, zboruri de păsări au a exprima calmul sau groaza, cum mesajul grafic vine din 1480, cind asediul se va termina în avantajul asediaţilor.

Un ocol al fortăreţei pune cumva în dimensiunile reale aparatajul complicat al zidurilor de incintă, pe care schematic le cunoşti. Turnurile, dreptunghiulare sau rotunde sau poligonale, ieşite mai în afară şi mai în văzduh (al Sfîntului Gheorghe, al Spaniei, al Sfintei Marii, al Italiei, ale Sfinţilor Pavel şi Petru) şi porţile la care duc poduri înalte (a lui Ambroise, Sfîntul Athanasie, Koskinou, a Sfintei Caterina, a Marinei, a Arsenalului şi a Libertăţii) îi sînt coroanele ornamentate cu inscripţii, blazoane şi basoreliefuri. înconjurate la bază de „bulevarde",

rîdicături de pămînt şi zidărie, apoi de şanţuri, adevărate grădini scufundate, atingînd pînă la 40 de metri lăţime şi adîncime, unde vezi păscînd cerbi sau melancolizînd dalii, îndură disciplinat trufia Palatului, II Castello, care de-a dreptul în nori îşi flutură steagul Greciei.

Clădire pornind de la un nivel mai săltat, cu armătură proprie de turnuri şi creneluri, şi parcă ignorînd restul obstacolelor, curtinelor şi parapetelor, la el ajungi după ce treci alte punţi peste gropi fraged verzi şi după ce parcurgi un coridor acoperit, strimt, descîntat de sunetul paşilor. Supraveghează într-adevăr de acolo de sus, ca un catarg, mişcarea întreagă din burg, oraşul nou, terasa hotelului meu, porturile, coasta Asiei şi Creta, întîmplările apei. Dezordinei romantice a donjoanelor şi ferestrelor graţios frînte, din desenele lui Flandin, arheologii italieni i-au preferat ordinea şi perfecţiunea poate mai afirmate decît în zilele cînd cavalerii erau învingători în Smirna şi Laodicea. Curtea interioară, patrată, descoperită, cu o galerie, cu scară laterală exterioară de pe care ai putea susţine un spectacol audio-vizuo, redă în mai mare aspectul tipic şi al altor clădiri din Rodos şi din zonă. Sălile, de la nivelul superior, reconstruite, mari, una cu trei arcade, locul de adunare al comandanţilor („Ies baillis", „Ies pil — liers"), găzduiesc lăzi sonor intarsiate, din insule şi – inspirat încastrate în dalaje de marmoră albă şi neagră, albă şi roşie, uneori autentic joc de pictură abstractă – mozaicuri de Cos (chenare cu peşti, vaze şi flori, scena cu un călăreţ pe spinarea unui animal înaripat, cap de om, trup de şarpe, confuză prin memorie). Cuiburile, teuton din Malbork, corvinesc din Hunedoara, încep şi urmează liniştit un turnir al lor.

Impresia de repetare a zidurilor de incintă, de oraş în oraş, o perpetuează şi restul articulaţiilor Collachium-ului, castelului: strada Cavalerilor şi strada scurtă care o încheie spre port ca un T, dilatată la capete în două piaţete. În trepte, pavată cu pietricele, bordată de clădiri cu etaj de o parte şi de alta, jos etalîndu-şi porţile cu arcadă mare şi cu bolţar, deasupra ferestrele cu obloane, încheiate de brîie în unghi drept sau în acoladă, gheretele de piatră prinse ca melci şi consolele, cornişele sculptate şi burla- nele-capete de crocodil – strada *Limbilor* urcă şi coboară cu Guiot de Dijon[111], într-un idiom azi quasiimpenetrabil.

„II est biaus et je suis gente.
Sire Dex, por quel jéis?
Quant l'uns à l'autre atalente
Pot coi nos as départis?"

Auberge de Provence, Auberge d'Espaque, Auberge d'Italie, Auberge de France („Trescrestien, franc royaume", cum se extazia Charles d'Orléans)! Devizele, armele, stemele, leii lui Philibert de Naillac (1396—1421) şi tigrii lui Guy de Blanchefort

111 (+1204); din Chanson por *son corage. (Anthologie de la Poésie française,* Editions Stock, Paris, 1941).

(1512—1513), crucile în ancoră ale lui Pierre d'Aubusson (1476—1505), scuturi cu trei flori de crin ca trei vîrfuri de lance („Şi mă întreb: pe care să-l aleg / Acum cînd părăsesc aceste praguri" – Radu Stanca). Se luau aici prînzuri şi se ţineau adunări. Tavanele, din grinzi de chiparos. După luptă, cînd aceasta se termina trist, sala cu absidă şi arcadă mediană monumentală ca în Palat, a Spitalului, vizavi de catedrala ursuză a Sfintei Marii, (cîndva număra singură 32 de paturi cu draperîi), oferea răgaz bilanţurilor şi susurului de voci din gînd.

„În terra d'oltramare Istă la
vita mia" .. ,[112]

Clădirea, ca-n 1489 cînd fu terminată, înlăturate acum complet amprentele ultimului război, o operă de artă şi ea, devenită Muzeul, acompaniază cu lespezi tombale, cu zeci de trupuri de marmoră decapitate, cu zeci de capete fără trup, muze adormite, aşteptînd, culcate pe mici socluri, parcă atingerea degetelor, spre a găsi surîsul. *L'expression rêveuse* ... Însă mărturiile pentru viitorime trebuie să rămînă tonice. Treceai pe aici, „à l'Hôpital de Rhodes", şi la sfîrşitul secolului al XV-lea, „pour passer le temps". „Fiecărui bolnav, nota atunci un călător spre Ierusalim, i se servea vin în frumoase ceşti de argint şi carne în frumoase farfurii de argint".

Burgul, edificii publice, case de locuit şi de cult, mai întins şi auzind şi el marea prin meterezele mai înguste dintre Poarta Marinei şi Turnul Italiei, amestecă epocile şi stilurile, însumează tolerant. Tribunalul Comerţului, pe o loggia şi cu basoreliefuri, visează orientul. Acoperişului său în formă de terasă îi vorbesc verandele povîrnite de la etajele străzii bazarului, cupolele băilor turceşti, mai joase, ale geamiilor, unele foste bazilici care şi-au dat clopotniţele pe minarete, mai arătoase. Cea mai mare e Demirli, sprijinită pe 16 arcaturi, şi nedisimulîndu-şi în interior tipul cruciform. Ageamiu în materie, te feliciţi de chilipirul de a surprinde o notă distinctivă: nu un balcon-inel ci două, plus un dichis cu ciubuce pe tija din preajma Turnului Orologiului, între arţari şi palmieri. Fiul lui Selim care adăogase aulae othomanicae Egiptul şi Siria: Soliman, care va transforma Ungaria în paşalîc şi-l va ierta pe domnul moldav, evadatul din cetatea Ciceului, îşi făcuse intrarea în 22 decembrie al anului rău prin poarta Sfîntului Atanasie, de pe uscat, după lunile cinci, între toate mai grele, cît presase cu 300 de corăbii, 1000 de tunuri şi 100.000 de soldaţi nervii celor 6000 de asediaţi şi 300 de cavaleri. Trompeta lui ar fi dormind într-o capelă de lîngă o moară de vînt, undeva prin preajmă. Obu-

112 *Rinaldo d'Aquino, Lamento por la parlcnza del croclato.*

Meteora.

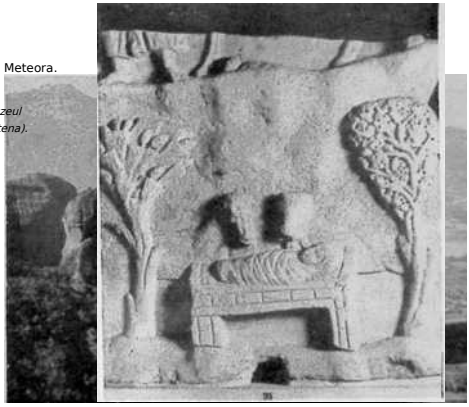

Nativitote (Muzeul bizantin din Atena).

Vechiul pod din Arta.

Pe fundalul Parnasului.

zele de piatră, pînă la 90 centimetri circomferinţa, care pentru mai multă panică erau năpustite noaptea, făceau piramide comune cu altele de bronz, sub embleme şi inscripţii creştine, prin anii sute cit, ziua, se puteau vînzoli între ziduri, cu ale comerţului, toate neamurile, iar la apusul soarelui, la bătaia de tun dînd semnalul închiderii porţilor,- puteau rămîne, în bezna nestînjenită de nici o lampă, doar închinătorii întru Alah şi Iehova. O imagine diurnă, transmisă din 1854, desigur parţială: în faţa cafenelelor portului, pe paturi de lemn, la aer, tolăniţi, bărbaţii, turci într-o margine, greci în alta. Femeile, după zăbrelele haremurilor. Evreii spanioli, în cartierul lor, neguţători de stofe. Priponite, sau lunecînd spre sate, cel mult 30 de bărci.

Şterse azi orice graniţi, de la castanii peste fîntîni de abluţie decorate abstract, printre magherniţi de lemn, prin ganguri acoperite sau pe adevărate poteci între parapete şi pe lîngă bastioane unde hornuri de aerisit şi luminat duc în imense magazii subterane ca-n iad, ostatec veacului ar- hitecturilor „tranziente", iată-te rîvnitor iar al unei cuprinderi din slăvi. Dar printre stelele filante duce numai strada Socrate care ori te îmboldeşte spre moscheea paşei Ibrahim, de pe unde-ţi face cu ochiul, într-o fundătură întunecoasă, o firmă verde: TAVERNA CAVALERILOR, ori te atrage la calmarii metalici din faţa Arhiepiscopiei. Citeşti, năstruşnic Ivan Turbincă, pe frumoasa casă din secolul XVI: „Pax hui domui et omnibus habitantibus în ea". Nu. Unde-i votchi şi sînt femei şi lăutari.

La masă-ntre lupi de mare, sau pe băncile de pe chei, celebrezi despărţirea de Rodos. Vinul autohton, în bute- lioare cu săbii, aspru pe limbă, cald în sînge, fortifică. Adierile de larg, batistele albe ale morilor de vînt, mi- nareta-bibelou a lui Murad Reis destramă. Micul cimitir turcesc. „Ce vorbe ar spune mai mult? Şi unde e mîna care să dăltuiască / Asemeni cuprinzătoare cuvinte pentru

cei pierduţi pe uscat?”[113] Ştii sigur că noaptea va trece neobservată şi că dimineaţă vei fi departe, prin valurile ce acum „vin cu vuiet spre ţărm ca scoici imense de apă”[114]. Dar încă în inima „trandafirului arhipelagului”, cum i s-a mai zis locului cu trecători benigni care te ignoră firesc şi care nu obligă, porţi ca şi trist, printre catarge şi case, cătuşe de petale. Din experienţa acestor trei zile: fizionomii şi profiluri, fără excepţie pradă unui reflux, smulse din săli de mese, din expoziţii, din străzi în pantă; perechea de superbe specimene feminine, venite cu un iaht – se ţineau de mînă şi rîdeau şi străluceau şi nu-nţelegeau ce le spuneai, acceptaseră amuzat să ducă în dreptul ochilor aparatul de fotografiat „Canonet” şi să declanşeze ca să te poţi autoadmira etern pe ruinele din Lindos, după cum şi să dea viaţă peisajului, să pară, deasupra stîncilor, proiectate pe cer cum obiectivul le-a surprins, disperări erotice saphice de pe trambulina Lefcadiei.

Pribegi din acel 1 ianuarie, pripăşiţi după 7 ani, în 1530, la Malta, cavalerii Sfîntului Ioan au avut încă mult timp în memorie acest aer sărat şi dulce, dar niciodată liniştea. S-au fortificat din nou, dar de acum înainte istoria lor e doar un reflex al istoriei pirateriei. Vor fi înregistraţi cu 8 galere mari, şapte roşii şi una neagră, vasul amiral, vor rezista în 1562 unui asediu similar, de 6 luni, unde vor învinge sub Măestria sa Jean de la Valette, care participase şi la confruntarea cu Soliman, vor pierde şi recuceri în repetate rînduri Tripolisul, dar gloria, una zăcaşă, va fi de partea adversă islamică, peste capete cu turban.

Dispărută cu căderea Romei, o mie de ani, această plagă ivită odată cu navigaţia şi împotriva căreia luptaseră regele Minos, Republica rodiană din vremea Colosului şi Iuliu Cezar tînăr, reapărută la întremarea comerţului cu Orientul prin cruciaţi şi veneţieni, dobîndise dimensiuni în- conceptibile anterior anului 1492, cînd Spania se eliberează de mauri şi îi transformă în nordul Africii în protectori şi rentieri ai hoţiei.

Corsari vînturători de flori argotice care se vor fi pierdut. Activînd pe cont propriu cu o fregată-două, în serviciul beilor de Alger, de Maroc sau de Tunis, ori ca amirali ai întregii flote turce. Raiduri fulgerătoare, de primăvară, pentru capturarea vasului vedetă al papei în dreptul insulei Elba; spintecări prin Gibraltar în Baleare, în calea galioanelor încărcate cu aurul Indiilor, ori pentru şicanarea navelor yankee astfel ca America să consimtă tribut anual în dolari şi obiecte; măturări ale litoralelor italic, spaniol şi britanic, pentru smulgerea oamenilor cu miile „din porturile lor”, ca să fie transformaţi în robi sau răscumpăraţi; bombardările cu prizonieri francezi, fie aceştia consuli sau preoţi, aşezaţi în gura tunurilor; daruri sultanului: sute de tineri aleşi pe sprînceană, purtînd ca ofrandă cupe de argint şi aur, stofe fine, ochioase pungi cu bani. Şi în replică, expediţiile de pedepsire, cu răstigniri la Pergam, cu incendieri şi

113li—12 Edgar Lee Masters, *Week-end. la mare,* traducere de Margareta Sterian, în *Antologia poeziei americane,* Editura de Stat, 1141947.

încercuiri, cu mutarea mînuitorilor de bici în trăgători la vîsle, cu masacre nu mai sfioase. Coaliţiile de răsunet, 600, 500, 206 corăbii, adevărate escadre, 12, 28, 38 de mii de soldaţi pînă la răfuiala radicală de la Corint, care dezorganizează definitiv flota Porţii şi pînă ce Algerul şi Tunisul, din 1830, revin Franţei. Strălucitori: Carol Quintul, de-o parte, cu amiralii Andrea Doria şi Ducele de Alba, Ludovic al XIV-lea, Don Juan de Austria, Papa Pius al V-lea, Cromwel, Washington. Seria reişilor, de alta, angajaţi direct, creştini renegaţi majoritatea şi trecuţi la Islam, fiecare cu propria-i pravilă nescrisă; în- cepînd cu fraţii Barbarosa, A.-uj şi Kheyr-Ed-din, întrupări ale tartarului şi personalităţi în istoi ia strategiei şi tacticei, imaginativi, continuînd cu ucenicii lor Dragut, care se pedepsea administrîndu-şi singur pumni în coaste cînd nu izbîndea, şi Murat, ce-şi are ancorat numele, cum s-a văzut, în apropierea Acvariului, calabrezul Uluj Aii, zis Ochiali, cuceritorul Ciprului şi al Cretei, şi danezul Ian Iansz, pitit şi el sub numele de Murat, preşedinte de republică a Piraţilor în Salé, pe ţărmul Atlanticului. Acesta, prin 1640, cînd Robinson Crusoe împlinea 8 ani, trăia, fapt mai puţin cert la data cînd ingeniosul erou al lui Defoe face neplăcut cunoştinţă cu numitul oraş. „Acostînd de astă dată în celălalt bord, vreo şaizeci de oameni s-au urcat pe puntea noastră şi au început îndată să taie pînzele şi manevrele. Am dat şi noi într-înşii, fiecare cu ce am apucat, cu flintele, cu suliţele, cu cutiile de pulbere sau cu ce aveam la îndemînă, izgonindu-i de două ori de pe punte. Pînă la urmă am fost nevoiţi să ne predăm, vasul nostru nemaiputînd manevra şi avînd trei de ai noştri morţi şi opt răniţi”[13]. Lucrurile devin astfel mai concrete, prin care-i rătăceşti din raza privirilor pe cavalerii ce-ţi toarnă-n pahar, acum nici de Malta ...

Gustul aventurii, al perindărilor fără ţel sau hram, împinge pînă-n punctele cele mai hazardate ale uscatului făpturile singuratice răzimate de cîte un stîlp, înfipte în pietriş, aplecate spre briză, ca morţi rămaşi în picioare. Pun o fervoare aparte în a asculta vintul, retragerile şi înaintările valurilor, cum ar recepta un mesaj sau ar emite, cum ar experimenta o existenţă interzisă. Bărbaţi sau femei. Parcă din clipă în clipă vor păşi pe covorul lichid spre lună. Un exces, să adaogi încă o mulcomire sau încă un tumult acestei desfăşurări de conectări la necunoscut şi la incomensurabil.

În mîini creştine, evident la scară mai redusă, prin secolele (XVI—XVIII) de dominaţie otomană în estul maritim, pirateria constituise şi un mijloc de opoziţie la imperiu. Corsarii cretani, băştinaşi şi veneţieni, renumiţi, mînuiau cu aceeaşi rapiditate cuţitul curb, odată săriţi pe puntea ghinionistă. Hydrioţii, rebeli originari în principal din Moreea, greci şi albanezi, reuşesc să-şi transforme insula într-un centru de rezistenţă şi de bravură inexpugnabil, iar în 1821 sînt destul de îmbogăţiţi prin rapt ca să poată participa masiv la echiparea flotei insurgenţilor.

Debarasat de milenaru-i frate siamez, de „odiosul flagel” evocat sau cîntat mai sus, comerţul rodian prosperă- za sau se vrea prosper. întors recent la matcă (insulele Dodecanezului

intră în posesia statului grec în 1948), e scutit de taxe vamale, ca-n zilele de aur care au precedat înfrîngerea ultimului rege macedonean. *Port liber* iar, oferă cu 50 la sută mai ieftin ca la Atena stofele englezeşti, umbrelele bărbăteşti din Germania federală, whiskyul scoţian şi american, dantelele olandeze, pantofii italieni. Cu

escarpinii fini vin pe marea fără capcane, tot din Italia cred, umbrelele de damă avînd mătasea în toate nuanţele Mediteranei, şi mînerele de toate formele, luînd ochii prin fantezia incizurilor în metal şi a diamantelor mari din sticlă colorată. Te tocmeşti, înmulţind ocaziile dialogului, cochetezi adică, partener dezavantajat, cu geniul anonim al gintei. Te oglindeşti în vitrine şi-n religia lucrurilor, împărţit între notaţii distrate, de versuri posibile şi între raportări continue de la dolar la drahmă şi de la drahmă la leu, „îţi faci cugetul hotar / Între înger şi măgar”.[115]

În răspîntie, un grup de stewardese şi ofiţeri de marină decid în consens să renunţe la localul din port pentru unul din parcul oraşului, dotat cu spectacol etnografic. Kalitera! Cîntece, dansuri, costume.

115 Arghezi, *Dor dur*.

ARTĂ BIZANTINĂ

Esteticienii s-au pus de acord, cel puţin pînă azi, în a stabili originalitatea artei bizantine nu în respingerea procedeelor vechi sau în aportul de procedee pe care înaintaşii le ignoraseră, ci în aşa-zisul *compromis* constînd din prelungirea dezagregării artei antice, începută înaintea lui Constantin şi totodată din accentuarea ei prin reluarea

elementelor anticlasice ale operelor de tranziţie. Deşi, cum s-a observat, proporţia şi ponderea amintitelor două componente nu depinde obligatoriu de data operei, totuşi în mediile rafinate din capitala eleganţei realismul prea dur, oriental, şi înclinaţia romană apuseană spre empiric cedează în profitul unei progresive stilizări şi

spiritualizări. Fiindcă finalitatea, teza, trebuie să rămînă de fiecare dată în afara oricărui dubiu, lumea sensibilă neputînd depăşi accepţia de sugestie a lumii revelate, pe pictor nu-l preocupă, în perioada de apogeu, adîncimea şi perspectiva, raportul exact dintre dimensiunile fiinţelor şi lucrurilor, măreşte intenţionat

personajele după importanţa prestabilită, dematerializează sau uniformizează voit corpurile şi figurile, combină liber petele de culoare şi spaţiile goale, cum ar compune „fraze sau melodii", obţinînd în supra- realitatea compoziţiilor, în exploatarea unor motive fundamentale ca al naşterii şi al morţii, în transcendentalita- tea

mozaicurilor, în jocurile ritmice, ceea ce prin sclavia tematică i s-a refuzat.

Istoricii la rîndul lor se unesc în a respinge o *eroare* dintr-o etapă de început a studiilor în materie, respectiv afirmaţia că am avea de a face cu o artă monotonă, instabilă, că, odată ivite cîteva soluţii, fie ele geniale, zugravii anunimi de la Constantinopol şi aiurea s-ar

fi mulţumit să se copieze invariabil unii pe alţii, să repete. Cercetările, descoperirile în plin curs, fără a modifica substanţial împărţirea, devenită loc comun, în trei mari perioade, a evoluţiei, adaugă noi şi noi dovezi de transformare, îmbogăţire, inventivitate. Primei perioade (din 330 pînă la Iusti- nian inclusiv), care face trecerea de la arhitectura bazilicii la edificiul în cruce greacă, utilizînd în exterior desenul cărămizilor, asociază

marmorei ca materiale de construcţie aurul, argintul, fildeşul, pietrele preţioase, smulge Asiriei secretul bolţii pe pandantivi, ia mozaicul padimentelor antice şi, dîndu-i o strălucire nemaiîntîlnită, îl aruncă pe tavane ca un cer înstelat, îi sînt arătate rădăcini ce duc la fresce din secolele II şi III de pe Eufrat şi din Egipt, din temple păgîne şi sinagogi. Vîrstei de perfecţiune de sub dinastiile macedoneană şi comnenă (secolele IX—XII), marcată,

sub influenţa miniaturii şi a preocupărilor filologice, de o întoarcere la lecţiile antichităţii, îi sînt recunoscute valori noi în căutările de echilibruri ritmice, în modul cum figura umană este adaptată curbelor arhitecturale, în efectele cromatice savant obţinute. În sfîrşit, ultimei perioade, renaşterii de sub Paleologi, urmînd „cunoaşterii" latinităţii, cu proliferarea în secolele XIV—XV a şcolilor şi atelierelor, cu tendinţa autorilor de a interveni mai

subiectiv în interpretarea temelor, cu gustul pentru monumental şi cu tatonarea timidă a unor apropieri de natură, ca-n Occident, îi sînt demonstrate reluarea mozaicului în decoraţiile vaste, prin restituirile de la Karie-Djami, şi prelungirile nord-vestice în lumea slavă.

Decizia de la Niceea: „pictorilor să execute, preoţilor să ordoneze şi să regleze" e astfel respectată şi nu e respectată. Gloria Bizanţului cea mai durabilă

ar rezida în această îndeletnicire de plăsmuiri sub dogme, prestată cu fervoare, apărată cu preţul mîinilor pictorului Lazar, arse cu fier roşu în vremea celei de a doua persecuţii iconoclaste şi capabile, încă pline de răni, să reia totul de la capăt. Artă care se recomandă atît prin ceasul de început, asupră-şi cu proiecţiile de amurg, grele, ale antichităţii, cît şi prin cel final, zămislitor de răsărituri în ţările ortodoxe neînglobate semilunii. Evident neîntrecută,

în oraşul orgolios de la intrarea Bosforului. De unde pornesc spre curţile şi mănăstirile bogate lucrăturile în fildeş, emailurile cloazonate, faianţele, sticlăria, stofele istoriate, manuscrisele cu litere mici, vasele de ceramică în culori dulci, relicvariile în filigran, diademele şi tiarele, mesele de altar şi basoreliefurile cu Daniil între lei, pentru bap- tisterii, crucile stropite cu diamante; unde Constantin, spre a stinge în senatori dorul Romei, pune

să se construiască într-un singur an un forum identic, Augusteonul, şi un forum circular, care să-i poarte numele, încadrate de statui din Atena, din Cezareea, din Sebastia, din Chaldeea, din Antiochia, din Cipru, din Chios, din Seleucia, din Smirna, din Bitinia şi Sicilia, apoi palatul imperial şi Hipodromul în genul circurilor romane, în fine bisericile Sfinţii Apostoli şi Sfînta Sofia.

Aceasta din urmă, „tipul prin excelenţă

al artei bizantine", în dimensiunile şi structura date de Iustinian. La sfinţirea căreia, în 27 decembrie 537, împăratul, descins dintr-un car tras de patru cai, alergînd de la uşa de la intrare pînă la amvon cu mîinile întinse, ar fi strigat:

„Solo- mon, te-am învins!”[116]

„Nicicînd – citeşti în Elie Faure – asemenea lux material n-a legat sentimentul popular de litera unei religii care se pretinde spirituală prin excelenţă”, „cupola turtită nu lasă visul să se înalţe, visul se roteşte şi se întoarce neîncetat asupra lui însuşi pe cîteva orbite închise, geometrie mişcătoare în spaţiul care reproduce, rezumă şi pietrifică gravitaţia cifrelor”, „Sofistica refugiată în concilii şi

matematica exilată fuzionează într-o străfulgerare de puritate, închizind arhitectura în orbita supusă a lumilor tăcute”.

Doar că soarta a vrut să fie diseminaţi admiratorii artei bizantine mai mult pe drumuri care fug din Constanti- nopol, prin Italia şi Grecia, prin Siria şi Palestina, prin Iugoslavia şi Bulgaria, prin Italia, infinit.

Salonicul modern, cu hoteluri şi terase deasupra cheiului, cu ticsitele-i magazine în lungul străzilor paralele, cu foburguri unde industrializarea îşi propune ravagii, cu multele-i sute de mii de locuitori şi cu parcul Tîrgului internaţional, se-achită bine de sarcina de păstrător al unor atari splendori. Pentru musafirul cu ochi mai ales lăuntrici se face cu plăcere imaterial, transparent, spre a lăsa la vedere, exclusiv, salba-i unică: Rotonda, Hosios David, Sfintul Dumitru, Aghia Sofia, Sfinţii Apostoli. Cum ai răsfoi un album! Toate momentele importante, toate implicaţiile, dar în primul rînd colocviul, mirajul mozaicurilor.

La Rotondă ajungi după ce înconjuri stîlpii din arcul lui Galeriu, tînărul ginere al lui Diocleţian, norocos în confruntarea cu perşii în Mesopotamia şi Armenia. Scene de luptă sau de sacrificii, călăreţi impetuoşi şi prizonieri îngenuncheaţi, împăratul primind deputăţia unui oraş, mîini şi nasuri ciopîrţite, cîteva Victorii înaripate, reliefurile vin din anul 303, cînd un complicat ansamblu arhitectural – un palat, un alt mare edificiu, octogonal, un hipodrom, un alt arc de triumf şi Rotonda, probabil gîndită ca mausoleu – forma reşedinţa imperială, de nădejde, din moment ce în 379 Teodosie I îşi organizează în acest loc armata iar anul 380 şi-l petrece de asemenea aici, emiţînd edicte şi primind botezul. Clădirea circulară, singura de acest tip în teritoriul fostului imperiu, devenită spre 400 bazilică rezervată Curţii, închinată Sfîntului Gheorghe, cîndva decorată complet, te primeşte sonoră. Centrul, la capătul unei raze de 12 metri, cunoaşte virtuţi magice, aidoma scenei din Epidavros: foşnetul paginilor blocnotesului aduce a răsturnare de valuri; fiindcă ai lovit uşor cu unghia pachetul de ţigări, ţi se prăbuşeşte pe creier, pedepsitor, un vaier de nicovale. Atenuată, înnobilată, senzaţia se continuă prin impresia de auditiv pe care ţi-o dau perindările şi ondulările de coloane, arcade, pavilioane şi bolţi, dantelărie barocă elegantă, şi de candelabre, vaze şi păsări în cîmp de aur, care-i încadrează deasupra nişelor în opt panouri, pe mucenicii războinici. La zenit, unde decoraţia a fost răzăluită, supravieţuiesc doar un deget din mina care binecuvîntă şi un rest de cruce dintr-un sceptru. Un semicerc albastru, de rozete, apoi o coroniţă florală în care albul, verdele, roşul alternează crengi, un cerc ca un curcubeu şi capete de mîini şi aripi de arhangheli e ce-a mai scăpat după transformarea în geamie. Spre baza cupolei şi pe două din nişe, parcă fragmente de mătăsuri şi de covoare cu borduri late şi franjuri, cu şiruri de păuni şi pálmete în fond gri.

Caracterul maiestuos e schimbat la Hosios David (mică bisericuţă din oraşul de sus, la care ajungi prin stradele sparte şi

116 G. Bayet, *L'art byzantin*. Paris, Ancienne Maison Quantin, 1883—1884 (nouvelle édition).

abrupte) pe unul de arhaitate şi simplitate, deşi ambele aşezăminte sînt din secolul V. Urci dealul pentru o singură imagine, din absida altarului, Isus în viziunea profetului Iezechil. „Iar pe bolta cerului, care era deasupra capetele lor, era ceva care semăna cu safirul, era ceva ca un tron de împărat, iar pe el şedea deasupra ca un chip de om". A fost ales un chip adolescentin, de imberb, nici masculin nici feminin, descinzător din vechi zei care-şi părăsesc templele. „Ca de curcubeu care se arată în nouri pe vreme de ploaie. Aşa era strălucirea lui", rezolvarea e pentru multe viitoare secole: Imanuil şezînd pe cereasca eşarfă. Autorul a ordonat cumva iconografic haosul poetic al descrierii *arătării,* sau sugestia de vehicul extraterestru care-i face profeţi pe adepţii actuali ai coborîrii din astre, şi-n restul bolţii, „care semăna cu cleştarul", distingi ca Iezechil: „la dreapta chip de leu, la stingă chip de taur, iar la spate chip de vultur". Însă în loc de roţi vezi la picioarele lor cărţi, pe cînd zeitatea, care în dreapta vesteşte şi iartă, ţine în stingă un desfăşurat papirus. Nuanţele izbutite în jurul figurii fac tehnica mozaicului apţă de impresionism, prin semiobscurul naosului explozia de curcubee realmente emite lumină. Compoziţia nu e de coşmar. Pe un brîu ornamental de la bază, peşti, o broască ţestoasă.

Aceste elemente de realism simbolic, cit şi expresia de linişte nu de asprime sau trufie, decid, s-ar părea, comparaţia cu Bunul Păstor (Mausoleul Gallei Placidia, prima parte a secolului V). Puritatea credinţei din imaginile minusculului sanctuar italian, persistenţa unor teme vechi (vezi şi cea a botezului, unde din apă priveşte scena un bărbat gol, zeul rîului Iordan), frecvente Inca la licăririle constantiniene, execuţia ireproşabilă a detaliilor, îl fac, în ciuda unor urme romane, mereu, punct de referinţă. Dar miracolul produs în continuare la Ravenna, în secolul Sfintei Sofia (VI), Sfîntul Apollinarie cel Nou, cu superbele cortegii ale Sfintelor Fecioare şi Sfinţilor Martiri, şi San-Vitale, cu cele două panouri înfăţişîndu-i pe Iustinian şi Teodora, specie de magi purtînd ofrande, înconjuraţi de înalţi demnitari şi de inalte curtezane, ilustrările poate cele mai generoase ale filosofiei şi specificului artei bizantine la sfîrşitul epocii de formare, întoarce la Salonic: la ex-voto-urile din catedrala Sfîntului Dumitru. Schematizarea siluetelor, toate de aceeaşi înălţime şi lăţime, costumele-draperii cu pliuri, atitudinile frontale, ochii mari. Însă o măiestrie mai rudimentară, un colorit mai auster şi mai proaspăt, portretele mai individualizate, mai sumare şi mai expresive. „Sfîntul Dumitru şi Donatorii", imobilitate, proporţionalitate, o treime ce te convinge; Sfîntul Dumitru între doi copii, în alb, cu priviri vizionare, pe un verde făcut din alge; iar alături Sfîntul Dumitru şi un episcop, o tunsură romană şi-o barbă; un Sfîntul Sergiu, apoi, feciorelnic, în hlamidă cu flori trilobate şi cercuri roşii – panourile, toate verticale, împodobeau pereţii şi stîlpii construcţiei croită vast din secolul V, cu cinci nave, înlocuind

o capelă, exact deasupra amplasamentului termal unde, în acelaşi an 303, viitorul sfînt taumaturg cunoscuse moartea martirică. Fiola găsită sub altar şi conţinînd pămînt amestecat cu sînge omenesc, cripta acum subterană unde într-o firidă se mai vede ţeava prin care un ulei aromat se scurgea spre corul bazilicii, întrucît din mormînt, ca odinioară de sub templele lui Asclepios, curgea un lichid tămăduitor, explică într-o măsură raţiunea acestor ochi ficşi care cred, restrîngea la două, trei personagii între chenare clar trasate, după metoda icoanelor epocii, gesturile de consolare, de asigurare că va fi bine.

În Salonic, ca în Capitală, se decora asiduu cu mozaic, mîini iscusite potriveau artizanal în stratul subţire de ceară albă petalele de sticlă şi de marmoră care dădeau legendelor plauzibilitate şi transcendenţă. Recentă, o descoperire la Durres în Albania, adaogă tezaurelor din secolui X un frumos Sfînt Ştefan şi un evlavios împărat Alexandru. În acelaşi veac, oraşul natal al fraţilor Chirii şi Metodiu primeşte un dar similar: mozaicurile Sfintei Sofii. Edificiul, interferare de bazilică cu trei nave şi de biserică în cruce greacă străjuită de o cupolă, datează din secolul VIII, clădit sub Isaurieni. Adversari ai cultului icoanelor, moaştelor, sfinţilor, adversari a tot ce i-ar umbri divinităţii natura extraumană şi nota de incognoscibil, noul lăcaş îl dedicară înţelepciunii ei. Absida altarului, multă boltire de argint prin care planează dintru-nceput o mare cruce de aur, lasă descifrabil printre motive abstracte numele lui Constantin VI şi al Irinei care va reda imaginilor libertatea, iar unde suprafaţa devine aurie, în conca- vitatea estică, găzduieşte întunecata Madonă, după unii înrudită prin liniaritate cu Isus tronans de pe timpanul nartexului Sfintei Sofii constantinopolitane (din secolul XI). De o vîrstă, între restul pereţilor bine descojiţi, cu mozaicurile intacte ale cupolei unde nu s-a mai aventurat zelul islamic, ea ar înlocui, cum arată urmele, de asemenea o anterioară cruce. Cei 12, cu întreaga lor forţă morală în priviri, încercaţi asimetric şi despărţiţi unul de altul prin 13 stilizări de arbori, cîntă un imn omului redevenit duh, purtat de arcuirile a doi îngeri cuprinşi de zbor, sau femeii tinere, graţioase, pure, căreia arhangheli îi promit o eternă admiraţie pămîntească.

Stilul şi programul sînt cele pe care le urmăreşti la mănăstirea Hosios Lucas, în Livadia, în drumul spre Delfi, şi în Atena, la Dafni. „Compoziţiile sobre şi echilibrate unde domină figura umană, mai curînd rotundă, cu privire extatică", şi „în forme suple" – caracterizarea lui M. Chatzidakis[117] nu intră în contradicţie cu singura

117 Din volumul *La peinture byzantine et du haut moyen âge,* colecţia „Le livre-musée", Pont Royal, Paris, 1965

imagine de la Hosios Lucas pe care o revezi prin- tr-un fum: sub un arc geometrizant trei sfinte, domniţe prospere purtînd pe cap coroană sau diademă, solemn drapate ca la Curte, şi-n dreptul cărora stă scris vertical Irina, Ecaterina, Varvara. Din biserica din Dafni, la intrare străjuită de doi chiparoşi, iei portretul colosal, în hlamidă al

2
3
4

bastră, respectiv capul profund, sculptat parcă, expresie de monarh monah şi de-o aroganţă mîhnită, al Pantocratorului, oricît ar avea dreptate André Grabar[118] să spună despre compoziţia Nativităţii că „marchează una dintre culmile stilului bizantin care ar putea fi numit academic" şi despre Isus din Fragmentul Botezului că „între toate nudurile bizantine acesta e poate cel mai bun".

Traversat astfel şi secolul XI, care din Constantinopol îşi mai trimite razele la Nea Moni din Chios, la Vatopedi din Athos şi la Sfînta Sofia din Kiev – Sfinţii Apostoli, bisericuţa îmbrăcată toată în cărămizi dispuse ritmic, poate încheia ordonarea artificială a atîtor reluate incursiuni la intervale de ani. Doi oameni de rînd, în pantaloni scurţi, păstori romani, sprijiniţi în măciuci groase şi plini de mişcare şi de o turburare suprafirească văd ceea ce va fi fost apropierea de stîna lor a trei regi străini. Sus de tot, ca-n cer, se petrece mereu Schimbarea la faţă, pe un oval care se va fi vrut translucid şi pe o stea-n şase colţuri, iar ir> registrele de jos, ce s-a mai ales din frescele vroite complementare mozaicurilor, ambele din secolul XIV. Pentru că la Salonic pictura murală îşi are şi ea statele de vechime. Biserica Panaghiei Calchedon, de pildă, păstrează în nartex şi în altar frumoase zugrăveli din secolul XII. În veacul răscoalei zeloţilor, acesta din urmă la care ne-am oprit, alte trei lăcaşuri (Haghios Pantelimon, capela Transfigurării, de la Mînăstirea Vlatadon, biserica Profetului II ie) ca şi o bogată zestre de icoane depun întins mărturie în favoarea funcţionării aici a unei puternic conturate şcoli de pictură, căreia exponent i-ar fi un discret Manuel Pan- selinos. „S-a ridicat – va spune prin secolul XV-XVI călugărul Denis în *Manualul*[119] pe care l-a scris în admiraţia acestui înaintaş – mai presus de toţi pictorii vechi şi noi, cum o arată încă de bună seamă lucrările lui pe var şi pe lemn". „Pictura lui răspîndea strălucire atît de multă prin cunoştinţele-i tehnice, incit era comparat cu luna în toată a ei splendoare".

După frescele Iugoslaviei (Ohrida, Nerezi, Mileseva, Oracanica), rememorări ale evoluţiei acestei modalităţi picturale mai puţin costisitoare, ilustrări a trei secole de oscilare între clişeu şi creaţie, cu un aport net de monumentalitate, realism, vivacitate, Mistrei din

118 *La peinture byzantine,* Editions d'Art Albert Squira, Genève, 1953.

119 Fără a fi singurul scris sau difuzat în evul mediu, acest text preţios, care concepe pictura ca un act de adoraţie şi atestă perpetuarea unor soluţii artistice datînd din primele secole de artă creştină, e copiat la Atos şi tipărit intîi în Franţa, în 1845, apoi cunoaşte o ediţie greacă, la Atena, în 1853 şi o traducere germană în 1855 (Cf. C. Bayet, op. cit.).

Sparta i se rezervă privilegiul tentativelor de a înlocui arta mozaicului. Urci la irealitatea ei printr-un declin de zi de toamnă cu stingeri aurii, interzis de proximitatea Taigetului şi de adîn- cimea progresivă a cîmpiei laconiene sub prapori sau nori de purpură. Ai sub ochi nu un oraş de privit printre gene spre a-l sublima pînă la transparenţa prin care arătările străvechimii să rămînă singurele accidente de relief, ci aievea oraşul bizantin al secolelor XIV şi XV unde închipuirea, cîrpind şi nădind, urmează doar să aşeze ceea ce istoria a luat nu de mult: oamenii, iluzia vieţii economice şi sociale. Un zid şerpuitor, cu turnuri dreptunghiulare, îl înconjoară, o fortăreaţă parcă suspendată, spre care urcă incredibil de abrupt colina, îl priveghează.

Aventurările prin această acum stranie necropolă, înfruntare de cărămidă şi chiparoşi, de mortar şi măslini, reclamă întîi terminologia arhitecturii. Poteci săpate în stîncă sau pietruite şi străzi pavate conduc printre vegetaţie abundentă, pe sub porţi cu turnuri crenelate şi punţi mobile şi chiar pe sub clădiri, pe la fîntîni zidite, dintre care una foloseşte un sarcofag roman iar alta cornişa de marmoră a unei ferestre, printre case păstrate pe sfert, pe jumătate, aproape întregi, adesea cel de al patrulea perete constituindu-l panta însăşi, cu subsoluri boltite şi rezervoare de apă, cu arcuri de sprijin pentru balcoane şi nişe, cu parter şi etaje, pe la paraclise, incinte de mănăstiri, clopotniţe cu 2 şi 4 nivele, biserici îmbinînd parterul bazi- lical cu etajul în cruce greacă şi alternînd vesel acoperişuri şi cupole din ţigle şănţuite, logodind ondulaţiile bi

zantine cu unghiurile gotice şi într-un caz cu elemente de ornamentaţie islamică. Palataki, „cea mai veche dintre locuinţele Mistrei încă în stare destul de bună", „cea mai frumoasă", şi Palatul. Aici tăcerea sună. Spre curtea din mijloc, *joros,* loc cîndva de reuniuni şi piaţă, privesc faţadele caselor aristocraţimii şi aripi ale edificiului principal, de diverse epoci. O adîncitură într-un perete rămas cu dinăuntrul înafară ar fi adăpostit tronul despotului. Un rind de ferestre rotunde şi un rînd de ferestre dreptunghiulare – se mai disting – luminau sala festivităţilor, primirilor, deciziilor.

Punctul terminal, cel mai de sus, îl constituie fortăreaţa, „Castelul" lui Guillaume Villeharduin. Văluririle de recolte, de oraşe şi de arbori, cit cuprinzi, intră-n amurg monotone, uniforme, vagi. O senzaţie de frică, de exil în altă eră. Orice apariţie, şarpe, om sau pasăre, de după turnul cilindric, de pe zidul incintei a doua, din fereastra deschisă spre nord, unde ochiul realizează verticalitatea ameţitoare şi de neescaladat a versantului, poate pune în primejdie inima prin absolutul singurătăţii şi liniştii. „Vont" – îl auzi pe cronicarul căruia Guillaume II îi este strănepot, spunînd despre francii douăzeci de mii porniţi să ocupe Constantinopolul, *chief du monde – por Dieu et por droit et por justice". „La besogne de Notre-Seig- neur".* Fără doar şi poate: „Qut *Dieus vielt aidier, nuls homme li puet nuire".*

Primul ocupant latin în Peloponez îndată după Cruciada a IV-a, spre 1206 prinţ al Ahaiei, unul dintre recent răsăritele stătuleţe pe ruinele eclipsatului Imperiu, Geof- froi I, ca şi fiul său mai mare Geoffroi II, care i-a urmat pînă în 1245, îşi vor fi justificat şi ei astfel abaterea din campania pentru Sfîntul Mormînt? Urmaşul lor, şi meii ambiţios, luptător dîrz, urcă îngîndurat şi coboară văile Laconiei. Datorită fortăreţei pe care el o aşează pe vîrful Myzithrei şi pe care la un moment dat o pierde spre a o redobîndi, încă înainte de sfîrşitul secolului XIV populaţia Lacedemoniei din vale îşi părăseşte locuinţele şi construieşte aici, pe un teren păzit, mai puţin expus cotropirilor. Din 1348, cu Manuel, fratele împăratului Ioan al Vl-lea

Cantacuzinul, un şir de destoinici despoţi ai Moreei îşi au sediul, la fel un şir de episcopi. Oraşul e constituit. Va ajunge să numere la 2000 de clădiri şi totalul locuitorilor să şi-l treacă de 40.000. Va avea o industrie a mătăsii, va aduce din Constantinopol pictori dintre cei mai fini, îl va avea cetăţean pe filosoful neoplatonician Gemistos Plethon, una dintre personalităţile secolului XV, om politic totodată preocupat de o regenerare a Greciei, şi va da Bizanţului creştin, în persoana despotului Constantin Dragases, ultimul împărat.

Cu umbrele serii, încurci cărările întoarcerii. Semnalul de închidere dinspre poartă, sonor, te smulge mereu din odăi sparte care cască sau ascund, din curţi cu ecoul paşilor străin, din uşile bisericilor, deschise, unde trebuie să scaperi chibritul ca să ai din nou schimbul de priviri cu femeile şi bărbaţii secolului XIV, din tablouri votive sau transfiguraţi, deveniţi Panaghia, Sfinta Ana, arhangheli, sfinţi Teodori.

Deşi parţiale, picturile au rămas totuşi multe şi o parte în bună stare, capabile să lumineze frescei tîrzii un aspect distinct. Briza adriatică şi mediteraniană, italiană şi franca, de un suflu umanist, răzbate şi aici, dar pe un fond mai conservator, elenistic şi bizantin, astfel ca în locul expresionismului şi dramatismului sîrbesc, odată cu dispariţia austerităţii scheletice a chipurilor ca şi acolo, să se poată vorbi de o artă elegantă şi subtilă, care n-a uitat legea proporţiilor şi simetriilor, de sub Iustinian. Un exemplu tipic: Grupul Martirilor, din biserica Afentiko. Feţele rotunjite, dulci şi spiritualizate, individualizate, conturate realist, mîinile care parcă „filfîie" ca-n expresia folosită de Rilke pe seama Cinei de taină; aparenta independenţă a liniilor corpurilor, luxul costumelor princiar, numai voluptate compoziţională, elogiu minţii. Biserica din extremitatea dreaptă a oraşului de jos, construită spre 1316, ca şi cea a Sfinţilor Teodori (1296), învecinată, de către prelatul Pahome, favorit al Paleologilor de pe cînd i-a ajutat în luptele pentru eliberarea Peloponezului, excelează şi prin alte valori plastice, cum ar fi figura decorativă a unui Grigore al Armeniei, menţionat şi pentru „rozul tandru"

al odăjdiilor, anticipare a unor căutări din viitor, sau dubla reprezentare (despot şi călugăr), exact deasupra locului unde este înmormîntat, a lui Teodor I Paleologul – capodoperă în zestrea portretului bizantin.

Calitatea de artă, la polul opus din partea vestică, i-o dă Odigitriei (conducătoarei) Peribleptos (admirata), o- altă fostă mănăstire închinată Fecioarei, zidită în ultimul deceniu al veacului XIV. Biserica aceasta mică, dintre agave, încastrată în stîncă, şi gardată de un refectoriu azi părăsit, îşi umple bolţile şi pereţii de poveşti înfiorate. Stîncile galbene, roz şi brun, sculptural zigzagate şi haşurate, complicat născocite, personajele imobile, în prosternări extatice sau în zbor, pămînteşti şi cereşti, animale ale binelui, cîte un arbore-torţă, gravitează toate spre inima tabloului unde un bărbat gol a coborît parcă într-o peşteră marină, printre peşti, sau o femeie în draperie întunecată se odihneşte întinsă lingă un prunc înfăşat. Monumentalitatea e atenuată, ca şi în frescele frumoase dar mai eclectice, din secolul XV, ale Pantanasei (regina lumii), mănăstirea învecinată, încă locuită de cîteva maici, singurii supravieţuitori ai oraşului părăsit spre 1834.

După căderea lui Constantin XI Paleologul pe zidurile Constantinopolei şi a Noii Rome, definitiv, fenomenul cunoscut de prin secolele XIII şi XIV, al deplasării unor meşteri zugravi spre oraşe-reşedinţe princiare şi al activizării unor centre de pictură regionale, se accentuează – în principal din Creta, apoi din alte depărtări ale ortodoxiei continuînd a fi reflectate efluviile emise circular de astrul numit Sfînta Sofia. Una din razele astfel călătoare, lucind vederii noastre, e Meteore. Cuvîntul denumeşte stîncile stranii din nordul Tesaliei, de care te apropii traver- sînd Kalambaka, odată lăsată în urmă Trikala, sculpturi grandioase ale naturii sau structuri din cer descinse şi cău- tîndu-l, ca izgoniţii din rai, cu crucile-paratrăsnete ale unui număr odinioară de peste 20 mănăstiri. Foarte înalte, pornite direct din cîmpie şi atingînd 5 şi 6 sute de metri, de o compoziţie minerală diferită de a solului ambiant, adevărate enigme pentru geologi, prilej de reflecţii pentru cărturari aduşi pentru un ceas cu autobuzul, din cei care îi reproşează copacului că nu e pasăre, ele au oferit, e drept, cu austeritate, de prin secolele XII şi XIII violent încercate de năvăliri, şi mai cu seamă în secolele XIV— XVII, adăpost isprăvilor spiritului.

Pe unul din creştetele de piatră, la care nu ştii cum se putea accede, stătuse Ipsilotera (cea mai înaltă) zisă şi Mănăstirea Caligrafilor, unde oamenii cultivaţi copiau manuscrise vechi şi gîndeau arabescul iniţialei. În muzeul alteia, care supravieţuieşte, cu operele patristice fac casă bună lucrări de Aristotel şi în ediţii elveţiene şi franceze din secolul XVII traduceri latine din autori clasici.

Mai cunoscută e „cea de a doua etapă" de consolidare aici a cuiburilor sihăstriei, cînd excepţii monastice ca Ata- nasie Meteoritul şi un Varlaam, apoi un Ioasaf, fiu al despotului sîrb înrudit cu Paleologii, Ştefan Uroş şi nepot ţarului Ştefan Duşan al VUI-lea, îşi unesc zelul religios cu cel edilitar. Refăcute după incendii, amplificate, măcinate de rivalităţi şi de sărăcie, sprijinite de prelaţi greci şi de domnitori români, prădate în secolul XIX de cete din Ianina, au ajuns pînă în partea a doua a secolului XX, întregi, vreo cinci-şase (locuite de foarte puţini călugări): Sfîntul Ştefan (unde se roagă, în faţa unui altar de lemn filigranat sau la o lacră cu capul sfîntului Ioan Botezătorul, trimisă de un controversat Vladislav al Valahiei şi o Neacşa, un pumn de maici), construită de Manuel III Pa- leologul pe vatra unui ermitaj din secolul XII; Marea Me- teoră, sau a Transfigurării, care din secolul XV preia con- ducerea învecinatelor lăcaşuri; Anapafsas (linişte, repaos) sau Aghios Nicolaos, din secolul XIV; Sfînta Treime (secolul XV), unde pentru moment nu poţi pune piciorul întru- cît funicularul care să te treacă peste prăpastie e defect; Rusanu, de prin 1545 şi Sfîntul Varlaam, renovate în secolul XVI.

Toate aceste locuri au atras pilcuri şi pîlcuri de nomazi pictori decoratori. După o sursă greacă, între 1527 şi 1573 s-ar fi cătărat pc schelele de aici un număr de cinci grupuri, după cum în purgatoriul mai vast, mai bogat şi mai organizat, din peninsula Calchidică, şi-au desfăşurat intermediul cel puţin 16 grupuri mari. Două personalităţi distincte care îşi vor fi avut fiecare suita de impătimiţi ucenici şi calfe îşi vor lăsa urma trecerii lor pămînteşti de har în ambele centre. Teofanos Strelizas, originar din insula lui Minos, considerat un creator de arhetipuri şi Frangos Catellanos, din Toba, colorist exploziv şi desenator mai puţin înfeudat clasicismului. Ei dau prestigiu unei arte care în condiţiile asupririi turceşti crede a nu-şi pierde fizionomia numai neîndepărtîndu-se de tiparele iniţiale, totuşi receptivă la comandamentele vremii şi mediului, acor- dînd în tematica ei mai pronunţată atenţie apărătorilor militari ai credinţei şi anecdolismului ascetic, şi îmbogăţind scenele care trebuiau apoi reproduse pe pereţii şi bolţile nartexului şi trapezei avînd a adăposti mari obşti. De o

înflorire certă beneficiază compoziţiile cu multe personaje, adaptate contextului arhitectural ades incomod, descoperind atmosfera, sugestia de adîncire în spaţiu, raporturi noi între volume, principiul subordonării tuturor părţilor către un punct iradiant.

Atingerii cu aceşti trubaduri ai culorii, majoritatea rămaşi anonimi, sau învecinării cu atari conglomerate de monumente s-ar datora apariţiile de ateliere regionale: în Nauplia, în Atena, în Cipru, în Epir şi la o azvîrlitură de piatră, în Kalambaka şi Trikala.

Spre Marea Meteoră, mănăstirea azi cea mai înaltă şi mai cuprinzătoare, urcuşul e spectacular, prin rocă şi pe marginea ei, în serpentine. Cînd îl începi, bătrînul despre care voi afla că supraveghează avutul de icoane, cărţi şi odoare tocmai învîrteşte sus roata scripetelui şi trage coşul încărcat cu proviziile aduse pe un catîr la baza muntelui. Pictura altarului, din 1484, considerabilă, cedează interesul celei din naos, cu un secol mai tîrzie. În absidele laterale, sub o înviere, cei din stînga, sub o Schimbare la faţă, cei din dreapta, impresionează seriile de sfinţi oşteni aproape toţi ucişi în Asia prin secolul IV, cei doi Teodori, Sfîntul Nichita Gotul, Sfîntul Iacob Persanul, tineri şi plini de forţă, de credinţă şi de francheţe.

La Sfîntul Varlaam, acest gen de bărbaţi cu spadă sau cu lance, în cuirasă, etiraţi, îşi pierd prioritatea printre zecile de imagini din katoliconul dedicat „Tuturor Sfinţilor". Opera lui Catellanos şi a fratelui său George, de prin 1566, ocupînd nartexul, estompată întrucitva prin renovarea din 1780—1782, apasă, simfonic, pe tonalităţi sufleteşti din cele mai diferite, imaginînd intransigentele Judecăţii, căreia-i are amplificat registrul epic trapeza Marei Lavre din Athos, derulînd scene de martiriu, crude, învăluind în barbă lungă un monah alb, învecinînd evlavia unei Cine cu măreţia unei Transfigurări şi izbutind ca puţini alţii o atît de emoţionantă şi de filmică Adormire a Maicii Domnului.

Conform legendei apocrife răspîndite prin secolul VIII, Maria, în vîrstă de 60 de ani, în hainele şi pe patul morţii, aşteptînd. La capul şi la picioarele ei, apostolii, încă făpturi ale ţărînii, întrebători, îndureraţi. În două registre imediat superioare, Isus sosit cu „ordinele de îngeri, cu adunarea de patriarhi, cu batalioanele de martiri" (aici distribuiţi în mici grupuri, stînd în coroniţe de nori ca-n corole de crini), cu „armatele de confesori şi cororile de fecioare". Şi în semiovalul din mijlocul tabloului rolurile de altădată sînt inversate. Fiul, acum bărbat, ţine de astă dată în braţe mama: sufletul acesteia, care a luat forma unui copil nu a unui mic caier alb ca în alte reprezentări. Poezie, vis, colorit.

Aceeaşi impresie în paraclisul Celor Trei Ierarhi, unde picturile datează din 1627 şi sînt datorate unui meşter local, Ioan din

Kalambaka, semnat. Şi mai bine păstrate, portretele şi compoziţiile se străduiesc să nu contrasteze prin inferioritate. Reducînd mişcarea, detaşînd cu prudenţă siluetele, mai puţin preocupat de individualizarea figurilor, autorul realizează totuşi două armonios ritmate Adormiri (a lui Ioan Gură de Aur – aceasta tratată şi la Mănăstirea Anapafsas, de către Teofanes, unde stă din 1527 – şi a lui Efraim Şirul), iar în absida altarului o severă şi caligrafică madonă cu pruncul, între îngeri în freamăt, şi pe tronul promis.

Mireanul jovial, care ţine taraba cu iconiţe şi cruciuliţe, – un machedon – se oferă bucuros să-ţi dezvăluie în continuare toate tainele. După schimbul amabil de cuvinte pe banca din grădina acoperită de la intrare, mai avem de reţinut butoiul gigantic, de formă cubică, din care cucernicii care acum zac sub lespezile bisericii au gustat prin mulţi tulburi ani sîngele Nazariteanului, şi instalaţia de suluri şi roţi şi cabluri scîrţîitoare, cu ajutorul căreia omul era lăsat în jos. pînă dăunăzi, într-un sac ca un năvod, deasupra genunii.

Însă de arta bizantină nu te desparţi, dacă te desparţi, fără o cuprindere mai din aproape a portretelor şi scenelor portative care o strămută sub toate zările de pe glob, invenţia ei cu tinereţe, maturitate şi bătrineţe. Cadou graţios, de la împărat la feluriţi prinţi creştini (Alexandru cel Bun primea unul de la Ioan al VUI-lea Paleologul), de la oraş la oraş, obiect de cult, unde imaginea istorică e treptat idealizată, beneficiind, prin fondul de aur, de lumina-i proprie, icoana excelează în perimetrul grec mai ales prin produse cile secolelor XIII, XIV şi XV. În colecţia Benaki, şi amplu, în Muzeul Bizantin, din Atena, această epocă mai din plin îşi adună puterile spre a demonst: a încă odată rafinamentul şi virtuozitatea, fidelitatea faţă de prototip şi reînnoirea formelor de expresie, ştiinţa de a reda realul prin ireal şi supraterestrul prin vizibil, capacitatea de interiorizare şi umanizare fără o depăşire a limitelor hieraticului, distanţarea de manierele anterioare şi reîntoarcerea la ele, receptivitatea şi opoziţia la influenţe exterioare imperiului, pendulările între realist şi stilizat, conform îndătinatului „compromis bizantin". Epocă de înflorire constantinopolitană şi macedoneană, de clasicitate. Lucrări provenind din bisericile din Salonic, între care două Fecioara-cu-pruncul, două Hodighitrii, cu trăsături îngroşate, asimetrizante, oarecum urîţind voit: femeia distinsă, gravă, copilul redat ca un pitic cu antipaticul cap bătrînicios şi fruntea, creuzet de înţelepciune divină, excesiv bombată. Ambele, de comparat cu o Glycophilusa sau Eleusa („cu dulce îmbrăţişare" sau „cu îndurare"), adusă din Bithynia, tratare întîmplător în mozaic a celuilalt tip, reprezentat atît de faimos de Madona din Vladimir, unde Născătoarea cu privirile îndepărtate şi melancolice, ghicind suferinţe viitoare, ţine tandru un copil care-şi are lipită faţa de a ei şi miinile petrecute ei pe după grumaji, ca-ntr-o apărare de ceresc, îmbinare, cum s-a spus, numai de bizantini realizată, a virginităţii şi maternităţii, de un liric inefabil. Şi altele, în primul rînd datorită perfecţiunii şi eleganţei artistice atribuite atelierelor metropolei. Panaghii, graţioşi Şase-sfinţi, profeţi – în atitudini orante. Arhanghelul Mihail, bust, înalt de peste un metru, în dreapta cu un sceptru şi în stînga cu globul, cu iniţialele

inscripţiei „Christos judecător drept", îşi alcătuieşte fizionomia de efeb nu din conture, ci din umbre şi lumini. Două Răstigniri, una din secolele XI—XIII, iar alta de prin mijlocul secolului XIV, etalează ştiinţa restringerii la trei personagii. Raporturi şi corespondenţe subtile între linia feţelor Nazariteanului şi sfîntului Ioan şi linia dreaptă alungită a corpului Fecioarei, ca o veghe de chiparos; culorile reduse, cum şi gesturile; monumentalitate, în cea de a doua icoană, rezultînd din disproporţia între mărimea Crucii şi oamenilor şi între micimea zidurilor Ierusalimului, stilizate sumar la bază. În fine, înrudită prin poezie, Ospitalitatea lui Abraham. Din Muzeul Benaki şi din secolul XIV te transportă în Galeria Tretiakov şi în secolul XV, la Troiţa riubliovianâ. Pentru plusul ei de pictural şi modernitatea cromaticului, vei prefera-o pe cea din Moscova, totuşi delicata convertire mistică în uman a divinului, care-i este în asemenea grad infuzată, te învăluie şi aici unde verdele nu albastrul domină, unde prin transparenţele şi tuşele clare, de acuarelă, ale penelului, vastele spaţii de tăcere care separă figurile înaripate şi- mpurpu- rate fac secundar ceea ce prestigiul şi minuţia miniaturii au impus, în compoziţia alungită orizontal.

Cel puţin pînă acum – cercetările, s-ar părea, faţă de surprizele pe care viitorul le rezervă, aflîndu-se într-o fază doar incipientă – aceste secole, şi nu al IX-lea, al X-lea şi al XI-lea ca-n decoraţia murală, îşi revendică apogeul în arta icoanei. Deşi prin comparaţii cu pictura manuscriselor s-au putut atribui vremii Macedonilor şi Com- nenilor cîteva măiestrite creaţii, profesorul american Kurt Wietzmann în studiul său asupra tezaurului descoperit la mănăstirea Sf. Ecaterina fundată de Iustinian în Muntele Sinai[120] e nu atit preocupat să compartimenteze între secolele VI şi XII cît să evidenţieze o organică şi compactă evoluţie pe deasupra hiatusului iconoclast. Originilor li se acordă aşijderi un cadru oriental. Portretelor realiste de morţi şi hieratice de zei, egiptene şi copte, din secolele II— IV, în encaustică, de la Fayum şi Antinoe, şi portretului Cezarilor, de formă ovală, păstrat în case sau scos la procesiuni înainte şi după oficializarea creştinismului, le vor fi datorînd cîte ceva primele reprezentări pe lemn cunoscute, de prin secolul VI, la fel în ceară şi cu o vizibilă grijă de individualizare şi expresie. Reproducerile color aduc de acolo, între altele, o inepuizabil frumoasă mostră de plastică paleo-creştină în tonuri închise: în canonizatul mauforion, Fecioara cu pruncul în braţe, aşezată pe

120 Volumul *Icônes*, Artaud, Paris-Grenoble, 1966, tipărit concomitent şi în ediţii iugoslave şi bulgare, la Belgrad şi Sofia.

tron, încadrată de Sfinţii Gheorghe şi Teodor, aceştia în picioare, în draperii de curteni, şi vegheată, în plan secund, de doi îngeri, încă statui antice în efort de transsubstanţializare; poate dintre secolele XI şi XII, o transpunere de enlumi- nură: Scara Sfîntului Ioan Calimachul, unde nu ştii ce să preferi: cîrdul de heruvimi în culori vesele plutind, echilibrat de un grup de aspiranţi la mîntuire, implorator şi ameninţat de zbor de păsări rele, „ritmul însufleţit al ascensiunii călugărilor" pe 30 de trepte în diagonală, sau arhanghelii negri cu arc şi arcan, dispersaţi şi caligrafiaţi pe fondul de aur; şi desigur din zorii de căutări a emoţionalului şi dramaticului, ca la Nerezi, din sfîrşitul secolului XII, un fragment de epistil: Coborîrea lui Isus în Infern, de unde-i va smulge pe strămoşii omului.

Astfel, unui al treilea şi ultim moment distinct i se găseşte locul în secolele XVI—XVII: în perpetuarea artei bizantine prin iconarii călătoriţi sau regionali, aparţinători Cretei, altor insule, Veneţiei, ţărilor ortodoxe. Pentru că tradiţia e respectată cu stricteţe, şi cel puţin prin primii Constantinopolul îşi supravieţuieşte mai mult ca 200 de ani – dacă savanţi şi istoricieni de mîine, mai imparţiali şi mai completi, nu vor acorda mai mult contribuţiei nordului, inclusiv meşterilor români de la Argeş, din Moldova şi Transilvania, numiţi şi nenumiţi[0]. Rolul cretanilor ră- mîne totuşi unul de primă mărime. Ei lucrează în insula lor ocupată de veneţieni (numai în Candia sînt înregistraţi, între 1538 şi 1578, patruzeci de pictori), dar şi în Occident, în suflet cu figurile prelungi ale înălţărilor şi Răstignirilor de acasă (Domenilcos Teotokopoulos), pe coasta Dalmaţiei, porecliţi „madoneri", la noi (un Nicolae Cretanul îl însoţea pe Mihai Viteazul în Ardeal) şi aiurea. Deşi în secolul XVII cu mai perceptibile elemente italiene de detaliu. ca în cazul lui Victor căruia îi admiri în Muzeul Bizantin o Sfîntă Caterina, şi al lui M. Lambardas, prezent cu o patetică Punere în Mormînt, sau al lui Emanuil Tza- nes cu un Cristos şi o Fecioară cu pruncul pe tronuri de marmoră vibrînd de acorduri, iar la Benaki o Sfîntă Ana cu Maria, de strictă tradiţie – se poate vorbi pentru întregul interval de „purismul" „atît în iconografie cît şi în stil" al acestei producţii, care o face, cum spune M. Ha- gidakis, „pictura cvasioficială a Bisericii ortodoxe". Dintre toţi, Mihail Damaskinos, semnînd prin ultimul sfert al secolului XVI, extrem de productiv şi cu o varietate a formulelor indicînd eterogenitatea clientelei, i-a devenit parcă un simbol. Catedrala Haghios Minas din Heraclion îi păs-

[c] în cartea *Acest ev mediu românesc* (Editura Meridiane, 1973), Al. Alexiu dă o listă bunicică înşirînd pe Nlchita şi Dobre şi Ştefan, ..oamenii

lui Alexandru cel Bun", pe Gavriil Ieromonahul de la Bălineşti (1493), pe Dragoş Coman de la Arbore (1541), pe Toma din Suceava, „meşterul Humorului (1545), trăitor la curtea lui Petru Rareş", pe Mateiaş, Grigore, Popa Crăciun şi Popa Ignat, de la Dragomirna, pe Matei Ieromonahul, David şi Rodoslav, de la Bolniţa Coziei, pe Ştefan de la Densuş din 1443 şi pe un Mihul de la Crişul Alb (1483).

trează amintirea prin patru icoane mari, între care un gemînd de personagii Sinod din Niceea, iar colecţia menţionată din Atena îi demonstrează într-o singură piesă tra- tînd o Coborîre în lumea morţilor întreagă adîncimea talentului şi iscusinţei.

Pe lemn majoritatea, adesea cu ambele feţe acoperite de culoare, predominant în tempera, sau săpate în os, fildeş, steatită, gravate în metal, brodate, lucrate în mozaic, icoanele bizantine au întreţinut şi ele prin timp fiorul legendei care transmutase cu abilitate zestrea spirituală a antichităţii şi, oriunde ajunse, sînt mereu şi în punctul în care împăratul Constantin, fiul Elenei, traversînd el însuşi incinta noului oraş, urmează indicaţiile unui înger ce, strălucind, îl conduce. „Am pus-o cu cinste înaintea măririi Tale, nu îndumnezeind-o, ci ştiind că cinstea icoanei se suie la cel zugrăvit pe dînsa", desprinzi dintr-un text liturgic. Artistul aparţinea credinţei sale, dar şi credinţei că odată şi odată ne vom încredinţa mai mult *ştiinţei* lui de sublim.

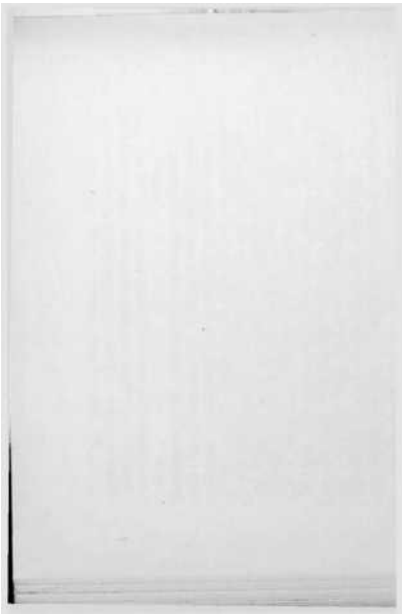

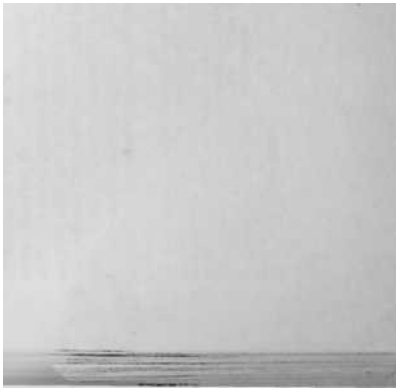

PATRU ZILE LA MUNTELE ATHOS

„... ca prin aceasta să Iie pomenifi părinţii Domniei mele şi eu.”

U rnită în zorii zilei, la şase, în Salonic, în autobuzul de Uranopolis, şi-acum la proră, prin vîntul Calchidicei, călătoria aceasta e-o aventură. Te uiţi în apa curată, şi peştii au aripi de serafimi, ridici ochii la muntele din azur şi „vederea feţei sale s-a făcut alta". Strîngi haina, cu mina pe buzunarul de la piept unde în portofel stau scrisorile greu dobîndite, de intrare în „Grădina Maicii Domnului". Stropii te-nviorează. „Nicidecum

să nu te întorci înapoi.” „Vei flămînzi, şi vei înseta.” „Deci, cu bucurie bucură-te, şi cu veselie veseleşte-te.” „Răbda-vei toate supărările şi strîmtorările?” Îngînduraţi, tăcuţi, nepăsători de ţinuta noastră vestimentară, sîntem vreo zece bărbaţi. „Te lepezi de părinţi, de fraţi, de femeie”, „de deşarta şi zădarnica dezmierdare şi slavă”; găteşte-te nu către „cele de pre pămînt veselitoare şi îndulcitoare, ci către nevoinţele duhovniceşti şi

înfrînarea trupului". Cum ai pierde din greutate, simţi fugind de la tine „neascultarea, împotrivă-cuvîntarea, mîndria, pricirea, rîvna, zavistia, mînia, strigarea, hula, mîncarea pe ascuns, îndrăzneala, prieteşugul cel deosebit, măgulirea, sfada, cîrtirea, şoptirea." Albatroşi sau doar vulturi albi, paraleli cu ţărmul, se lasă tîlmăciţi: „întru aceste făgăduinţe te făgă- duieşti a răbda?"

Cu astfel de vorbe din *Evhiolog,* reparcurgi

ciclurile iniţierii monastice. Existente prin secolul VIII, deci şi prin X, cind Atanasie şi trimisul studit al lui Ion Tzemis- kes redactează primul tipicon athonit, în ele sînt adieri
de clasic secol IV în care se conturau prin lavrele palestiniene şi egiptene cele trei *voturi* (sărăcia, fecioria, viaţa de obşte). Tineri, hărăziţi din copilărie „mîntuirii", bărbaţi în plină putere, curteni şi generali învrăjbiţi brusc cu purpura şi

spada, foşti împăraţi şi patriarhi, oamenii sfîrşitului primului mileniu creştin sub obsesia Apocalipsei şi din întreg al doilea mileniu gindeau aceste oprelişti hotamice, înainte de a îmbrăca sutana. Dualismul metafizic platonician şi plotinian – suflet şi trup, două realităţi nu întrepătrunse organic ci numai juxtapuse –, trecut prin omiliile Părinţilor Bisericii, transformat, iată, pe fişia de piatră, lungă de 8 kilometri şi lată de 5 şi de 9,

care e peninsula din stingă, în fundament al celei mai severe practici a ascezei. Intru totul neimplicat, va fi ra- ţionind astfel japonezul inexpresiv de lingă mine, un convertit la istoria religiilor, care aduce, pe sandalele sale tocite, praf de pe pământul Americii, Angliei, Franţei, Elveţiei. Cum călugării au optat pentru duh, mohorîta lor recluziune trebuie să însemne în rezumat demonstrarea, zi de zi, a puterii de a te

autodispreţui, de „a da din tine” de a te supune unei mortificări lente. înfricoşător regim permanent de luptă cu un duşman în toate prezent, acesta puţind lua formă de femeie, în vis, de părere de rău după viaţa mireană, în după-amiezi incolore, de curiozitate pentru descoperirile ştiinţei sau libertăţile poeţilor. De aceea, încă de la Pahomie, cit mai multă muncă istovitoare, chiar fără scop, cum de pildă „alegerea bobului” – operă mai

apropiată de desăvirşire în formula sihăstriei. Cazul faimos al lui Akakie Cel Tînăr, trăitor prin secolul XVII într-o grotă, deprins să nu se întindă niciodată, hrănindu-se exclusiv cu ierburi şi mici pietre măcinate. Satisfacţia supremă stă în beatitudine, cu îndepărtarea din minte a oricăror reprezentări sensibile. O ţară de excepţie şi de contraste, de simplitate şi umilinţă, de credinţă

naivă[121], de exotism, unde micul cuter, ce-şi lasă auzit profan uruitul motorului, ne poartă. Un tărîm al legendelor şi miracolelor, cu anahoreţi care au lovit cu toiagul în stîncă şi au făcut să ţîşnească apă; cu fete de împărat alungate din Muntele bărbaţilor prin gelozia patroanei absolute. Unde Panaghia însăşi sosi să boteze păginii, sfă- rîmînd cu un gest războinic templul lui Zeus aflat pe piscul de peste 2000 de metri al Athonului, şi lăsîndu-şi

urma piciorului în piatră, „sfînta urmă” vizibilă şi azi şi din care vor „muşca cu dinţii” generaţii şi generaţii de pelerini. Scop în care a navigat spre extremitatea estică, înaintînd din sud, deci perpendicular pe direcţia noastră, pe sub cerurile numai imnuri, într-o corabie fără cîrmă.

Cînd coborîm în Dafni, sîntem patru. S-au mai detaşat din masa de localnici şi s-au adăugat grupului nostru de *xeni* doi nemţi, studenţi care-şi fac vacanţele schimbînd în fiecare vară paralela şi meridianul. Trecem cu bine examenul masculinităţii (sîntem pipăiţi cu grijă de la piept spre picioare), controlul paşapoartelor şi formalităţile vamale (grănicerii în haine kaki şi cu beretă, surîză- tori, răscolesc totuşi mizerabilele noastre

121 Cf. E. A. de Mendieta, *La prescque'île des*

boccele ca nişte ghiavoli) şi, după ce ne ospătăm plătind nu scump, cu o mîncare de fasole verde şi salată de roşii, urcăm pe acute serpentine, avînd la stînga, sub pereţi abrupţi, marea, spre Capitală, cu un microbuz urlător, pavoazat cu sute de iconiţe şi cruciuliţe. Trecînd pe lîngă Xiropotam („Au împodobit mînăstirea, şi-au făcut o trapezărie din temelie, şi pivniţă”[122]), lăsăm într-adevăr în urmă „văi seci” şi măslini, pentru a întîlni dafini, aluni şi

caloyers, Le mont- Athos, Ed. Desclée de Brouwer, 1955.

mici conifere, apoi Cutlumuş, ctitoria lui Vlaicu Vodă. „Şi fu ctitor mare a toată Sfetagora”. Pe cînd tovarăşîi mei de hagie vor înregistra exterior arhitecturi şi culori şi văzînd cu ochii roadele deconectării prin pitoresc şi inedit, eu voi fi rob şi trecutei părinteşti evlavii, turburat mereu de in

credibila vecinătate cu Basarabii şi Bogdăneştii, cu faptele de peană şi de penel ale diecilor şi copiştilor din nordul Dunării, prin care „s-au arătat un semn şi bineşaguri aici" timp de 500 de ani. Hrisoavele cu iscălituri meşteşugite şi cu grele peceţi, ferecăturile în argint, portretele şi siluetele votive, pe hîrtie, pe fresce, pe metal, în piatră, pe patrafire şi epitafuri, pateriţele, ripidele, chivoturile, tetravangheliile şi psaltirele, candelele, inscripţiile pe turnuri de apărare şi pe arsenale.

„Dar ce să crezi despre un oraş, unde-s mai multe biserici decît case, unde casele-s şi biserici, unde negustorii sînt îmbrăcaţi mai mult călugăreşte decît negustoreşte, sau cu totul călugăreşte; unde şi negustori şi public sînt călugări, sau aproape numai călugări şi unde lipseşte o jumătate din specia omenească, nici urmă de femeie! O lume nouă, pe care o înţelegi sau o aprobi tot mai greu. E reală?"[123], se exclama în 1909, descriindu-se de fapt Kariesa de azi, din 1964. Cărţi poştale găseşti, însă nu şi timbre; o prăvălioară ţine lumînări, peşte uscat, ţigări, fructe, pîine. Într-o vitrină, ceasuri vechi, ticăind reparate. Nicăieri, film pentru aparatul de fotografiat. S-a făcut astfel ora 17. Cînd deschide poliţia, cu hîrtiile reverificate şi preschimbate treci strada şi urci treptele palatului „guvernamental". Predai din nou paşaportul, plăteşti un timbru de o sută de drahme, şi aştepţi. Nu e permis să-ţi rămînă braţele dezvelite, aşa că îmbraci jerseul peste cămaşa cu mîneci scurte, cu toată zăpuşeala de iunie. Doi intendenţi civili, cu şepci pe care stă încă vulturul bicefal bizantin, aduc pe tave, bătrînilor rumeni în largi rase negre, din pridvor şi din birouri, cafele, siropuri, dulceaţă, răcoritoare. Deduc că am în faţă pe cîţiva din cei 20 de antiprosopos, aleşii pe un an ai celor 20 de mănăstiri suverane şi care constituie Sfînta Comunitate a Sfîntului Munte, conform *Chartei constituţionale* votată în Adunare solemnă în 1924, guvernul, oligarhic şi colegial, chemat a ţine trei şedinţe pe săptămînă, fără a mai socoti şedinţele extraordinare. Printr-o uşă întredeschisă zăresc o ca

122 Ne spunea Gavriil Protul, în *Viaţa lui Nifon* (ediţia Erbiceanu).

123 A. Frunză, *Muntele* Athos, Casa Şcoalelor, 1943.

napea bidermeyer şi un fotoliu ca un tron, lingă care atîmă o sabie. O fi biroul Sfintei Epistasii, comisia permanentă exercitînd puterea executivă, formată din patru epistaţi, sau chiar al protoepistatului, ales dintre aceştia patru, egal cu ei, totuşi singur cu dreptul de a purta toiagul de arhiereu al protosului de odinioară, dator a nu părăsi pe timpul mandatului, sub nici un motiv, Kariesa, conducind lucrările adunărilor şi, cind un orator a depăşit limitele decenţei, putîndu-l evacua din sală, probabil în- cingînd anume această sabie, ca un veritabil arhanghel Mihail? Actul pe care finalmente-l primim, de liberă mişcare în teritoriul republicii teocratice, poartă sigiliul (reprezentare a Platiterei), complet, semn că tuspatru deţinătorii celor patru sferturi de sigiliu şi-au dat acordul să batem la toate marile ziduri şi porţi.

Biserica Protaton, care găseşte atîta verdeaţă în jur cită să-i dea contrast acoperişurilor aprinse de soare, cu tezaurul celor mai valoroase fresce bizantine din Athos, tot mai ferm atribuite lui Manuel Panselinos, şi cu arhitectura-i sobră, bazilicală, ignorînd cupola, deschide – ca şi semnele acestea cu care ne aflăm în raport direct, de legislaţie actuală – o fereastră în timp. Oare spre secolul IV, cînd ar fi fost fundată chiar de Constantin? Desigur spre anii 900, cînd e lărgită de fratele lui Nicefor Focas sau e zidită de Atanasie, întemeietorul Lavrei, prieten şi duhovnic al generalului învingător de arabi şi viitor nenorocos împărat. Anul 963 e piatra de hotar însă, data certă a construirii Lavrei, sărbătorită fastuos acum un an pentru mileniul de viaţă monastică pe care atunci l-a pornit. în icoana reprodusă în culori de către Marcu Beza[124], donaţie din partea domnitorului Vladislav III care-şi insinuează stins, pe ramele marginale, profilul medievist şi pierdut, de rege cavaler cu spadă-cruce şi linia de graţie veche a Doamnei lui, focosul ascet şi prim legislator, originar din Trebizonda, în secolul XVIII trecut în rîndul sfinţilor, are privirile întoarse lăuntric, sub fruntea doctrinară, boltită şi încreţită.

După tragosul imperial, păstrat în arhiva de aici, care-i

16 – Grecia. Călătorie incompletă

124' La p. 40 în volumul *Urme româneşti în răsăritul ortodox*, ediţia o Il-a, Monitorul oficial şi imprimeriile statului, Bucureşti, 193?.

ratifică în fond Ttpicora-ul (călugării puţind fi cu viaţă chinovială şi pustnici, în fruntea fiecărei mănăstiri aflîndu-se un egumen) ajutat de cîţiva proestoşi, conducerea Muntelui efectuîndu-se prin adunarea egumenilor, patronată de protos, hirotonit de patriarh, preluîndu-se definitiv concepţia orientală a supunerii ordinelor monahale ortodoxe Bisericii), acest gen de documente se succed la decenii şi veacuri, spre a reafirma sau modifica drepturile şi mai ales restricţiile şi spre a îngloba şi puncta istoria athonită. Astfel, tipiconul al II-lea, întocmit sub Constantin Monomahul, în 1046, ca răspuns la slăbirea disciplinei (înmulţirea vitelor femele, aduse la pă- şunat, şi a vapoarelor mari, de comerţ, pe lingă principalele mănăstiri); al III-lea, în 1394 (după scandalul provocat de infiltrarea păstoriţelor vlahe[125], după incendiile provocate de piraţii franci şi de cavalerii catalani, după boicotarea conciliului unionist de la Lyon şi după dramatica ceartă isihastă[0]), atenuînd „porunca ascultării şi sărăciei" şi deschizînd drum vieţii idioritmice[126]; al IV-lea, de fapt o întărire dată celui anterior, în 1406, de către Mannuel II

125 Mereu de menţionat, datorită epocii în care e atestată o, populaţie vlahă, „în zilele lui Alexie Comnenul, care a domnit timp de treizeci şi şapte de ani, din 1081 pînă la 1118". Cu ştiinţa egumenului Lavrei, probabil şi a Patriarhiei, vreo 400 de familii intraseră aici la păşunat. Relatarea, din secolul XIX, aflată la biblioteca Sfîntului Pantellmon şi dată în traducere de M. Beza, e una de farmec: „Şi cu turmele au pătruns şi femei în arătare bărbătească; şi mult desfriu şi spurcăciuni au suvLrşit", „că intrase diavolul în sufletele vlahilor, de-şi ţineau femeile în straie bărbăteşti ca ciobani şi păşteau turmele şi slujeau călugărilor în mănăstiri şi le duceau brînzeturi, lapte şi lînă şi le frămîntau pînea la zile de praznic. Iar cele săvîrşite de ei ruşinos este a le spune şi a le auzi".

0 Ceartă care a turburat profund imperiul bizantin pe parcursul secolului XIV, învrăjbind întîi pe călugări şi teologi, apoi clase sociale. Isihasmul, doctrină punînd accentul pe contemplaţie practicată într-un total repaos fizic şi psihic, în ascezâ şi rugăciune. A fost dusă la triumf în 1351 de către Grigorie Palamas, împotriva lui Varlaam din Calabria, un cleric format la dialectica aristotelică. L.. Brehier, în *Le monde byzantin*, Paris. 1949, o consideră de adinei consecinţe. În urma înfrîngerii umaniştilor, în

126 Idioritmie: „stil propriu de viaţa , funcţionînd şi azi în mai multe mănăstiri athonite. După unii, o reacţie la isihasm; a adus un plus de libertate şi iniţiativă individuală (prînzurile nu mal au loc în comun), conducerea comunităţii devine mai colectivă.

Paleologul, cu adăogarea permisiunii de a moşteni, a cîştiga şi transmite avere personală şi favorizarea principiului democratic în organizarea şi conducerea treburilor peninsulei; al V-lea (1574), un sighilon, creaţie a doi patriarhi alarmaţi de atita colindat cu moaşte prin ţări străine după pomeni şi de răzleţirea pe la metoace unde monahii ţineau călugăriţe, urmat de apariţia de schituri, şi ele idioritmice, fidele ascezei; şi tipiconul al Vl-lea, elaborat în 1783 de patriarhul Gavriil IV, temeinic, împărţind numărul de 20 al mănăstirilor în cinci tetrade şi punînd baza formulei legislative în vigoare azi şi determinînd mai mult de 10 mănăstiri să revină la regimul chinovial...

— Dar dumneavoastră unde o să dormiţi, dacă aşteptaţi aici apusul soarelui? înţelegem mai mult din gesturile dirijorale, din vocea subţire, din mişcările săltate ale bărbii negre cu care ne smulge din somnolenţă un tînăr preot secretar. Deci paşii tetradei noastre au a stîrni colbul pribegiei. „Oriunde, *bateţi şi vi se va deschide,* veţi fi găzduiţi cu casă şi masă gratuit pentru o singură noapte, dar nu în Kariesa." Condiţia de „închinători", pleavă a pămîntului, haidem la Iviron! Chiar: „...presus de ziduri au adus apă cu urloiul ca de 2 mile de loc de departe", spusese protosul. Mergem spre mare, puţin în direcţia insulei Tassos, pe care ar trebui s-o zărim, apoi în direcţia insulei Lemnos, pe hartă ca un arc de triumf pentru un învingător bizantin aducîndu-şi corăbiile după o expediţie în Egipt. Se vor scurge grăbit două ore, pe serpentinele largi, dulci. De la un timp sub vast şi foarte adînc tăcut

soare, se percep murmurele şi şoaptele întinderii de apă. Arbuşti piperniciţi, din nou măslini, chiparoşi, smochini. Piscul suveran, de marmoră, neobişnuit de semeţ, din care un arhitect ar fi propus Ptolemeilor să se ciopleasscă un Alexandru Macedón uriaş, călare, ţinînd în dreapta un oraş de 10 000 de locuitori şi în stingă o urnă care să fie izvor unui rîu de munte, pozează japonezului, germanilor. Alinarea astrului zilei îl trece totuşi prin purgatoriul creştinismului. îi atenuează sticlirile şi-i intensifică distanţa şi ascultarea iar un vint albastru, desigur duhul neodihnit al pictorului Denys, împleteşte deasupră-i, conturează, o coroniţă mov-aurie, aproape perfectă.

Frînţi morţi, cu amurgul găsim sălaş şi pacea la curţile copilăriei lui Radu Mihnea, păzite de păduri. Nu vedem, n-auzim, *binecuvintează, părinte!* O mîncare de dovleci, o bucată de pîine, un pahar de vin, şi pe ganguri înguste, cu trepte, sintem conduşi într-un dormitor cu şase paturi. Tineri care „au fiert". Dar viaţa reintră în vase, în vertebre: un balcon suspendat dă spre o vale plină de rare tălăngi. Cu fruntea pe lemnul tare, în ritmitatea aceasta, cu ochii pe candelele pîlpiitoare ale stelelor, în timp ce protestanţii şi budistul dorm tun.

Un gînd ca un spiriduş îmi învie în amintire preotul bătrîn, de sat, din orele de religie ale şcolii mele primare. Prin te miri ce, clasa îl enerva. Ochii i se făceau mici, pumnul i se strîngea să lovească, buzele subţiate scăpau obişnuita înjurătură, cu pauze între cuvinte, cu toate vocalele prelungite: „Gre-bluţa cu care grea-blă Dumnezeu ste-lele diminea-ţa"... Repetată, devine brusc tot mai frumoasă.

Noaptea, spiritualitate. Aducînd rotund deasupra roiurile de lumi, ne face mai singuri, mai nesiguri şi mai ductili. Accepţia morţii ca o cunoaştere, ca intrare în Marea Taină e explicabilă, prin analogie. Tăcerea pămîntului, lucrarea uşoară a unei adieri, poate briză, în care nu sîntem, n-am fost şi nu vom fi identificaţi, e aceeaşi în osuar, în eucalipţi, în dormitoarele cu ferestrele deschise.

Drumul de la Iviron la Vatopedi e pitoresc prin dificultate, mai lung şi mai vămuitor decit spun ghidurile şi călugării. Biserica Adormirii Maicii Domnului – gemînd de

valori ca un muzeu şi strălucind fastuos de fresce, găzduind deasupra exonartexului, În biblioteca ce număra cindva 1386 de manuscrise, traducerea, primă, pe pergament, a *Bibliei,* pe care georgienii i-o datorează monahului Eftimie, fiul lui Ion Tornikios, copartener curteanului Ioane la fundarea înainte de 984 a celei de a doua mănăstiri după Lavra – nici nu se mai vede dintre spini şi crengişuri. Poteca se evaporă, coborîm atunci la mare, unde înaintăm sărind de pe o stîncă pe alta şi, atingind nisipul, crestele de valuri, urcăm iar pînă descoperim o nouă urmă. „Je me souviendrai toujours de ce terrible voyage de deux heures, par des sentiers abominables, qui longeaient fréquement une mer démontée et me donnaient le vertige, abrupts, excessivements étroits, tantôt grimpant à pic, tantôt dévalant vers les rochers inondés d'écume et battus par d'énormes vagues. J'avais les mains en sang, car je me piquais sans cesse à des arbustes épineux"[127]. De aceea vom ajunge numai pînă la Pantocrator, după ce vom vizita Stavoronikita şi chilia părintelui Eftimie, în munte din 1927 şi acum în vîrstă de 71 de ani.

Ca şi Iviron şi Pantocrator, „fortăreaţa" Stavoronikita e idioritmică. Foarte săracă azi, s-a întreţinut şi s-a construit cu ajutoare din Principate. Şerban Cantacuzino în 1680 a dăruit mănăstirii cu turnul elegant şi crescut din stîncă şi cu intrare sub arcade zugrăvite, „un apeduct, cu bazine". Să lăsăm cîteva drahme! Monahul Antimon, un sociabil, îl cîştig cu cunoştinţele mele de *Vieţile Sfinţilor;* mă loveşte mucalit pe umăr şi exclamă „Bravo!" cînd încerc să-l fac să scurteze explicarea cu lux de amănunte a fiecărui schelet, chip, nimb. îşi potriveşte ochelarii fumurii şi e cel care îmi divulgă în franceză că la cîteva sute de metri în direcţia Pantocratorului, uite colo, stă un român. Numai că n-aude bine, trebuie să-i bateţi puternic în poartă, stăruitor ...

Cînd pumnii şi glasul sînt gata să renunţe, se urneşte ca din fundul unei mori, ascuţit, indignat, grai cunoscut. Oameni buni! Cine? Din ţară! Şi poarta se deschide spre a ne scăpa de scrutările mirate, bănuitoare, ale unui mulargiu octogenar, foarte brun, cu nas de armean, care s-a oprit să răsufle dimpreună cu dobitocul, vizibil marcaţi de panta pe care tocmai au urcat-o. După lămuririle de rigoare date de mine gazdei, i se dezlegă şi drumeţului limba. „N-am crezut să mai văd român pe aici." Ciudăţenii ale Muntelui. Privirile-i înceţoşate („De unde să fiu, din

127 E. A. de Mendieta, op. *cit.*

judeţul Tutova") îmi spun că sînt iubit.

Eftimie are ochi mari, căutători mereu în sus, albi ca şi barba şi mustăţile. La el în grădină cîntă păsări. Dintr-o tindă îngustă care dă în odaia de locuit ajungi pe neaşteptate într-o minusculă bisericuţă, cu tot ce-i trebuie unui restrîns serviciu divin. Icoanele, pe hîrtie, toate de acasă. Deschid o carte de rugăciuni, e din 1912 ca şi imaginile din rame. Litere latine de-o şchioapă, u final. Pe scaune în jurul mesei rotunde, respectăm toţi tăcerea de început de veac. Dar şi ştiinţa de a vorbi a pumnilor strînşi ai lui Eftimie Anghelescu, suprapuşi aşa cum îi are deasupra genunchilor, doi butuci. Satul, undeva pe lingă Tîrgovişte. Nici un frate în viaţă, nimeni din familie. Ei da, firește! Şi nici un cunoscut... nici un nepot, un prieten. Era după primul război mondial. În război, serviciul la Crucea roşie. Atîta sînge, atrocitate. Lucrează măsline: ulei. Lucrează la vie. Şi aşa, dintr-odată, cînd s-a eliberat, a mers la o mitropolie la un cunoscut... Fotografiile, cîteva, îngălbenite. Sfîntul Ioan în cer, dar şi botezînd în matca rîului. Rachiul, în sănătatea mîinilor care l-au făcut! Ţîncul, un grec, care ni-l aduce în păhărele subţiri pe o farfurioară, se face nevăzut. Rachiul e din struguri; în stomac, peste celălalt, o cantitate similară, un degetar, care la orele 7 nea fost micul dejun, înseamnă o nouă furnicătură de viaţă. „Aici şezum" ...

Norocul pentru mine ia forma unui călugăr român, şi la Pantocrator. Cum ne rătăcim în interiorul zidurilor cu arcade din cărămidă roşie şi cu chenare albastre, între chilii şi numeroase alte clădiri anexe, în jurul bisericii de un roşu intens, lichid în soarele amiezii, şi prin faţa rîndurilor de fresce cretane, în căutarea lui Grigore Teologul, iar, prin uşa altarului, a sfinţilor Atanasie Athoni- tul, Savu, Eftimie, atribuiţi lui Panselinos, ajungem să ne cunoaştem. îl cheamă Macarie, ca pe mitropolitul Moldovei sprijinitor, prin secolul XVI, împreună cu logofătul Trotuşanu, al lăcaşului de aici, fapt pe care îl ignoră, cum şi rolul Craioveştilor, cu arginţii cărora se pictează în 1536 katoliconul, respectiv ai Banului Pirvu, ctitor de-al III- lea după fundatorii, în 1350, Ioan şi Alexie, foste căpetenii ale armatei bizantine, şi după Manuel Paleologul care în 1393 reîntăreşte în drepturi mănăstirea, pentru înlăturarea consecinţelor unui incendiu. E venit în delegaţie, din Kariesa, pentru nişte stupi. Strănepot virtual de-

al lui Miron Prisăcaru, accent moldovenesc în pronunţie, „un tînăr": 58 de ani. Blond, firav, cu o bărbiţă în coadă de peşte. Plecase din Iaşi prin 192 . .. spre Anglia, să se facă lup de mare, navigator, cu alţi doi-trei. Ei s-a oprit la Pireu. Avea ani 18. „Şi văzînd că lumea e atît de rea" ... a dat vela pe sutană. De România, ştie cîle ceva din presa grecească. E reticent cu blîndeţe şi respectiv la „prefacerile" din urmă, pe care i le vind cu pîndă. Din cînd în cînd ochii i se luminează ca la dogoarea unei flăcări prea mari proiectată din pieptul lui slab, ascuns în haine uzate. Puţin mai tîrziu, tot el ne va conduce la stînca de sub meterez, spre a lua vaporul. îl voi lăsa mulţumit de ziua care scade spre munţi, şi mai estompat.

Dar, înaintea acestei „mici morţi", dată legătura de rudenie pe care ortacii mei au început s-o simtă şi-mi conferă prin forţa lucrurilor, deşi nescrisă, învestitură de şef al expediţiei, la Arhondaric. Sus la etaj şi deasupra mării, într-un cerdac suspendat, învioraţi, bînd cafele, lăsînd timpul să curgă. Fratele arhondar a fost pînă la 30 de ani frizer la Atena, şi de 9 ani e aici. O decepţie amoroasă? Originar din Corfu, înţelege bine italiana. Ne pune vin, îndoit. Sub aburoasa-i mască de păr castaniu din jurul gurii cărnoase, toată expresia feţei e de un puternic nereprimat masculin. „Şi noi, cari sîntem aici, pe ceardacurile de lemn, cu capul gol şi cu picioarele goale în răcoarea lumii, ce avem să tot rîdem, dar ce avem să tot rîdem, pe jilţurile noastre, pentru o debarcare de tîrfe şi de catîre". O clipă, această asociere din *Anabase*, cum privim spre Asia. Ci să le ia dracul Unii le-au pus pe jar şi le-au fript ca pe berbeci. A lui Jean-Jacque, cu grădinarul. Se cunosc cazuri cind omul nici nu s-a uitat la ea; i-a spus pleacă şi nu s-au mai văzut. Serios? „perdi- tum ducas"! La triburi nordice sînt în mîinile tale instrument de a-ţi bine dispune oaspetele. O plesneşti, o strîngi în braţe iar şi urci în podul casei şi-ţi iei viaţa. N-o scapi o clipă din ochi, o închizi cu şapte lacăte şi trăieşti ca paznic. Zvicneşte tîmpla. Ba te răzbuni trecînd din pat în pat, şi de pe coapsă pe coapsă, te-nchizi cu alţi zece şi altele zece într-o odaie de numai 4 pe 4, pe trei zile a 24 de ore, fiecare doar cu un tranzistor şi cu 10 sticle cu rom. Cearcă de le-nţelege! Sau nu asta? Unduitor, lungi, trec prin ploi verzi, prin cortine roşii, prin perdele albastre. Fumul ţigării ca şi zbaterea pînă departe a mării sînt şi acestea din interiorul lumii nu din afara ei.

Prin seară, debarcaderul Marei Lavre. Steagul galben, pe care-l vedem de departe, atîrnat de un balcon şi fluturînd emblema de pe şapca intendentului din Karia, anunţă evenimentul: vizita unui escadron de ofiţeri greci, ai uscatului, aerului şi mării. Vaporul lor a venit paralel cu „motorul" nostru în lungul Filoteiului şi Caracalului, în lung de pipernicite schituri albe, ritualici chiparoşi îndoliaţi de amurg, stînci cariate şi livezi de măslini. Doar că mai prin larg. Cum urcăm şerpuit spre mănăstire, ne ajung, transportaţi o parte de un camion condus de un călugăr care seamănă cu poştaşul lui Van Gogh (plus butonul de surzenie de la urechea dreaptă), restul zorind la pas ca romanii pe valea Timişului, intensificîndu-şi mereu tropotul. Din cauza lor, grupul nostru, căruia i se mai adaogă doi tineri olandezi poligloţi, un canadian şi încă un neamţ, lung de doi metri, greoi şi urît, va fi în posesia paturilor de dormit abia după 11 noaptea. În uşoare, abia perceptibile improvizaţii de subţiri clopote, sînt conduşi prin clădirile augustului, milenarului aşează- mînt. Ne vedem toleraţi printre chipie.

Biblioteca Lavrei! Crisobule bizantine, codice ungro-vlahe, firmane turceşti, văzute numai de F. Dogler, în 1941, cînd a fotografiat 60 de documente. Avutul de manuscripte, în 1925 erau descrise 2046. Un diamant rar: două foi duble de pergament, din secolul VI, atestînd una din cele mai vechi versiuni greceşti a *Scripturii* (epistolele apostolului Pavel). *Evanghelia* din secolul IX şi *Liturghierul* împodobit cu nestemate, ambele veşnicind fizionomiile lui Matei Basarab şi a Doamnei Elena, de ei trimise. Şi cele 33 de pagini bilingve, pe greceşte şi româneşte, de *Cîntarea Cintărilor,* unde un Ion Postelnicul le potrivea savant prin 1755 după modelul sintactic al moldoveneştii lui Cantemir: „Iubi-voiu gingiile tale mai mult di cît vinul, derept am iubitu-te"[128]. Cu senzaţia înghesuielii, memoria reţine confuz cîteva miniaturi şi cî- teva iniţiale înflorate: scrise de mînă, un *Apostol* şi un Plutarh. Nu-mi cade sub ochi caseta dreptunghiulară, cu sfinţi în relief şi cu cinci miniaturale turle rotunjite în care Brâncoveanu a decis să stea mîna lui Ioan Gură de Aur, încă în păstrare de la Vasile II Macedoneanul, nici capul sfîntului Vasile cel Mare şi al lui Andrei Sinaitul, şi nici moaştele (ţeasta) la noi

128 M. Beza, *op. cit.*

celebre, ale lui Mihail Mărturisitorul, de patru ori plimbate între 1640 şi 1756 prin Ţara Românească, s-o scape şi s-o apere de ploi cu lăcuste.

Ferestrele katoliconului, luminate, ţin la distanţă întunericul, fără a atenua însă farmecul de cea mai veche biserică athonită după Protaton, cu liniile dulce ondulate ale absidelor şi cupolelor. În interior nu reuşesc să intru datorită atracţiei excesive exercitată asupra „gradelor" de către mormîntul în marmoră al ctitorului călugăr, mă mulţumesc să admir din mulţime fîntîna, baptiseriul, graţioasa *phile* care pe opt coloane albe sprijină ca o troiţă fâgărăşană cupola pictată în 1635. Dar arta nu va întîrzia să ne dea satisfacţii, bogat şi pe-ndelete.

În interiorul trapezei. „Cea mai vastă din Athos şi cea mai frumoasă." Sîntem invitaţi la cină, cu armata, Şansă unică într-o mănăstire idioritmică, unde ospătarea în comun a ieşit din tradiţie. Prelungă, traversată îndată cum intri de o navă perpendiculară şi în capătul opus intrării tcrminîndu-se arcuit, are de jur împrejur, zidite, mese placate cu marmoră roasă de timp, iar pe pereţi, în trei mari registre, capodopera de culoare şi viziune, din 1512, a lui Catellanos. Prezidial la masa semicirculară, deasupra căreia pe mica boltă e reprezentată chiar Cina cea de taină, iau loc: în centru generalul încadrat de doi civili din care cel din stînga nu-i cade ca Ioan la piept iar cel din dreapta îl bănuiesc a fi guvernatorul (am călătorit împreună pe vapor de la Uranopolis la Dafni), la extreme doi preoţi. Eu ocup masa a cincea din stînga. mediană, astfel plasat încît să pot observa şi prezentul şi trecutul şi viitorul. După achitarea de cele trupeşti (o supă cu fidea, gătită cu ulei de măsline, o mîncare de cartofi, pigmentată de acelaşi fruct negru, în cantităţi de miliarde, şi, bineînţeles, porţii apreciabile de *retina),* lucrările spiritului. Se ridică şi vorbeşte întîi monahul din stînga, Filipos Lavriotul, cum îi va spune un alt orator, şi perorează cu gesturi de sacerdot, cu o artă de amvon, desăvîrşită. începe printr-un istoric al Athosului (prind din zbor „Megalu Alexandru") şi încheie cu consideraţii de actualitate, urmează cel din dreapta şefului armatei, versat în îmbinarea cuvintelor religioase şi politice, exagerat patetic, şi încheie generalul, care îmi place: iată un om care găseşte mai greu cuvintele, nu le-a adus cu

el, le ia de prin sală; după puţinele-i fraze, oferă veteranului cărunt din dreapta, posibil starețul, cum i-ar da un patrafir, o lată tavă de argint, meşteşugită.

Şi atmosfera se încălzeşte prin viespăria surdinată a dialogurilor de pe la mese. Specie de agora. Mai cauţi prin farfurie. Pe peretele din faţă, registrul din mijloc, scene cu martiri, în rezolvări violente. Trei bărbaţi aproape goi stau în picioare într-un vas metalic, în formă de cal fără spinare, sub care trosneşte un prădalnic foc. Un bătrîn, aruncat într-o groapă cu lei. Să fie Ignatie Teoforul? Pe gîtul unui tînăr cade o spadă. Sînge în şaluri lungi, sau în explozie de scîntei. Toţi au aurora în jurul capului şi atitudini contemplative, senine, oricîţi călăi în toate costumele epocilor şi regimurilor îi taie bucăţele, îi spintecă, îi jupoaie, îi frig, ii răstignesc cu capul în jos, îi lapidează, le smulg dinţii sau limba, ii îngroapă de vii, îi trag pe roată, spre mîhnirea procesiunii de asceţi în mărime naturală, ermiţi şi cenobiţi, din rîndurile de jos, aşi ai monahismului egiptean, palestinian, sirian şi atonit, cete scheletice, bărbi pînă la glezne, privire fixă. Sau vă- zînd ca o lumină reprezentările de sub tavanul cu grinzi de lemn. despre viaţa Panaghiei, cu misterul la care umblă un condae al lui Roman Melodul, şi unde conversează încifrat, cu pruncul, mama cerească.

Trecutul e şi absida dreaptă a transeptului, sfirşitul pămîntesc al părintelui Atanasie. Doar că aici ai şi... viitorul. Uriaşa alegorie a Morţii, cu înfricoşătoarea-i coasă, printre oase, şi Scara Paradisului, amintind icoana de la Sfînta Ecaterina din Sinai şi demonstrînd cît de primejduită e sîrguinţa călugărului spre perfecţiune. Chiar de pe unul din ultimele fuştee de la un metru, doi de mîna primitoare a Mîntuitorului, un cîrlig scaraoţchian te poate încă agăţa şi prăbuşi în smoala gheenei, despre care amănunţit, doct, la intrare, vorbeşte Judecata, unde artistul îi întrece în amplitudine şi viziune pe toţi înaintaşii bizantini ai breslei.

Cadrul a devenit ireal şi absurd, prin acest dans al lui Zorba în care s-au prins cuvintele şi prin clinchetul de pahare ciocnite de tineri bronzaţi, cu ceasuri antimagnetice, marinăreşti, şi de palizi sau „rotunzi egumeni", cu camilafcă şi cozi înnodate la ceafă. Şi simt ficatul. îndatorat, insignifiant, cucerit de Ecleziast (poetul), mă ridic din soborul levantin şi, desigur, numai prin versurile aici alese, sînt diaconul lui Arghezi, Iakint:

„Fur şi lilhar intru Hristos
El printre fraţi trecu sfios.
Toţi sfinţii zugrăviţi în tindă
Cu acuarelă suferindă Ai
cinului monahicesc,
Scrutindu-l, îl dispreţuiesc.

Abia ieşim pe cărarea ce duce la Prodromos, şi ajungem din urmă un vîj smolit şi arhaic, o arătare de tot pădureaţă. Pe cap cu o căciulă înaltă, trasă puternic deasupra ochilor, faţă uscăţivă, pometi afirmaţi, mustăţi şi barbă cum au ţîşnit, cămaşă fumurie, strînsă cu o centură şi acoperită de o vestă, pantaloni dungaţi, în picioare sandale, în spate raniţă. Asta e din Sadoveanu, ia să încerc.

— La Prodrom şi dumneata?

— Ştii româneşte!

Pînă să se desmeticească echipa, sfintul mi-a şi umflat mica valijoară şi a aruncat-o peste bagajul său, altfel dumnealui neînţelegînd să continuăm drumul. Şi din loc în loc, opriri bruşte: „Nu te cred, nu vii din ţară". Au mai venit ei, rătăciţi prin lume, după război, românaşi, dar din ţară nimeni, afară de Patriarh, care acum un an a participat la Mileniul Lavrei. Îi aduc cu farmece, sub aceeaşi uimire de marţian, lacul Bicazului cu Ceahlăul răsturnat în valuri, „căşile" cu 15 şi 20 de etaje din Bucureşti, despre care a auzit, fabricile moldoveneşti care fac haine din ... petrol. „Bre, bre, bre!", căci omul e vasluian. Dar o uimire nu mai puţin veselă nu conteneşte a-i produce Dando, japonezul. Bunul Climent s-a întîmplat să nu vadă pînă acum, în toată viaţa lui, japonez. Cum nici chinez, coreean, rasă galbenă. „Aiasta-i una! iapan pe aici". Şi-şi face cruce. Că-i budist, nu i-o poate ierta. „Ei acolo se închină la un... bou", şi îşi reprifnă anevoie un val de greaţă, schiţînd un gest de dispreţ, de neputinţă, ca şi cînd peste capul, de nimic bănuitor, al asiatului, abia s-ar fi trîntit uşa iadului. Mai aflu de la el două lucruri importante. 1: Că Papa de la Roma nu-i creştin, e eretic ca toţi catolicii lui. Şi va merge în iad (ne meii vorbind de luterani, calviniţi...). În genere în iad merg cei mai mulţi dintre oameni; numai 1 la 8 milioane merge în rai;

la evrei, numai Isus al lui Nasi ar fi dibuit plaiul; nici sfintul Moisi n-a putut ajunge. 2: Dintre toate şcolile, cea mai înaltă e cea călugărească. Aici însul învaţă cel mai mult. învaţă mîntuirea sufletului de păcat, curăţirea prin pocăinţă, post şi rugăciune, întru Sfînta Fecioară etc. Numai călugării din sfintul Munte, ortodocşi greco-orientali. sînt creştini adevăraţi. Dar şi aici... pe la marile mănăstiri, unii care fumează, consumă carne, puah! Mde! pădure fără uscături. . .

Acestea din urmă le aflu pe cînd stăm la un izvor captat, cristalin, ţîşnit din piatră, iar la picioarele noastre, prin iarbă s-au risipit floricelele violete. „Lifta" din Kyoto ne fotografiază, pe compatrioţi, într-un covor de bogată verdeaţă, lingă sfînta apă. „Dar ei, în clipa asta simţeau că-o să rămînă". A trecut mai bine de un ceas de sporovăit pe cale, în curînd vom intra la schit, şi cit mai regret de a nu găsi modalitatea de a-i recita sfintului, în clipa de ascunse vase comunicante, drept suprem omagiu

O, cipres, care fără odihnă încerci să-ţi depăşeşti
înălţimea şi cel dinţii absorbi lumina din infinitul
albastru, fără ca vreodată să-mbătrîneşti,
pe mine propria-mi voinţă m-a uscat aici
piatră pe piatră, în fiecare zi pregătindu-mi
salvarea prin cunoaşterea morţii.

Iată, cu mici trupuri elastice, frumoşi efebi
salută soarele din castagnete de-argint,
iată romani acriţi, greci mincinoşi, ovrei ca nişte şerpi!

.. . Iată copile cu păr scurt, îmbrăcate-n lumină
cu o panglică de mătase albastră în jurul
pintecului ipe încă nu s-a umbrit:

Iată iscusite hetere în bucuria zilei
se scaldă în grup în bazine de marmoră
flori ale fiecărui ţărm, cele mai alese ale fiecărui neam . . .

Oraşul păcătos se pirjoleşte, în
praf, urlă şi se tăvăleşte pe jos,
se adînceşte tot mai mult în păcat, fără s-ajungă la fund.

Departe! Departe de mine ... Merge alene caravana;
Arapul scuipă şi aruncă cu balegă, dar nu mă poate ajunge,

Căci în fiecare zi mă ridic tot mai sus[129] *...*

Zidul de cîţiva kilometri, prin care murmură apa de la munte, ne însoţeşte pînă în poarta Ioan Botezătorului. Clădirile începute sub Grigore Ghica, ridicate în timpul lui Alexandru Ioan Cuza, impresionante ca ale unei mănăstiri, sînt pe pămîntul Lavrei, aparţinător ei. La mica arhondaric sub poarta dominată de un semeţ turn dreptunghi, prima nouă cunoştinţă se numeşte Ioanichie. „Nu ştiţi ce fericire...” e o expresie ce se va auzi des. Ne îmbie cu migdale, rachiu, vin. Om fin în conversaţie, dinţi de aur, nu prea bătrîn. Ne conduce în katolicon, unde zugrăveala e mediocră. „Icoana care s-a pictat singură” n-o pot vedea pentru că fratele cu cheia e în pădure la lemne. În faţa bisericii stă scrisă cu mici şi rotunde pietre de rîu, pe pămînt, data sfinţirii, şi sînt desenaţi chiaroşi cu vîrfurile orientate spre intrare. În aripa din dreapta a incintei, număr vreo 3 etaje, vedem camerele de oaspeţi şi salonul mare. Au ceva de mormînt recent deschis, păstrat intact. Pe pereţi, inclusiv ai coridoarelor, impun gravurile şi stampele înfăţişînd faptele de arme, chipurile şi ctitoriile domnitorilor români. Un Ştefan cel Mare, Mihai luptînd cu turcii, portretul lui vodă Cuza... Pe o masă, două decoraţii (una evocînd Mărăşeştii), o gondoletă din aramă verzuie şi o condică unde ultima cugetare e semnată Iustinian. Se constată şi în succintul text că schitul e sărac, părăginit, are tavane în prăbuşire, balcoane rupte, i-ar trebui un ajutor. Familia de bătrîni şi randamentul muncii ei scad an de an. Cu atît mai mult se fac demne de laudă straturile bine întreţinute, de zarzavat, bazinul cu peşti coloraţi („peşti curaţi”) şi poteca poditä cu lespezi de marmoră, coborînd pînă la mare!

129 Kostas Varnalis, *Stilpnicul,* traducere A. Gurghianu. (Versuri, Editura Tineretului, 1969, p. 181—182).

Stareţul, ieromonahul Veniamin, se află la Salonic de vreo zece zile. Prînzul însă – ca pentru oaspeţi de seamă (viţelul cel mai gras): o grămăjoară de ardei iuţi, cîte-o bucată de piine cît o cărămidă, cîte două măciulii de usturoi, cîte doi pescuţi săraţi, de lungimea unui deget, şi cîte un pahar de vin roşu. Răcoarea sălii de mese din subsol e un răsfăţ şi ea, „bucatele" sînt aşezate direct pe scîn- dura mesei, simplitate şi bunătate evanghelică. Ar putea intra în orice clipă Andrei sau Simon-Petru, sau Ioan, duşi numai pînă la mrejele de sub stînci. Vom fi-n trapeză? Prin 1909, cînd membrii chinoviei se apropiau de sută, într-o zi de hram – relatează A. Frunză – oaspeţii se ospătaseră în eşaloane de 250—300 de persoane. La ieşire, tot atunci, bucătarii şi ospătarii, pînă şi stareţul, stăteau în genunchi, înşiraţi unul lîngă altul, cerîndu-şi iertare „pentru greşelile ce a putut să comită vreunul în timpul serviciului".

Pe „iconom" îl găsesc în vrajba mării, jos la debarcader. Adună cu o mică şalupă nisip în vederea unor reparaţii. Aici îşi are osînda muncii şi smolitul şi fericitul Climent. Descopăr şi un sorocan cu ochi tătari. Toţi trei au ceva de ciobani într-o stînă plină de spuză, te ascultă cu interes, ar dori „vederi de pe la noi" şi cărţi de Emi- nescu. Dar numele de invocat e al lui Eschil.

Pentru că imediat de sub zidurile atît de poetic aşezate, parcă pentru libaţii în onoarea lui Poseidon, pornesc valurile de piatră care se termină, aproape deasupra capului, cu vîrful Athon, „păios de raze", considerat în vechime cel mai înalt. „Far al Egeii" (a ţinut pe cer un far), ar fi preluat vestea biruinţei asupra Troiei. „Ce mesaj atît de prompt ţia putut-o aduce? Hefaistos, cu focurile lui aprinse pe Ida. Din vatră în vatră, flacăra mesageră a venit pînă aici, din Ida, la promotoriul lui Hermes, în Lemnos; din această insulă, vîrful muntelui lui Zeus, din Athos, a primit, al treilea, acest mare semnal al unei torţe de răşină"[130].

130 *Agamemnon:* Corul, Clitemnestra, în scena din faţa palatului.

Pentru mănăstirea Dionisiu, a cincea în ierarhia actuală, construită prin 1366 şi sprijinită de Paleologi, de Ale- xis III Comnenul, împăratul Trebizondei, apoi de voievozii munteni şi moldoveni, încaleci din nou şalupa. Un prilej nesperat, perindarea ermitajelor sud-estice din raza Kapsokalivei, Kerasiei, Karuliei, grote sau cuiburi sau simple platforme deasupra mării. La 50, la 100, la 500 metri altitudine. Deşi navigăm în vecinătatea ţărmului, spre multe din ele nu poţi desluşi prin vînt nici un fir de scară, de trepte, de potecă. „Ţinîndu-mă mereu de călugăr, ajung la a treia peşteră. Aceleaşi bare de fier, înfipte în stîncă, aceleaşi funii, zigzaguri, urlet de valuri, vuiet, popoare întregi de draci şi sfinţi înnegriţi de fum cei mai mulţi, şi un călugăr atît de uricios şi de strîmb – mai strîmb decît toţi dracii şi sfinţii lui, ne primi rece, aproape ostil". Sau mai pe sus: „În mijlocul unei terase rotunde, stă ceva ca o stîncă, dar cu ferestre şi uşă; iar dinaintea uşii – o umbră de om ca de şasezeci de ani, înalt, uscat, cu cîteva fire de păr roşcat în loc de barbă, cu privirea pierdută în spaţiu, cu zîmbetul omului bucuros de musafiri, dar fără a se uita la noi, ci tot în spaţiu". Viaţa în libertate! Şi „cum te rogi singur, cît?" „Vezi aţa asta din cuiu? Că noi îi zicem aţă. Amu, aţa asta are o sută de noduri. Slujba bisericească, trebuie să ţină, să zicem, şeapte ceasuri pe zi. Amu, Dumneata, pustnic, îţi faci socoteala: de cîte ori să zic eu în şapte ceasuri, *Doamne Isuse Christoase, fiul lui Dumnezeu, miluieşte-ne pre noi?* Care va se zică, zici odată: *Doamne Isuse* ... şi schimbi nodul de la aţă; zici a doua oară: *Doamne Isuse* ... şi iar schimbi nodul, şi a treia... şi a treizecea oară, pînă la o sută; atunci se cheamă c-ai făcut o aţă. Bun. Acum te întrebi, cîte aţe trebuie să faci în şapte, în zece, în cincisprezece ceasuri?" Gînduri de ducă, dor de ai tăi, cumva? Uneori. „Dar pe Maica Domnului cui o laşi..."

Pe fîşia de albastru dintre Cap Capso şi o stîncă ţîşnind din apă ca o rampă pentru rachete, pătrunderea în sens invers în undele Golfului e din exclamaţii şi exta- zuri. Urcînd în pantă, turma de căsuţe a schitului Sfînta

Ana, cu voioasele-i acoperişuri roşii. La subsioara unor sălbatici munţi, Sfîntul Pavel, de strajă cu turnul său crenelat. Capăt al arcului, eflorescenţa de o rară eleganţă şi spectaculozitate a Dionisiului.

Pe la orele 6 după-amiază ne trezim adevărată mulţime în faţa porţilor, care se vor deschide odată pentru toţi. Între alţii, o familie compusă din copil (de vreo şase ani, urmînd a fi botezat în zori), tată (un marinar bucuros de conversaţie, ştie italiana) şi bunic. Răgaz fericit pentru schimb de ocheade cu marea spre Longos, acum depărtată, joasă.

Mireni şi preoţi, asistăm la serviciul religios de vecernie. întuneric deplin, sabotat de două-trei luminări, în întregul naos. Voci groase şi subţiri, vreo patruzeci, crescute şi stinse, întrepătrunse şi suprapuse spre a realiza *cîntarea antifonică*. Veacul al IV-lea, de neostenite bătălii cu ereticii! Sfîntul Efrem Şirul, la frontierele Persiei, asceţii Flavian şi Diodor, în Antiochia, sfîntul Ambrozie în Milano, Ioan Gură de Aur la Constantinopol, deopotrivă strîngîndu-şi drept-credincioşii la slujbe de noapte în cimitire şi în biserici şi cu voce puternică, alternativ, punîndu-i să strige imnurile şi psalmii, astfel ca să acopere năpustirile similare ale adepţilor lui Arie! Diviziunea în două coruri, preluare de la serbările bahice. „Ceva dintr-o lume anterioară şi celei latine şi celei romane – să mai adăugăm[131] – răsună în vocile acestor oameni care se întorceau, parcă, exprimînd nădejdea într-o altă viaţă, căci la cea de aici n-au luat parte, vărsîndu-şi în strigătele inimii sfîşiate, suferinţa, îndurată în tăcere".

Cînd şirul mohorît, negru, e deplin şi s-a urnit din loc, „m-alătur" „în convoi", prin curtea interioară corespunzînd celui de al 4-lea etaj, pe îngustele dale care duc de la uşa katoliconului la cea a refectoriului. Voi sta la masă pentru a doua oară într-o trapeză frumos pictată. De astă dată încadrat strict ritualului chinovial. Ni se serveşte pîine şi peşte proaspăt, gătit într-un sos alburiu, gustos. Vin nu beau. E aproape noapte şi în tot timpul cit ne ospătăm la două lungi mese de lemn dispuse lateral, îngroziţi de şerpii bărbilor lui Onufrie şi Petru Athonitul de pe unul din pereţi, dinaintea pupitrului pe care stă o icoană, în mijlocul sălii, un preot tînăr citeşte din *Faptele Apostolilor*. Clericii ascultă, mai meşterind, şi ascultă sfinţii Teodori, maiestuoşi între alţi mucenici militari şi un armonios grup de îngeri. Secretul e să opui tristeţii aceste fresce de stil

131 A. Frunză, *op. cit*

crctan, datînd din 1547—1548 şi 1603. Teodor Bodogae descifrase, într-o inscripţie, autorul: un Zorz Zugravul. În trei registre, ca şi la Iavra, scenele mai puţine sporesc nota de intimitate şi de concentrare artizanală.

După răul necesar care în concepţia Sfîntului Munte e operaţia nutririi, rog un călugăr să mă conducă la tabloul votiv al ctitorilor. Prin întunerecul deplin, în strane, cî- teva stane şi frunze tac sau foşnesc. Mi se dă o luminare, mi se permite să urc pe un scaun şi în zbaterea flăcării pot vedea pe rînd figurile domneşti. „Neamul ei întreg", al Ruxandrei, fiica lui Petru Rareş şi nepoata lui Neagoe Basarab – acesta din urmă pomenit aici zilnic, în rugăciuni, ca *Neagoş,* cum am pronunţa noi Dragoş, numit, după imaginea din frescă şi „Neagoş cel Frumos". În îmbrăcăminte şi atitudine princiară, un bărbat; la mijloc, două făpturi mai tinere ţin o biserică cu trei cupole; mai jos, un alt mic cap încoronat, toţi printre stele, în dreapta rochia lungă, încărcată de podoabe şi expresia de farmec bizantin a Doamnei. Atît deocamdată, căci luminarea s-a stins. În faţa peretelui, pe un stîlp, mai văzusem o icoană a patronului asceţilor. De la prima biserică, cea zidită de Dionisiu, supravieţuitoare, împreună cu o mare cruce de lemn, unui pustiitor incendiu, cum mi se spune? Inscripţia slavonă de pe ramă, cu numele lui Neagoe care a refăcut mănăstirea „din temelii", să fie de-o vîrstă cu broderia de aur în care icoana e îmbrăcată?

Comunicările de taină cu trecutul le reiau în zori, la 5, cînd sînt smuls din rîndul cel mai de sus al chiliilor prin bunăvoinţa aceluiaşi nas coroiat, ştiutor de *rumâniic*ă, monahul Teoctist. Are obrazul tras, s-o fi pedepsit pînă acum cu mătănii; printr-un negru labirint de trepte şi scări am ajuns numai doi în katolicon, din nou. Aici un alt călugăr se deslipeşte de tocul unei uşi şi cu o cheie descuie capela din stînga naosului, să vedem iscusinţa meşterilor braşoveni, faimosul chivot. Nu voi uita niciodată sentimentul

ciudat şi conştiinţa din acea clipă că soarta îmi rezervă o rară favoare. Biserica în miniatură, din argint aurit şi pietre preţioase, cu cinci turle încheiate rotunjit şi cu cîte o cruce fiecare, încadrate de patru pinacluri gotice, în filigran, prelungite cu fleşe pe care privesc în timp păsări, sub acoperiş, decorată pe tuspatru laturile cu două brîie de plăci de email, patrate, reprezentind sfinţi şi, la bază, cu sugestiile a 16 duble ferestre şi rozete – „una din operele de artă cele mai valoroase şi mai elegante păstrate încă de mînăstirile athonite", cum se exprimă un străin – răspunde cu licăriri fugare. Luminarea groasă o înconjură, ca-ntr-o procesiune de noapte a învierii. Cînd e ridicat capacul, zăresc un os, un femur, din ce a fost cîndva trupul intransigentului Nifon. Ca să se „curăţească gre- şala Radului". Pe interiorul capacului, în cîmp deschis, un profil plin de graţie, portretul voievodului, un cap încoronat ca al unui sfînt. Miinile lui („parcă ţi le-a scris") vorbesc cu ale „părintelui sufletesc", acesta nimbat şi acordînd iertarea. Paznicul comorii sărută brusc fruntea încoronată, după ce schiţează maşinal o cruce, iar cînd să cadă capacul, un alt călugăr ivit ca din pămînt reuşeşte un gest similar.

Turnul din vremea şi mila aceluiaşi Domn – biblioteca, de cînd nu mai trebuie să apere de asedii – îi adăposteşte, cum se ştie, versiunea grecească a *învăţăturilor* (acum, cu graba, de negăsit) şi o icoană dintre cele mai de preţ, în mărime obişnuită, în rame groase de lemn, exact imaginea pe care Marcu Beza *(op. cit.) o* reproduce în culori la pagina 57 ca „frescă": Neagoe şi fiul său Theo- dosie. Prin clarul rece al zilei instaurate, roşul purpuriu al veştmintelor celor doi (căci tabloul a fost adus afară, pe trepte, să-l fotografiem) are o vorbă cu roşul vermion, strident, de pe zidul exterior al bisericii, înainte de a părăsi iar lumina.

„Lavra noastră", vor fi spunînd prin aer, cum se succed, Doamna Cheajna, Matei Basarab, Petru Şchiopul, Constantin Brâncoveanu, Fanarioţii. Într-o stranâ din stingă, mai rămîi o clipă cu faţa la iconostas, în oftările elineşti ale oamenilor cutropiţi de păr şi de o mîhnire cronică. Priveşti candelabrul care încheie auriu un cerc larg cît naosul şi pe Pantocrator sub boltirea centrală ca deasupra întregii aventuri athonite. Candelabrele în pîlpîiri, încet, te scot din evul mediu ortodox.

L-ar interesa pe ciceronele meu, căruia-i datorez recunoştinţă, vreun extras, ceva despre curtea de Argeş şi o

ediţie românească de azi, a *învăţăturilor*. Răspunzînd că mă îndeletnicesc uneori cu scris de poezii, un tînăr monah, păcătuind prin spontaneitate, mă întreabă dacă-i pot trimite una. Se angajează însă imediat o discuţie de tagmă, doctrinară, în care e rostit de două ori divulgantul *erotikă*, şi mi se traduce că s-a renunţat.

Bune toate! Coborîm în ocol observînd abia acum temeritatea construcţiilor legate într-un singur punct cu pămîntul, spre nord-est, în rest suspendate, excrescute deasupra unor pereţi de stîncă verticală, lungi de peste 50 de metri, cu chiliile şi balcoanele ca aripi deschise, sprijinite numai pe console şi contraforturi de lemn. După Grigoriu şi Simopetra, pe care le desenezi distrat, cum le treci în revistă de pe mare, după un alt ceas de cochetărie cu vameşii la Dafni şi după o clipă de şovăire care e Arsanaua Zografului – în certitudinea întoarcerii, a direcţiei nord-vest, în presimţirea, din regret şi bucurie, a dstrămării improvizatului nostru grup de patru, spre lumea femeilor şi consumaţiei de carne.

Cu trupuri mai abstracte şi – cum s-a brodit! – în compania tuturor seriilor de gură cască cu care te-ai întîlnit patru zile prin ţara sfîntă. „Nici iarăşi să socoteşti cum că în vremea cea trecută a petrecerii tale aicea, destul te-ai nevoit către nevăzutele puteri ale vrăjmaşului. Ci cunoaşte că mai vîrtos de acum te vor cuprinde pre tine mai mari nevoinţe ale luptei celei către dînsul.” Tilc al fluturărilor de batiste, bun pentru halta Uranopolis. Eu şi japonezul rămînînd pe chei, ca-n romanţa lui Minulescu, studenţii din Koln continuînd cu micul vapor pînă la Tripiti, unde-i aşteaptă turismul lor de două persoane. Nu facem schimb de adrese, dar legătura e păstrată, pentru că în reprezentarea fiecăruia despre asceză vom fi mereu laolaltă, umbre mărşăluind, trabanţi, cu bagajele la spinare, **strecurîndu-ne** printre spini **care ne zgîrie braţele** şi **obra**jii, privindu-ne cu o fixitate prelungită, ochi în ochi, deasupra meselor călugăreşti de o austeritate paleocreştină, ajungînd la mănăstire cu o secundă înainte de închiderea porţilor sau sub picurat de toacă, dîndu-ne mina pe stîn- cile abrupte sub care roade marea, rătăcind poteca şi pur- cezind spre a o regăsi curînd şi a nu o mai regăsi niciodată ...

De regulă, formaţia de înaintare e următoarea: în

frunte, studentul cel scund, revenindu-i mai des purtarea rucsacului gigantic care îi bate pulpele sub genunchi; între el şi coproprietarul bagajului, Hubert, un blond înalt, cu ţinută aristocratică şi bună mimică în rostire cînd apelează la puţina lui engleză, eu; ultimul, la o distanţă în dilatare, insularul. Povara lui sînt două tăşti mari. Una-i taie umărul drept, alta umărul sting. Pe sub ochelari îi trec spre bărbie rîurile de sudoare dinspre frunte. Cordial cu măsură, politicos pînă la formalism, plinind în joc o subtilă ştiinţă de a capta sau flata interesul colocutorului. Ştie, de exemplu, că sîntem în Hierissos, şi l-a notat într-un microscopic carneţel, totuşi, aflîndu-ne la masă cu doi salonicani, spre a umple tăcerea îi întreabă cu cea mai perfectă inocenţă: Hierissos? Hierissos, spun, cu sentimentul de a-i fi utili, grecii, în timp ce Dando mulţumeşte cu un *ooo* fernandelian, aspirat, admirativ.

Şi în încheiere, cîteva rînduri de mărire Egeii. Bleumarinul ei greu, albastrul ei verde, violetul, mi-au limpezit ochii prin faţa ermitajelor de la Portes. Acum pur. nesfîrşit de clară! Prin ea, pietre albe se duc spre larg să se facă altare şi peşti centimetrici imaginează vraişţea de clape a unui vast pian. Doi delfini vin pînă sub pupa (constaţi cu Maiakovski că „fleacu-i colosal"), joacă sub apă, ies cînd şi cînd la suprafaţă. Avînd cozile sub şalupă, înaintează, ne trag în direcţia continentului, ca doi înhămaţi cai marini dintr-un basm ce ne-a inventat.

IHDNOTOSIIAt

JAevelaţia că Grecia înseamnă şi peninsula balcanică devine copleşitoare, nu ştiu de ce, abia cînd trec Pindul. Conglomeratul de popoare care-i Imperiul roman de răsărit – greci, albanezi, vlahi, bulgari, sîrbi – constat că nu m-a obsedat, întîmplător, cit s-ar fi căzut, cu striden- tele-i armonii cromatice şi distonanţe fonetice, deşi cu fraţii Asan în sînge, cu soli din Maramureş şi de la Alexandru cel Bun, cu pribegi în căutare de dreptate sau de ştiinţă, cu negustori de purpură şi hermină, cu păstori şi cu misionari, din ani de mijiri româneşti, ar fi trebuit să mă fi învrednicit pînă acum de cel puţin un roman istoric ceţos, o piesă de teatru cu „sfinţi bătrîni ca ghicitorile ţării", un studiu comparativist folcloric savant, cu ochii în Sozomen şi în *Alexiada,* în Mario Orbini din Dubrovnic sau în Paisie de la Hilandar.

Popasul de o noapte la Metsovo a pregătit, cu gîlgîire de izvoare deschisă dialectologiei şi aromă de tulpină încă

nerămurită, această apetenţă pentru trecutul apropiat, de intrare buimacă, prin năvăliri gote şi hune, din clară antichitate clasică în turburi zorii naţiunilor moderne.

În seara lui „Ohi”[132], şoseaua şerpuitoare prin comuna ca un oraş (circa 4000 de locuitori, trei brutării, piaţă, restaurante, multe prăvălii) o văd aducînd pînă-n dreptul hotelului Egnatia, valuri-valuri, unii ţinîndu-se de mînă, băieţi şi fete vorbind toţi cu „aoa”, s’veadă”, „iaste”, „ghini”, „am fapt”, cum un vînt ar răsfoi o cazanie, printre uliţi pavate mărunt, abrupte, înguste şi case cu sac- nasii. Impresia că nu s-a modificat nimic din aceeaşi lunecare printre pietre vechi, printre reziduri de fapte şi taine ca la Olimpia sau la Philippi. „E o stingere lingvistică pe care o cere natura circumstanţelor, pe care o impun evenimentele istorice şi care se încadrează în constatarea principială pe care o face şi A. Meillet”[133] – nu ştiu.

În hotel salonul e împodobit, pe pereţi şi canapele, cu scoarţe ţărăneşti care le amintesc pe cele din Carpaţi, iar pe paturi, cu perne care îmbină motive geometrice şi florale, ca-n Năsăud sau Răşinari. Casa baronului Tosiţa, muzeu, sporeşte iluzia de *acasă.* Covoarele, icoanele, vasele, obiectele de lemn, dispoziţia mobilierului, a laviţelor acoperite, de jur împrejur, în odăile de primire şi de conversaţie, parcă îngînă doina „Lasă-ţi furca, lasă-ţi fusul, / ieşi iubito la fereastră”, „N-âre vreârea vindicâre, / Dicît maşi cînd omlu moare”[134].

Din Aminciu, dimineaţa, te smulgi prin altfel de animaţie: a muncii. Iureş de paşi de catîri pe macadam, care aduc roua în sat, coborînd înşeuaţi, legaţi în şir indian cîte cinci, sau scot la foşnet de fagi trîmbiţi de *cucoşi.* Sînt încărcaţi cu sarcini mari de praz *(prasu)* şi varză *(cocean),* îi conduce din faţă un bărbat sau o femeie. Cînd şirurile s-au aliniat, ocupînd şoseaua, obligîndu-ne să frînăm, umorul ţărăncuţelor lui Coşbuc, la spusele uneia: „S’him ca eli!”

132 28 octombrie, zi de sărbătoare naţională în amintirea răspunsului dat în 1940 ultimatului lui Mussolini: „Nu”!

133 Tache Papahagi, în prefaţă la *Dicţionarul dialectului aromân.* Editura Academiei, Bucureşti, 1974.

134 *Antologie de poezie populară aromână,* îngrijită şi transpusă de Chirata Iorgoveanu-Dumitru, Editura Minerva, Bucureşti, 1976.

Ceea ce s-ar traduce prin: să n-avem de cărat prazul, ci de hoinărit. Şi seriozitatea apoi, pudoarea, cînd şi-au dat seama că „aduchim" urarea „Oară bună!" Deci printre stînci, în aer tare, pe serpentine, în auz cu cîntecul: „Fă-riite vâle, câma ncoâ / Ca si-ni trec tu Iâninâ, / Iâ- ninâ hoâră di furi, / Iu sun munţî grei ş-pîduri"[135]...

Trecerea cît o veşnicie a 2000 de ani de la Burebista la Titulescu şi la clipa firavă cînd „Scriu aici, uituc, plecat, / Ascultînd . . ,"[3], învîrtirea ameţitoare în jurul munţilor Rodopi, la nord de Istru şi la vest de Strimon, pe nisipuri de ţărmi de mare, ca-ntr-o pîclă după numai două veacuri de priviri stăruitoare spre Occident, a marcat de moarte, ce? ne-a făcut tributari, pe cine? şi îndatoraţi, cui?, înfrăţiţi prin credinţă, îngrijoraţi întrucîtva toţi de mereu alte răsăritene migraţii şi speriaţi de ţipătul mogul cînd unora încă nici nu le spunea nimic legenda relatată de Mihail Sirianul, despre lavina oguzilor, lentă dar mai cu primejdie, apropriindu-se prin centrul Asiei, între sudul Rusiei şi nordul Persiei mergîndu-le în faţă un animal asemănător unui cîine, pe care nu-l puteau ajunge, iar cînd acesta vroia să-şi reia înaintarea pleoscăia „Gole!" („Mutaţi-vă!")?[136]

„Hiara" sălbatică, „iataganul ridicat din semilună", soseşte, cată să ne deprindem, la pîlpîirile noastre etnice, învăţată, în frămîntatul, nu visătorul an 1400, cu metehnele, cusururile, armele, bunătăţile, virtuţile „sedentarilor", şi orgolioasă de încuscriri cu califi şi cu bizantini în destulă măsură incit amestecul de rafinament şi cruzime descoperit de occidentali în oraşul lui Aii paşa, spre care coborîm, să-ţi apară azi indubitabil o veştejită pastişă a curţilor Sultanatului de Rum, selgiucid (sau salciukid), anterior cuceririi despoiatelor Moreei şi Epirului, şi lăsării de rădăcini în Europa, la Adrianopol (1362).

Isprăvile, dinastiile, organizarea militară, obiceiurile, la rîndul nostru li le cunoaştem, nord-dunăreni, de dinaintea lui Vasile Lupu, cînd se scrie „De împărăţia turcilor şi de începutul lor şi de adaosul lor, în ce chip s-au început şi s-au înmulţit şi s-au lăţit la atîta mărime şi cinste şi tărie", bineînţeles, confruntaţi treptat cu adevărul că „Are

135* „Fă-te, vale, mai încoa' / Ca să trec în Iănina, / Iânina, oraş de furi, / Unde-s munţi nalţi şi păduri", antologia menţionată.

136„ După Mustafa Aii Mehmed, *Istoria turcilor,* Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976.

împăratul, între alţi sfetnici, mai aleşi 3 sau 4 ce le zic veziri azemi, carii toate trebile împărăteşti poartă, şi de pace şi de oaste, şi de păşii şi de domnii a le schimba şi a le da, la mina lor”[137]; însă văzute din sudul liniei de foc care-l desparte pe Mircea, „regele regilor din ţările creştine din vremea sa”, „neexistînd cine să stea în calea torentului său”[138], de Baiazid, din sudul statului-cetate a ortodoxiei, care-şi trăieşte ultimii ani de decadenţă şi care încă din 1071 a învăţat cuvîntul *haraci,* respectiv din „ţinuturile” de pe acum „musulmane”, au ca pentru Cantemir sau pentru Iorga, o clipă, aparenţa doar a unei simple materii de studiat, lucirea, paradoxal, inteligenţei, de „capitol minunat al istoriei universale”.

O clipă . . . Deoarece cu cadenţe mai grele ca-n *Dighenis Acritas* îşi impune eposul pateticul veac XV, de tactică ofensivă. Intrat în viaţă de ostaş în chiar anul funest 1430, învăţînd tehnică militară modernă la Milano între 1431 şi 1433, s-a şi iţit brusc, cum istoria ar simula o ezitare, Iancu de Hunedoara. Sub fruntea boltită a voievodului transilvan, un bărbat de statură mijlocie, cu plete castanii, mustăţi lungi, ochi mari, frumoşi, bine legat, nu-şi mai află astîmpăr iluzia creştinătăţii că pacostea *gaza* mai poate fi aruncată din Europa peste Viitoarea Dracului în Anatolia. Deşi îi este mereu confirmat, după „săborul ce s-a adunat la Florintina”, că între bisericile Romei şi Bizanţului stă „atîta oţărătură” „de nu se pot vedea cu dragoste. ce una pre alta huleşte şi defaimă”[139], scrie Papei cerînd nu atît „curaj” cît „sprijin”, primeşte soli de la Constantin al XII-lea, comandă la Braşov pulbere şi căruţe, uneşte armate ungureşti şi slovace, ardeleneşti şi munteneşti, poloneze şi sîrbeşti, forţează trecătorile dintre lanţul Balcanilor şi Sredna Gora, e învins la Varna şi învinge la Sofia, Niş, Vidin, sincronizează operaţii de uscat cu manevre pe apă ale unei flote italiano-burgunde, plănuieşte cu Scanderbeg un coridor în Macedonia spre Salonic, „nu doar pentru a purta războiu, ci pentru a-l sfîrşi”, se luptă cu Murad II două zile, pe viaţă şi pe moarte, în Cîmpia

137[1] Grigore Ureche vornicul şi Simion Dascălul, *Letopiseţul Ţării Moldovei.*

138 Ibn-i Kemal *(Cronici turceşti privind ţările române,* voi. I, Bucureşti, 1976).

139 Cfr. ediţia îngrijită de Constantin C. Giurescu, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1931.

Mierlei lingă mormîntul lui Murad I, ca să reintre în somn răpus nu de sabie ci de ciumă, lingă Belgrad, după ce îl respinge şi îl răneşte pe Mehmed II care în 1453 prefăcea „pămîntul în mare" şi ducîndu-şi corăbiile „peste vîrfurile munţilor" (Ducas), *Fatih*, miroase, în portretul pictat de Sinan Bey, din mîna cu inel, între nasul coroiat şi barba ascuţită, umbrită, o floare proaspăt ruptă.

Evoluţia aceasta de *interior,* printre „seraiuri de granit cu pridvorul aurit"[140], turbane, cîte-un silef de fir, raiale, firmane, zavii, aiani, moschei, timare, akângi, vilaiete, tuguri, cădii, la ei şi la ele acasă sute de ani, împinge într-o depărtare aburoasă izbirile repezi de călăreţi în defileuri înguste sau lingă capcanele bălţilor, replierile la munţi sau în Ardeal pentru reîntoarceri mai neprevăzute şi norocoase, soldate cu alungarea invadatorului, care îţi sînt conştiinţă – şi... castrul, oraşul, lacul Ianinei!

„Fruntea ei ca o floare ce se pleacă într-o zi de furtună, i se înclinase pe mînă, iar ochii pierduţi în gol păreau că mai văd încă zarea Pindului înverzit şi apele albastre", eroina lui Dumas parcă s-ar afla şi ea în turla moscheii Aslan Aga, unde, odată trecute în revistă obiectele de la parter, din fostele săli de rugă, ale sumarei colecţii muzeografice (în vitrinele prinse în zid, ceramică preistorică, costume populare neogreceşti, puţin mobilier turcesc, porţelanuri; în vitrinele-pupitre, arme: puşti, pistoale, iatagane cu mîner de sidef, săbii), urci, înfăşurîndute subţire, doar spre a beneficia, din inelul de piatră, de cadrul poetic pe care Aii paşa şi-l oferă tragicului sfîrşit. Nimic din ce s-a mai păstrat „oriental", străzile ciripitoare ale bazinului, comerţul pentru turişti, pieţele umbroase, poarta şi zidurile cu contraforturi ca la 1800, care domină întregul oraş tînăr, ivit prin secolul XI, nu concurează legănarea răzleaţă de bărci peste irizări, între muntele Mitsikoli şi insula cu vechi mănăstiri despărţite de smocuri de verdeaţă dense.

„În mijlocul zarvei înspăimîntătoare, în mijlocul strigătelor cumplite, două bubuituri mai deosebite decît toate, două strigăte, mai sfîşietoare decît toate celelalte îmi îngheţară sîngele de groază [. . .] iar strigătele pe care le auzisem erau strigătele lui". Pasajul contrastează ce-i drept cu momentele, atîtea, fericite, ca atunci cînd, tînăr bei de Tepedelen, tîlhar, proprietar al unor întinse moşii din re-

140 *Bolintineanu, Fata popii (Florile Bosforului).*

giunea Koniţa, merituos prin participare la războaiele împotriva Rusiei şi Austriei, e numit guvernator în Trikala, mir-miram şi „apărător al frontierei"; ca atunci cînd, închizîndu-l pe un paşă Ibrahim, şi-a căsătorit doi fii cu fetele prizonierului şi apoi l-a ucis; ca atunci cînd, numit la Ianina, obţine titlul de vizir şi-i atacă pe francezi şi ia 300 de prizonieri, care-i vor deveni instructori de război şi ingineri de fortificaţii; ca-n anii de cînd, supuse şi regimurile autonome Chimara şi Souli, puterea-i se extinsese asupra sudului Albaniei, Macedoniei occidentale, Tesaliei, Greciei continentale de vest şi Peloponezului, favorizîndu-i visul unui stat albano-grec independent; ca-n evocarea prin cuvintele aceleiaşi Haydee: „Rezemat de cel mai bă- trîn şi mai stufos dintre sicomori, tata stătea deasupra unei perne. Iar eu, copil neputincios, mă jucam cu barba lui căruntă care îi cobora pînă la piept, şi cu minerul bătut în diamante al hangerului de la brîu, în timp ce mama stătea culcată la picioarele lui. Apoi din cînd în cînd venea la el un albanez şi-i spunea cîteva vorbe pe care nu le ascultam şi cărora le răspundea cu acelaşi glas: să fie ucis! sau: să fie iertat!"[141]

Ucis prin vicleşug în 24 februarie 1822, la doi ani de asediu impus de sultan, capul trimis la Poartă, paşă în locu-i Ismail Pasho sau Hurshit, nu contează, Ianina istorică riscă să se şi facă fum dacă în ajutorul acestui personaj faimos, comparat de contemporani cu Pirus, sprijinit cînd de Franţa, cînd de Anglia, nu intervine Childe Harold. Deşi „Curînd / de fastul desmăţat i se scîrbi" / („În princiarul acoperămînt / Se oploşeau plăcerile de rînd / Su- flate-n aur"), ştim că Byron[142] în scrisori, repetat, prin 1809, îşi va flata mama relatîndu-i cum bătrînul Tepelin, care îi va asigura amical la plecare călăuză prin munţi şi pază, i-a recunoscut descendenţa nobilă după micimea urechii, după părul cîrlionţat, după albeaţa mîinilor.

Cum mama Haydeei e grecoaică („Vasiliki înseamnă regească"), mulţi din funcţionarii, curtenii, mercenarii Ianinei sînt greci şi, dacă scopul scuză mijloacele – haiducii, klefţii, care cu bandele lor pradă pe ocupanţi şi pe bogătaşi, ajută sărăcimea şi-i hărţuiesc lui Aii liniştea pe întreg

141 *Contele de Monte Cristo,* II, traducere Gellu Naum, Editura tineretului, 1957.

142 (Cîntul al doilea), *Opere alese,* traducere Virgil Teodorescu, E.P.b.U., 1961.

timpul domniei, feţele bisericeşti în frunte cu Patriarhul din Constantinopol care salvează aristocraţia bizantină absorbind-o în administraţia ortodoxiei, fanarioţii cumpărînd tronurile Moldovei şi Munteniei şi întreţinînd în Bucureşti şi Iaşi şcoli înalte unde te învaţă „în limba lui Tucidid *Apophtegmele* lui Ilypocrat şi *Ariometria* lui Archimede", „*Memorabiile* lui Socrate, *Phedon* şi *Metafizica* lui Aristot"[143], marii dragomani, episcopul (de Trikki) Denis Skilosoful, jupuit de viu pentru răscoala din Grecia centrală în 1611, miliţiile speciale de *armatoli,* supraveghetori ai frontierelor sau ai defileelor, compuse din creştini şi avînd un şef musulman, cardinalul Bessarion şi învăţatul Ioan Lascaris, coloniile negustoreşti din Marsilia. Veneţia şi Viena, casele de comerţ din Raguza, .Salonic şi Asia, ofiţerii în solda ţarului, exponenţii spiritului insurgent şi cei ai „spiritului de adaptare la noile condiţii ale cuceririi" sînt, toţi, cu ei, în aceeaşi tabără, să nu hulim.

În Arta n-am timp de biserici, „Direct la pod!" Bisericile ademenesc, mulţime, unele în oraş altele în împrejurimi, urcînd din fervoarea paleocreştină a secolelor V şi VI, dar mai ales cădelniţînd secolele XIII şi XIV, cum mănăstirea Blachemes mormîntul lui Mihail II, cînd despota- tul independent bizantin epirot îşi deplasează aici în cîm- pie capitala. Totuşi Sfînta Teodora, unde un sarcofag sculptat îi reprezintă pe sfîntă şi pe Iustinian, între doi îngeri, Sfîntul Vasile unde lîngă o fereastră ierarhii Gri- gore, Vasile şi Ioan primesc albastrul după-amiezii într-un mic panou de ceramică policrom, şi Parigoritisa care, zidită în 1295 de o Ană din familia Paleologilor, şi-ar putea, prin supraetajările-i de pandantivi şi coloane, prin con- dacele-i de baldachine, revendica de asemeni balada, impun – martori, contemporani – atenţii şi abateri. „Fiul meu – îmi amintesc din poemul dramatic al lui G. Teo- tokas – n-are a se teme. E sămînţă de meşter vestit şi are în urmă-i generaţii de lucrători buni care au cărat pînă la el, din tată- n fiu, toate uneltele meseriilor, toate tainele pietrelor noastre. îl întăresc ziditorii Maicii Domnului cea cu o sută

143 Ion Ghica, *Şcoala acum 50 de ani,* în Scrisori către *V. Alecsandri,* Editura „Cultura Românească", S.A.R., Bucureşti, 1940.

de porţi[144] şi ai Sfintei Sofii, gravorii Mystrei şi însăşi nebunii do străbuni care se închinau la zeii falşi şi suiau pe vîrful stincilor abrupte coloanele acelea albe ca nişte păsări oprite-n zbor." Dar cum în variantele greceşti ale jertfei zidirii obiectul nu sînt bisericile, oraşul medieval se face nevăzut de dragul firului rîului, cu care tot aştepţi să te intîlneşti, cotind din stradă-n stradă, la stînga şi iar la stînga.

„Ci numai pe frumoasa soţie a meşterului..

Nu-i pot spune emoţiei pe nume – oaspete, ca în Argeş, ca la Struma, ca în Mostar – în unul din cele mai importante puncte de popas în care legenda călătoare a găsit condiţii de verosimilitate. Deşi specialiştii avertizează, şi reţii că legendele „nu au vîrsta clădirilor la care se referă", între legende şi clădiri nu e obligatorie o legătură directă, „se pare chiar că ele rămîn indiferente unele faţă de celelalte"[145], arcurile de cărămidă care realizează cu luciul în care sînt reflectate inele ale lui Saturn şi-mi aşază dinainte ocheane prin care un arţar şi un chiparos, o fîşie de prundiş, o coamă de deal, cîteva corăbii de nori îmi sosesc ca de pe alt tărîm, te-au şi cîştigat: aici – ce, Drakolimni, ce, Adana![146] – a coborît „cinci coţi" „şi încă cinci" Areti sau Marullii, să caute „inelul", „ciocanul", „securea", „punga socrului", „brăţara soacrei".

Podul dintr-o boltire, din Agraidi, pe care îl privesc într-o fotografie şi pe care stă scris „A fost zidit în 1659. Ziditorii: Demetrios şi Manoles", mai larg şi mai gros spre pămînt, mai subţiat şi mai ascuţit spre mijloc unde cele două jumătăţi de arc se unesc în discretă ogivă, impresionează ca un ţipăt sau ca un zbor vertical. Podul din Arta, în schimb, desfăşurat, călătorit, cu depărtate două picioare pe ţărm şi trei în pietriş sau în apă, într-o ondulaţie pe cer liberă, ţuguiat în partea dinspre oraş, lăsat puţin, relaxat spre centrul albiei, redresîndu-se imperceptibil, iar, spre capătul din direcţia munţilor, îi implică graţios şi elaborat, operă indiscutabil civică, sprijinit doar pe aer şi pe cifre,

144 Bazilică din insula Păros, construită în secolul V şi refăcută în secolul X, în formă de cruce greacă, cu trei nave.

145 Ion Taloş, *Meşterul Manole,* Editura Minerva, 1973.

146[is] Nume de localităţi unde e construit podul în unele variante.

cum la spaţioasele, perfecte semicercuri se adaugă în fiecare stîlp şi cîte o înaltă nişă eliptică, pe Dumnezeu, însă şi pe Satan.

„Şi dacă întru veşnicie bunul Dumnezeu şi crîncenul Satanail sînt fraţi? Şi dacă îşi schimbă obrăzarele şi nu ştii cînd e unul şi cînd e celălalt?", „Din lumină Dumnezeu nu poate s-o ceară, fiindcă e jertfă de sînge, din adîn- cimi puterile necurate nu pot s-o ceară, fiindcă jertfa e împotriva lor", recurg la una din transpunerile dramatice româneşti[147].

Că sfătuiţi, sîrbo-croaţii de o zînă, românii de un glas din vis, bulgarii, macedonenii şi ungurii de datină, grecii de un duh, de o pasăre, albanezii de un bătrîn înţelept, înving cumva fiecare dificultatea de a prelua un ritual arhaic păgîn şi, prin vreo mie de ani, cît împart aproximativ aceeaşi viaţă cu post şi denii, cu maziliri, pravile, haiducie, mituiri, cărăvănărit, metoace, păcurărit, solomo- nărit, pribegiri, izbutesc să facă să înflorească în versuri, numai ei, de aşezat întîi pe masa de scris a lui Vuk Ste- fanovid Karadzic (1823), a lui Iakob Grimm (1824) şi a lui Charles Claud Fauriel (1831), a lui Vasile Alecsandri (1852), a lui A. Jatritis (1859), a lui G. Hecquard (1863), a lui Mihail Arnaudov (1920), mitul cosmogonic, la restul

147 Lucian Blaga, *Meşterul Manole.*

popoarelor, cu o excepţie, numai în proză, mai puţin ca oriunde trebuie să nu uit, lingă şoaptele:

„Trei surori am fost şi toate am fost zidite,
Una la Dunăre şi alta la Eufrate”.

„Una zidită la o biserică iar alta la un riu.”

„Una zidită la Galata şi alta la Misiri”.

Şi să nu consider decît alt mod de ilustrare a vieţuirii pe o aceeaşi arie, mistificare de copii mari a aceluiaşi fapt de a cînta laolaltă, în cerc lărgit, fie şi-n declarată epocă de criză a creativităţii anonime, încăierările, frustrările, pactizările folcloriştilor şi teoreticienilor transplantînd de la ţară la ţară „centrul de iradiere” sau primatul vechimii, al epicului, al liricului, al eroicului, al „şlefuirii”, cîntă- rind cu părtinire sau pripit, în funcţie de o nouă descoperire de alte texte, gradul de împietrire sau preocuparea de conturare a personajelor, scurtimea şi concentrarea sau dimpotrivă lărgimea şi capacitatea de absorbţie a temelor migrante.

Dar zavistia internaţională benignă calmată, fenomenul recidivează în sferă naţional elină, variantele se întrec – am sub ochi doar cinci, în traducere liberă, repre- zentînd colecţii din Epir, Eubeea, Pontos, Capadochia, Cipru – în a-mi furniza simultan, iată, dovezi de „Mult mai arătoasă / Şi mult mai frumoasă”, punînd una peste alta fatalitate, duioşie, sarcasm, ingenuitate, cruzime, resemnare, mînie etc.

„O mie de meşteri zideau şi trei sute de meşteri”, „O mie de meşteri lucrau şi mii de ucenici”, „Toată ziua zideau, iar noaptea se strica. / Meşterii se bucurau, că le creştea simbria”, „Nu ciripea ca o pasăre, nici ca o rîn-dunică, / Ci ciripea şi spunea cu voce omenească”, „Şi-a stat şi s-a împodobit trei zile şi trei nopţi, / Pe faţă-şi pune soarele, pe piept îşi pune luna”, „Dacă nu va mînca om, podul nu se ridică”, „S-au apucat şi-au tras la sorţi cei patruzeci de meşteri”, „Dacă-ţi zideşti tăicuţul, tu tată nu mai ai”, „Nici prea lungi, nici prea scurte, ci după virsta ei, / Dedesubt de aur şi-a luat, deasupra de cristal”, „Ce-mi dai, prim-meştere, dacă-ţi ridic eu podul?”

„Aseară am fost la meşter, azi iar de ce mă cheamă?”, „Fată, ar- ză-te-ar focu, pentru aceste vorbe, / Că numai un frate am şi el e diac”, „Tăiaţi-mi părul, cel de şaizeci de palme / Faceţi o sfoară groasă şi una mai subţire / Legaţi-mă de subţiori şi jos mă coborîţi”, „Ia, priviţi la frumoasa asta, cum merge la moarte!”, „Tu ai frămîntat-o, dar alta o s-o coacă”, „De copil o să vadă alţii”, „Şi deasupra ei au căzut o mie de kilograme de pietre / Şi-au aruncat deasupra ei o mie lopeţi cu pămînt”, „Nu plînge, nu plînge, meştere” – dansul de paşti „Arcada”, „bocetul de femei”, rudiment de tragedii pierdute, conservînd, ca echivalentu-i de colind în Transilvania, doar nucleele, esenţialul, disimulări jertfei de sine, într-adevăr din „anii de demult”!

Fiindcă în Arta îşi localizează acţiunea şi cîntăreţul popular vlah, varianta de 181 de versuri, în metrul lui *Toma Alimoş,* născută pe diagonala de transhumantă Patra-Saruna, e interesant de observat cum între interpolări din alte centre sînt decisive aceleaşi motive. Meşterii, 3 fraţi, ca-n balada sîrbo-croată, construcţia, „puntea", o înfăptuiesc din porunca unui împărat, care le promite să-i răsplătească nelimitat sau să-i ucidă după cum îl vor satisface sau nu, dar soluţia e transmisă de o pasăre măiastră, victima e stabilită de asemenea, în ideea de predestinare, dintru început: ca la bulgari, sîrbi şi albanezi, soţia fratelui mai tînăr. Chemată cu prînzul, aceasta se dichiseşte, îşi alăptează copilul, pe Constandini, soţul inventează pierderea inelului, odată coborîtă i se comunică fără menajamente crima, are loc imprecaţia în acelaşi sens (aici: să nu treacă lună fără om înecat) cu adaosul

„Cit păr, biata,-n palmă am,
Să aveţi noroc pe an"[8]

şi cu motivul celor trei surori zidite (una la Vardar).

De notat şi motivul „ferestruicii", implantat fără răspuns şi deci fără motivul creşterii pruncului de către forţele naturii, prozodic perfect, o *muşateţe* prin transparenţa dialectului:

„Voi măsturi, ah! voi mărăţ,
Maşi un grăi si-ni ascultdţ: I[r]a
s'vă dzic ningă'nă oară,
Tîţa s'ni-u-alăsăţ năjoârâ,
Natlu di foame s'nu-iii moară".

Lume ţărănească, agrar-pastorală, exprimînd aspiraţii şi atitudini metaforice în cuvinte de ogradă şi stînă, ca şi-n Sălaj, bunăoară, unde „nevasta zidariului", văzînd că „o zîndit zîdariu-a rîde", gîndeşte întâi „că-l numa şagă", ca apoi să implore:

„Lăsaţî-m ţiţăle-afară C-
am on hiuţ mititel,
Cine mni-a cota de iel?"[1B]

Dacă în Grecia „materialele de teren" sînt deosebit de prospere, variantele urcînd la peste 300, România (care în cazul *Mioriţei* a depăşit 900) situîndu-se, pînă în prezent, cu mai mult de 160, pe locul doi, clasament provizoriu, din

moment ce memoria „purtătoarelor" balcanice n-a fost nici pe departe asediată pe măsura poverii, înţeleg că arhitectura medievală din prefabricate, de care trebuie să mă despart, mai mult a ascuns decît mi-a dezvăluit comori.

Prefabricatele sînt *motivele,* care, procedînd după legi ale atomilor, au fuzionat pentru a evita mortarul, liantul, balastul prozei. Expeditive, rezumative, restrînse la gradaţie, deliberat sărace: „Toată ziua zideau iar noaptea se strica"; resimţindu-se de tehnica de *sentinţă* a oracolelor: „Ad-o pe mîndra ta sau dacă vrei dă capul tău". Aparent dialogul dintre sacrificatori şi victimă exclude sfişierea lăuntrică la marele meşter. Plinsul, oftatul, lacrimile bărbatului ţin de rol: prefăcătorie. Replicile dure, rele, ironice, la implorări, mai curînd virtuţi. Capriciu al fuziunii oarbe, contaminare greşită a două variante? – chiar şi în textul din Pontos în care meşterul îşi anunţase de fapt soţia să nu vină la pod şi văzînd-o că vine „inima i se rupe", cînd în vorbirea încrezătoare a femeii („eu am să ţi-l găsesc") are loc prima schimbare de ton: „Trage de lanţ, prim-meştere, că mă mănîncă fiara", ţi-e dat să auzi: „Mai stai tu, mlădioaso, că fiara te mîngîie".

Aerul acesta de impersonalitate e al sorţii, de neutralitate a experienţei, care vorbeşte cu guri omeneşti. „Tu l-ai născut dar alta o să-l crească".

Simpli actori, uneori victimele nici nu-l blestemă pe ziditor, recunoscindu-i-se astfel indirect calitatea de instrument al voinţei supreme, ci pe urmaşii acestuia sau cel mult zidirea.

Efectul, nuditatea cîştigă vizibil în aceste automutilări ale cuvintelor. În aceste aproape pantomime, unde, cum remarcă într-o monografie reluată (1956) comparatistul Giuseppe Cocchiara, „il ritto ha conservato tutto il suo misterio", deşi, cu alt specific, în fiecare din ţările intrate în concert se face dovada „geniului popoarelor".

„Naţiunea războinică îşi cîntă faptele, cea duioasă, iubirea. Poporul ager face ghicitori, cel imaginativ alegorii, comparaţii, tablouri vii"[148], are şi n-are dreptate, divizînd, exponentul „Sturm und Drang"-ului.

Nevoia de a zidi pe vechi ruine şi căutarea prin codri a locului, „centrului", pedepsirea zidarilor pentru crezul în autodepăşire, zborul de pe „grindiş" cu aripi de lemn şi transformarea în izvor, motivele româneşti nu le las să mă

148 Herder, *Scrieri,* Editura Univers, 1973.

fure, le-aş putea reconduce pe rînd la arhetipuri ale nimănui şi-ale tuturor. Muzica textului în schimb, excluse operaţiile contabile, biruie. „Suflă, Doamne,-un vînt”, dilatează conştient cel care nu poartă masca rîsului, „Dă, Doamne, pe lume / O ploaie cu spume”. „Manea se pierdea, / Ochii-i se-nvelea; / Lumea se-ntorcea” cînd, în loc să se gîndească la propria salvare, percepea suspinul

„Zidul rău mă strînge”. Durerea, remuşcarea sînt aduse la suprafaţa cuvintelor, cu efecte nu inferioare, şi ele fintîni, despre care trebuie să se ştie limpede că sînt „cu lacrimi” udate.

Sub pîndiri de amurg, ocolirea vastului golf pe malul răsăritean e pentru mine şi ocolire a tentaţiilor antichităţii, de parcă aş coborî, într-un elegant landou desenat de Constantin Guys, din Turcia anilor 1833. Frontiera de nord a tînărului stat grec era căţărată atunci numai pînă aici, o linie piezişă între Arta şi Voios, scrisă cu sînge.

O părere de rău încerc, la razele de soare slăbite venind din Actium: penultimului act al Republicii romane, Philippi, îi acordasem cît de cit atenţie; antipenultimul, Farsala, contemplat din autobuz, s-a potrivit să-mi scape; iar acum situaţia se repetă, deşi personalitatea lui Antoniu, amant existenţialist absolut, cavaler şi în moarte, felul său grandios de a risca şi a pierde, fugar printre catapulte, pe urmele navei iubirii, Cleopatrei, spre Alexandria, dereglează orice busolă.

Decizia rămîne valabilă şi pentru Stratos, cîndva floare Acarnaniei, surd, pe patru coline, la asalturile spartiate din războiul peloponeziac, şi ademenind prin ruinele unui peripter doric consacrat lui Zeus, superior ca dimensiuni templului Aphaiei; la fel pentru Thermos, unul din locurile de adunare anuală a ligii etoliene, unde Filip al V-lea distruge între 218 şi 206 spre 2000 de statui; sau pentru oraşul lui Meleagru, Calydon – cu fiorosul mistreţ, ca şi rîul Acheloos, în paşii lui Hercule.

Contemporani mi-ar fi, dacă rămîne aşa, minorul Othon I şi monarhia absolută, propulsaţi din Bavaria de către Anglia, Franţa şi Rusia – *protectorii* care îţi amintesc *Oda VI* din *Liricile* lui Calvos.

În cursa pentru supremaţie, expansiuni, echilibru, subminare reciprocă, Strîmtori, pieţe de desfacere. Marile trei puteri aliate (cînd nu împotriva spiritului revoluţionar, împotriva Austriei şi Prusiei) vor seconda, cu sprijin prudent, victoriile plătite scump de luptele de eliberare şi, uneori după tergiversări, vor consfinţi, etapă de etapă, în congrese sau în convenţii, smulgerile teritoriilor de sub administraţie străină, totuşi le-ar mai păstori un timp, ca în

cazul Eptanisos.

„Mai bine să se umfle-ale mării valuri,
să înece sub ochii noştri
patria,
ca pe-o fără de scăpare pustie barcă,

Şi-n lung de ţărmuri şi în insule o
flacără să ţişnească, să se întindă, să
înghită păduri, oraşe,
nădejdi, popoare . . . ,

Decît să depinzi de protectori..

sună mereu bine.

Înainte de a se ajunge la atari viguroase acorduri din pendulări între clasicism şi romantism, au a răsuna însă, ca zboruri pe care le-ai stîrnit de pe lacul Trichonis, predicile lui Corn şi stihurile lui Villaras. Corn – un martir, în 1779 arestat şi executat – s-a născut undeva prin apropiere, a studiat la Athos, a colindat aşezările din nord-vest minat de demonul oralităţii şi a înfiinţat şcoli primare şi superioare din care nu trebuia să lipsească greaca veche. „Mai mult face, frate, să ai în ţara ta o şcoală în care să se înveţe greaca veche – zicea – decît fîntînile şi rîurile". Ioannis Villaras s-a născut în 1771, a copilărit în Epir, a studiat medicina în Italia, a trăit la Paris, a lucrat la curtea din Ianina pînă la izbucnirea Revoluţiei, a murit în 1823 şi a tipărit în cursul vieţii doar o lucrare de lingvistică. În dorinţa „Vreau să cînt pe corzile unei lire noi o melodie originală, cu sunete noi", a încercat şi corzi şi, receptiv la cîntecul folcloric, percepînd necărturăreşte viaţa, îl precede pe celălalt mare zantiot, din *Odă lunii*. „Soarele se culcă, întunericul se întinde şi ziua îşi părăseşte veşmîntul ei strălucitor", eşti pus în gardă. „Şi luna palidă, răspîndind o lumină întunecată, înaintează uşor pe cerul ei de argint".

Studiat ca teoretician al limbii în raport cu Dimitrios Catargi şi ca poet cu anacreonticul Athanasios Hristopoulos, autorul *Imnului iubirii* ne petrece cîteva clipe nu prin Agrinion, ci în Bucureşti şi în Iaşi, unde mai bine de o sută de ani s-a muncit, de asemenea, cu osîrdie, „Pentru ca limba romeică, scrisă cum e vorbită, să aibă în proză armonie, în poezie ritm, şi în retorică pasiune şi putere de convingere; pentru ca, aşa fiind, să fie mai bună decît toate celelalte limbi; şi ca studierea romeicii şi redactarea

lucrărilor în această limbă, să constituie o formaţie generală şi completă a poporului grec”[149]. Dacă despre figura de enciclopedist a lui Catargi trebuie să se vorbească mult şi pentru că în jurul său au gravitat un mare număr de cărturari, autori de Logici, Geografii, Dialoguri, Antologii, Pedagogii, Apologii, nu mai puţin se impune, ca un exilat în veacul XVIII, un fost elev al lui Vulgaris, directorul şcolilor domneşti în ambele capitale Iosif Moesiodax, adversar gramaticienilor şi partizan ferm al demotismului: „Este bine – se citează din el – ca grecii să scrie în limba simplă, fie că este vorba de ştiinţe sau de altceva. Fiecare ştie că toate popoarele din Europa scriu, în zilele noastre, în limba lor”. Domnitorii Mavro- cordaţi trimit spre Fanar, odată cu impozitul către Poartă, şi încercări romaneşti, „Operele minore ale lui Filoteu”, stihuiri unde răzbat cuvinte populare sau nostalgii despre Bosfor în care strofa solomosiană a *Imnului libertăţii* e preliminată ca în Iancu Văcărescu strofa *Luceafărului.* Curtean şi cîntăreţ de salon, I-Iristopoulos prin 1808 se face vinovat şi el că: „Tinerii îşi dau osteneală să nu pronunţe niciodată un cuvînt pur”. Un timp în acelaşi cerc iluminist, apoi la Viena, impresionat poate şi de formularea: „Cînd sîntem uniţi, Grecia înfloreşte” din piesa

149 Titlul primei lucrări a lui Dimitrios Catargi (Fotiadis), demnitar la curtea domnilor Moldovei şi logofăt în Tara Românească; a mai scris gramatici, o *Metrică,* tratatul *Cunoaşte-te pe tine* însumi ş.a.

Ahile (1805) de Athanasios, Rigas Sfereos apare mai mult un continuator scriind („Pînă cînd [. . .] singuri ca niște lei [. . .] pe creste, în munți?") *Cintecul de război.* Ion Ghica sau cineva pentru el reținea din 1821, din fața casei Belu, unde visurile deveniseră totuși tunet, mutația patosul marseillez:

„Duli n'a methă os pote Ton
akrion Musulmănon?"[150]

Numai că acolada, rătăcirea asta prin streini, n-o încheie fără Corais. Editînd în Paris „Biblioteca elenică", scriindu-și în 1801 *Trompeta războinică,* iar prin 1828 autobiografia, știindu-i ca puțini alții pe antici și îndrăgindu-și poporul viu din vremea lui, deplingînd „capetele sfinte" (ca al lui Rigas), victime securii călăului, e, în chestiunea filologică reticient, pentru cumpănă: „Nici tirani ai vulgarului, nici sclavi ai vulgarității".

Cu zări portocalii și violete, cu orizontale, etirate dungi roșii, cu văluriri albastre țîșnite de după o luncă deasă de măslini, ziua care, după ce s-a străduit superbă de la un capăt la altul, mai cutează un sentiment de vastitate, abia se mai ține cînd, aprinsă pentru noapte, o antenă de televiziune anunță Misolonghi.

Grecia cîntînd versurile lui Sfereos și altele, deci; „O, tu, sabie ascuțită, și tu, pușcă arzătoare", atribuit lui C. Cokkinakis, „Fraților, clipa libertății a venit!", atribuit lui Spyridonos Tricupis, „Patrioți, să avem o singură dorință, aceea de a învinge sau de a muri!"[151], de Gheorghios Cleantis; în hotarele proprii, centripetă, abia ieșită din Adunarea Națională convocată lingă Epidavros (1822), unde e proclamată Independența; încă dezbinată de suspiciuni între notabili și elementele populare, liberali și conservatori, conducători de armate și de guverne locale; dar entuziastă, vitală, decisă; și răbdătoare, și grăbită.

150[52] „Pînă cînd să răbdăm Pe cruzii musulmani?"

151 Citatele din autori neogreci, de pînă aici, o parte după C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti;* restul, după alte surse, în traducere liberă.

Cît a stat Byron la Misolonghi, patru luni, s-a rezistat, s-au făcut planuri şi pregătiri, n-au fost lupte. Pavilioane cu semilună controlau apele teritoriale.

Marile nebunii nu sînt excluse, aprind minţile. în Sfînta Elena, înfrînt, Napoleon reflectase: „în Europa există, deşi risipiţi, mai bine de treizeci de milioane de francezi, cincisprezece milioane de spanioli, cincisprezece milioane italieni, treizeci de milioane de germani: aş fi vrut ca fiecare din aceste popoare să devină un unic şi un acelaşi corp de naţiune. Şi cît de frumos ar fi fost să înaintez cu un astfel de cortegiu spre posteritate, cu- legînd binecuvîntarea veacurilor".

Nu să se amuze, autorul lui *Don Juan,* care va citi *Memorialul,* reflectează la rîndu-i: „Dacă trăiesc 10 ani în plus, veţi vedea că nu s-a sfîrşit cu mine. Nu vreau să spun în literatură, fiindcă aceasta e nimic; şi – oricît de straniu ar părea – nu cred că aici mi-a fost vocaţia. Veţi vedea că – dacă Timpul şi Fortuna o permit – voi face ceva ce-i va uimi pe filosofii tuturor timpurilor"[24].

Timpul şi Fortuna nu vor permite-o, totuşi Byron, „îngerul căzut", entuziasmat de propunerea Comitetului englez creat în reacţie la opinia lui Pitt: „Refuz să discut cu indiferent cine nu va admite necesitatea pentru interesele engleze, a integrităţii Imperiului otoman", optează prompt, părăsind Italia cărturărească şi erotică:

„Morţii au fost treziţi – voi dormi?
Lumea e în război cu tiranii – mă voi pleca?
Grinele-s coapte – să nu secer?"

Deşi imaginaţia, situaţia de amiral improvizat hrăneau „gînduri comice", ca „Dacă supravieţuiesc [...] voi scrie

[24]—[25] *Byron,* I, II, Bernard Grasset, Paris, 1930.

două poeme pe acest subiect, unul epic şi unul burlesc, în care nimeni nu va fi cruţat, şi eu mai puţin ca oricine", inima lui spera: „E probabil că vom încerca să luăm fie Patras, fie porturile din strîmtoare", la bordul unui vas echipat războinic, pe cheltuială proprie, cu tunuri, hărţi, praf de puşcă, pistoale, oameni, cai.

Pentru că oraşul de azi, cu peste 15 000 de locuitori, seara ne zoreşte să-l ocolim, îl iau din monografia lui André Maurois[25], aşa cum de fapt îl cere anul în care neam cantonat, 1824: „Era un burg de pescari, construit sub

nivelul mării. Cîmpuri acoperite de trestii îl înconjurau; în anotimpul ploilor, străzile însăşi deveneau mlaştini"; „Din ferestre vederea era frumoasă; dincolo de oglinda de argint întunecată a lagunei, se zărea dunga neagră pe care o scriau mărgelele insulelor, dominată de mici locuinţe lacustre ai căror subţiri piloţi se distingeau pe cer".

Purtînd titlul de *arhistrateg* cu care prinţul Mavrocordat l-a procopsit îndată după sosire, în furnicarul de revoluţionari greci şi de mercenari sulioţi, mereu nemulţumiţi de simbrie, organizînd o brigadă de artilerie din voluntari germani şi suedezi, cu care participă la antrenamente zilnice, scriind la Londra şi obţinînd ajutoare financiare şi specialişti pentru punerea pe picioare a unui arsenal model, trecînd cu bine peste un cutremur, vîslind şi călărind, acceptînd, bolnav, ca medicii să-i ia sînge, suportînd crize de epilepsie, glumind, reprimind îndoieli şi doruri de familie, consolîndu-i pe cei din anturajul său, enervat („Aş vrea să ştiu şi eu unde viaţa omului e mai în siguranţă, aici ori aiurea"), omul de lume, devenit soldat n-are ce-şi reproşa. „A te opune singur forţelor", „a libera de sub jug străin popoarele fără apărare", cum îşi dorise, nu mai e „o simplă temă pentru jocurile fanteziei". Tocmai fiindcă nu se iveşte ocazia unor confruntări şi capturi imediate, lupta pe care o propune minuţios şi anxios, aici în auzul lumii întregi, una ţintind mai sus, e în realitate purtată. „Pentru ca oamenii să fie eliberaţi atît de plebe cît şi de regi – de voi cum şi de mine";
„Caută – mai puţin căutat decît găsit / Un mormînt de soldat – pentru tine cel mai bun"[152].

S-a transmis prin martori că ultimele cuvinte i-au fost „Acum vreau să dorm". Dar prin lungile ore de febre, delirul a smuls minţii răvăşite a celui care declarase, cu puţin înainte: „Puţini oameni au trăit atît de mult cit mine"; „Abia ajuns la vîrsta maturităţii, am atins culmea gloriei", şi alte adevărate scurte poeme: „I-am dat Greciei banii şi timpul meu. Acum îi dau viaţa mea"; „înainte! Curaj! Urmaţi exemplul meu. Nu vă temeţi"; „Voi reveni să te sperii, dacă voi putea", „Io lascio qualche cosa di caro nel mundo".

152 Citat din poezia scrisă de Byron de ziua sa de naştere, la Misolonghi, în 22 februarie 1824.

Decedat într-o seară de aprilie cu fulgere, transportat după cîteva zile la biserică într-un sicriu acoperit cu o manta, o sabie şi o coroană de laur, trupul lui Byron a părăsit Misolonghi pe un vapor care l-a dus în Anglia, casa unde a locuit a fost distrusă de un incendiu, iar tovarăşii lui de arme, rezistînd unui dur asediu în 1825—1826, o parte s-au salvat prin ieşirea disperată, în masă, tot într-o noapte de april, alţii prilejuind poemul *Asediaţii liberi* al lui Solomos, o parte rămînînd între zidurile for- tăreţei devenită un greu de pace parc, unde gardienii de evlavie şi de morminte tocmai închid porţile.

Ni se permite să intrăm. Prin întunericul rarefiat, în centru, pe un soclu de marmură, între cîţiva chiparoşi, Byron ca statuie. „Cît de puţin ştim noi ceea ce sîntem! / Cu cît mai puţin încă ştim ce vom fi!"

Aleea spre stînga duce la monumentul voluntarilor suedezi. O strînsură circulară de pietre rotunde, mari, din care urcă în mijloc un înalt stîlp de piatră zgrunţuroasă.

Se mai roagă şi alţi arbori, palmieri şi eucalipţi, alegoriilor plastice. Sînt omagiaţi fiecare neam filelen care a participat. În adiere de frunze, reuşesc să recunosc monumentul germanilor, al unui luptător finlandez, al americanilor, cîteva busturi de comandanţi greci.

„Ea stă trează, noapte şi zi, aşteptînd sfîrşitul luptei. Nu că s-ar teme că fiii ei s-ar teme. în ochii ei se reflectă

toată speranţa îngropată în inimile lor". „Şi, în adincimile sufletului ei, durerea explodează, căci ea vede duşmanul învers unat, şi ea înţelege că dacă Graţia şi-ar vărsa azi în sînul ei toate comorile,

acestea ar fi trandafiri cereşti căzuţi în Infern"[153]. Ibrahim paşa, venit din Egipt, cum se ştie, se va bucura numai un an, pînă la bătălia navală de la Navarin. Tratatul de la Adrianopol din 1829, protocolul englez din 1830, lovitura de stat din 3 septembrie 1843, care pune capăt *xenocraţiei,* Constituţia liberală din 1864 şi obţinerea insulelor ionice, primul Război balcanic şi eliberarea Epirului, Cretei, altor insule din Egeea – putem lua liniştiţi bacul între Antirrion şi Rion, printre stele.

C U P R I N S

CRETA..... 5

CERCUL PELOPONEZULUI.....33

LESVOS.....67

MARILE LOCURI.....95

MACEDONIA ANTICĂ.....167

JURNAL RODOS.....189

ARTA BIZANTINA 215

PATRU ZILE LA MUNTELE ATHOS ... 237

MISOLONGHI.....263

153 *Mama (Asediaţii liberi).*

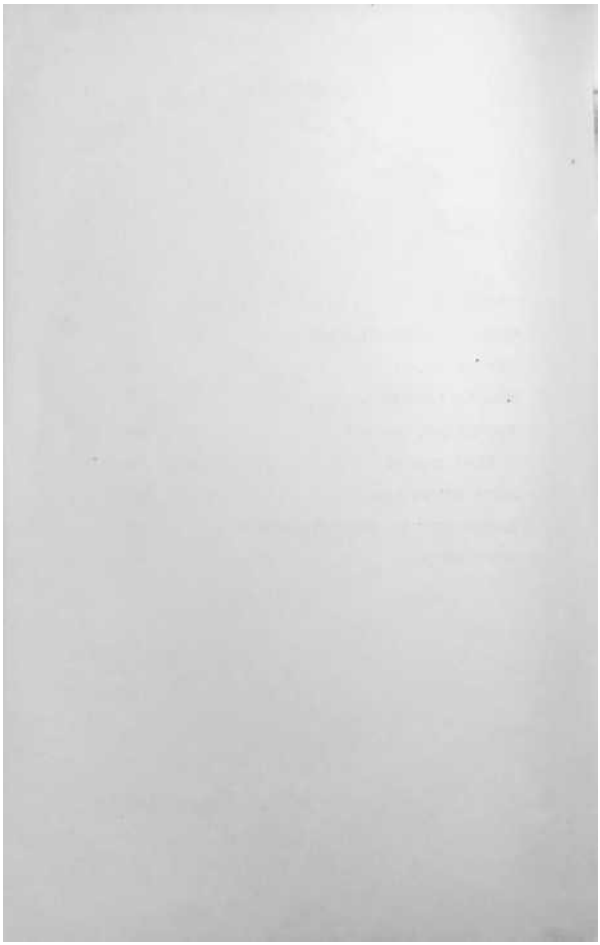

Lector: ION ACSAN Tehnoredactor:
CORNEL CRISTESCU
Bun de tipar: 5.IV.1978. Apărut:
1978. Comanda nr.: 1462.
Tiraj: 21.000 broşate.
Coli de tipar: 18+12 planşe.
Tiparul executat sub comanda nr.
40/1978 la întreprinderea Poligrafică Cluj
Municipul Cluj-Napoca Str. Brassai nr. 5
—7.
REPUBLICA SOCIALISTA ROMÂNIA

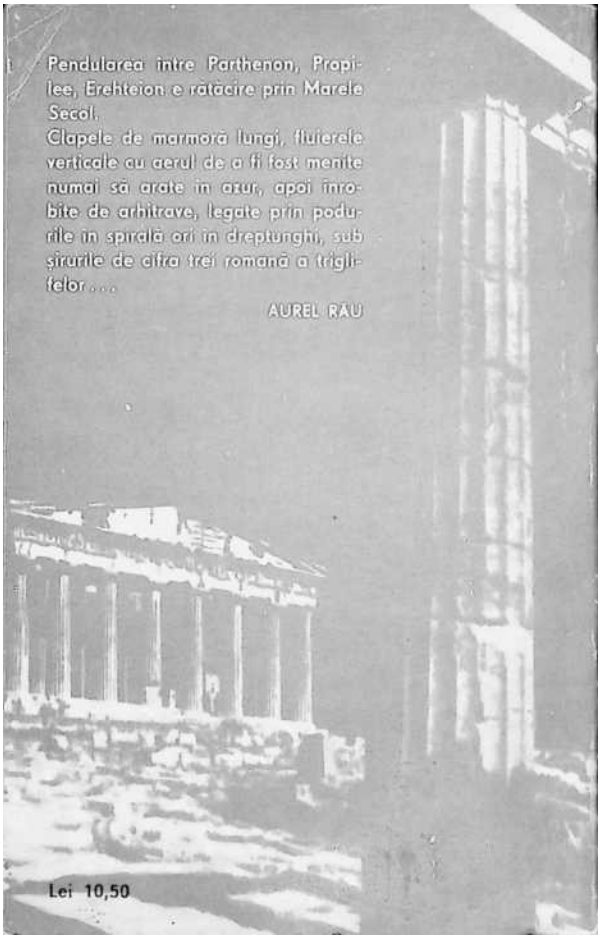

Pendularea între Parthenon, Propileee, Erehteion e rătăcire prin Marele Secol.
Clapele de marmură lungi, fluierele verticale au aerul de a fi fost menite numai să arate în azur, apoi înrobite de arhitrave, legate prin podurile în spirală ori în dreptunghi, sub șirurile de cifra trei romană a triglifelor . . .

AUREL RĂU

Lei 10,50

[3] Din volumul *Proză istorică greacă,* culegere îngrijită de D. M. Pippidi, E.L.U., Bucureşti, 1970, p. 35.

[6] *Crete,* Les Editions Nagel, Genăve, 1968, col. „Archaeologia Mundi".

[7] *Odiseea,* cîntul XIX, traducere G. Murnu.

* Textul a două tăblite în liniar B. C£. Ivar Lissner, Culturi *enigmatice,* Editura Meridiane, 1972.

* Ivar Lissner, *op. cit.*

lui? [.. .1 -»Chiar în fundul iadului de-ar fi să fiu, tot am să viu în ziua aceea blagoslovită, şi hîrca mea o să se agaţe de funia clopotelor. Şi o să fac un tărăboi!»„

* Conform şi celeilalte frumoase legende, despre Danaos care venit din Egipt Si supune pe pelasgii cîmpiei iar urmaşii săi zidesc fiecare: Acrisios, Argosul; Proetos, Tirintul; Perseu, după rătăciri prin Asia, Micene.

[17] Din care sînt toate citatele anterioare.

[11] *Istoria literară a Greciei antice,* traducere Mihai Gramato- pol, Editura Univers, 1970.

[5] Werner laeger, Paideia, cf. iragm. (traducere Zoe Dumitrescu- Duşulenga) din *Secolul 20,* nr. 7—8, 1970.

[7] Citatele, din Aristotel, *Poetica,* Editura ştiinţifică, 1957.

[6] Ambele formulări date între ghilimele, din J. Defradas. *Li teratura elină,* Editura tineretului, 1968, traducere Ileana Vulpescu.

[3] Traducerea lui C. Balmuş, 1935.

6 – Grecia. Călătorie Incompleţi

[11] Citatul, în tilmăcirea lui Lucian Blaga (Din lirica *universală,* ESPLA, 1957). Restul citatelor: care au indicată dispoziţia versurilor, din antologia Siminei Nolca; fără respectiva dispoziţie, din cartea lui A. Bonnard şi din cartea lui Robert Flaceliere, la care de asemenea s-a mai făcut referinţă.

[12] Lucian Blaga *(Note), Poezii,* EPL, 1967, edi(ia îngrijită de G. Ivaşcu.

obiceiuri hotărîte de Aiginios mereu să rămînă / Dorieni. Au luat
Amyclai, norocoşii, / *Venind din Pindos* şi-au devenit celor cu cai
albi, / Tyndarienilor mult vestiţi, / Vecini..." (subl. n.) Pindar,
Ode, II, *Pythianice,* Editura Univers, 1975 (traduoere Ioan Ale
xandru).

7 – Grecia. C&lStorie incompletă

[1] Cleanthes din Assos, *op. cit.*

[5] *Fragmente orfice,* III, *Către zeul zeilor* („Orfeu, *Imnuri*[1]*,. Editura Univers, 1972), traducere Ion Acsan.

[9] „Iau martori ai acestui jurămînt pe zeii Aglauros, Hestia', Enyo, Enyalios, Ares şi Atena, Areia, Zeus, Thalo, Auxo, Hegemone, Herades, Fruntariile patriei, Grînele, Orzurile, Viile, Măslinii, Smochinii".

[11] Georges Méautis, *Pèlerinages en Grèce,* Genève, 1943.

[18] Camille Mauclaire, op. cit.

[29] Expresia, din Pindar, *Pythianica I, Ode II Pythianice,* traducere Ioan Alexandru, Editura Univers, 1975.

[55] *Citatele, din Lucian Blaga, Sufletul satului.* [ss] *Zeiţei pămîntului (XXVI), Orfeu, Imnuri (op. cit.).*

[51] *Zeiţei Rheia (XIV), Orfeu, Imnuri.*

[M] *Lucian Blaga, Drumul Sfintului,*

[11] Expresiile, din imnul homeric (trad. cit.).

[44] Din imnul orfic.

[47] *Războiul peloponeziac, II.*

[52] Saint-John Perse, *Anabasis* (traducerea J. Pillat).

[55] păstrată pînă azi, în litere arhaice.

[59] Euripide, *Bacantele* (trad. cit.).

[00] Euripide, *Bacantele.*

[61] Platon, *Fedon.*

[60] Citatele (în proză) toate, de pînă aici, din aceeaşi piesă de Euripide.

[H] Volumul Zei, eroi, *personaje.* Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1971.

[05] Bacovia. *Lacustră.*

[70] *Voiculescu, Pe decindea Dunării.*

[0] *Istoriia a Alexandrului Celui Mare ..., ediţia românească din 1794, în Cărţile Populare în literatura românească, voi. I, E.P.L., 1963.*

[14] Apud S. V. Sergheev, *Istoria Greciei antice,* Editura de Stat, Bucureşti, 1951.

[15] Citatele, din Appian, *Războaiele civile,* IV, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1957.

[17] *Tudor Arghezi, Oseminte pierdute.*

[1] *De oratore,* 1, III, M. T. Cicero, *Opere alese,* volumul II, traducere G. Guțu, Editura Univers, 1973.

[6] Citatele, din Winkelmann, Lessing, Vergiliu, în versiunea dată de Odobescu *(Crupa Laocoontelui din Vatican...* și *Moartea lui Laocoon...),* ed. *Opere, 11,* îngrijită de Tudor Vianu, E.S.P.L.A., 1955.

[7] Poem anonim francez din secolul XIII.

[11] Traducerea lui Petre Comamescu (ediția IV-a, Editura tineretului, 19G9' secolul XV călugării devin foarte influenți, contau printre cei mai mari proprietari terieni; dețin suveranitatea în cadrul Bisericii și sînt principalii campioni în contracararea politicii imperiale de apropiere de Roma.

[5] Tudor Arghezi, *Incertitudine.*

[18] Antologia menționată.

[18] Ion Taloș, op. *cit.,*